ДЕЛО

ЛИСТ

ЗА

НАУКУ, КЊИЖЕВНОСТ И ДРУШТВЕНИ ЖИВОТ

ТРИДЕСЕТ ПРВА КЊИГА

ГОДИНА ДЕВЕТА

БЕОГРАД

Доситије Обрадовић — Штампарија Аце М. Станојевића
(Маћедонска ул. бр. 40.)
1904.

LIBRARY
APR 30 1969
UNIVERSITY OF TORONTO

САДРЖАЈ XXXI КЊИГЕ

СТРАНА

I Белетристика

VI Некролог

VII Белешке

ДЕЛО

КЊИГА 31. Април, 1904. год. СВЕСКА 1.

ПОЕЗИЈА

МОЈА МОЛИТВА

Пошљи, Господе,
Утјехе у мраку,
У овој ноћи
Што се живот зове!
Даруј ми духу
Светлу вољу јаку,
Да увјек ступам
На подвиге нове!

Славећи Тебе
Да истину зборим
Другу и брату,
Силнику и робу;
За правду да се
Уз праведне борим
И с њима шибам
Пороке и злобу.

Охрабри срце
Да, у часу сваком,
Вјерује, љуби
И опрашта злијем,
Кô твоје сунце
Нескврњеном зрâком,
Да њиме свуда
Смрзле душе гријем.

Пошљи, Господе,
Утјехе у мраку,
У овој ноћи
Што се живот зове,
И дај ми духу
Светлу вољу јаку
Да увјек ступам
На подвиге нове!

Алекса Шантић

БЕЗВЕРЈЕ

— ПУШКИН —

О ви, што гледате са прекором јетким
Безбожника, над ким склапају се вали,
И бежите од тог, што је првих дана
Угасио светлост, која срце гали, —
Умирите безум охолости круте,
(Зар на милост права он имао не би?)
Па, тронуте душе, почујте му ваје,
Он злочинац није, крив је самом себи.
Ко ће мелем дати за његове грехе,
Кад је, јадник, лишен и прве утехе?. .

Гони ли га судба неумитна, тајна,
Изневери ли га срећа малотрајна,
Издају ли наде, где утехе тражи,
Позна л' пријатељства превртљиве дражи, —
Без ослонца сваког, отпадник од вере
Тек тада осети, шта је права злоба:
Њему се не пружа она рука света,
Што дарује блага с оне стране гроба;
Залуд су, у красу слободне простоте,
Откривене пред њим природне красоте:

Залуд око свуда креће тужни глед —
Ум тражи божанство, ал' је срце лед.

Синови несреће, немоћи и страсти,
Од рођења свога гробу смо у власти.
Сваког часа може доћ' последњи дан;
Живот — нун невере, колеб непрестан.
Обавијен тамом, хладном грозном тамом,
Кад загробни почне душе наше ток,
Тешки ли су боли опроштајне сузе,
Тежак ли растанак на незнани рок!
Ну ти онда, веро, с душом разговараш,
Ти јој гробну таму гониш и обараш,
Ти је надом крепиш на далеки пут.
Још теже је своје другове преживет',
Али и ту вера светли сваки кут,
Дух клонули крепи, срцу даје лека:
„Још једно виђење за гробом нас чека“.

Он, пак, мудрац слепи, јеца поред гроба,
Он ни за шта не зна што утехе спрема,
Не осећа поздрав укрепљиве наде —
Иде гробу, зове... — одговора нема...

Јесте ли га вид'ли, сред вечерње тмине,
Тамо где прах труне његове родбине?
Јесте ли га вид'ли, где је рака скрила
Трошни пепô оне што му беше мила?
Вечерња тишина мртвима га зове,
Наслања се на крст онесвеслом главом,
Уз очајне сузе, уз паклене сузе,
У ћутању страшном, у безумљу правом,
Рида. А крај њега, на скорашњу хумку
Побожно клекнувши, да је мајци ближе,
Гле, девојка млада, у тихоме болу
И нежан и тужан поглед небу диже!
Друга, озарена месечином бледом,
Кô анђео туге, што са неба слеће,
Грли хладну хумку и уздахе вије...
Тама тиха пада, гробље велом крије...

А он, бедник, гледа, гледа то и пати,
Па затресе главом, са гроба се креће,
Иде даље, ал' га јад и тамо прати.

Уђе ли у цркву, где се Богу поје,
Ту још и увећа боле душе своје.
Ту, испред олтара, ту сред сјаја тога,
Од гласа пастирског, светога појања,
Узаври безверје, што га свуда гања,
Он не види нигде, нигде тајног Бога;
С натмуреном душом пред светињом стоји,
Хладан према свему, окорела срца,
Он с досадом слуша молитвене гласе:
„Срећници! Срећници!" одједном загрца,
Што се ј а не могу тргнут' уму строгом,
Па једино с в е р о м да паднем пред Богом?"...

Ал' залуд, залуду! Нема куд ни камо,
Блаженства му нема. И безверје само
Безверника вуче по животној стази;
Он за тужним вођем гробу своме слази.
А шта га то гони у тај незнан вир? —
Ко зна! Ал' он само туна види мир.

Лајпциг 1902.

Јер. Ж.

ИЗ „НОВИЈЕХ ДУБРОВАЧКИЈЕХ ЕЛЕГИЈА“

I

ТЕБИ

Силажасмо у долину, сјећаш ли се? Још једном погледасмо с прашног пута, тамо доли гдје умираше дан.

Стари град, једина, права наша љубав, пристан немирнијех нашијех душа, стајаше сивкаст, уморан, трошан у посљеднијем трацима сунца. Профили звоникā и бедемā, по којима су немилостиве руке почеле разарати символично јединство и древни чар, слијеваху се као мистична епода наше славе са мирним оризонтом. Море, тамно модро, поштрапано ситним прамичцима злата, грљаше и Град и Локрум и далека острва. Лахор невидљиви са пучине надимаше се умирући у бјелини око црнијех хриди, како вијенац бијелијех цвјетовā разасутијех по баштинама са прамаљетнијех гранā.

У тај час, збуњена и поносна, малим, смјелим гласом Ти ускликну: „како се ћутим сретна да сам Дубровкиња!“

Наши другови не примјетише свету дрекост онијех ријечи. Ја те у чуду погледах. Твоје очи, од шаре тамно-жутијех вихојла, биваху дубоке и црне са одсјевима злата, а прелијепо ти блиједо лице, што ме сјећа бисера затворена у ормарима старе властеле, постаде озбиљно и мирно. И, погледавши ми, надода: „Не бих никад оставити хтјела мој Дубровник!“

Учини ми се да си глас заборављене, презрене, мале отаџбине наше. Како Ти, о сутону оне зимње недјеље, иједан син овијех хриди одавна не проговори. Замукнуо је понос овијех светијех стијенā. Хрле на промјену, на заборав. Мрзе затворене

бедеме, материне мрште и шаре и трагове слободе, јер је и симбол њен досадан и у пријекору несносљив. Пуштају да се овај древни град промијени и постане „како други“ и старачки ћуте, више потресени звекетом оружја на скрајнијем оцеанима, него ли промишљенијем обесвећењем храма, гдје се велике успомене и мучни порођаји слободе један за другијем редају безбројнији од пржине коју на лопудској обали милују наше топле воде.

Али вјекови љубави, којом би љубљена ова земља, једнако рађају љубав. У Теби „срећној да си Дубровкиња“ видјех као просвјед заборављенога Града, а на твојим дјевичанским успама чух поклич новим нараштајима да учине стражу око светога Града, да подигну савијени нам понос, да поврате љубав на овој класичној земљи која није хтјела умријети, која се не предаде ни глади, ни потресу, ни силницима, док је не заведоше у часу слабости и умора и која хоће да живи за неку далеку основу што Светац сам на мирима Града зна и чува и можда валовима прича.

Лијепа си, чаробна си била у онај час! Па да нијесам сутон, а Ти рођај сунца, могла си ми у очима читати да Ти сву моју душу предавам, док се слазећи у долину чемпреза, по сивим стијенама на стражи, наше руке не сретоше као за завјеру страшну и свету...

II
SUNT LACRYMAE RERUM

Донијеше је у јутро рано, у црном лијесу, факини, у злату. Чело главе стајаше грб: на црљеном пољу орао црн. Запад бјеше развијен. Воћке у цвијету стајаху по баштинама у непељастом зеленилу маслинâ. Март прохођаше по врсима чемпреса, хладан и ведар, обијестан, без тајнâ. Бусови ружâ цвјетаху свуд наоколо. По ваздуху лепршаху листови, румени, преурањени.

Оне лијепе, дубоке очи спаваху у лијесу. Бијеху се нагледале тмастијех, пропалијех данâ. Бона, развијена посмијеха,

танка, црна, имала је море љубави у очима, а имаше да носи усудну историју великога племена о сутону. И клону неразумијевана, прогоњена, самлевена под неумољивом песницом кољена коме беше предата.

Остави своје дворе у сјену Госпе и властеоске одаје на грушкијем водама, не довршивши никада свој сан, не утаживши жеђу слободе и љубави, никада. Пређе загонетна онако. И сад приставља тужну, женску своју причу чемпресима Михајла који носе све јаче и теже бреме болова̑ виђенијех и невидљивијех.

Спустише црни лијес, али прије скидоше грб: на црљеном пољу орао црн. Март ћарлијаше по бусовима ружа̑, у високијем гранама чемпреса̑. Дуги сјени падоше један по један на трагични гроб. Прамаљетна бура дрмаше гранама и расипаше по подножју Петке бијеле цвијетове воћака.

Спавај мирније, мученице! Не чујеш? Нежније гигантични чемпреси шуште! Невидљива сила мира слапом пучине загорјелијех стољетнијех грана̑ ојачала је крај Праведника. Отишао је једног мајског дана прије Тебе. Посљедњијем осташима Вашим, погнута, измучена властело, предходио је, да сузе великијех, бесцијелнијех ствари испрати и прикаже Судији и Оцу.

Петак Велики,
Бониново

Л.

ГОСПОДИН ПРОФЕСОР

„Слуга покоран, clarissime domine!“

„О, здраво, здраво, amice! Како је? Е, дакако добро! Честитам! Доктор философије! И место сте већ добили! Лепо, врло лепо! Како ме то све весели! Само напред, увек напред, па не заборавите вашег старог пријатеља! Та, знате, ја сам школски друг вашега оца. Е, драги, кад је то било! Још на старом бечком универзитету, — лепа су то била времена! Бечлике су биле тако веселе, а и босански је дуван био јефтин! Аргоро! Чујем, да сте издали красну књигу као докторску дисертацију. Сва је критика хвали. Замислите само, шта то значи код нас: похвала свих странака! Живио! Тако ваља! Дакле — хрватски књижевник! Ко би то мислио о маломе Ивици?! Али ипак, ја сам увек говорио, да ћете постати једном чувен човек, јер сте увек ћутали и гутали очеве књиге. Само не сустајте у раду! Да, домовини треба радника — младих и одушевљених за своје идеале, а ми ћемо стари и онако скоро у запећак! Нарадилисмо се доста! Пошаљите ми, молим вас, књигу, да је прочитам. Купио бих је са̂м, али немам времена за то. Тај несретни уред! Онда бих имао радо и неколико речи од вас написаних, да покажем знанцима и пријатељима!“

Све је то сасуо мали, дебели и врло елегантно одевени господин управо на душак. Живахно се гибао у широким боковима, клањајући се на све стране шетачима, који су га смерно поздрављали.

„О, молим, clarissime domine! Колика част по мене! Бићете служени — још данас — наравно...“

„Сервус, amice! Збогом! Посетите нас! Моја би вас Зорка радо познала! И то је нека будућа докторка... Поздравите, кад пишете, старога! Дакле, не заборавите, драги докторе!“

„Како бих могао? Мој рукољуб милостивој и госпођици! Клањам се, clarissime!“

Clarissimus се пожурио за својим пратиоцем, који је чекао у пристојној даљини, док се свршио разговор са њему још непознатим младим доктором.

Тај нови, двадесетчетворогодишњи доктор философије Јурић шетао се блажен по шаролико Илици. Срце му је играло у грудима од силнога весеља. Дакле ипак је и он једном нешто: doctor almae matris francisco-Josephinae те већ одасвуд признати хрватски књижевник!

То је био од давних времена врхунац његових снова, а сада и доживљене среће. Пред њим је ето отворен пут у красну будућност — а ко ће и двоумити о томе, кад су тако казала сва славна уредништва свих странака?! — Живот му је млад и у напону стваралачке снаге, па ће га поштено употребити, да стекне славно име и да буде срећан. Да, срећан, или барем задовољан. Ето, clarissimus, уважена службена личност одликовао га је јавно у Илици, пред толиким светом, својим очинским пријатељством! Био је потпуно уверен, да то није маленкост, тим пре, што су сви његови знанци говорили о том господину само са највећим страхопоштовањем. Мислио је, да му сви ти људи морају сада из свега срца завидети, и ако се тако весело шетају, смеју и забављају. Морао је да буде сам са својом срећом; за то оде кући и пошље одмах своју нову књигу очевом пријатељу и школском другу. Био је то велики, одличан господин, чији је утицај управо ванредан, био је богат а уз то човек, који је чуо и кад трава расте.

Пред јесен дошао је доктор Јурић у гимназију као сталан учитељ, а пратила га млада, ни од кога не порицана књижевничка слава.

Све је било лепо и ишло по већ унапред стално одређеном реду и правцу. Кад је положио са сјајним успехом потребне последње испите, постао је правим учитељем, добио не-

ких седамдесет форината плате, па се оженио. Узео је лепу, младу девојку — без мираза.

Дакако, на то није ни мислио он, који је још имао своје младићске, не одвећ бурне ни жарке ни бескрајне идеале. Није мислио на то ни његов стари отац, који се био оженио као народни учитељ са десетак форинти плате. Највише пак уплинисала је на младога доктора помисао, да га та девојка разуме једина од свих њених вршњакиња. Она је једина била кадра, да слуша читаве часове његова разлагања о покојном Ахилу, Еврипиду и Тациту — како су се већ све они звали. Она је једина била слободна оне несрећне страсти за накитом, елегантним хаљинама, хучним забавама и четом обожавалаца, чиме су њене другарице сладиле свој млађани живот.

Она је све то строго осуђивала, па се срећно и — удала. Уопште је та женидба из љубави одговарала у свему његовој тихој и мирној нарави. Још је као младић био увек ванредно чедан, готово бојажљив. Поглавито се бојао женскиња, јер је био уверен, да су свему злу у историји човечанства биле криве само жене. Таквих се он сукоба увек плашио.

Гурнуо се у свет с оном малом државном и још мањом очевом помоћу, да се темељно изобрази и да стекне у њему једном достојно и уважено место. Био је марљив — прави узор па је полагао увек и све испите у своје време а са сјајним успехом.

С осталим се друговима своје струке дружио врло мало, јер се бојао, да га не заведу у политичке неприлике или моралну пропаст. То би му било врло неугодно, јер би могло касније сметати „у животу“. А и ону помоћ ваљало је чувати. Толике су се руке пружале за њом. Е, али он је видео о томе доста примера, па се чувао и некако срећно испливао.

Ах, а живот! Он је тако мало захтевао од тог будућег живота, да се са свим сигурно подао сталној нади, е ће то све и постићи.

Тиха, мирна кућица са малим вртићем, око којега ће се он сам бринути, велика соба за читање са многим и лепо увезаним књигама — па његов гласовир: то му је био идеал — то једино сањање целе његове мирне младости.

У таквој се кућици он и родио и одрастао, па је држао, да такву мирну домаћу срећу не може ништа нарушити. Мислио је, да би се свака злобна рука могла зауставити пред таком

светињом, где није, наравно, могло бити ни свађе ни разлике у ћуди.

Кад би му се другови стали ругати ради тих његових чедних а њима чудних — управо смешних и детињастих идеала, он би се само задовољно насмешио, па им израчунао тачно годину, када ће то све он имати.

Е, а оно, чему су они тежили, о чему су сањали у својој занешености, чиме су се загревала њихова срца, то је било њему глупо.

Напросто, глупо и фантастично — недостижно.

На њега је на име још увек утицала она једнострана стега из очинскога дома, где му је отац био једини учитељ. Њиме је владала још увек она строга гимназиска дисциплина и оно механичко учење својих предмета, којих нема мало, а које убија помало полетне духове да издигне средње и малене, показујући им равне путове без препрека, како ће доћи до хлеба и до сталне, угледне службе. Он је учио и радио онако, како је било прописано, не лупајући главу којекаквим мислима, нити је питао икога, за што је то баш тако и никако друкчије. Тај је појам подржавао у њему поглавито његов отац, који се најзад спасао у служби професора малене учитељске школе из бродолома свих својих младићских жеља и илузија, којима се био подао пре свога учитељевања на селу. Велика штедња омогућила му сопствену кућицу, па старац није имао веће жеље, него да једном и његов јединац доврши у њој своје дане као професор и наследник свога оца.

А дечко је, за чудо, био примио и усвојио ту очеву жељу, равнао се према њој и мислио много година, да ће бити увек задовољан и срећан.

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

Био је управо срећан уза своју младу женицу, коју је готово могао још да васпитава према својим чедним идеалима, што су били и њезина једина жеља. Та женица била је тако наивна, тако неискусна и чиста као анђео, а он је уживао, кад га је она звала својим „златним учитељем". Његово се срце топило у весељу, кад помисли, како ли ће једном васпитавати своју децу, кад му је утицај био већ код жене толики.

Прођоше дани и месеци, прошло пет до шест година, па прошла и та силна срећа. Свака је година, сваки месец, сваки готово дан односио по нешто. Оно што је било још остало,

није било довољно ни за један миран и задовољан час. А он све где је, ту је. Повисили су му плату заслуженом повишицом, и више ништа. Остао је од владе заборављен. На њега се није нико потужио, али га није ни похвалио; тако је остао на миру. Радио је уз то на повећем научном делу, па није доспео, да пише, као његови другови, уз школу још и за стручне и белетристичке листове, да се не би замерио никоме.

За то му је женица постајала све незадовољнија, све „несрећнија", што не може у већи град, например у Загреб. Да, баш у Загреб! У главни град, где је свеучилиште, где су толике библиотеке, за којима непрестано, па и ноћу уздисаше.

Та, закржљавиће његов таленат овде... и она такође. Ово последње само је мислила.

Па нашто јој је онда муж доктор философије са сјајним сведоџбама, коме је недостајао само један степен до промоције „sub auspiciis regis", ако ће он вековати овде, у том гнезду А сви остали одлазе један за другим, и то, који њему ни из далека нису дорасли. И сви иду у Загреб, у Осек, на Ријеку и у Сарајево. Сви постају управитељи, равнатељи, университетски професори, чланови академије, референти владини, њихове су плате веће, само његова није.

Тако је говорила забринута женица и код куће и у кругу својих „драгих" пријатељица.

А у срцу је рачунала овако: у Загребу има толико младе господе, толико веселих ђака, толико игара, забава, концерата и уживања! Па толики официри, елегантни, богати кавальери као онај кнез из драгонског пука, који је становао у њиховој кућици, па посипао децу јој дукатима, а њој оставио онај скупоцени прстен. Само га је морала крити од мужа до бољих времена. У Загребу има „корсо", на позориште, где се свуда склапају лагано таква познанства, која би могла користити његовој „каријери".

„А овде?! Је ли то живот? Је ли то тај срећни брачни живот, о коме ми је мајка говорила читаве дане и месеце, да ћу уживати, ако ухватим младога професора — па још уз то доктора са чувеним именом! Зар сам за то лагала толико пред њим, како га љубим; зар сам за то читала она луда грчка имена његових славних глупака; зар сам се за то подала том буквану, који непрестано мисли на своје књиге, а заборавља живу жену крај себе?! Како се лепо забављају све моје остале другарице,

које су срећом оставиле ово проклето гнездо! А он мене хоће још увек да „васпитава“, мене, која имам већ те врагове на врату, место да васпитава њих! Равнатељева Марија — она дебела, бедаста гуска — већ је толике године у Загребу! Сви јој се удварају, чула сам већ давно, а има старога мужа, који је готово пола године на службеном путу. А ја, овде увек једно те једно. Како данас, тако сутра и обратно. Устанем, псујем децу и служавку, кувам каву, спремим мужа и децу у школу, успремим собе, готовим ручак, па се љутим или на служавку или на децу или на мужа, ако нису сви скупа што скривили. Онда спавам, шијем, крпим хаљине и чарапе, тучем децу, а пред вече идемо у шетњу, т. ј. ја са децом, да се не потуку на улици или идем мајци међу оне лајаве бабе. Деца ме љуте непрестано својим плачем и стотинама жеља и тужаба; муж је цели боговетни дан у школи или читаоници, а кад је код куће онда пише, пуши ону гадну лулу, чита, па опет пише јер вели, да од тога зависи његова и наша будућност. Када се умори, игра се са децом, као да је и он дете, а на мене и не мисли... За то њега и воле деца више него мене... О ја, ја сам му дакле ништа!... Ја сам им само слушкиња, којој не треба плаћати!... Толико је баш и он мени! Да ли ме је икада и љубио, када говори сада увек само о својој будућности и о осигурању деце?! Зашто се онда са мном оженио? Зашто ме је тако срамно преварио! Та наша деца! Камо среће да их нисам ни родила! Ох, какав је то живот, Боже мој!“

И горко би заплакала млада — још увек или сада тек лепа — госпођа „докторка“. Али не од жалости, већ од једа, што он не мари за то њено јадиковање. Онда се обично осветила и њему и деци и служавци и целој кући. Лупала је вратима, да је све пуцало, преврнула целу кућу одозго до доле, побацала све покућство заједно са децом на двориште, па отишла мајци да јој искали сву своју несрећу. Муж јој је остајао миран као увек, дао би донети опет све у собе, умио и утешио децу, па отишао с њима у шетњу изван градића, чекајући стрпљиво док се бура утиша.

Најзад — било јој је одиста досадило у том месташцу, где је живела од рођења и знала за сваку кућу, шта се и како тамо кува и једе. Ако није знала она, знала је друга „милостива“ — или њена служавка.

Онда су неки — дакако злобни језици — стали преклапати којешта, како она гони ту досаду, коју није нигде тајила, па је било доста шапутања и смеха иза леђа. По мало, па је цео тај говор постајао реалнији и озбиљнији; говорило се већ гласније, ање и неког младог лепушкастог гимназиског учитеља био је пун „град“ и пуна уста.

А у великом граду — у Загребу — ко да се брине око оваквих ситница?

И зато је она мрзила толико тај градић, где су погађали добро најскровитије тајне њеног незадовољног срца. Да је било на њену, требао би јој муж отићи већ неколико пута у Загреб, па замолити да га преместе онамо „из службених обзира“. Тако нема ни трошка око селидбе. Та, да, тамо му је и место, њему и његовом таленту, да се развије у што већем сјају, да стекне глас европскога научника. Она се сирота бринула толико око њега, а он би јој само хладно одговарао, да је љуби и да је задовољан у том гнезду.

И даље се бавила госпођа докторка у својим мислима око те сјајне будућности. Дакако, они ће онда посећивати сјајне игранке, забаве, позоришта, господске кафане... Биће јамачно позвани и код бана на игранку, а била је тамо већ и она Марија, којој су се смејале све веће гимназисте у овом гнезду. Она ће имати сјајне и скупе хаљине, наките и на прсту онај кнежевски прстен... Наћи ће она већ какву причу за тај прстен, а он ће морати с њом ићи, он као признати хрватски професор и књижевник. Док само сврши једном то своје несрећно дело, од кога зависи цела та лепа будућност!

„Глупост!“ — мрмљала је лепа професорка тихо иза снежних зубића — „будућност зависи од нас самих! Да, да! Баш су ти наши мужеви неспретни глупаци!“ — Напослетку је и њему је њом досадило то њено вечито пребацивање, како се не брине ни за жену, ни за децу, а камо ли за какву будућност. Сео је и написао влади молбу за премештај у Загреб, што му је могло само да користи у његовом будућем раду на науци.

Писао је пријатељу свога оца, који би могао да му помогне својим силним упливом, пошто је био постигао врхунац чиновничке части у земљи. Само је тај clarissimus већ давно заборавио на њега и његову књигу, коју је цела критика толико хвалила пре неколико година. Није му ни одговорио.

Одбише га после два три месеца, јер у Загребу нема празнога места. Све је попуњено, а без разлога не могу се заслужни професори терати у провинцију. Наравно, сви хоће само у Загреб, а ко ће онда остати у мањим градовима, где су добри и спремни учитељи исто тако нужни као и у главном граду ако не и још више!

Тако је мислио и сам, па се лако и брзо успокојио, јер је задовољио жељу женину. Радио је опет даље на свом делу, надајући се од сад миру, јер је само за то био послушао женин савет, да не буде у кући тих њених вечних суза, ларме и вике.

За то му се жена мргодила из дана у дан све више. Она се није умирила. Ћутала је сада против свога обичаја готово цело вече, али за то лупала је све јаче вратима, тукла децу ни криву ни дужну, па се затварала у своју собу. Писала је све чешће у Загреб својој доброј и милој пријатељици Марији те израдила једнога дана код мужа, да она оде у Загреб, како би уредила „ствар“.

Он се дуго противио, али кад се уверио после многих грчева и дуготрајних несвестица своје жене, да му је узалудан сваки отпор, пристао је и на то, ма да се то противило његовим честитим начелима и његовој поштеној души.

Говорила је, да ће ићи до старога пријатеља његовога оца па шта Бог да. Ако треба, она ће ићи и бану и свуда, само да муж стекне заслужено признање. Ћутао је, јер се није смео противити ни једном речју, ако је хтео да живи мирно у својој кући.

Одвезла се она; па кад се кроз неколико дана вратила сва задовољна, срећна, загрлила је још у станичној чекаоници доброга мужа: „Успела сам, хвала Богу!“ То му је била довикнула још са прозора својих кола.

Он се томе најпре мало зачудио, јер овог пута није била ни његову молбу понела; најзад је пожалио и сам, што се није тога већ давно сетио.

Ипак може човек напредовати у животу, кад има тако мудру жену, која се жртвује за мужа и будућност своје деце, па се изложи толиким непријатностима при посетама код послом оптерећене велике господе!

Тако је тога часа мислио заслужни професор и признати књижевник, па пољуби захвално своју жену у чело. У срцу

је молио за опроштење, што је до сада сумњао у њену моћ за изравнање те „ствари“.

Она се смешила сва срећна.

Дакле ипак једном почео је и он да увиђа, како би без ње пропао у животу, како би оседели у том селу као и његов отац, да му није тако брижљиве супруге.

Она је увек веровала у ту своју велику моћ, па се и надала, да ће успети. Први је успех био већ ту, а друго ће бити само њена брига.

II

У Загребу се отворише сви кругови, па и они највиши, где нема свако приступа, пред уваженим књижевником и одличним научником, јер је и опет цела критика као и строга стручна оцена хвалила његово најновије, управо епохално научно дело. Издала га о своме трошку Југославенска Академија, а већ се говорило, да ће изаћи и на другим европским језицима.

Сви су морали мислити, да је његов премештај у главни град само мала награда за толико доказано знање и за тако велики таленат, којим би се могао подичити сваки други и највећи народ. Супруга му је била још тако млада, тако свежа и пуначка, да су јој све госпође завиделе на лепоти. Он је се пак њоме јавно пред друговима хвалио, како је она мудра и опрезна жена, јер без ње не би знао шта да почне. Она га је, рече, бодрила да доврши то своје дело, кад је често готово већ био малаксао. Сви књижевни листови донесоше његову слику, а половина мушкога Загреба отимала се за милост и наклоност младе госпође докторке, која се сада одевала увек врло елегантно. Постала је и председницом одбора госпођа у неком добротворном друштву, чија је покровитељица била бароница и рођењем грофица, која је иначе врло опрезна у избору своје „околине“. Тако је она на име крстила све људе, са којима је долазила у ма какав однošај или додир. Јуришем била је красна докторка освојила и срца самих својих супарница. Све су јој признавале, да је „на селу“ сачувала своју младалачку свежину, која се тако лако губи у прашљивим великоградским дворанама за игранке и концерте и по кафанама.

То је њој много ласкало.

Знала је она добро, да је још лепа, да је управо сада у оним годинама зреле женске лепоте, што се толико допада искусним мушкарцима.

Дакако, морају само бити мало живљи и окретнији но тај њезин господин супруг, који седи по читав дан код писаћега стола у својој елегантној соби за рад — а уредила ју је наравно она, да развесели мужа — или копа по књижницама. У вече дубоко у ноћ размишља он о старим повељама, споменицима, о гробовима и натписима. То је њој било увек тако смешно, а беспела је управо, кад јој је упрљао скупе наслоњаче столетном прашином са тих у пола већ трулих списа, које су довлачили са свих страна као луди.

Ах, али за то је њој ту синуо нов — друкчији појам о животу. Ту је владао живот великоградски са свима његовим красотама, живот пун чара, пун никада сите чежње, коју је могла обично и брзо да задовољи. А када није никако могла сама — један поглед, један стисак пријатељске деснице — један блесак њених ватрених очију — и немогућност била је крај толиких пријатеља њенога мужа у ње непозната реч.

То је годило њеној гладној души, која је толике године уздисала за свим тим у досадном славонском градићу са његовим пургерима, тетама и пријама.

Она није, разуме се, опажала све оне невоље, жалости и катастрофе, што су неизбежне последице превеликога сјаја, а још уз то сјаја без икаквога ослонца. Она још није видела душевно ништавило и трулеж друштва, за чијим је наручјем толико чезнула. Да је најзад и видела — зар се она бринула за то?! Зар је она имала времена за такве мисли, кад јој је глава била пуна посета, дочекивања, поздрављања, тоалета и мешовитих обвеза, друштвених и политичких обзира!?

Она је знала, да ће бити позвана на сваку и најсјајнију забаву, па је то држала заслуженим одликовањем свога мужа и своје лепоте. Морала је дакле и да покаже, да је свега тога одиста и вредна. Догодило се до душе једном, да је нису позвали на неку сјајну игранку, јер је у одбору, који је позивао званице, био неки њезин „непријатељ“. Он ју је волео пекади као ђак, али га је она разуме се одбила. Онда јој се опет приближио у Загребу, али га је одбила и сада, јер се није хтела упуштати у свакојака познанства, која немају ни помоћи ни утицаја. Позивницу није добила само услед забуне, али то јој

је било довољно, да удари у горки плач пред старим пријатељем свога мужа, који ју је чешће посећивао. И услужни још увек clarissimus оде одмах и донесе сам лепој госпођи свог младог пријатеља толико жељену позивницу уз свечано извињавање одбора. И није га мимоишла из њених искрених очију награда за ту велику услугу, којом јој је опет умирио ојађену душу.

Онда јој је clarissimus обећао, да ће догодине бити „lady patronessa“ на тој истој игранци и испунио је свечано своје обећање.

Clarissimus је био сасвим задовољан својом наградом тако, да је све више и више долазио као уз пут по награде за исказане услуге, којима од сада није било ни краја ни конца.

Доктор, муж њен, професор, научник и књижевник хрватски радио је даље, задубио се у књиге; све је своје слободно време провео у свеучилишној, академијској, капитолској или којој другој приватној библиотеци, преписивао старе листине, па писао сада у све могуће листове. Та, требало је новаца, силних новаца за тај нови живот, што му је постајао све досаднијим. Није ни могао ни хтео да је прати на све те многе забаве, јер је ваљало радити. А бојао се рачуна, бојао се и покућаја, да види, колико стаје та економија са две служавке и безбројним набављачима и набављачицама. Бојао се свега тога јер му је нешто говорило, да ту није доста ни плата, ни хонорари, ни додатци, ни онај мали доходак његове очевине. Видео је дуг, али није имао снаге, да му сагледа и величину.

Ишла је дакле сама или са познатим укућанима. При том је имала увек прилике, да му предочи друге мужеве као узоре, који не шаљу жене своје саме на забаве. А врло често је пратио добар пријатељ његовога оца, који се сада јако заузимао за њ, свагда га истицао и топло препоручивао.

Он је пак радио свом својом снагом даље, јер је жудео за свеучилишном столицом, која му је била већ на домаку. Тако га је уверавала жена, кад се довезла с једне забаве у зору кући на clarissimusovim колима сва зажарена, сјајних очију, бацајући згужване скупоцене огртаче и чипке по његовој радној соби. Дочекао ју је пишући. Он је најзад радо веровао и у то, јер му је научни рад прославио име и изван граница домовине, а страна га друштва као почаснога члана и научници као пријатеља питаху често за савет.

Њега је за сада мучило највише само силно лакоумље његове жене. Одавно је већ престао мислити на то, да би је могао васпитати према својим назорима. Увидео је — само на жалост доцкан — да је она проста намигуша најлошије врсте, која не тежи ни за чим, него ли за сјајним забавама, ласкањем намирисаних улизица, који би се још радо мало сунчали на лепоти красне жене — па за овим, чиме можеш све то постићи — за новцем. Он није био за њу ништа друго, него само једна машина, која је имала то добро својство, да може зарађивати прилично много новаца.

Тако је мислила још онда, када је ступала под облигатним невестинским миртовим венцем с њиме пред олтар; тако је мислила и онда, када му је рађала и одхрањивала децу. А он свега тога није видио. Он о свему томе ни у сну помишљао није — није могао да верује ни пријатељима, чије је опомене и савете крстио гадним клеветама. Сада је она сама стала дизати образину — није имала више обзира према мужу. Ослонила се на сопствену снагу, па показала, да је и оно мало материнске љубави била само лаж. Сада је уступила сву бригу око деце — и оног најмањег — služавци, јер супруг није имао времена зато као оно некада. Запустила кућу, запустила мужа, па само из посете у посету, из позоришта на концерат. После једанаест устаје — уморна и бледа, дође на доручак, после кога се опет одмара у своме будоару, пушећи танке цигарете. У вече вечерава обично у веселим друштвима својих одличних пријатеља, који знају ценити присутност такве даме.

Није она крива, што је муж неће да прати. Та — позивала га је толико пута, а он јој није ни одговарао или се тек презриво насмешио.

Дакле?!

Догодило се до душе и то, да ју је један пут замолио, да не иде у та друштва и да остане код куће.

Али тада се она презриво насмејала.

Крај свега тога бринула се она још увек за успех и напредак свога мужа и за будућност своје деце. Требало их је што пре уклонити из куће, јер није било угодно, бити мајком толике и то повеће, одрасле деце. Свима је већ била нашла лепа места у разним бесплатним заводима. Сва је обећања имала већ у рукама. Док се само једном поразговори о томе с мужем, а никако да добије за то слободнога времена.

За кратко време знао је цео Загреб, шта је и како је.

Знао је сада и њен муж.

Па шта да чини?!

Да је убије? Дошао би у тамницу, изгубио би службу и сву добру зараду, а целога живота децу би му пратила његова срамота. Знао је он добро, да и на невиној деци остају за увек мрље родитељске срамоте.

Дакако, деца морају испаштати за грехове отаца својих.

Да се растави с њом! Две би девојчице предао закон њој на васпитање, а само сина њему, јер он није могао или боље, није се усудио да нађе и покаже целоме свету фактични доказ њене невере. Онда би и опет сва срамота пала на његову главу, јер ко би веровао, да је та красна жена ма шта скривила без његове кривице или бар знања.

Ах, а њено васпитање!

Не, не!

Боље трпети све, само не то!

Не, не! Радије је хтео да претрпи све, само да би могао децу по могућству што боље васпитати, кад им је већ по својој несрећи био отац.

Често је проклињао сам себе, што није имао у младости виших, недостижних идеала до тихог и задовољног домаћег живота, који је све овако свршио.

Проклињао је, не једном, и онога који је први покушао, да угуши своје жеље, што их је гајио некада сам као младић, у сина свога. Проклињао је рођенога оца он, који се бојао презирања и клетве деце своје.

И често је пожелео, да се врате оне успаване жеље, оне наде и осећаји, што дижу душу до у небо. Пожелео је, да се отресе свега, па да полети у свет слободан као орао, високо горе под облаке.

Било је доцкан и за то. Подрезана крила не дижу се над земљу.

Иначе је радио као црв. Још му је једино рад давао по који часак заборава. Свет му се смејао у почетку иза леђа, затим јавно и гласно. Другови га избегаваху на улици, где су само могли, а деци су којешта шапутали. Он је на све то ћутао само деци за љубав, која већ давно нису имала мајке.

Њихови би још невини и искрени пољупци брисали са његовога чела црне мисли о крају свега; само тиху тугу не

отераше никада, јер га је мучио ужасан страх, да ће рђав мајчин пример завести му и кћери. Данас деца виде и знају све пре времена.

То га је највише убијало.

Њој самој није сада више толико ни замерао. Видео је да је свему готово сам крив. Она је била лепа, млада и пуна живота, а њега измучише године учења, рада на науци, туга и преварене наде о задовољном животу, о брачном животу и срећи, о најлепшим идеалима и - а није било то баш најмање — о хрватској књижевности.

Па, онда, за што није гледао када се њоме оженио?!

Помало се заборавило на све то.

Људи су се научили на тај њихов однoшај, а нису били једини. Њихов је живот изгубио пикантност новости... и... и о томе се једноставно није више готово ни говорило у „бољем" друштву. Та, имали су они већ и мало „финијих" ствари — а и крупнијих — па зашто те старе приповетке подгрејавати?

Њему је то било сасвим право.

Само каткад — кад се осећао позно у ноћ сасвим очајан и усамљен у својој соби — кад су деца већ спавала, спопала би га силна слабост, огорченост и стид пред самим собом. Тада се сећао свога доктората, своје младости, прве књиге — оне поштене славе — па би зајецао горко, а сузе су лиле без сведока, у ноћ!

Да убије себе? Да ли је она тога вредна? Зар да му се онда још смеје поред оне лепе сумице, којом се осигурао за децу? А сироту и невину децу оставио би без заштите и икакве помоћи на милост и немилост тој лакоумној, бестидној жени, која би већ знала употребити свој уплив као мајка.

Често, врло често салетале су га такве мисли.

Зар сам се за то мучио и оскудевао?

Па би се насмешио горко, уморно, очајно.

То је живот? Зар то лагано умирање! Ох, а како је тело чврсто!

Само би кадкад био веселији: кад је у његовој радној соби седео његов син, па прелиставао по вазда очеве књиге, желећи му тобож помоћи.

Од њега се нечему надао.

Опет пролазе године пуне сјаја и части, пуне хучних почасти и превеликог одликовања.

Да је ко могао да загледа у душу тог познатог и у Европи признатог научника, књижевника, краљевског јавног, редовног университетског професора и о. g. rectora magnificusa, члана готово свих академија и учених друштава, витеза високога реда, члана заједничкога сабора, и т. д. и т. д.

Несрећан је био, сасвим несрећан.

А колико и колико њих стали су му тек сада силно завидети ради те његове велике среће!

Владоје С. Југовић

О СТАРОЈ СРБИЈИ И МАЋЕДОНСКОЈ АУТОНОМИЈИ

Симпатишући раду наших ученика на споразуму српске и бугарске омладине и старању њихову о народу нашем у Маћедонији, г. г. Цвијић, Станојевић, Белић и ја желели смо да својим слушаоцима пружимо сваки из своје струке, колико можемо, знања и података, њима потребних за расправљање питања о којима се они сада баве. Тога смо ради приредили заједнички семинар из географије, из српске и словенске филологије и из историје српскога народа, и позвали на њ своје редовне слушаоце.

Семинар је држан 11 и 18 марта ов. г., али су на њ, поред позваних слушалаца, дошли и многи други ученици велике школе, па и више других слушалаца, тако да је тај састанак добио карактер јавног скупа а не слободног разговора ђака и наставника. Исто тако, речи које су на том семинару пале стале су се после ценити са стране дневне и националне политике. Са те су стране уосталом схватили цео састанак и многи великошколци правног и техничког факултета; они су и сами почели расправљати дневна и пословна питања о споразуму српске и бугарске омладине и о одлукама донесеним за маћедонску аутономију и уједно су тражили од нас професора да им кажемо шта мислимо о споразумном раду српском и бугарском у корист маћедонску. Ово је, чинило нам се, у један мах постала жеља целога скупа, и ми смо сматрали да немамо разлога одбити је, и оставили смо да ко хоће од наставника може казати шта сам лично мисли о свему томе.

Тако сам ја у току првог и другог састанка казивао шта ја мислим, па су то забележиле и неке београдске и софиске новине. Како на састанку није нико нарочито записивао шта се говори и како су многе ствари које сам говорио биле већини слушалаца нове, није чудо што су моје мисли саопштене у новинама негде сувише сумарно, негде непотпуно, негде нетачно, па негде и сасвим неверно. Тако је изишло да сам по једним извештачима говорио као противник маћедонске аутономије, а по другим као њен присталица. Питање је ово међутим

врло значајно, а у нашој јавности врло мало расправљано, и зато сам одлучио изнети по сећању оно што сам онда говорио, у колико може занимати и кругове изван велике школе.

Уверен сам да нисам ништа стварно променио пишући, али сам местимице малко разрадио коју мисао, пре само наглашену, и друге допунио понеким новим разлогом или фактом, а на крају додао сам одговор на једно питање које ми је на семинару ставио један слушалац, и на које сам онда пропустио одговорити.

Ево мојих мисли:

1. — Пре свега морам изјавити да се потпуно слажем с онима који желе што тешњи савез српски с Бугарском, што чвршћу заједницу с њом. Тако не мислим тек од јуче, него сам за то одавно, има већ више од двадесет година. Ја верујем да је така заједница преко потребна и нама и Бугарима, да ћемо без ње, разбраћени и завађени, тешко очувати политичку независност од прохтева силних суседа. С друге стране та је заједница и могућна и природна, јер ми и овако имамо много заједничкога. Имали смо у многом заједничку прошлост па нам је и у садашњости много штошта заједничко. У многом смо заједничког порекла; заједничка је културна основа и њима и нама ударена крајем IX века; заједнички смо много штошта примали од Византије; многе српске и бугарске земље имале су по читаве векове једну исту историју, друге су стално бивале у врло тесним везама; на послетку: подједнако смо трпели једно исто зло четири до пет стотина година. Подједнаке су нам привредне, друштвене, културне прилике; вера — једна; језик — близак; уопште блиски смо једни другима. До потребе (кад би ко одрицао природност и могућност наше заједнице), могао бих много говорити у корист што чвршћег савеза на војничком, политичком, саобраћајном и царинском пољу.

И нисам ја сам који таки савез желим. Могу казати да га многи желе са српске стране. Познато је да се на њему више пута радило, али познато је да је сваки пут тај рад остао без успеха. Узрока је томе неуспеху било више; данас је једна од главних препрека на путу српско-бугарске слоге и заједнице Маћедонија. Ову земљу желе, сваки за се, и Срби и Бугари. Због ње се између две суседне државе, између два братска народа, води од двадесет година, кад љућа кад блажа, непрекидна борба. Она и сад прети да омете остварење лепих жеља српске и бугарске омладине.

У ствари тако не мора да буде. Шта више уверен сам да не сме тако бити, и надам се да тако неће бити: потребно је само да добра воља српска и бугарска потражи начина како да се дође до споразума: шта ћемо и како ћемо с Маћедонијом.

2. — Те је добре воље и до сад бивало. Као начин да се споразумемо о Маћедонији предлагано је да се ми одречемо једног дела те земље у корист бугарску, и да се они задовоље оним што их допане при такој деоби. То је после с погледом на практичан рад и на стварно политичко стање у Маћедонији називано „деобом интересних сфера“, али би доцније свакојако морала доћи и фактичка подела земље, уопште деоба словенских земаља у јевропском делу Отоманске царевине. На овај предлог склањали су се 1897 године и Бугари. Тада је у Београду била влада Ђ. Симића, а у Софији др. К. Стојилова. Чак су били измењани и неки писмени акти, па се шта више покушало да се у главним цртама и ограниче оба дела. Али све прекиде министарска промена, извршена и у Београду и у Софији, те Бугари сасвим одусташе од предложеног начина, и он једино међу Србима има и данас јачих присталица. Тако је нпр. и г. др. Ст. Станојевић за такво решење маћедонскога питања.

Сад и Бугари и један део Маћедонаца истичу други начин, и предлажу за то аутономију Маћедоније, тражећи нашу сарадњу да би се могао њихов предлог остварити. Али тај је предлог код једног дела Срба који читају и мисле о националним питањима још веома непопуларан. Разлог је томе прост и познат: Источна Румелија имала је аутономију, па су ту аутономију употребили Бугари и извршили уједињење Источне Румелије с Бугарском, те би исто тако, вели се, урадили и с аутономном Маћедонијом. Омладина, по природи мање скептична од осталих савременика, верује да то неће бити. Ја пак верујем да истина може бити али да не мора: све зависи од тога како би се организовала та аутономна Маћедонија, јер аутономија има различитих. За то нам довољно примера пружају земље у Аустро-Угарској. И кад Хрватску и Славонију оставимо на страну, јер оне имају нарочити државно-правни положај у монархији и по томе нарочиту аутономију, остају земље у тако званој Цислитави, које имају врло различите аутономије. Друкчију самосталност према централним царевинским властима, у многом друкчије унутрашње уређење има Галиција но Далмација. У

том погледу ни Чешка и Моравска нису међу собом потпуно једнаке. А како су истом различни облици аутономија по другим државама! А од тога каква би се аутономија замислила у Маћедонији зависи да ли да се одлучимо за њену аутономију или не. Да се пак то питање реши како треба, потребно је много штошта знати, много штошта расправљати. Таког знања могли су у неколико слушаоци стећи на овом семинару; то знање је дакле корисно по успешно решење питања која занимају омладину. И баш зато што у главном одобравам њен заједнички рад с бугарском омладином, готов сам да омладини помогнем стављајући јој на расположење колико своје стручно знање, толико своје погледе на прилике маћедонске и на могућно решење тога питања.

То ће решење само тако бити правилно, ако се буде оснивало на стварном стању, на животу маћедонскога становништва, и ако се буде обзирало на све елементе који собом одређују правац развитка маћедонског питања. Неки су слушаоци на семинару истицали како ће судбину Маћедонцима одређивати велике силе јевропске према својим интересима, а не према подацима филологије и етнографије српске или бугарске, а други су говорили како маћедонски проблем треба посматрати са стране економних прилика и развитка у Маћедонији, у суседним земљама и у осталој Јевропи. То је у многоме тачно, јер је несумњиво да ће и велика јевропска политика и разни економни чиниоци бити од великог утицаја на развој догађаја у Маћедонији, као што су и до сад били. Али ја се на тим питањима нећу задржавати, јер задатак мој није да претресам са сваке стране предлог о аутономији Маћедоније; ја имам само да га ценим са стране националних интереса и тежња српских и бугарских и да нарочито видим како се с њим могу сложити национални и други интереси Србије и српскога народа. Међутим не треба заборавити да правац решењу историских питања највише даје сам живот народа о ком се решава. Дипломате великих сила могу само у мањој или већој мери скретати правац решења маћедонског питања, али стварно и коначно решење даће највише наш балкански и маћедонски живот. Велике су силе на свој начин решиле талијанско питање 1814 и 1815 године, али се то решење одржало само кратко време, и замењено је решењем које је дао талијански народ. Дипломате су на берлинском конгресу решиле на свој начин и босанско-херцеговачко питање,

али је позната сва неприродност тога решења, тако да не треба бити пророк па казати да ће будућност најбоље посведочити, како то „решење" није у ствари никакво решење.

Ту су разлози зашто су г.г. Цвијић, Станојевић, Белић и ја сматрали да је значајно познати фактично стање и прилике у маћедонском становништву; а да би се све то схватило како треба, није се доста задовољити површином ствари, него треба загледати и у њихову суштину. У суштину пак маћедонских прилика не може загледати онај који се задовољава оним што му пружа садашња вештачким начином створена ситуација. Ко хоће да види праву истину, мора потражити и узети у помоћ историску и другу научну светлост, с којом ће видети ко су у ствари они који се сад зову Маћедонцима, централистима, врховистима, патријаршистима, јексархистима, Србима, Бугарима, Јелинима, Власима, Латинима, Арнаутима, Турцима; тај ће испитивач уједно сазнати и зашто се они сад тако зову.

Све се то није могло истина урадити на два семинарска састанка, али се ипак успело расветлити неколике врло знамените стране питања којим се занимамо.

3. — Тако је г. др. Цвијић говорио о једном питању, у ком се ми олако поводимо за несрпским струјама, грешећи се не само о своје националне интересе него и о научну истину. Он је показао колико, с научне стране, грешимо, кад придајемо Маћедонији, а издвајамо из Старе Србије велику и пространу област на југу Шара. Та се област стотинама година звала Србијом, заједно са свим крајевима који иду на север до Саве и Дунава, па је после ослобођења кнежевине Србије, за разлику од ње, сав неослобођени део назван Старом Србијом.

Од г. др. Белића могло се чути да је језик којим су у најстарије време говорили Словени у Маћедонији и коме, по књижевним споменицима, знамо особине које је имао крајем IX и у X веку, био (на Балканском полуострву) самосталан дијалекат како према српском тако и према бугарско-словенском и да је имао неких особина које су му биле заједничке само с бугарско-словенским, али се ипак не може тврдити да су они икад (на Балканском полуострву) живели заједничким животом, чинили један језик. До данас, после хиљаду година, стање се језика у Маћедонији знатно променило у правцу приближавања српскоме језику. Данас је онај стари маћедонски дијалекат не-

стао на великог дела Маћедоније, и ограничен на доста узак појас, дуж источне, јужне и западне границе те земље. То је садашњи јужно-маћедонски дијалект. Северну страну и средину земље заузео је нов дијалекат, средње-маћедонски, који се развио мешавином српскога језика са старим маћедонским говором, тако да су у њему генералисане у неким случајевима црте само српског језика, у другим само данашњег јужно-маћедонског.

Даље се видело из говора г. др. Станојевића да су Словени који су у VII веку населили Балканско полуострво, дакле све бугарске и српске земље с Маћедонијом, били тада, поред каких му драго ситних разлика у говорима, један народ, од кога су доцније, као засебне народности, постали и Срби и Бугари. Бугарска се народност стварала под етничким и политичким чиниоцима који су владали у држави коју од 679 године основаше азиски Бугари. Доцније у IX веку та држава захвата многе суседне, ближе и даље земље, па међу њима и Маћедонију. Док је тако ова била део Бугарске, завладало је у маћедонском становништву име бугарско, али не као национално име него као територијално и политичко. Зато су се Маћедонци називали Бугарима, за разлику од Грка, Арапа, Západњака, али свој језик никад нису називали бугарским, него словенским. Свакојако име је бугарско дуго остало у Маћедонији, нарочито и зато, што су га као име тамошњих Словена прихватили и Византинци, па доцније Латини и напослетку Турци Османлије. То је име главни траг бугарског утицаја на маћедонске Словене. Других каких трагова до сад није констатовала наука, сем по најисточнијим крајевима, који су због суседства вековима били стално изложени утицајима бугарским.

Сасвим друкчије стоји са српским утицајима. О њима се уосталом није много говорило на семинару. Према распореду, утврђеном међу професорима, требало је да њу историју Маћедоније да ја у кратко испричам, али сам после од тога одустао јер смо се дуже задржали на питањима која су прва покренута. Изнео сам само ресултате: да је време српских краљева и цареви оставило неизгладљиве трагове на становништву маћедонском, на његовој култури, на његову животу, и да је национална свест тамошњих Словена живела, до најновијих времена, једино од српских успомена. Нарочито треба запамтити: да је српска владавина затекла маћедонске крајеве упропашћене рђавом византинском управом, ретко насељене, тако да су се у њих, силазећи из бр-

довитих северних крајева, насељавали многобројни српски исељеници. Данашње је словенско становништво у Маћедонији у ствари смеса њених старих словенских становника и доцнијих српских досељеника. Томе је, по моме мишљењу, најбоља сведоџба онај средње-маћедонски дијалекат који нам је приказао г. Белић: на њему се лепо види мешавина старијих и новијих елемената у маћедонском народном животу.

На основи свега тога може се изрећи суд: да је велики део онога простора што се данас обично зове Маћедонијом, по народу, по прошлости, српска земља, да је други део пре српски него бугарски, да трећи није ни бугарски, ако није српски, док је четврти у главном бугарски.

4. — Дакле, кад Србин о Маћедонији говори и ради, није ту реч о којој туђој земљи него о земљи која је и српска, великим делом српска. По народу у том делу, његовим особинама и језику, његовим доскорашњим тежњама и везама, по прошлости тога дела, по његовим географским везама с осталим српским областима, тај је део Маћедоније просто део српске отаџбине. То је оно, од чега се мора поћи сваки пут, кад се год расправља што о судбини Маћедоније. О оним другим деловима те земље може се говорити с обзирима дипломатским, привредно-политичким, друштвено-политичким, стратегиским, словенским, хришћанским, човечанским, могу се и предлагати и усвајати, како кад, разноврсне комбинације, али према отаџбини и свакој стопи њене области има само једно што се може радити: чувати је, бранити је. Никад, за љубав какве било комбинације, не сме бити, ни по коју цену, одрицања ни од каког дела отаџбине. Такво би одрицање било исто што и издајство.

Према томе не сме се ни о Маћедонији пристати ни на шта што би значило да се ми одричемо онога што је српско у њој, ни на шта иза чега би после могло доћи тако одрицање. Питање је сада: да ли би остварењем маћедонске аутономије српски део те земље био изгубљен нашој отаџбини. Као што се види из онога што сам раније казао, ја мислим да се пристанком на аутономију не мора упропастити тамошња српска земља; само је питање шта треба урадити па да се она очува отаџбини. То се може постићи само на тај начин, ако се та аутономија тако организује, како ће бити обезбеђена потпуна слобода развитку свих елемената српскога живота у тамошњем становништву и

ако се та организација потпуно огарантује и општим мерама и нарочитим залогама даним Србији. О тим гаранцијама нећу сада говорити, него ћу прећи на погодбе добре и корисне организације аутономне Маћедоније.

При претресању тих погодаба треба стално имати на уму констатоване факте: да је Маћедонија по становништву разнолика земља, да у њој, поред многобројнога несловенског становништва, ни сам словенски живаљ није једноставан. На тај начин, то треба запамтити, не може бити говора о аутономној Маћедонији која би као подлогу имала словенску народност која би била засебна целина (различна и од српског и бугарског народа) или би цела припадала било бугарској било српској народности. С погледом на то стање, треба најпре разгледати питање о службеном словенском језику аутономних власти и установа. Тај језик може бити или домаћи („маћедонски“) или српски или бугарски. Сад, као што је познато, нема израђеног „маћедонског“ књижевног језика, он би се истом, и то с муком, морао израђивати. Против његове израде и „узакоњавања“ говори пре свега то што би то значило цепати већ и сувише поцепано Јужно Словенство, ломити нашу општу снагу, ићи на руку онима којима је сва снага у цепању Словена и који су већ до сад сами почели радити на стварању тог новог расцепа и штампали граматику маћедонског језика. То су они исти који су штампали и граматику „босанског језика“. А баш зато што бисмо тако ишли на руку непријатељима, изазвали бисмо осуду словенскога света, расхлађивали његове тако драгоцене симпатије према нашем раду у Маћедонији, убијали у њега вољу да нам помогне. Други је разлог што би то стварање новог књижевног језика на словенском југу било неприродно, дакле бесмислено, јер се противи правцу којим се развијају књижевни језици на словенском југу од почетка XIX века до данас, који се стално примичу један другоме и иду на сусрет неминовном јединству у недалекој можда будућности. Још један нови књижевни језик био би неприродан и зато што он не може имати једноставну подлогу у живим маћедонским говорима онаку од прилике каку је српски и хрватски књижевни језик нашао у свим нашим штокавским говорима. Некадашња област маћедонског дијалекта данас је разбијена. Оживљавати остатке његове било би исто, као кад би ко хтео да васкрсава чакавски дијалекат, а кад би се нови средње-маћедонски дијалекат хтео уздићи до књижевне

употребе, имало би такође доста незгода. Уопште, чим нема засебне маћедонске народности, не може бити ни маћедонског језика. Најбоље би дакле било узети српски и бугарски, оба упоредо у целој земљи, у свој службеној употреби и у свему јавном животу, као потпуно равноправне. Тако би се бугарски могао коначно утврдити у оном делу земље који и сад има више бугарске обележје, српски у становништву које има обележје српско. Свакојако би тада будућност мирним путем расправила који од та два језика има више права да живи у Маћедонији, целој, или неки у једном а неки у другом делу ње.

Овако би се исто могло решити и црквено питање: признати слободу и равноправност свим црквама које имају присталица у народу, не мешати се у њихову управу и не указивати нарочиту заштиту ни једној међу њима на штету других. Али овако би решење имало и својих незгода. Православне цркве у Маћедонији зависне су од црквених поглавара који имају седишта изван те земље, у Цариграду, и који су по томе, по својој осталој пастви, по прошлости и по тежњама у суштини националне цркве туђе главнини маћедонског становништва. Патријаршија је грчка, а ексархија — бугарска. Природно је што су тим црквама интереси хришћанског становништва и хришћанске вере у Маћедонији спореднији према интересима јелинске или бугарске нације или интереси Маћедоније мање значајни него интереси Велике Бугарске или Велике Грчке. То би исто било и од сад. Сем тога, природно је очекивати да ће такмичење и саревњивост представника тих разних цркава (митрополита, свештеника, јепитропа итд.) бити сталан извор раздора и трзавица међу православним хришћанима у Маћедонији. Уосталом не треба заборавити, да би у име равноправности требало и Србима и Цинцарима дати право да и они заснују сваки своју засебну црквену организацију, а то би још више заоштравало борбу цркве с црквом, свештеника са свештеником итд. Да би се ти раздори избегли, најбоље би било пресећи везе маћедонских православних хришћана с цариградском патријаршијом и јексархатом и основати автокефалну цркву која би имала под собом сав простор аутономне Маћедоније. Тај је простор некад потпадао под област охридске архијепископије, а крајеви Старе Србије под област пећске патријаршије. Овом се приликом не би морало ништа ново стварати, него, нарочито како су неправилно и биле укинуте, могле би се просто обновити те две старе ка-

тедре, а евентуално спојити обе уједно. Та би црква, по познатом великом значају који вера и црква имају у животу Маћедонаца на садашњем ступњу њихова културнога развића, смирила, зближила, збратимила тамошње хришћане, не дирајући никоме у народност. Јер ту би автоћефалну цркву требало организовати по принципу широке децентрализације, у духу саборских хришћанских установа, тако да би се по митрополијама, епископијама и њиховим областима, по парохијама дало маха да месно становништво да слободно својој ужој цркви своје посебно национално обележје.

Овде је, разуме се, најтеже решити питање како да се огарантује националност у цркви и оним мањинама међу хришћанским становништвом, каквих је пуна Маћедонија, нарочито по градовима. У Битољу данас има јексархиста, патријаршиста српских, грчких и цинцарских. То би морале бити засебне и слободне црквене општине, као што тога има у другом свету, напр. у Аустро-Угарској. На Маћедонију и маћедонска питања не треба уопште гледати онако како се обично гледа под утиском једноставних националних маса по државама у Западној Јевропи и под утицајем централистичних погледа који су у младе балканске државе неприродно пресађени из старих јевропских држава, у којима је централисам, упоредо с апсолутисмом, за дуго био један од великих државних принципа.

Код онаке поцепаности маћедонскога становништва, јасна је неприродност образовања једне политички једноставне, централистички организоване територије (државе). У такој би земљи онај који би у повољном моменту приграбио власт постао насилник према мање срећним противницима и такмацима, којима ништа не би помогло што би они, скупа узети (а можда и појединце), били многобројнији него он. Лепи су пример таке насилничке мањине Немци у Аустро-Угарској и Маџари у Угарској. Како данас стоје ствари, таку би улогу понајпре могли играти Бугари и Бугараши у централистички организованој аутономној Маћедонији. То зло, тај извор бескрајне борбе и у Маћедонији и на целом Балкану треба дакле претећи за времена. Треба увидети да у Маћедонији може само тако бити мира и среће, ако се ономе који је политички, социјално или бројно слабији обезбеди живот и развитак упоредо с јачим суседом. Зато има неколико мера, међу којима и обезбеђење представништва мањине у свим представничким те-

лима. Али о томе нисам мислио нарочито говорити; напротив, хтео сам истаћи мисао о ограничењу круга аутономне државне власти и њених функција. Њој би довољно било оставити бригу о јавној безбедности и саобраћају, судове, царине и прибирање других финансиских извора за подмиривање издатака за те заједничке потребе. Све остало имало би се оставити самосталним јединицама и установама (цркви, народностима, школама, друштвима) или обласним и месним самоуправним јединицама. Елемената за таку организацију пружа доста сам маћедонски живот, а примера и угледа довољно пружа и Америка, Швајцарска, па сама Русија и „земље представљене у царевинском већу" у Бечу. При стварању пак таких обласних јединица требало би дати маха жељама самога становништва и тежити да се области заокругле према границама докле се простире једна народност а одакле већ настаје друга или више њих. У тако заокругљеним самоуправним областима могло би бити мира и развијања народнога. Свакоме би могао бити обезбеђен језик, народност и име, вера и црква. Тако би свим разноврсним деловима тамошњега становништва била сачувана слобода да сами одреде своју будућност.

Ако би све то било, могли бисмо и ми Срби бити мирни и веровати да онај део Маћедоније који је наш, српски, неће бити отргнут, упропашћен српској отаџбини, и ако буде политички одвојен од њених северних делова. Зато и српски пристанак на таку аутономију не би никад значио издајство српских интереса. С таком Маћедонијом не би ни Бугари могли урадити оно што су урадили с Источном Румелијом, а ни други когод нешто налик на то. Зато би така маћедонска аутономија могла понајпре задобити и оне који су јој сада противни, нпр. Грке, Влашку, а и порта би се понајпре на тако решење могла склонити (наравно, не милом). Напослетку, така би аутономија учинила много да се у земљи не развију никаке ратоборне и агресивне тежње, а то је нешто о чем морају мислити и суседи и Јевропа.

5. — Али с овим није ни близу исцрпено са српске стране питање о маћедонској аутономији.

Та се аутономија не може остварити без озбиљне сарадње Србијине на томе. То је данас јасно, па се зато и тражи та сарадња. То би међу тим Србију, којој је тако потребно мирно

развијање, стало великих моралних и материјалних жртава. Она би то, верна принципима који су њу створили, без сумње радо поднела, али би у име тога требало и Србији нешто учинити. Пре свега требало би обезбедити слободан транзит њеној, а тако и бугарској, трговини ка Јегејскоме мору, слободан не само од провозне царине него и од свих оних других саобраћајних и административних сметња, којима се често та слобода изиграва и њена употреба своди на нулу. Ово без сумње није никакви велики захтев. А још би боље било, кад би се између нове Маћедоније и осталих балканских држава (а на првом месту Србије и Бугарске) уговорно царински савез и уопште што тешња привредна и политичка веза, припрема за савез слободних балканских земаља.

Али има још нешто, крупније од овога, што треба у корист Србијину урадити.

У овој дискусији није спомињана Стара Србија, сем што је повучена граница између ње и Маћедоније. Питање је шта би било с том земљом, кад би се остварила аутономија маћедонска. Би ли се она и даље оставила као поприште најнеобузданије анархије? би ли се она предала окупаторки Босне и Херцеговине, да и њу онако лепо уреди и усреќи? би ли се она унела у састав аутономне Маћедоније, и ако су то две разне земље с разним животом и приликама? По моме мишљењу у програм споразумевања између Срба и Бугара (или између нас и кога било другог) о решењу заплета у јевропском делу Отоманске царевине, треба уносити као битну тачку и то: да Стару Србију треба придружити Србији.

Као што је споменуто, садашња краљевина Србија и Стара Србија чиниле су до пре стотину година једну земљу, Србију. У тој земљи није нигде било лако живети, али је у оном делу ње који је онда чинио султанов београдски пашалук живот постао управо несносан, и тај је део скочио на оружје. То је у почетку била очајничка побуна меснога значаја, али се она у брзо претворила у борбу за независност целе Србије, а уз то и за ослобођење свега српскога народа од отоманскога господства. Та борба испуњава главни део историје ових земаља у XIX веку. Али добивши такве размере и те тенденције, покрет у Србији добио је брзо и међународни значај, те се међународни утицаји уплеђу између српске револуције и Отоманске царевине, некад подстичући, али чешће прекидајући борбу. Ти пре-

кидн борбе ограничавали су, међународном интервенцијом, међе између ослобођеног и неослобођеног дела Србије, између слободне нове Србије и неослобођене Старе Србије. Значајно је да то међународно посредовање није ниједном додало ослобођеној Србији (сем градића Сокола) ниједно парчеице још неослобођене Србије; напротив, оно је својим аукторитетом враћало под турско ропство делове које је српско јунаштво било успело да једном ослободи. Преко целе садашње српско-турске границе има у косовском вилајету простран појас земље који је српска војска била заузела 1877-8 године и који је султану враћен по одлукама берлинскога конгреса. Та граница, подигнута 1878 године јевропским аукторитетом, између два дела једне исте земље, граница у сваком погледу неприродна и неоправдана, има да падне под ударцима наставка борбе која се пре стотину година почела између Срба и порте султанове.

То је проширење Србији преко потребно. Она је сада мала, стешњена. Има у Јевропи и других малих земаља, као што је Холандска, Данска, Белгија; али те земље имају пред собом широка мора и слободно кретање на све стране, а о њиховим колонијама, н. пр. холандским, нећемо ни да говоримо. Швајцарска истина нема мора, али она нема као Србија историјом одређене националне и човечанске задатке да од азијатских пашалука пуних голога робља ствара напредне јевропске земље са слободним грађанима. Уз то, Србијине су границе са свих страна, сем на Сави и Дунаву, такe, да је пре одсецају од света него ли да је везују с њим. Она је данас — под бременом својих задатака, мала и са толико страна затворена — као загушена. Њој — која је прва међу балканским земљама пожњела победе над силом азијатском, која је другима дала пример јуначкога прегнућа — дане су 1878 године такe границе и толицна државна област, да је заостала од млађих држава Грчке и Бугарске. Не само то, него је после берлинскога конгреса Бугарској признано присаједињење Источне Румелије, а Грчкој припремљено слично присаједињење Крита, док Србији не само што није дан никакви мах ка раширењу, него је још јаче притегнута граничним стегама. Кад би се данас Србији дало у Старој Србији само онолико простора колико јој је берлински конгрес одузео од онога што је њена војска ослободила 1877-8 године у садашњој Бугарској и Старој Србији, то би већ однело добар део области о којој је реч. Али би то краљевини нашој била само не-

знатна награда, управо недовољна накнада за неправде које су јој од стране јевропске учињене онда и после. Правда би у ствари захтевала да се уступањем целе Старе Србије да и Србији сразмеран део према ономе што је другим млађим балканским државама учињено Источном Румелијом и Критом. Да то Србија постигне, не само не може бити непријатно Бугарској, него би требало да ова и помогне тај успех, јер прави друг и савезник не може савезнику желети да трајно остане у стању које му мора бити несносно. Задовољити праведне захтеве Србијине значи остварити знатну погодбу мира на Балкану. Без тога значи оставити је стално незадовољном, јер она нити може нити хоће остати најмањом и последњом међу васкрслим државама овог полуострва.

У осталом, кад се не гледа само са стране потреба и будућности краљевине Србије, него са стране правилног решења питања о јевропским вилајетима Отоманске царевине, долази се до истог закључка о Старој Србији. Познато је стање које данас влада у њој. То су стање створили необуздани и дивљи Арнаути. Њих Цариград умирити не може, то је јасно. Њих не би стукнула ни Аустро-Угарска из простог разлога што их је она и до сад највише подбуњивала, баш зато, да би што више сатрли словенски елеменат у Старој Србији. То ја она радила сасвим у духу своје вазданње политике према Словенству, па би она природно и у Старој Србији подржавала арнаутску осионост према српском становништву. Ту осионост не би могла сломити ни снага какве аутономне земље коју би чиниле сем Маћедоније још и неке друге области под султановом влашћу. Та нова аутономна земља била би, због разних узрока, за дужи низ година доста нејака: њој би и њеним властима и сувише бриге задавало муслиманско становништво у њој, које би без сумње било подржавано из Цариграда а које би бројем, имовним стањем, самоопуздањем било сложно и силно према разједињеним и несложним, а слабијим деловима хришћанскога становништва. Зато би такве аутономне власти биле врло немоћне и према самим Арнаутима у западној Маћедонији, а камо ли према онима у Старој Србији. Међу тим, та арнаутска насиља треба једном пресећи, и то, као што се види, може учинити једино Србија, а у једном делу те области и Црна гора.

Само кад би тако Србија ослободила Стару Србију, било би свршено с дивљачким истребљивањем тамошњега српскога

становништва, и Србин би могао опет слободно дисати у својој земљи. Један од учесника у дискусији на семинару споменуо је сумњу да ли не би том приликом Србија извршила насиље над националним правима арнаутским у земљи коју би заузела. Насиља никаквог не би, у ствари, могло бити. Разуме се није реч ни о каком материјалном ни политичком насиљу. И ако немају права на останак у земљи у коју су се дивљачки увукли, опет не би могло бити ни речи да се они силом уклањају из ње, или да се према њима поступа као са бесправном, освојеном масом. Они би ту остали као српски грађани. Без сумње им се ни у народност не би дирало. Они нама нису потребни. Нама је довољно да обезбедимо опстанак и развитак српске народности у тој класичној земљи српској. Спомиње се међу тим са стране противника српских, па то по незнању и други понављају, да је та земља само била српска, али да данас више није наша, него арнаутска. Зато се зове у помоћ статистика, а познато је да је статистика врло услужна према оном ко хоће да је злоупотреби. Тако се на основи статистике не целе него једног дела Старе Србије (до Шара и скопске Црне горе) тврди да ту живи већина мусломанскога становништва. То је збиља истина, али само кад се Стара Србија не узима као целина, него кад се одсече велики део новопазарског санџака и сва област источно и јужно од Шара и скопске Црне горе. Сем тога, овде није реч о верским, него о националним територијама, није реч је ли Стара Србија православна или муслимска, него је ли српска или арнаутска. Зато треба знати да међу мусломанима има Черкеза, има правих Турака (Османлија) и Срба. Ту има нпр. Београђана, који су 1867 године отишли из Београда, и који нису Арнаути; има Никшића и других потурчењака из крајева који су по берлинском уговору припали Црној гори, све чистих Срба по народности; има и доста Бошњака и Херцеговаца који су били незадовољни аустриском управом у њихову завичају па се иселили; има много староседелаца Срба турске вере који су примили ислам али иначе сачували народност. Све то треба одузети од целокупног броја мусломанског становништва, па мусломанске Србе прибројити православним и католичким Србима. Али и оно муслимана што остане нису све Арнаути. Има ту још много Срба који су с новом вером примили арнаутски језик, али задржали и српски, а с њим и многе друге српске особине. То је право српско-арбанаско станов-

ништво, које би сасвим погрешно било прибрајати Арбанасима, јер би се с нешто толико и више права могло прибројити и Србима. По томе се види да је и по садашњем становништву Стара Србија далеко од тога да буде арбанаском земљом.

Али не обзирући се ни на апсолутан број ни на сразмеру арнаутскога становништва, можемо се запитати: каква „права" могу имати Арбанаси у Старој Србији, која је од свршетка сеобе народа била по насељењу до најновијег времена само српска и ничија више? откуд тамо ти Арбанаси? — То су дошљаци који, под заштитом све државне силе Отоманске царевине, насилнички разгоне и истребљују српски народ у његовој колевци. Ја сам другом једном приликом статистичним подацима показао у каким се огромним размерама врши и сад сеоба српскога света из области отоманских у краљевину Србију, нарочито из Старе Србије, а све под притиском арнаутских зулума. То сад нећу понављати, него ћу констатовати да нема никад у Србији ниједног иоле већег скупа људи на ком не би био и сразмерно добар број људи који су или сами тако избегли у Србију или су њихови родитељи или старији тако прешли. Ја мислим да ни правна наука не признаје да се таким зликовачким отимањем може стећи, на шта било, какво право својине, па је и Србија са српским народом у праву да не признаје правну вредност стању које је онако разбојнички створено у онако знаменитом делу наше отаџбине, као што је овај о коме сад говоримо. Зато ће се Срби увек наћи готови на свакојаке жртве да очувају и одбране ту најлепшу колевку славе и величине српске.

6. — Из овога се види да ја нисам од оних који се могу помирити са злима или несрећама које народ снађу. Ту нема fait-accompli-a пред којим се ваља поклонити. Напротив, мора се по што по то постићи успех и победа, водећи борбу до истраге. Ја се зато не могу помирити ни са стањем које је створила црквена борба и национална пропаганда у српском делу Маћедоније, и никад никоме не бих признао право да без нас — Срба — одлучује о коначној будућности тих крајева српских. Позивати се на демократски принцип суверенства народнога, на изгледе плебисцита народног, овде је апсолутно неумесно. Сваки је човек син свога народа, и свак само као део опште народне заједнице има свој део права на општу народну кућу — отаџбину. Та је отаџбина целина, она се не може

делити. На сваки њен крај има право, везано с дужношћу да је брани, сваки син њен. На српски део Маћедоније имају права и Бошњаци и Шумадинци, као и они Срби који станују тамо на Вардару. С друге стране човек који је себе искључио из своје народне заједнице, који је оставио име, особине, тежње своје браће и предака, одузео је сам себи сва права која је имао према отаџбини. Ни једна стопа њене земље није више његова. Он је њу оставио, издао. Тим је све казано.

Кад су између 1848 и 1866 године неки Срби и Хрвати на Приморју, одродивши се и поталијанивши се, почели радити на томе да се Далмација уједини с Италијом као део талијанске земље, шта су они били него несрећни издајници, које је остали наш народ имао права каменовати, а не — допустити им да они раде и пресуђују шта ће бити с оном земљом српском и хрватском? Таки пример дају и хрватски маџарони (мислим на оне праве, а не на све које су тако звали политички противници), који беху подлегли политичком утицају маџарском, те устајаху против тежња и рада шачице пробуђених патриота, који се наслањаху на Србе и остале Словене. Кад ти Маџарони, место да раде на слободи своје земље, хтедоше њу још више подложити Маџарима, јесу ли они, баш и кад су неко време представљали већину становништва, збиља имали права да, против осталога народа, пресуђују о отаџбини?

Како данас стоје ствари у Маћедонији, тамо праве националне свести има врло мало. Реч је, разуме се, само о словенском становништву. Од тога становништва само један део има свести и тежње српске, и он је, то је истина, у мањини и у српском делу те земље (о њему у осталом овде ја једино и говорим). Други су део гркомани. Хоћемо ли њима признати право да изгласају ту земљу Грцима? Трећи су део бугарске присталице, међу којима један део оних који су прошли кроз бугарске школе осећа и мисли бугарски. Четврти су део, и ти су најновијег постања, они који имају посебне, маћедонске тежње. О тим посебним „маћедонским“ тежњама не може бити озбиљна говора као о националној појави, као год ни о гркоманскима (ја и даље говорим само о оном српском делу). Да је среће, не би друкчије било ни с бугарашким тежњама и оним делом становништва који за њима иде. Познате изузетне прилике створиле су бугарски покрет у тим српским крајевима. И с турске и с грчке стране (грчка црква и ста-

новинштво) наметнули су били том свету име бугарско: ексархат који је прихваћен као словенска црква, противна грчкој, огласио се бугарским, и док је Србија с витешком необазривошћу спремала опште народно ослобођење и залагала се за то, дотле су ексархатски људи вешто покидали везе између македонског становништа и Србије и окренули га бугарским путем. То је после санкционисано погрешним радом руске дипломатије, на утврђено српским погрешкама и несрећама за последњих двадесет година. Па ипак, свак би грешно мислећи да су Бугари доиста успели побугарити Маћедонце. То најбоље доказује терор који, нарочито од 1897 године, врше над колебљивим присталицама. Као год што ни гркомани нису погрчени, тако ни бугараши нису побугарени. То су само присталице једне или друге цркве, једне или друге политике. Тамо се тако и говори: грчка партија, бугарска, српска партија. Брзо ће се чути и: аустриска, а има песимиста који прориçу да ће та постати најмногобројнија. Тако је у ствари с националношћу маћедонских Срба и осталих тамошњих Словена. Према томе види се зашто Србија не може пристати да при решавању о судбини српског дела Маћедоније пресуђују коначно они који данас воде онамошњи свет, служећи се разноврсним средствима да га одрже на досадашњем путу. Србија може пристајати на политичке угодбе и споразуме — као што је аутономија маћедонска, — али она и њени свесни синови не смеју заборавити да тамо има српске земље, да је оно део отаџбине, дакле нешто што нико није властан отуђити ни одступити. Прилике у којима се отаџбина брани могу бити тешке, мучне, несавладљиве, али се зато и каже да се за отаџбину умире, а нигде се не вели да се она сме шале остављати комад по комад, као год што се ни цела не сме издавати.

Ја сам међутим уверен да наша омладина ради за добро отаџбине кад ради на слози с бугарском омладином, кад се с њом договара како да се помогне нашим мученицима у Маћедонији. Она то ради с много добре воље и самопрегоревања, и зато јој с моје стране истинско: Хвала!

Љ. Јовановић.

АНИН ПРВИ БАЛ

ALFRED HEDENSTIERNA

Тешко је то спадати у „господу“ с две хиљаде круна на годину. А ако човек има још и четири кћери а неће да прави дугове, то је онда такво „вештачко дело“, да према њему Рафаелова Мадона изгледа проста ствар а Кронбергова Богиња лова пада у засенак.

Господин Тенстрем, благајник у Лундквистовој фабрици, није имао више плате, није имао никакав дуг а имао је баш управо четири кћери. Али је он још пре пет година преврнуо свој горњи капут, а госпођа Тенстрем је најрадије излазила из куће кад почне да се хвата сумрак. Њен шешир знате, славио је свој десетогодишњи јубилеум а и шавови на крагни били су већ избледели.

Можда ипак поред свега тога не би излазили на крај, да није стара Малена била један тако диван егземплар верне служавке. Јело се у кући брзо готовило, у гостинској соби Тенстремових није било много финих ствари које би требало брисати и чистити, а Малена је у својој младости служила код неке госпођице, која је живела од ручнога рада. Тако су обадве, и госпођа и служавка радиле у зноју лица свога, и стара Малена је често излазила у варош са по којим јастучетом, постољњаком или каквим застором под мишком.

Тако је то ишло доста добро све док деца беху још мала. Али и после таквога неуморнога рада и оскудице у потребном оделу и другом, када је и недељом куповања риба место меса, само да би се могла платити школарина за децу, долазила су она из школе кући плачући, што им се друге девојчице под-

смевају због избледелих хаљина и кратких чудноватих крагница, и онда је то за сироте родитеље било понекад и одвише.

Али убрзо би јасно и малим Тенстремовима: за што нису одевене као и друга деца, те не увећаваху својим жалбама терет сиротој мами, а у школи су скривено плакале, када би с чуђењем показивали на какав њихов нов „фантастичан костим“, који би госпођа Тенстрем с обзиром на преостало комађе од штофова изнашла.

И тако „велика сестра“ напуни осамнаест а материна „маза“ једанаест година.

Велика сестра је дакле била баш у оно доба кад срце топло куца и испод струка који јој „не стоји добро“, кад крв живље заструји од какве умилне мелодије, кад и каква незграпна ципела несвесно удара такт, слушајући тонове од каквога валса, који допиру кроз отворене прозоре до оних завидљиваца напољу.

Сам Бог зна, како је она научила да игра. Можда као што сестре уче — неvaјући, можда на часовима играња у сали с каквим ђаком, који је „становао и храпио се“ код тетке Еме тамо преко пута у дворишту и ишао у „праву“ школу играња.

Како му драго, тек она је знала валс и полку а брза полка јој је већ сама по себи ишла лако, и сад је требао да буде велики бал с добровољним прилозима у „Хотелу Бенгстонову“ дванаестог т. м., што се већ на читав месец дана унапред знало.

Испрва је она лежала по сву боговетну ноћ будна у својој малој постељи у „девојачкој соби“, обрћући се и преврћући док се не би мале сестре избудиле, и покривач био упреден као какво уже а зној пробио испод плавих коврчица.

И онда једном, она поцрвене од стида, као да је то била најсрамнија помисао на свету, и отвори своје срце старој Малени.

— Драга моја госпођице, не треба никад ни да помислите на то, јер немамо могућности за то, а ако и мами то поменете само ћете јој учинити на жао, рече Малена и уздахну.

И Ана се борила као каква мала јунакиња са својим страшним и грешним мислима, али недељу дана иза тога запита она изненада:

— Је ли, мамо, јеси ли била кадгод на каквом правом балу?

— Да, драго дете, била сам, тако једно пет или шест пута.

— Али, мамо, како ли се то човек осећа тамо?

— Ох, за Бога девојко, па не изгледа то ништа необично, не. — Ти си ваљда добро пазила на нити, кад си јуче одсецела платно?

Тако је пролазио дан за даном. Ана је скидала скоруп у корпу за хлеб, препрживала кафу а за столом се није хтела ни дотаћи рибе као други пут.

— Да дете није малокрвно? — упита једном благајник.

Најзад једне вечери у сумрак, пре но што се лампа упали отвори она своје срце. Јецајући загрли маму око врата и запита зашто да су баш они тако сироти и без икакве радости на свету. Зашто да је то баш за њу тако дрско и лудо да кадгод и помисли на какав бал; како се Бог може звати добрим, кад он...

Да је лампа била припаљена Ана би видела, како се госпођа Тенстрем при овим речима промени у лицу а влажне јој очи добише неки сетан израз. Овако само осети како јој погладп њену меку косу кад јој рече:

— Дете моје, да се ти ниси због тога несрећнога бала понашала тако чудновато већ толико дана?

— Опрости ми, о опрости ми, мамо! Ти и иначе имаш тако много брига, али...

— Да, видиш, мала моја цуро, једну просту, врло јефтину, отворене боје хаљину, можда би ти могла набавити, а можда још и један пар ципела, али ти немаш с киме да идеш; ја немам ниједне такве хаљине, да би... а у осталом онда би биле и две улазнице?

Ана брзо убриса сузе, затресе својом малом коврчастом главицом и рече:

— Ах, што се тога тиче... Ја би могла ићи с Ландгреном, али ја знам да је то немогуће.

— Па и не познајеш никога с којим би тамо играла.

— О, мама, ја познајем књиговођу Струтенова, код кога ми купујемо рибу, и два студента, који су се хранили код тетка Еме, и брата варошког адвоката и.....

— Добро Ана, ти ћеш ићи на бал.

Играјући, кличући и скачући од радости отрча она у кујну, загрли стару Малену, окрете је око себе и викну: „Ја ћу на бал! Ја ћу на бал!“ Затим похита у другу собу, где је мала Сиње бубала: „Орескута и Сулителма и дугачки планински гребен који одваја Шведску од Норвешке,“ она и њу продрма и изљуби у преголемој својој радости.

Сутрадан чу она кроз отворена врата како Малена запита:

— Госпођо, кад ћемо ићи да изберемо платно за постољњак. А и убруси су нам се доцепали.

— За сада неће од тога ништа бити, Малена, одговори мати.

Ана осети како је нешто стеже у грудима. Дакле то су ти новци били за које ће она да се украси и да буде лепа на балу! Она хтеде изићи, бацити се мами око врата, и рећи јој да ће остати код куће. Али... бео мусулин са плавим цветићима... велика сала у Бенгстонову хотелу... четири војна музиканата... Не, не, немогуће је одрећи се свега тога!

Тако дође и дванаести, и већ око пет часова после подне стајала је Ана у гостинској соби сасвим готова, у свој својој лепоти. Стара Малена пљесну рукама од чуда:

— Господе Боже, госпођице Ана, драго дете, гле како је лепа! Та она ће бити најлепша на целом балу!

Стари благајник убриса наочари и прошапута:

— Чујеш мамо, цура је дивна, то се не може порећи. Ја заиста мислим да ће се она тамо ипак весело провести, сирота мала.

— Да, ја нисам никад веровала да ће она тако лепо изгледати. Бог је благословио! одговори госпођа Тенстрем такође шапатом и убриса очи једним крајем од кецеље. Та то је први пут што мама види своју најстарију кћер опремљену мало као и друге девојке.

Мале сестрице зинуше од дивљења и чуђења.

После тога дође тетка Ландгрен, и поведе је преко мрачних, џомбастих улица у хотел Бенгстонов и уведе у сјајну салу, која се Ани учини тако дивна: образи јој се запламтише, и она се чисто побоја да већ сви не чују како јој срце јако куца, те с тога и не смеде ићи даље, него похита, као неком невидовном силом вођена, дугачкој софи, која је стајала дуж зида у сали...

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

— Чујеш мамо, дај мени један грог с јајетом а цурицама мало жута шећера, да се и ми мало прочастимо, Да, сада је седам и по часова, сад се јамачно Ана најбоље проводи, рече благајник код куће.

— Да, по недај Боже само да се дете прохлади и назебе кад буде понуђена сладоледом или услед друге какве непажње, јер ће бити угрејана од играња и трчања, рече г-ђа Тенстрем.

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

Али није било никакве опасности по здравље мале Ане. О, тамо код куће, у гостинској соби ове скромне куће, при светлости старе лампе, окружена очима пуним љубави, тамо је она била отмена као каква краљица а лепа као дан. Али при светлости од полелеја у хотелу Бенгстонову, окружена туђим, хладним, равнодушним људима — аристократијом из Кронебија у свом њеном сјају, она се осећала тако неисказно мала, сирота и бедна. Њена плаво-бела дивна хаљина била је тако јадна у овоме сјају; чињаше јој се као да јој стоји на леђима написано, да је ова хаљина купљена једној јогунастој девојци за оне новце, који су управо били намењени, да се за њах купи један постољњак и дванаест убруса.

Први валс! — О, Боже, само да још нико не дође и да је понуди на игру! Њој је требало времена да се освести и прибере своје мисли.

Не плаши се мала Ано! Твоја лепота и твоја плавобела хаљина не чине сасвим исти ефекат и овде као пред старом Маленом.

Полка! — Прођоше још две, три, четири игре а још нико не позива на игру малу госпођицу Тенстрем. Она се обазре око себе. Ах, за књиговођу Струтенова не постоји нико више на свету, осим двеју плавих витица, које се спуштају низ леђа газда Свенсоновој кћери. Студенти, који су се хранили код тетке Еме, нису овде, а брат варошког адвоката крстари тамо далеко око стола за пунш, као какав орао око неке стрвине.

Пет, шест, седам игара! — У вртоглавој брзини промичу парови испред ње; меки, шуштави, сјајно искићени шлепови размахивали су се пред њом чисто као подругујући се њеној бедној, простој, плаво-белој хаљини. О, стара Малено, да си само знала ово! Нико је не види, нико се не брине о њој. Је ли дакле то било за чим је она жудила и сањала! Зар због овога да се мама одрече свога постољњака и својих дванаест убруса! Усне почеше да се грчевито трзају, малу обузе језовит мучан осећај. О, па шта хоће она кад је тако сирота и бедна! О, шта мисли она, та плаво-бела хаљина је тако ружна!

Једва! Благи Боже! Ето иде са̂м поручник! Који поручник? А зар има више од једног јединог у Кронебију! А с њиме иде г-ца Струтенова и поштански експедитор.

— Смемо ли молити г-ђу Ландгрен да буде тако добра и да нас прикаже својој младој штићеници!

Г-ђа Ландгрен учини то. Поручник и г-ца немају насрамни пар за трећу Française. Поштански експедитор пита, да ли би госпођица Тенстремова...

— Хва... хвала лепо, ја не мо... ја ћу... ја сам тако страшно уморна...

— Али дете, шта је теби? „Уморна? Та ти ниси ни један корак крочила?

— Ах, тетка, ја не знам ред у игри; ја сам мислила само на валс и брзу полку, шапуће Ана и једва уздржава сузе.

Трећи валс, четврта полка! — Нико је не гледа, нико се не брине о њој. Али не, то је истина, ето старога порезника; онако црвен и угрејан он запита: Ка...ка...ко је го...спо...ђичин тата? Теча Ландгрен често завирује чаши у дно, стога се мора одвести кући.

— Хоћеш ли још остати овде, дете?

— Да, тетка, овде је тако пријатно... посматрати, одговори Ана са сузом у оку.

Но да, мала госпођица Тенстерм може сасвим бити и без горње хаљине; она није била изложена каквој навали од стране играча.

Котиљон, последња игра! — Ана се трже, диже се и пређе скоро посрћући преко патоса велике сале у хотелу Бенгстонову. Она је вечерас свега двапут прешла ово поприште среће и радости; кад је дошла и кад је пошла.

Тамо код куће на вратима трема стајала је стара Малена поносита, победнички тријумфујући и сва радознала:

— Јеси ли се лепо провела, злато моје? Ево овде има мало каше, што рече госпођа да ти оставим, ма да ја рекох да то неће ни требати, јер ће јамачно госпођица Ана, као најлепша од свију на балу, бити понуђена од књиговође Струтенова или чак и од самога поручника на вечеру у Бенгстоновој трпезарији. — Али... Господе Боже, шта је то? Та она плаче, злато моје!

1903. Јагодина.

Превео са шведског
Јован П. Милијевић.

ИНТЕРВЕНЦИЈА У МЕЂУНАРОДНОМ ПРАВУ

С ОБЗИРОМ НА ТУРСКУ

— —

(НАСТАВАК)

β. Питање је замршеније кад је једна од странака, после јаких напора, успела да преовлада, да образује одвојен кабинет и моли остале државе да је признају као ратну страну и нову државу. Фодере, у таком случају, држи да не постоји интервенција но признање већ свршеног чина. И кад се деси да једна од странака буде довољно јака, да се конституише у засебну владу, да може бранити свој опстанак и одговарати својим обвезама, ниједна држава није у праву да јој одрекне тражено признање, а да се не огреши о најосновнија правила међународнога права, о право узајамнога поштовања. Напротив, док она не одговори наведеним погодбама и не ступи у правне везе с осталим државама, мешање није допуштено. Признање које би се добило од једне стране државе, неће бити голо признање но савез са побуњеницима, интервенција у послове те државе, према томе повреда права независности (св. I стр. 591). Истог је мишљења и Гефкен: Eine solshe Anerkennung — каже он — ist keine Jntervention, sie ist vollständig berechtigt, da die Souverenität nicht als ein nudum jus behaupten werden kann.

γ. Друкчије стоји ствар кад завађене странке, после дугог непријатељства, услед једнакости снаге, долазе до уверења да саме нису у стању да пречисте питање, те се обраћају страној једној држави за помоћ. У таком случају не може бити говора о интервенцији но о пријатељском посредовању, којим страна држава чини велику услугу и побуњеној држави и човечанству уопште

Г. Интервенцији такође нема места и у случају кад њу тражи владалац једне земље који је збачен с престола. Уговори, којима би била гарантована права једнога владаоца или целе једне династије на коме престо, или којима би се утврђивао неки ред наслеђа престола, нису у стању да оправдају интервенцију, која би имала за циљ да поврати збаченог владаоца или да постави онога који би имао да дође по наследном реду. Владалац, био то кнез, краљ или цар, док је на престолу, сматра се за народног изабраника, народног мандатора, и пошто је једна од битних особина мандата ревокабилитет његов, могућност да се опозове по нахођењу властодавца, излази да је владаоцу збацивањем његовим, одузет поверени му мандат, после чега он улази у ред обичних грађана. Као такви, он не би имао никако право да се обрати другој којој држави за помоћ. Нема никаквих стечених права на престо, већ само поверених, која владалац треба да заслужи као и сваки државни службеник. Ни устав једне државе, којим би била гарантована права једнога владаоца, не би требало да послужи за основ оправдане интервенције. Устав једне државе такође је закон који подлежи промени као и сви остали закони и вреди само докле га законодавно тело трпи.

Е. Може се десити да владалац једнога народа дотле догера својим понашањем да постане мрзак целом народу, према томе озлојеђени народ да дође до тога да га не може трпети и да с нестрпљењем очекује згодан моменат да га се отресе. Треба напоменути да овај случај нема ништа заједничкога са ова друга два: са помоћу коју тражи један подјармљени народ да би се ослободио странačког јарма, од кога не би сам био у стању да се отресе; и случајем у ком би један народ, сједињен силом с другим којим, потражио помоћи да се од њега одвоји.

Вател, пошто је претходно напао Гроција да је широм отворио врата бесниилу ентузијазма и фанатизма, што уопште допушта интервенцију, у овом случају тврди и сам да је треба допустити. „Што се тиче оних чудовишта, који под титулом владаоца постају бич и страшило човечанства, то су дивљи зверови од којих сваки осетљив човек може да очисти земљу. Цео је стари свет хвалио Херкула, што је ослободио свет од једнога Антеја, Бузириса и Диомида (Vattel II књ. II гл. IV § 56).

Један од новијих писаца присталица разложне интервенције професор Арнц поводом овога каже: „Кад би у сред Је-

вроне био један мали владалац, који би био прави тиранин, који би мучио, осуђивао на вешала и на спаљивање за најнезнатније кривице, тако да дим од жртава допире до суседних чула, бисмо ли га оставили да продужава. Не би ли се пушке његових суседа окинуле тако рећи саме, да га отерају из његове земље, кад би његов народ био и одвише слаб да га сам отера? Треба ли га, из обзира према суверенитету, оставити да руши, дави, веша и спаљује готово под нашим прозорима? Право интервенције под таким је околностима оправдано — каже он. — Колико било да је право суверенитета и независности државе заслуживало поштовање, има нешто што заслужује још више поштовања, а то је право човечанства, људскога друштва, које не сме да буде срамоћено и бачено под ноге. Као што је слобода појединаца у друштву ограничена његовим моралом, тако исто је и индивидуална слобода државе ограничена правима човечанства". (Revue du droit internat. t. VIII p. 673.).

Поред свега овога Хефтерово мишљење да понашање једнога владаоца, ма колико оно било за осуду, у колико не буде вређало или претило правима осталих суверена не даје овима последњим никако право за интервенцију, пошто нијелан владалац не може да суди другоме. Свакојако дужност је њихова да покушају пријатељским начином да га одврате, али, ако и после тога тај остане при своме и продужи да гази законе правичности, требало би само прекинути с њим сваку везу правних односа". (Heffter, Le droit public de l' Europe, књ. I § 46.) и то би највише одговарало правици, јер рекосмо да је владалац народни изабраник, његов мандатор, стога за његово понашање, ма како оно било, он, народ тај, једино је надлежан да му пресуди и нико више. У данашње време, тешко је појмити народ један, који би, у пркос свих ексцеса његова владара, продужио да му одобрава све лудорије које би биле последица његова душевног растројства. У старије доба, док је народ био сматран као својина владаочева, помоћ туђинца могла је, како тако, бити оправдана, али не и данас. Самим тим што дотични народ трпи таког владаоца, он доказује да постоје нарочити обзири који му налажу да мирује. Према томе странцу није допуштено да улази у расправу питања које га се не тиче. Кад би интервенисао он би се огрешио о право независности и његових королера. Интервенцију не треба допустити кад би она још намеравала да замени деспотску владавину другом слободоумнијом, уставном.

И то је чисто унутрашње питање, питање јавнога права тога народа. „Мисија је сваке државе — каже Блунчли — да прибави поштовање свом уставу и свом јавном поретку, међународно право не улази у то“ (прав. 474). Сам народ има искључиво право да одређује свој устав, своју политичку, друштвену и верску организацију. Према својој нарави, према свом ступњу образовања, свом народном карактеру и својим потребама, народ ће један знати боље но ико други шта му доликује. „Народи — каже Берија-Сен-При — који хоће силом свог оружја да распростру јавно благостање, које они уживају, личе на религиозне фанатике, који се напрежу да спасу неверника оружјем и ватром. Благостање претпоставља задовољење неких жеља и не може никад бити праћено насиљем“. (Théorie du droit constitutionel français стр. 164.) Интерцесија дата у виду пријатељских савета од владаоца или владе које, владаоцу тиранину, била би ствар похвална, али, чим она пређе ту границу, добија непријатељски карактер и није више допуштена. Тако Француска и Енглеска нису биле у праву 1856, што су хтеле да изнуде од краља напуљскога устав за његову земљу. Одлазак њихових посланика и долазак њихове флоте пред Напуљ нису имале ништа заједничкога с интерцесијом. „Краљ напуљски бејаше предмет притиска не зато што није одржао своје обвезе, не зато што је упражњавао своја неоспорна права суверенитета како је он разумео — говораше руска влада — тражити од краља, што се његовог унутрашњег режима тиче, концесије, путем насиља, претњом и демонстрацијама, значи отети му силом власт, владати место њега и прогласити без основа право јачега над слабим“.

Д. Ствар се мења кад је у питању не народ који тражи помоћ против свога владара или владе, но народ који је силом потчињен под власт другога. Да би се разумела ствар, треба имати у виду, да и данас постоје државе, које својим саставом не одговарају духу времена. Постојеће државе могу се поделити у две групе: у једноставне или народне и у мешовите.

Друга група може се појавити у овим облицима:

Или све расе, од којих се она састоји, имају подједнака права, судејују подједнако у управи земаљској и уживају иста политичка и грађанска права;

Или је једна од њих привилегована на штету других и она помоћу силе одржава над осталима своју власт.

Ова група држава продукат је варварскога доба, доба у ком је груба сила била једини представник права. Али од француске револуције овамо десиле су се, у овом погледу радикалне измене. Изјавом човечијих права, сви су људи проглашени за једнаке међу собом и свима су њима призната извесна урођена, неотуђима и незастарима права. Ова је идеја убедила скоро све владе и продрла је чак и у душе народа који се налазе на првом ступњу цивилизације. Различити узроци, који су сметали уживању и вршењу тих божанствених права, скоро су у свима цивилизованим државама ишчезли потпуно. Вера, језик и порекло једне индивидуе не служе више за мерило њених грађанских и политичких права, кад сачињава саставни део исте државе, кад је син истога земљишта. Према томе ни један човек или народ, који је потчињен законима једне државе, не би имао основа да се жали, што је принуђен да је у непрестаном додиру и односима са индивидуама различите расе и вере, грађанима те исте државе. Из овога излази да треба поступак појединаца или скупа којим би они покушали да се одвоје од власти државе којој припадају, сматрати као издају отаџбине, и њих као издајнике казнити. Али на жалост! Упркос свима овим божанственим истинама, упркос ступњу цивилизације, на ком се човечанство налази, и савременим идејама о човеку и његовим правима, има држава које и даље остају при својим старим погрешкама. Једини је спас тих држава одржање старе практике. Тактика се њихова састоји у гоњењу једне народности другом, којој се из различитих узрока поклања више вере. Признати свима својим грађанима подједнака права и изједначити их међу собом те државе сматрају као почетак самоубиства. У тим таким државама постоји један елеменат привилегован, један елеменат који сачињава основ државне зграде, душу њенога бића. Свака личност од те расе представља у минијатури државни суверенитет, који припада искључиво привилегованом народу. Државно је благостање идентификовано са благостањем тог елемента, те и циљ државнога живота је да постигне тај задатак. Сваки, који би хтео да има судела у администрацији, правосуђу и јавним пословима те државе уопште, треба да је из тог народа: он је тако рећи изабрани народ, коме су сви остали поверени, који су услед њихова порекла или верске разлике capite minuti. Сваки, који не припада тој раси, у очима владајуће расе лишен је свакога права, било грађан-

ског или политичког. Његов живот вреди само у толико у колико он може бити од користи победиочеву благостању. Његов је дакле опстанак врста поклона која се може опозвати у свако доба, према нахођењу дародавчевом. У такој држави не може бити говора о дужностима и обвезама победиочевим према побеђеним. Правни односи постоје само међу победиоцима, што се побеђених тиче нема ни преступа ни злочина који би се могао извршити према њима, т. ј.: харати, пљачкати, силовати, вешати, убијати, све је у основу допуштено. Положај тих несрећника је сличан, ако не старим римским робовима, оно бар, груци колониста: terrae adscripti. Ти су људи, у очима привилеговане расе тегleћа марва, потребна да својим знојем исхрани привилеговану расу. Кад је тако, хоћемо ли порећи таком једном народу право да се побуни против свог угњетача? И ако пошто се већ дигао, није био у стању, потоцима своје пролиевене крви, да стресе јарам, кугу варварства са својих леђа, обрати се нама за помоћ, хоћемо ли бити тако тврдог срца да не помогнемо том народу нашом интервенцијом за коју је молио? Сваки резон налаже нам да одговоримо са: да. Сви су људи браћа међу собом. Друштвени морал, који нам налаже да помогнемо појединцу, кад је у невољи, ставља такође у дужност целом једном народу да помогне другом несрећнијем. Суверенитет државе, чија је жртва злостављени народ, неће бити у стању да спречи нас од наше дужности. У таком случају чак, може се рећи, не постоји суверена држава, у правом смислу те речи. Својим понашањем овака држава доказује да не заслужује то име. Држава има право на поштовање, независност и живот, само докле она хоће и при том је још у стању да испуњава своје природне или конвенцијоналне обвезе; кад она није у стању да изврши то, напасти на њен живот није никако кривично дело, као што није никакав злочин убити каквог лудака или ма каког нападача у нужној одбрани другога. Народу, који је молио за интервенцију, треба учинити по молби. Премда тај чин има доста сличности са помоћу и потпором, он остаје до краја оправдана интервенција, Фодере узима за пример интервенцију од 1859, извршену у корист Ломбардије и Млетака и каже: „Имам у виду народ, који се налази у положају Ломбардије, и једну страну државу која му на његову молбу или са његовим одобрењем помаже: у том чину нема интервенције, нема ауторитативног мешања у унутрашње послове те државе, нема помоћи дате јед-

ној политичкој страници против њене владе, или једној страници против друге, или чак једном народу, који трпи од својих народних шефова, но има помоћи која се узајмљује једном народу као савезнику да се ослободи од ропства у које је силом доведен. Овакав се један поступак правда разлозима човечанства, правичности и међународног морала. (св. I стр. 601).

Најтипичнија од ових интервенција је она коју су три силе заштитнице Грчке извршиле 1827 године у корист побуњених Грка и интервенције Русије у Турској за ослобођење хришћана.

а. Приликом белгијске револуције од 1830, којом је се Белгија оцепила од Холандије, којој је била присједињена 1815 године, бечким конгресом, да би послужила као брана против евентуалних немира у Француској, искрсло је питање о допуштености или недопуштености интервенције којом би се потпомогло белгијском народу да изврши своју намеру. Истина је да у овом случају није у питању народ који је подјармљен самовољи победиочевој; оба народа чувају своју индивидуалност тиме што су једнаки у праву, али ипак унија, наметнута силом једном од њих, не сачињава довољно јаку везу, која може одржати оба народа у трајном добром пријатељству. Дужност, којој је један народ подвргнут силом, да остане у јединству с другим, као противна праву слободе народа, биће омрзнута, стога ће силом сједињени народи тежити да и силом прекину наметнуту им везу.

Спорна је међу писцима природа акта којим се доприноси са стране треће државе оствареньу тог оцепљења. Неки га писци називају помоћу, потпором: „Нису ли довољне њихове сопствене снаге да изврше расцеп, траже ли, примају ли туђу помоћ, то није интервенција но савез понуђен од савезника". Битон то назива: посредовањем, принудном арбитражом или оружаном помоћу. Амари, пошто је тим фактом поправљена учињена неправда и пошто се њиме отклањају даље рђаве последице од нехотичне везе, такође држи да нема интервенције. Али нама се чини да у овом чину као и у претходном постоји интервенција. Од савеза о коме се говори нема ни трага. Савез може бити само међу једнакима.

б. Доста је интересантна интервенција коју је бранио Јоберти, министар председник краљевства Сардиније. У великом кнежевству тосканском, у почетку 1849 године демократска је странка била добила превласт над владом, тако да је велики

кнез био принуђен да побегне у Гаету. Министар председник сардинског краљевства, занет мишљу око остварења народног сна, уједињења Италије, виђао је у томе факту опасност од стране Аустрије, која је иначе већ много сметала непрестаним мешањем у мале италијанске државице. Ђобрети, да би спречио Аустрију да уђе у тако знатну позицију, саветовао је да пијемонтска војска умарширa у Тоскану и да поврати status quo. „На основу народног права — тврдио је он — које стоји над свима осталим и које је основ свих осталих, различите италијанске провинције нису ни одвојене ни независне, но међу њима постоји извесна веза. Према томе оне не могу својевољно чинити што оне хоће; оне су напротив везане међусобом положајем, потребама и заједничким националним обвезама. Политичка подела у различите државе не смета тој вези; оне су њој потчињене, пошто је подела резултат људске ћуди док ова друга веза истиче из сталног природног закона“... „Интервенција не само да је дозвољена но је и дужност још осталих, ако је једна од провинција тражи да се ослободи од странаца и да их спречи да уђу с војском у земљу“. Али мишљење Мамијанијево: „да свака самостална држава има основно и апсолутно право да живи независно, могућност да остане одвојена од осталих или да се сједини с њима... као што међу појединцима крвна веза не принуђава два брата да живе или станују заједно“, као сагласније праву однело је победу. Тако Ђоберти, пошто је његов савет био одбачен на министарској седници од његових колега, повукао се и дао је оставку. Истог је мишљења у овом питању и Гефкен: Auch zu Gunsten einer nationalen Gemeinschaft mit Unterthanen anderer Staaten kann kein interventionsrecht behauptend werden (Holtzendorf. t. IV p. 145).

4. Интервенција услед дипломатских рекламација против једне владе због њеног понашања или поступања њених поданика. — Државе као и појединци притежавају — поновисмо већ неколико пута — извесна права. Дужност је државе, да би остала у целости, да бди над својим правима, да не допусти да буду повређена а по потреби у случају повреде да потражи задовољења, без обзира на личност која их је повредила, било то појединци, правне личности, или саме држава. Пошто опет у међународном праву нема ни судске ни извршне власти над његовим подметима, поједине су државе принуђене да саме непосредно потраже задовољења од државе која је узрок тога

или чији је поданик онај који је нанео повреду. Према дефиницији о интервенцији, оваки поступак, докле год остаје у законим границама, не носи карактер интервенције. Али се дешава, да окривљена држава неће да задовољи усмене или писмене представке политичког заступника државе која се жали, неће да одговори на праведне његове захтеве; или, ако што буде предузела да задовољење не одговара претрпљеној штети, те жалилац, нарочито ако је јачи, радо прибегава насилним мерама, да би прибавио сам себи задовољења. У таком случају имамо посла с правом интервенцијом. Она, према приликама које су је изазвале, може бити оправдана или неоправдана, и по задатку свом има доста сличности с оном која има за циљ самоодржање интервенијента. С тога повређена држава, докле повреда не буде озбиљна, нема права да се послужи интервенцијом. Тако држава једна не сме интервенисати у пословима друге, што у њој постоји група људи, било њених сопствених поданика, бегунаца који би ту радили да изазову неред у њој. Држава, у којој се то збива, учиниће свакојако дело куртоазије, ако буде настала да се растури дружина смутљиваца, али заинтересована држава нема права да је интервенцијом натера на то. Овака је интервенција — кажу Брентано и Сорел (јавно међународно право стр. 196) проста злоупотреба међународнога права, баш да је извршена и у дипломатској форми.

5. Интервенција ради заштите својих сопствених поданика. — У претходној хипотези повреда је била извршена на државом непосредно, али се дешава да она буде повређена посредно у лицу кога од својих поданика и држава, која води рачуна о себи, неће допустити да то остане неприметно, јер је тиме њен суверенитет изложен моралној повреди, и пошто је њена дужност да ради на благостању својих поданика, она не сме да пропусти ту омашку према свом грађанину без примедаба. Стога држава, која је поступила према поданику друге противно принципима међународнога права, вређа суверенитет државе чији је он поданик, и зато она има да се оправда пред њом за свој поступак. Иста је одговорност по њу, ако је повреда произишла и од грађана њених, али је власт крива у толико што није умела или намерно није хтела да спречи кривца. „Ко злоставља грађанина једне државе тај посредно вређа државу чији је он поданик — каже Вател. — Његов суверен треба да освети неправду и да примора нападача да га потпуно за-

довољење или да се казни... Владалац који трпи да грађани његови вређају било непосредно саму државу, било грађане те државе, чини, кад би иначе могао стати томе на пут, толико неправде тој држави, као да ју је сам злостављао (књ. II глава V и VI §§ 63—67). Фодере мисли да је увређена држава у праву да прекине дипломатске односе, ако њени праведни захтеви не буду нашли задовољења, а шта више он мисли да она може објавити рат. По Вателу реторзија би била потпуно на свом месту, јер би тај чин био правичан и сагласан политици. „Нико се не може пожалити, што је према њему поступљено начином којим и сам поступа“. Г. Ф. Мартенс, Клибер и Роко јесу скоро истога мишљења. Али ипак зато доктрина Пинејира — Ферејира је много правичнија и ближа истини. „Ако је оно, што ви одбијате, неправда, злоупотреба, коју је извршила влада једне земље, ви нећете успети да васпоставите хармонију између две државе тиме што ћете се угледати на њу. Радећи, као што је већ била урадила влада те земље, шкодите више својим интересима но онима за које је тај закон био скројен. Неправду, које је једно одвратно законодавство нанело вашим сабраћанима, можете поправити не тиме што ћете се угледати на ту државу, него тиме што ћете поступити сасвим противно њеноме раду... Капитали и таленти беже из земље која не трпи ни напредак и цивилизацију, да би нашли уточишта код владе која воли и штити правду“. G. F. Martens зак. нота § 254).

Али ако је за осуду држава, која не води рачуна о интересима својих поданика, неће бити за похвалу ни она која претерује у томе. Кад се каже да је ова држава дужна да штити интересе својих поданика на страни, не треба разумети да она мора њима прибавити изузетан положај на штету грађана и интереса те земље. Њена заштита може ићи само до граница, које закони те државе одређују за њене поданике. Стога ће се узалуд они позивати у туђој земљи на извесна права и повластице, које уживају у својој отаџбини. Суверенитет једне земље не може се помирити са претенсијама овога рода. Но на жалост, било је случајева, а има их и данас, где поданици, већином Вел. Сила, чине разне злоупотребе од заштите својих држава, нарочито у малим земљама, где они држе да су бољи од урођеника, и на основу величине и власти своје отаџбине, мисле да су у праву да им се укаже нека особита пажња. Људи те категорије греше што сматрају себе као представнике суверенитета и величине

своје владе, а влада опет њихова с друге стране још више греши, што својим неоправданим рекламацијама подхрањује погрешно схватање грађанских права и дужности својих поданика.

А. Један од најзнаменитијих случајева заштитника интереса поданика једне државе, јесте онај где су у питању финансијске операције. Ова врста интервенције и ако нема свог правног основа, била је више пута практикована, нарочито у последње време, а продужава се и данас. Не само то, но изгледа још да су финансијски обзири давали и дају тон међународној политици при решавању озбиљних питања, од којих чак зависи и европски мир. Овај је разлог био довољан да различити народи, у пркос потоцима проливене крви и очитој повреди правних принципа, остану и даље под управом владе, која их је злостављала. Поједине државе, да би заштитиле новчане интересе својих поданика, нису се устезале да осуде друге народе да остану и даље у ропству. Оне су олако и без церемонија интервенисале, у тој намери, код малих и немоћних држава, као Туниса, Египта, па и Турске, која за гаранцију свог интегритета има да благодари једино финансијско-шпекулативним обзирима појединих назови културних држава, под изговором одржања равнотеже; док су те исте државе пропустиле без протеста порезу Аустрије и Италије на купоне од ренте, којима се у ствари смањивала интересна стопа њихових дугова. Пошто поједини новчани заводи и повериолачке групе треба да имају у виду, да дајући под интерес појединим државама, воде трговину, поверилац, дајући у зајам могао је предвидети и истоветност свога дужника, те потражити претходно гаранције за ту евентуалност. Затим нема разлога због којих би они могли тражити да се с њима поступи боље но с повериоцима који су поданици те земље.

(Наставиће се)

СТОЈАН МУТИКАША

РОМАН

НАПИСАО

СВЕТОЗАР ЋОРОВИЋ

(НАСТАВАК)

XXVI

Иза свадбе Стојан још озбиљније прихвати за посао. Сву старију робу, м а т а х, што је због дугога лежања у магази изгубила боју и није много вриједила, распродаде. Наравно, да се постарао, да и на њој не изгуби, те је, по поприлично доброј цијени, утоварио своме штићенику Јегуљи, обећавши да му потпуну исплату неће тражити прије године дана. Друге неке ствари, под истим условом, продао је бакалу Марку. И био је прилично задовољан, кад је видио, да му је у магази остала само добра роба, коју у свако вријеме може добро продати. Одмах је наново очистио рафове и размјестио је тако, да му је, како се сам изразио „све цјевало“. Уредивши робу, прихватио је тефтере и пребрао све старије дужнике, тражећи начина: како би се од њих најлакше и најзгодније могао наплатити? Стародужнице је било много, а, што је још горе, било је и врло замршене. Дужници би могли петљати на суду и непризнавати је. А Стојану је било жао, да му и један такав дужник измакне и да не плати. Није, дакле, могао друкчије смислити, него да их на лијеп начин, позове у магазу и да им, са најљубазнијим лицем, обећа још веће вјеровање у будућности, како би им могао измакнути писане признанице за стари дуг и осигурати га. Помоћу Јегуље и ба-

кала Марка, који су му били једини свједоци на свима признаницама, своју замисао извео је сјајно. Лакомећи се на нов већи кредит, сви се дужници обвезаше да ће исплатити старе дугове. Изузетак су била само њих осморица, који су се клели небом, земљом и свима свецима, да газда Сими нијесу толико дуговали и који се обвезаше платити само половину своте, што је у тефтеру била записана.

Осокољен и овим успјехом, Стојан пређе на новије дужнике, те и њих поче „везати“ обвезницама. Који му је изгледао згоднији, сигурнији и имућнији, тога није хтио лако испустити из шака и „везао га је са стотину услова“. Који му се чинио несигуран, од тога је одмах потраживао дуг, пријетећи судом. Међу ове друге уврстио је и Милоша. Многи му сељани казаше повјерљиво, како је, у потоње доба, Милош прилично посрнуо, а пошто ни једне паре од дуга платио није, — и ако је рок давно минуо, — то и њему написа признаницу и попријети судом. „Љубав за љубав, а сир за паре“ напоменуо му је на завршетку писма и тиме му најјасније казао, да га неће штедити мимо друге.

— Сад је све у реду, — рече, свршивши и опомене и мало одахнувши након толиких послова. — Сад опет пљунут' у длане, па да се свима газдама окрене капа на глави. И само да ми је још капитала, још, још…

Па погледа по магази и уздахну.

— Сад је све ово моје и сад ми је мало… Док је било газдино, чинило ми се преголемо, а сад ништа… Још мени треба пара, пара, пара!…

Затим сједе на шилту и, запаливши цигар, поче срачунавати: колико који газда шехерски има новаца и добара? Испочетка рачунаше у прсте, касније узе хартију и по њој поче дрљати разне цифре. А што год је више дрљао, изгледао је све то тужнији, замишљенији. Срачунао је, да још има газда много богатијих од њега.

— Газда Ђорђије је најбогатији, — тужно прошапта, — а за њим толики други… А ја би да имам и колико он и колико газда Радован и сви заједно! Да ми је раширити раћу, па све, све затворит' и да радим само ја… Сви они да ме гледају к'о какво чудо и да им се чиним крупан, голем… Све касабалије да ми је узет' у своје руке, па у свој земљи кад се спомене, да је свакоме крупно.

Половину тога дана размишљао је о томе, а кашње непрестано. Мисао, да буде богатији и виђенији газда мимо све остале, уврти му се у главу и никако да га остави. Док би подмиривао муштерије, забављао би се с њима и отресао би је се некако; али ако је остао сам, макар и неколико минута, искрснула би наново и наново би се почео носити с њоме. Она га је тиштала, гњавила, и није дала, да и једнога сата буде потпуно весео и расположен, какав је често бивао прије. Због тога је постао раздражљив, чак и неспосан. Газдиница Анђа највише је патила од тога... Кад би у вече дошао кући, — а тада је имао највише времена да о томе размишља, — излијевала би се на њу читава киша неоправданих грдња и пријекора, због најнезнатнијих ситница. Изгледало као да силом тражи узроке: зашто би је изгрдио. У соби није смјело бити ни најмањега нереда, лампа није смјела бити незажежена, никакав папирић, никакав кончић није се смио видити на путу. Ако се, по обичају, Стојан замислио и, одбијајући дим за димом, лешкарио, ништа није смјело шушнути; врата нијесу смјела шкрипнути, ничије се дисање није смјело чути. Ако би се, случајно, газдиница закашљала, он је скакао као поплашен, исколачио очи према њој и, грдећи најдрскије, гонио је напоље да тамо кашље. Ако је мало више замастила чорбу, псовао је и због тога и говорио, како ће га она упропастити. Тада би јој почео пребацивати, како је одувијек живила раскошно, како ни у чему није знала штедити, те како је много сметала газди Сими, да не стече онолико имање, колико је стекао газда Ђорђије. Није јој дозвољавао ни да одлази куда, нити да јој ма чије жене долазе у кућу „како би се мање трошило кахве и шећера". Забрањивао јој да се одијева онако лијепо као прије и одбијао је, ако је за се или за кућу шта заискала, осим јела. А и јела је куповао мање. Меса је дозвољавао да се узме само недјељом, иначе се хранио пилавом, грахом, пуром и разним јевтиним пирјанима. Газда Ђорђије похвалио му се, како је стекао више штедњом него радњом, па и он намах ударио на штедњу, чак у цициллук. Старе крпетине, старе клинце, кости, све је почео пажљиво купити, старајући се, да кашње ма коме прода. У дућану више никога није хтио понудити ни кахфом ни духаном, осим ако се надао каквом напретнијем ћару. А од цркве почео је изостајати само због тога, да не мора давати на тасове, нити дијелити просјацима, који се окупе око ње.

Једном ријечи: промијенио се и постао сасвим други човјек. Почео избјегавати свакога, на све заборавио, снивајући само о томе, како ће наштедити и зарадити још толико пара, да ће се његово име по свој земљи спомињати као „најкрупније".

Газдиница Анђа покајала се грдно, што је пошла за њега. Шестога мјесеца покајала се и, кришом отишла на гроб газда Симин, да се тамо исплаче и изјада. Да се изјада каквој комшиници, није смјела од Стојана. Он јој је забрањивао састанке. Осим тога знала је добро, да би је свака жалила у очи, а за леђима би се смијала и светила се. Она управо није ни имала такве пријатељице, којој би се могла искрено изјадати, а да за то нико не сазна. Гроб газда Симин био јој је једино прибјежиште и, плачући, газдиница је причала оној, још не отрављеној, хумци, и бијеломе великоме крсту изнад ње, много штошта, о чеме газда Сими за живота није смјела ни спомепути.

А никада није изашла уплакана пред Стојана. Бојала се да га и тиме не наљути. Вративши се с гробља, умивала се више од по сата, само да јој се на образима не познају трагови суза. Кад би зачула његове кораке, силом би се почела осмјехивати и правити се што веселија. Шта више покушавала је и да му се умиљава. Али један поглед његов био је довољан, па да обори главу и понизно се склони у страну, не дирајући га више. Једва једном или два пута, када је опазила е је нешто расположенији, усудила се, да му се јави.

— Што си таки са мном? — запита га шапатом, готово ропски. — Шта сам ти скривила?

— Крив ми је вас свијет, — одговори он уздишући. — И сам сам себи крив. Крива ми је и мати, што ме није у сретно вријеме родила, да стечем имуће к'о што га још нико није стек'о...

— А зар немаш доста? — опет ће она, мало слободније. Зар ово све није твоје? Други би фалио Бога, да има и половину.

Стојан се болано осмјехну.

— И ја сам тако прије мислио, ама данас не мислим, — рече. — Чојек, што више има, све је неситији, па и ја, откако те узех, промијенио се... Сад, кад овлико имам, хоћу још више пуно, пуно, пуно... Хоћу да сам најпрви!... Јали ћу главом платит', јали ћу бит' најпрви! Гладоваћу, носиће се к'о просјак, ама ћу постигнут' што сам намислио.

— Па ти можеш радит' и стјецат' а да не будеш таки, — дочека газдиница живо. — Ето и други стјечу, а нијесу увијек љути к'о ти...

Стојан скочи са шилте и узнемирено поче ходати по соби.

— Ама како се нећу љутит', — бијесно викну, — кад ми све полахко иђе... Радим, мучим се, штедим, а полахко се напредује... А ја брже хоћу, брже, па за годину, за двије да имам три пут оволико!... Ако не стечем, ја ћу свиснут', јер ти не знаш, како ме то мучи, пече, раскида... Ни Исус није био виши мученик од мене! Нит' једем, ни пијем, ни спавам, нит' сам једнога часа миран... Ох, да је блага, пуста блага!...

— Па кад би и пуно стеко' опет би био таки, јер би ти онда још више требало, додаде газдиница.

Стојан је погледа готово очајнички.

— Не знам, — осијече. — Сад ми се чини, да престигнем газда Ђорђију, доста би ми било... Само да он није крупнији од мене, и још онијех неколико... Кад погледам у њихове магазе, одмах ми се смучи... Ех, да знаш како ми је... да знаш...

И газдиница га није смјела више питати. Чинило јој се, као да ће тога часа полудити, — тако је страшан изгледао.

XXVII

Након кратког времена, на опремљену опомену, Стојан је од Милоша добио овакав одговор:

„Драги газда Стојане, оче и пријатељу и доброжелитељу мој. Ја ти желим од Бога, да те ово моје писмо затече у добру здрављу и свакоме задовољству, које ми теби увијек желимо и молимо се Богу за те и за твој дуг живот. А што ми иштеш паре и велиш да је прош'о вакат још лани, кад сам ти рек'о платити, то је све истина к'о што је Бог истина. Ја никада не велим, да ти нијесам дужан, јер си ти мени зајмио у невољи паре без интереза и помог'о ми к'о отац рођени, које ја теби никад нећу заборавит' и моје ћу дијете проклет' ако то заборави. Ама, мој лијепи и златни газда Стојане, оче и доброжелитељу мој, ти мени опрости, што ти одма сада не могу платити. Бог ми је шједок, да би ја поштено платио сваку пару, нити би дугов'о, вего мој златани брате, задесили су ме големи јади са неколико страна. Стопаница ми је, да опростиш, била

хаста, па је и умрла, покојој души, и два су ми ђетета умрла покојим души, па сам се истрошио око њи' у упропастио к'о нико мој. Стоке ми је покрепало четерес' брава и једна крава велика, што је жалим к'о и дијете једно, јер је била хајирли хајеван. Па ни то нијесу сви моји јади. Жито ми је ове године слабо родило, те нијесам им'о ни пуније' десет товара. А ти знаш, какви се у овој земљи јади раде и како у њој свак пaрује од ђендара па до пријестолника, те је чојеку живот додиј'о и дошло ми је да оставим земљу и све и да пртљам у бијели свијет, куд ме очи воде. Дошли, брате, десетинари да ми процијене десетину, и мјесто десет товара ударили ми петнаес'. Ја сам се потужио ђендарима, а они веле: „лажеш ти, магарче сељачки, они су добро процијенили десетину". Ја њима велим: „нијесу паметно процијенили". А онда ме они уфатише и кажу: „како ти, лопове један, смијеш казат' да царски људи нијесу поштени? Ти се противиш царскијем људима!" И одма ме ђендари свезаше и испребијаше ми леђа кундацима, па ме поведоше у касабу, ђе сам одлеж'о у хавсу пуније' десет дана. Кад су ме пушћали из хавса каже ми пријестолник: „одма плаћај десетину, јер ћемо те робити. Сваку оку платићеш по 10 шолада"... Јадан и жалостан отиш'о сам дома, да им платим сто и педесет ока десетине мјесто сто ока. Пара нијесам им'о, те сам мор'о од жита продат', да скупим паре и да им платим. Прод'о сам сто и осамдесет и пет ока жита, јер ми га нико није шћео више платит' од осам шолада, док сам скупио 150 гроша за десетину. Тако сам ти мјесто 100 ока поштене десетине, платио 185, а то је мени спромаху пуно. Кад сам платио десетину, заискаше и земљарину и некакав намет. Јадан и жалостан не знам шта ћу, па сам ји молио, а они дочекаше: „плати па ћути. Ако ћеш још говорит' одма ћеш у хавс"... И ја, мој лијепи и златни газда Стојане, нијесам мог'о платит', него су ми оћерали осам оваца и продали су овце по двадесет гроша које су вриједиле и по педесет. Ископали су ме у темељ, мој газда, па те молим, да ме и ти не ископаш. Причекај ме још само четири мјесеца, док продам сијено и још мало хајвана, па ћу поштено платит'. Све ћу продат' а теби ћу платити јер си ти мој пријатељ и доброжитељ. А четири мјесеца није ти пуно чекати и ту ми љубав учини молим ти се.

Максуз прими искрену поздрав

Милош."

Писмо је било нечитко, исписано на прљавој, чађавој хартији крупним, развученим словима, препуно свакаквих погрешака (које су горе и од Стојанових, те смо их, преписујући, морали исправити) и Стојан га је једва могао прочитати. Прочитавши он набра обрве и баци га покрај себе на шилту.

— Све су ово лажи и петљаније, — рече. — Кука к'о кукавица, а све лаже! Сељачка, непоштена посла! Мисли мене преварити.

Па скрсти руке и мрко поче гледати у једну врећу пиринча, као да је Милош пред њим.

— Нећеш ти тако побратиме, — викну. — Да су газда Ђорђије и газда Радован тако прашћали, неби данас ни имали ишта, него би били гори од мене. Те умрла ти жена, те умрла ти ђеца, те био си у хавсу… А што то мени причаш?… Ако су умрли теби су, а нијесу мени. Хоћеш да те још чекам четири мјесеца? Хоћеш баш!… Какав би ја трговац био, кад би те чек'о три године? Нема ту, побратиме, тамо ни амо, него плати, ако нијеси рад своме злу. Ако нећеш милом, хоћеш силом. Дао је Бог, те је и нама дош'о адвокат у шехер, па ћу ја тебе у његове шаке, нек' ти он суди. Нећеш ти имат' посла са мном него са адвокатом, па ако си мајстор, одбрани се од њега. Кад ти је престојник продав'о овце, ја ћу и овце и козе. Срце адвокатско није мехко, јер је оковано дукатима, па се не може пробити ни растужити… Ни ти га нећеш растужити, побратиме. Научићу ја тебе, како се гази ријеч и како се не исплаћује дуг на вријеме. Ако си забораван, научићу те да ме памтиш док си жив.

Говорећи, сијевао је очима и црвенио у лицу, као да се озбиљно инадио са неким. Љутито зграби и тефтере па, нашавши Милошево име, поче прегледати бројеве и рачунати нешто у себи. Нађе и признаницу и прочита је.

— У признаници стоји, да дугује три хиљаде гроша, — промпанта, — и ако не плати кроз годину, да му потље на све рачунам 12% интерез…

Брже, као бојећи се да га ко не омете, узе перо и поче срачунавати интерес. Срачуна и осмјехну се.

— Лијепа сумица! — усклицну. — Само да све предам адвокату, па нека он наплаћује.

Затим пажљиво сави признаницу, уметну је у тефтер и умота у једну бошчицу. Све узе под пазухо и крену из магазе. Откако се оженио, ријетко га је ко видио тако ведра, као да-

нас. Ишао је лагано, јављајући се свакоме и чудновато се осмјехујући. У прсима као да му је било лакше и као да га онај првашњи терет не тишташе тако снажно, јер је ипак ухватио некога, на коме може све своје муке и љутњу своју искалити. Уживао је унапријед, помишљајући, како ће се Милош ужаснути, кад прими тужбу и рачун адвокатов и како ће зајаукати. А какву ли би насладу тек она осјећао, кад би још својим очима могао сав свијет натјерати да га тако моли! Само да буде таки газда, да све пуже пред њим!...

Најпошље дође и до адвокатове канцеларије. Застаде мало пред њом, погледа у крупан натпис изнад врата, исписан њемачким словима, па лагано гурну у капат и уљезе. Канцеларија је била прилично велика, да би се и двадесет људи удобније могли размимнути у њој. Намјештена укусно и раскошно. У дну, покрај малих враташца, што су водила у другу собу, издизао се велик, фин стаклени ормар, препун фасцикла, а окићен по тјемену разним статујама (било их је четири до пет) које су биле размјештене око великога, округлога сата. У два краја стајала су два омања, прекрасна писаћа стола, прекривени зеленом чохом и многобројним списима. Поред њих су лежала велика, кахвајастим плишом прекривена, канабета и три финије столице. Под је био упола го, а упола застрт меким, швапским ћилимом, прилично новим, који је био опкољен, на четири краја, са четири овеће пљуваонице.

Пошто је пажљиво разгледао намјештај, Стојан се тек тада окрену трећеме, нешто простијеме столу, за којим је писао адвокат. Око стола стајаху три остарија сељака. Један злепасти, са великом, неуређеном косом, што је падала по дебеломе, црноме као у циганина, врату, у излизаноме гуњцу, искајшаним шалварама, а са подераним опанцима на ногама, из којих му извириле и пете и сви прсти, говорио је највише и наднио се над само ухо адвокатово.

— Гони ти њега и тужи, господине, — викао је из свега гласа, као да се инади с ким. — Гони га, док душу у њему чујеш... Он, бива, хоће мени да каже, да је смоква, што се задесила у мргињу између моје и његове њиве, његова, а није него моја... Ови су људи моји испати, који то добро знају и они ће потегнути на своју душу, да је моја...

— И хоћемо, — дочека један плав бркајлија. — Ако господин суд заиште да се закунемо, лијепо ћемо се заклети...

Онај здепасти примаче се још ближе адвокату и поче туђи прстом по столу.

— Ту ти запиши све, што ти ми говоримо, — рече. — Сваку нам ријеч запиши. Кажи, да ја не дам смокве без мртве главе. Није мени до смокве, не ваља она ни педесет гроша, ама не дам за инад... До министра ћу гонити, и не дам је...

— Гонићемо и до мутесарифа, — упаде бркајлија јаче. — Не жалимо ми трошка!

— Не жалимо, — дочека и здепасти. — Узми ти мени, господине, све, а тужи!... Гони га кроз... Све ми узми, а гони... Имам двије њиве, имам кућу, двадесеторо брава, двије краве и једно магаре господине, па ми све узми, само да њега добијемо. Даћу ја за инад све!,..

Адвокат мршав, средовјечан, човјек, ћелав, безбрк, бабаста лица, погледа испод великих наочара, на сељаке и тек тада опази Стојана.

— А-а-а-а сар ви офдје? — отегну чисто женским гласом, устајући иза стола. — Какфо ћест? Молим са проштење, нисам пре фидјео...

— Ништа, господине, могу ја мало и причекати, — смијешећи се одговори Стојан и пружи му руку. — У мене није крупан пос'о.

— Молим, молим... Селјак мосе ћекати... Фи сте гасда... Фи трепа прво...

Па остави перо на сто, пође и отвори врата, што су водила у другу собу.

— Што исфолите? — запита Стојана, пошто га је увео тамо.

Стојан извуче испод пазуха свој замотуљак, размота бошчу, па извади и признаницу Милошеву и тефтер.

— Хоћу, да ми обријеш једнога калпозана, — одговори, предајући му признаницу. — Пише ми некакве фермане и бурјунтије, а пара неће да шаље. Па, бива, рад сам да га мало научиш памети и да га пропуштеш кроз твоје руке.

— Ха, ха, ја сам јунаћко, — засмија се адвокат силом. — Ја тршим топро у руке... Ја сам топро барбир са лобоф...

Стојан сједе на једну столицу и поче трљати руке.

— Ето ти га, па ради како те Бог учи, — рече. — Хоћу, да ми наплатиш сваку пару... Не жали ти њега, нека цркне к'о псето, кад неће поштено... Нијесам ни ја наш'о пара на сокаку, него их с муком зарадио.

— О, ја то знам, — дочека адвокат, биљежећи нешто плавом оловком. Ја мајстора...

— И нека си мајстор, — опет ће Стојан жешће. — А велим ти: ако ми ово луцки свршиш, даћу ти ја још пуно посла. Данас је непоштен свијет, па куд се окренеш, све петљанци... Што их више чојек штеди, они све безобразнији. Душу би ти исциједили да могу и ко је мехкобразан, понио га је ђаво...

Адвокат, коме је вријеме било и сувише скупо, а и разговор овакав додијао му, поче се немирно вртити и пође вратима.

— Jȁ, jȁ, — потврди кроз нос. — Само ти мени њих. Све ћу ја тако (и показа руком, као да им заврће шију) тȁк тȁк...

— Тȁк, тȁк, — упаде и Стојан, устајући. — Без тога не ваља... И ћаћу објеси, ако ти није поштен...

Па се поново рукова са адвокатом, узе тефтер и оде из канцеларије, ни не погледавши на сељаке, који опет опколише сто и опет почеше галамити.

XXVIII

Кроз неколико мјесеци, Стојан је заплијенио све Милошево имање и предао адвокату још преко двадесет својих, односно газда Симиних, старијих дужника. Уживао је у томе, што му се пружила прилика, да их може намучити и оптеретити што већим трошковима. „Кад се ја мучим, нек се вȁс свијет мучи" говорио је. А одиста се мучио све то више, једнако се носећи са мишљу, да постане најкрупњи газда. И смршао је и изгледао као болесник, старајући се, да што мање и слабије једе, а више да штеди. Хаљине, што су сада висиле о њему, биле су старе, изношене, окрпљене и по којом закрпом, а на нове нити је помишљао, нити му је Анђа смјела поменути о њима. Духан кога се није могао оканити, пушио је најјефтинији, а писма, често врло важна, писао је на старим, прљавим комадићима хартије, коју је кидао или резао са писама, што су му их муштерије опремале. Штедио је, патио, и осјећао се мирнији, ако је могао још кога натјерати, да се пати.

Како се био захукао, изгледало је, да ће све своје дужнике предати адвокату и, можда би то и учинио, да га, случајно, не ометоше два необичнија догађаја, који привукоше на се и његову пажњу. Прво га изненади вијест, да се Роса мајстор-

Митрова удала за Бошка. Јегуља га први обавијести о томе, напоменувши, како је то одавно очекивао. „Роса је“ вели „плакала, плакала и плакала, пошто си је ти оставио, ниђе се није јављала, па ни на вратима. Била је толико ослабила, да се мајстор Митар пропио од јада. А Бошко је долазио сваки дан, плак'о шњоме и тјешио је, говорећи вазда о себи. Најпошље се ето узели. Мајстор Митар благословио их, па се о свадби толико опио, да је, тепајући: благо мени, разболио се трећи дан и умро...“ Јегуља је причао смијешећи се и намигујући, а Стојан је слушао и мргодио се. Није му било право, што се то тако свршило. Волио би, да је чуо, како је Роса плакала, мучила се и умрла, него овако... И завидио је Бошку, што сада може да грли и љуби онако чељаде: здраво, младо, једро... У тај мах изгледао је тако и љутит и жалостан, да се Јегуља зачудио, те плашљиво затрептао ћелавим трепавицама и прекинуо причу.

Други, још важнији догађај, упрепасти Стојана. Негдје испред акшама забрујаше сва звона са цркве и, кроз све улице и махале, пронесе се глас, како је газду Ђорђију ударила капља и како је отишао Богу на истину. Испочетка није могао вјеровати томе. Протрча готово кроз сву чаршију, запита преко петнаест чаршинлија и сви потврдише.

— Ама баш умро? — запита пошљедњега.

— Неће више...

Стојан се врати и бржебоље затвори магазу. Кључеве затуре за појас, очисти се мало и, каскајући, пође газда Ђорђијевој кући.

— Па он умро? — питао је сам себе. — И њега нестало? Најпрви наш газда, па тако... Сан ли је ово, јава ли је?... Може ли се у то десити?

Тек кад је ступио у широку авлију газда Ђорђијеву и видио окупљени свијет по њој, освијести се мало. „Истина је, дакле“ прошапта за се, па, направивши тужно лице, приступи Пери, који је уплакан стајао у страни, и рукова се с њиме.

— Да ти је здрава глава, — прошапта ситним, боланим гласом.

— Да су здраво пријатељи, — одговори Перо и опет примаче јаглук очима.

Стојан стаде поред њега и узе га за руку.

— Окани се, Перо, плача и беспослице, — поче га тјешити. — Нек си ти здраво, а њему покој души. Фала Богу,

оставио те у свакоме добру и имућу... Остававо ти је и радњу добру, па шта ћеш више?

— Жалосна је моја радња, — дочека Перо узбуђено. — Нема више ни радње, ни ништа. Умро он, умрла и радња... Ја нијесам за тога...

Стојан се измаче у страну и једва се уздржа, да не прсне у грохотан смијех. Након Периних ријечи, да сад умире и газда Ђорђијева радња, обузе га јака, дивља, пакосна радост и у прсима га нешто дражаше на смијех... Бојећи се, да се не обрука пред окупљеним свијетом, није могао сједити ни неколико минута. Изађе. И тада похита кући и, дочепавши се врата, снажно лупи њима, па улети у собу и загрли газдиницу.

— Један ми је мање! — викну. — Радња је једна мање, а ја сам за читав корак више!

— Шта ти је? — запита изненађена газдиница, извлачећи се из загрљаја. — Јеси ли при срби?

Стојан сједе на шилту и засмија се. Сад га није нико гледао осим Анђе и могао се смијати колико је хтио. А смијех нервозан, истеричан, обузимао га је све више, те се тресао читавим тијелом и кривио се, да се ни газдиница Анђа није могла уздржати, него се засмија и она.

— Престани, ако Бога знаш, — довикну му најпошље, сузећи од смијеха. — Који ти је ђаво данас?

— Не знаш ти како је мени, — дочека он живахно. — Рахат сам данас... махнит... ох... ох, удушиће ме смијех... Ама ја сам корак више!...

— Зар што је умро газда Ђорђије? — запита она.

— Jä.

— Покој му души!

Стојан застаде мало и одахну.

— Није мени због њега, — рече. — Ама радња... Радње нема... А толике муштерије!... Само их треба грабити, па ето посла!... Све, све ћу ја пограбити, отећу их, јер сам најмлађи и најокретнији!... А док они дођу у моје шаке, видјећеш чуда. Бићеш прва газдиница у шехеру...

— Лијепо је мени било и прије, — одговори газдиница мирно.

— Није, није ништа лијепо, док не свршим што сам намислио, — узвикну Стојан. — Све ми је ружно, читав ми је свијет ружан док не свршим... А тада...

Он одмахну рукама изнад главе и, у дјетињскоме заносу, привуче газдиницу себи и опет је загрли.

XXIX

И кад се пробудио, Стојан је био ведрији, него обично. Чак је избацио и неколике шале, због којих га је газдиница Анђа два пута пољубила. Радовала се, сирота, што га такога види, надајући се зар, да ће се сада опет промијенити и опет постати стари Стојан. Умиљавала се око њега, гладила му бркове и миловала га по коси. Кад је пошао, испратила га је до на врата и дуго гледала за њим, све док није замакнуо у сокаке. И комшије су примјетиле промјену на њему. Почеше му се одмах веселије јављати, а Јегуља дотрча у магазу и у мало што није пред њим заиграо као мајмун, од чудне радости. Отезао је шијом, жмиркао, кезио се. У задње доба почео се био и он прибојавати Стојана и зазирати од њега, па му мило, што му се опет пружила прилика, да се може с њиме мало „другожељскије" и пријатељскије разговорити. Једино га је копкало то, да сазна: шта је узрок овој изненадној промјени? Да није газдиница Анђа, случајно, затешкала (свак је готово љутњу и забринутост Стојанову тумачио тиме, што нема дјеце, па жали за њима), или да није, у каквој шпекулацији, убио „коју масниу патку"?... Но узалудно се три пута у разговору навраћао на то. Стојан је ћутао као заливен. Само се смјешкао и ћутао, бојећи се, да, у разговору, ни пред киме не изда „своје планове". Осим тога волио је ћутањем раздраживати радозналост Јегуљину, а, да је раздражи још више, понудио га је кахвом и духаном.

Пошто је Јегуља отишао, Стојан узе перо и поче исписивати имена свих бољих муштерија газда Ђорђијевих, из Касаба, у намјери, да их нарочитим писмима позове за своје муштерије. Хтио је свима саопштити, да Перо није вољан даље настављати трговање и обећати им златна брда и долине, ако њему пређу. Кудио је, наравно, уз то све остале газде и називао их гуликожама.

Управо у томе послу затече га Перо. Нешто блеђи него обично и као забринут уљезе у магазу, поздрави Стојана климом главе и сједе на столицу.

— Ох-о-о-о, шта ми то тебе дођера? — узвикну Стојан весело, бацајући брже и перо и хартије. — Што ме се то ти, након толико вакта, сјети?

— Имам ти дужан, - одговори Перо тихо.

Стојан ушкиљи очима и унесе му се у лице.

— Па стога си дош'о? — запита. -- Какав ми је твој дуг? Ситница!...

— Ја хоћу да платим, опет ће Перо, не повисујући нити понизујући гласа. — Имам пара па шта ћу дуговат'?... А у тебе имају неколике моје признанице... Први пут си ми зајмио, кад смо оно заједно били у Кате, а потље си ми зајмио још два-три пута...

— Тако је, — потврди Стојан.

— Е, па дај признанице!

Стојан га испод ока погледа, отвори чекмеџу и поче вадити разна писма и хартије.

— Интерез је срачунан, — рече узгред. — Знаш пошто је.

— Знам.

Стојан претури неколико хартија, пажљиво их кријући од Пере, док најпошље не нађе његове.

— Ево их, рече и пружи му.

Перо узе признанице, прегледа их и срачуна читав дуг. Не говорећи ни ријечи, потегну из њедара повећу кесу, изброја новце и спусти их на чекмеџу.

Изброја их и Стојан.

— Јели толико? — запита Перо.

— Толико.

Перо преви признанице и искида их у камаде.

— Сад ни на коме ништа, — рече.

— Ништа, — потврди и Стојан, остављајући новце у чекмеџу. — Сада, бива, дугујемо један другоме само љубав... А Бог зна, да сам ти пријатељ!... И ништа ми није жао, него што ћеш пушћати онаку радњу.

Перо се узвали на столици, пребаци ногу преко ноге, и запали цигар.

— Ама не знам, хоћу ли је сасвим оставит', — рече. — Ја сам мислио, да то није за мене, јер нити сам газио у трговину, нит' се пуно разумијем у њу. Мислио сам све продат', па живит' од прихода и интереса. Него има пријатеља, који кажу, да је то махнито... Кажу, да је грехота оставит' толики

капитал на интерезу, да лежи. Ја ти се у то не разумијем пуно, ама видим, да паметно говоре. А ако ја незнам радит' то не смета, јер је лахко наћ' ортака... И они се неки нуде за ортаке, ама ми се не свиђају пуно... Мени треба ортак ваљан, радиша, па, кад ја и почивам, да он гомила паре и да ради и себи и мени...

Стојан скочи, као да га је неко опржио.

— И ти баш прист'о? — запита.

— Јесам, — одговори Перо мирно, — и само ми треба ортак по моме ћейфу... А што неби прист'о, кад могу боље ћарити и више трошити?... Ти знаш, да мени треба пуно пара за трошка, а 'вако ће бит' вазда и да не крећем у главницу...

Стојан, збуњен и узнемирен, поче се окретати по магази, као да нешто тражи. Затим се окрену пери и погледа га са сажаљењем.

— Један брате, зар хоћеш да те упропасте? — узвикну. — Виђели људи да нешто имаш, па да ти и то отму... Знаш ли ти, да те таки ортак може поробити свега?... Коме ти можеш толико повјеровати?

— Ја ћу гледат' поштена, — дочека Перо.

— Ха, ха, ха, — засмија се Стојан пљеснувши рукама по кољенима. — Сад да нађеш поштена? Сад?... А зар не видиш какви су људи и ништа не воле, него преватити кога? И ти да се пушћаш, да те преваре! Познајеш ли ти некога добро, да се можеш с њим уортачити?...

Перо одби дим и безбрижно одмахну руком.

— А зар је мој отац тебе знао, кад те звао за ортака? — запита. — Видио је, да си био вјеран Сими, па те и звао.

— Јес' ама сам ја и чув'о газда Симино више, него данас своје, — упаде Стојан. — ја би онако свачије чув'о, јер ја не знам лоповштине!... С тога ме је звао твој покојни отац, јер је им'о очи, па ме процијенио...

Перо ућута и погледа га боље.

— Ја знам и да си ти мој пријатељ, — рече, — и да си био газда Сими вјеран к'о син, а ваљан к'о жива жеравица. Данас у нашој чаршији нико ваљанији од тебе нема. То причају сви!... Па ако хоћеш, — настави озбиљније, — ја се не би ни с кијем волио уортачит' к'о с тобом... Нећеш се покајат' ако пристанеш!... Ти би водио радњу како хоћеш, а ја би само каткад надзирав'о...

— А шта ћу ја са мојом робом? — запита зачуђени Стојан.

— Ако хоћеш да препишемо и помијешамо... За то се можемо лахко наријединти... Тебе је мој отац бегенис'о, а он је им'о око соколово... Он те звао на трећу, а ја те зовем на половину... Пола чиста ћара нек' буде твоје... Мени ће остати друга пола и опет ће бит' пуно виша, него да дајем паре на интерез... Сви ми тако кажу!...

Стојан скрсти руке и као замишљен поче ходати по магази. Да му је когод боље погледао у лице, могао би одмах познати, како га је Перина понуда обрадовала и ако се старао, да то прикрије. „Нећу да помисли, е сам га једва дочекао“ рече у себи „а овака се ствар не може одмах преко кољена преломити“. С тога је све то више отезао са одговором, старајући се, да и не гледа у Перу.

— Јеси ли се смислио? — запита Перо након дуге почивке.

Стојан узви обрвама и поче се чешкати по носу.

— Тхе, мучно је то рећи, — одговори отежући. — Ја знаш, нијесам рад да се састанем с тобом, па да радим замршено и лоповски... Ја све хоћу чисто и поштено... Кад радим теби, ја хоћу да радим к'о и себи и н' умијем друкчије... А не знам како ћу оставит' свој пос'о, кад ми, фала Богу, све лијепо иђе...

— Кад саставиш твој и мој, биће још боље, — дочека Перо.

Стојан сједе на шилту и састављене руке опусти између кољена.

— Остави ти мене до сјутра, да се смислим, — рече. — А треба ми да се с Анђом здоговорим... Радња је њезина, па без ње не могу ништа... Дођи ми сјутра, па ћу ти казати: могу ли' се удружит' с тобом или не могу?

— Па лијепо, — прихвати Перо, устајући. — Сјутра ћемо се виђети, па ћемо, ако Бог да, сретно свршити.

— Ако Бог да...

(Наставиће се)

О ХЕРОЈИМА

У чему лежи прогресивни фактор у развитку културе и историјских догађаја у опште, то је једно од принципијелних питања философије историје. По једној од две главне теорије о томе тај фактор лежи у великим личностима, по другој у маси или, општије говорећи, по првој у појединцу по другој у групи. Велика личност и појединац с једне стране, маса и група с друге стране истина нису исто, али разлика између њих нема за принципијелну страну проблема који је у питању толике важности, да би морали ту разлику нарочито определити. Само толико има се приметити да кад се говори о зависности једне велике личности од средине и доба у коме живи, да се ту не разуме маса у смислу велике масе простих људи, већ да се разумеју групе виших редова, који су у главноме носиоци културе; то особито важи за велике личности на пољу културног живота у ужем смислу, на пољу науке, уметности и техничке културе, док за велике личности на политичком пољу то већ више не важи у толикој мери.

Један од главних представника теорије, по којој су велике личности прогресивни фактор историјског развитка јесте Тома Карлајл, чувени енглески критичар, историк и философ. Своју теорију он је изложио у своме класичноме делу „о Херојима, херојизму и обожавању хероја у историји“, које је изишло у прошлогодишњем издању књига „Српске Књижевне Задруге“ и на српском у преводу Б. Кнежевића. Поводом појаве те књиге на српском језику, ја сам себи ставио у задатак да у овоме кратком чланку изложим главне мисли Карлајлеве о овом пи-

тању, надовезујући на то неке своје рефлексије, које у осталом не претендују ни на какву дефинитивну систематичност.

По Карлајлу општа је историја у главном скуп биографија великих људи, хероја, како их он назива. „Јер, као што ја појимам“, вели Карлајл „општа историја, историја онога што су људи урадили на овом свету, јесте историја великих људи, који су радили на земљи. Ти велики људи били су вођи људи, они су израђивали људе, били су њихови заштитници, и у широком смислу те речи творци свега онога што је општа маса људи тежила да учини или да постигне; све ствари које видимо свршене на свету јесу у ствари крајњи материјални резултат, практично остварење и оваплоћење мисли које су сијале у великим људима, посланим на свет; душа целе светске историје, може се праведно тврдити, јесте историја тих људи“ (стр. 1 и 2). Велики човек није створ времена и средине, већ се са свим обратно да, вели Карлајл, тврдити, да су време и средина творевине великог човека. „Време да изазове! Ах, ми смо знали за времена која су гласно позивала свога великог човека, али га нису нашла кад су га звала! Он није био ту: Провиђење га није послало; време које га је позивало што је више могло, срушило се у метеж и рушевине, јер он није хтео доћи кад је позиван“ (стр. 17).

Први услов, да велики човек буде велики то је по Карлајлу искреност, истинитост и у томе и лежи оригиналност великог човека, оно што га одваја од других људи, што га чини великим. „Ја бих рекао да је искреност, дубока, велика, права искреност, прва карактеристика свих људи који су на ма који начин јунаци. . . Искреност великог човека такве је врсте, да он о њој не може говорити, он није свестан ње . . . ја бих пре казао да његова искреност не зависи од њега: он не може а да не буде искрен. Велика ствар живота велика је за њега. Он може бегати куд год хоће, он се не може извући од страховите присутности те стварности. Његов је дух тако створен: он је пре свега по томе велики. Ја желим да то сматрате као моју основну дефиницију великог човека“ (стр. 61, 2).

Велике људе сматра Карлајл, према своме општем гледишту на свет, као изасланике самог Божанства. Велики човек по њему је „посланик, послан од безграничног непознатог с вестима за нас. Ми га можемо звати песник, пророк, Бог; — али ма како било, ми сви осећамо да су његове речи као речи никојег другог

човека. Долазећи непосредно из унутрашње суштине ствари, он живи и мора да живи у свакидашњој заједници с њом" (стр. 62).

То је у главним цртама општа теорија Карлајлова о великим људима. На основу њеном он посматра велике људе, њихов рад и њихов утицај на људе у шест типичних примера. Велики човек као Бог (Один), велики човек као пророк (Мухамед), велики човек као песник (Данте, Шекспир), велики човек као свештеник (Лутер, Кнокс), велики човек као књижевник (Џонсон, Русо, Бернс) и на послетку велики човек као краљ (Кромвел, Наполеон), то су по Карлајлу шест могућних типова великог човека. Прва два типа у основи су једно, и Один и Мухамед пророци су, само с том разликом, што је Один живео у много раније доба, када се пророк сматрао непосредно као Бог. У данашње доба, вели Карлајл, та два типа великог човека нису више могући, јер нико не верује више да је неко баш непосредни и нарочити изасланик Божији а још мање да је сам Бог. У модерна времена место пророка имамо песника и књижевника, док је краљ тип великог човека који је увек могућ и увек потребан.

Свакоме ће пасти у очи, да у овом Карлајловом набрајању типова великих људи нема двојице, који су можда баш најважнији, нема великог човека као философа и великог човека као научника. Јер Платон и Аристотело, Лајбниц и Њутон без сумње су исто тако велики људи као Мухамед и Џонсон, Лутер и Наполеон. Ко иначе не познаје Карлајла могао би помислити, да је он само случајно изоставио те типове великих људи. Према философском гледишту на свет, које је Карлај изнео у своме главноме делу „Sartor Resartus" (1834), он сматра да је у опште апстрактно мишљење као и сазнање разумом у опште једна нижа форма људске духовне делатности. Фантазија или вера по њему је главна форма нашег сазнања, она је око које гледа на ствари, док је разум само прозор, кроз који фантазија гледа. Стога периоде историјског напретка нису оне у којима влада разум и рефлексија већ оне у којима владају вера и фантазија. Кад се то има на уму онда није чудо, што међу Карлајловим преставницима великих људи нема баш оних који су не само несумњиво преставници великих људи него су у ствари и најважнији типови великих људи. Истина да Карлајл говорећи о књижевнику као великом човеку говори на многим местима тако као да би тај тип у исто доба садржавао у себи и фило-

зофа и научника, али већ по примерима које наводи, види се, да он у ствари мисли само на књижевнике у ужем смислу и на практичне мислиоце (Бернс и Џонсон с једне и Русо с друге стране).

Међутим далеко од тога да су фантазија и вера првобитни инструменат нашег сазнања, оне нису у сваком случају ни прости помоћници разума, који је једини првобитни инструменат, прави божански инструменат нашег сазнања. Разум је око, а не фантазија, фантазија није чак ни прозор кроз који разум посматра ствари, па и кад је она такав прозор, онда је она само мутан и слабо провидан прозор. Разуме се да се за преставнике разума и рефлексије не смеју узети површни француски мислиоци XVIII века, као што то Карлајл чини, који своју у многоме оправдану мржњу противу тенденција тога века преноси и на сам разум. Ако тражимо преставнике разума, онда их морамо тражити у великим апстрактним мислиоцима као што су Платон, Аристотело са Лајбницом и у великим научницима као што су Њутон, Коперник итд. Разуме се да великог научника као типичног преставника великих љнди не можемо тражити на свима пољима научног испитивања: на пољу минералогије, лингвистике, географије, нумизматике итд. ми га нећемо тражити, јер по самој природи предмета испитивања ових наука, велики човек не може у њима показати своје способности. Међутим на пољу физике, математике, биологије итд. њега има, и он се ту јавља у свој џиновској величини својој. А највеће и најплодније поље где се велики човек као преставник разума јавити може то је домен апстрактне метафизике и није никакво чудо што су људи који несумњиво преставља ју највише врхове људске интелигенције, један Платон, један Аристотело, Лајбниц и др. били апстрактни метафизичари. Међутим ко као Карлајл сматра да су метафизичке теорије „одвратни“ покушаји да се оно што је неизмерно измери т. ј. сазна људским разумом, тај ће превидети и потценити баш оне велике људе, који преставља ју врхунац људске културе и који су у правом смислу учитељи човечанства. Платон и Аристотело више су учинили за човечанство него сви велики ратници скупа, него Данте и Шекспир, па ма колико иначе да ценимо вредност ових домен великих људи.

Осим ове опште замерке, која се има учинити Карлајловој класификацији хероја, и његове одредбе значаја и односа поје-

дипих типова херојских, ма колико да су иначе духовите и на многим местима и дубоке, дају се с правом контестирати. Замерке у овом погледу ми ћемо изложити излажући редом његове погледе на оних шест типова хероја.

На прво место као најстаријег и у извесном смислу најинтензивнијег типа хероја ставио је Карлајл Одина (Вуотана), творца скандинавске религије и митологије. Один је прва личност у скандинавској митологији, то је човек који је први отворио очи скандинавцима у односу на велику тајну васионе, човек кога су они природно поштовали до обожавања, који је доцније и сам ушао у митологију, и који се је, што не би било никакво чудо, може бити и сам сматрао као Бог. Објашњавајући постанак Скандинавске митологије Карлајл прави неколико врло духовитих примедаба о постанку многобоштва, паганизма. За њега ова је наша васиона, оваква каква је, и данас, поред све науке и њених испитивања, божанска, у њој је све божанско, Бог непосредно у њој агира, што је наука испитала и утврдила то је све површина ствари, језгро пак њихово остаје божанско. За првобитне људе, где још није било науке, која ће својим именима и формулама дати привидно објашњење ствари, васиона је тим пре била божанска, морала бити божанска. Првобитни људи у том се погледу морају замислити као деца, за које је у свету још све ново, само с том разликом што су то деца са способностима зрелог човека. Природно је дакле што су ти првобитни људи почели да обожавају природу, да обожавају поједине објекте у њој, да замишљају да је и сама природа пуна Богова. А објект природе који је највише за обожавање, најчуднији продукт њен то је човек. „Ми смо чудо чуда, — велика, неразјашњива тајна Бога“, вели Карлајл (стр. 14). И онда није чудо, што, кад се је појавио први мислилац, који је дао објашњење васионске тајне људима, који им је управо одрешио језик, који је изразио оно, што су они сви осећали, али нису могли да изразе, што је тај први мислилац сматран за Бога. И такав је случај са Одином. Карлајл не сумња у реалну егзистенцију тога човека, и ако је данас у моди да се сви велики људи из старине, за чију се егзистенцију не може сазнати ни из каквих докумената, објаве за митска бића, која никада нису постојала. Тако је с Омиром, тако је и с Одином. Одрицати егзистенцију таквих великих људи у првим почецима људске културе значи неразумети значај великих људи у културном

развитку: кад је и у доцније доба људске културе све на крај крајева само творевина великих људи у колико то већој мери мора важити за оне прве почетке, кад је велики богодани геније морао стварати све, пошто су остали људи били једна сасма примитивна, неизрађена, недиференцирана маса без икаквих финијих индивидуализирања. Кад би се у будућим вековима нешто изгубили сви споменици који сведоче о егзистенцији Христа и Буде, сигурно да би те личности биле објављене за чисто митска бића, која нису никад постојала, па ипак су та два велика хероја живела и радила на овој земљи.

Карлајл замишља Одина као правог јунака, који је својим дивљим синовима не само био вођ у рату, већ који је био и њихов песник, њихов мислилац, њихов проналазач и пророк, највећи Норманац и можда највећи Тевтон који је икада живео. Он је не само творац религије скандинавске, него и проналазач њихове азбуке, проналазач њихове поезије, њихов први песник. Он је био једна велика дивљачка душа, створена да обухвати у себи велику тајну живота, племенит човек пун храбрости, а храброст је, вели Карлајл, први услов да се напредује.

Мухамед је мањи човек од Одина, он је можда најмањи од свих пророка, али ипак и он је једна велика личност, један херој у правом смислу те речи. Њега обично сматрају за варалицу, који је својом шарлатеријом и сплеткама успео, да га Арабљани признаду за свога пророка и вођу. Међу тим ништа нема жалосније, вели Карлајл, од таквог једног мишљења о великом човеку какав је био Мухамед. „Реч, коју је тај човек говорио, постала је животни вођ сто осамдесет милиона људи од пре хиљаду и пет стотина година. Може ли се узети да је то бедна духовна лагарија, у коју толики створови свемоћнога верују живећи и умирући? . . . Било би потпуно узалудно ма шта мислити о овом свету, кад би шарлатанство тако расло у њему и кад бисмо га тако одобравали.“ (стр. 59 и 60). До Мухамеда Арабија је била непозната и мртва; Мухамед ју је оживео и запалио. „Једном сиромашном пастирском народу, који је од створења света лутао незнан по својим пустињама, био је послан озго један јунак — пророк, с једном речи, коју они могу веровати: и, погледајте: незнано позна цео свет, мало је порасло до светске величине...“ (стр. 103). „Рекао сам“, вели даље Карлајл „да је велики човек био као муња с неба; остали људи чекали су га као гориво, а затим су и сами планули“ (стр. 104). За Мухамеда се, вели даље Кар-

лајл, тврди да је имао много погрешака, да је био суров и свирен. Који човек, који велики човек, вели Карлајл, нема погрешака? Главно је да унутрашњи смисао живота једнога човека постоји, погрешке су споредна ствар, спољна ствар. Ко је без греха његова је чистота чистота сувог песка. Главно је борити се, бити истрајан, ићи стално к једном племенитом циљу, па ма колико се при томе падало и грешило. Мухамед је био и суров, то је истина, али он је био и племенит и нежан, што је у осталом прави знак храбрости једнога човека. Карлајл на име, слично Ниче-у, држи да прави велики човек садржи те екстреме у себи, да он са дивљом страсном енергијом спаја доброту и нежност срца: то он тврди за Мухамеда, и даље за многе друге хероје. Мухамед је био искрена природа, он је осетио страховиту чињеницу васионе над собом, он је схватио божанску тајну њену, и постао је одушевљени проповедник њен. Његова доктрина садржи неколико врло дубоких и истинитих ствари. Да је један Бог, који је све створио, ко би у то сумњао. Да је Бог све у напред тачно одредио у животу људском и светском, то је друга велика истина, коју је Мухамед објавио. „Увек је сматрана као највиша мудрост за једнога човека не само покорити се морању — морање ће га принудити да се покори — него знати и веровати да је (свака) она тешка ствар, коју је морање наредило, најмудрија, најбоља ствар, која је потребна“ (стр. 76). Фатализам, „ислам“, против којега се толико људи буне, баш је оно, што је у Мухамедовој религији тачно и овде Карлајл цитира оне познате речи Гетеове „ако је то ислам, зар ми не живимо сви у исламу.“

На жалост истина је, да је у свету ипак оно најбоље и најмудрије, што долази спонтано и само од себе, што је одређено самим механизмом светским, али у многим случајевима оно је далеко од тога да буде мудро и добро. Слепи механизам добар је за несвесну природу; за створове, који су свесни, који осећају, он је само један ланац, који их окива и од којег се они морају ослободити, и прогрес историјски баш се и састоји у томе, да се људско друштво што више користи и манентном слободом, која је човеку као свесном бићу дата и која је у стању да штетне последице чистог механизма отклони. Ми смо још врло далеко од рационалне употребе наше слободе у том погледу, и отуда је још увек покоравање нужности природе још најбоље средство, да ако не кроз живот прођемо а оно да се за

недаће његове утешимо. Мухамедова доктрина фатализма и ако дакле у теорији није тачна, ипак у пракси има превагу.

Мухамедова религија, вели Карлајл, истина да је претрпана заблудама и лажима, али она није победила и не побеђује том својом страном, већ истином која је у њој. Света књига Мухаменданаца, Коран Мухамедов, спада у најгоре написане књиге: али ипак њу је писао један искрен човек, писао је оно што му је било на срцу, а то је главно. Његова доктрина раја и пакла сасвим је наивна; али оно што је он тиме хтео изразити дубоко је и истинито. Да наше радње имају вечне вредности, да овај наш живот од шесет година носи плодове за собом који су вечити, да је дужност ствар бесмртна, то је велика истина коју је Мухамед изразио у своме учењу о рају и паклу.

Карлајлов есеј о Мухамеду по мом мишљењу најбољи је од свих осталих: у њему он је унео највише систематичности у излагање, осим тога и сам предмет није био тако таман и неодређен, да је Карлајловој урођеној тежњи за фантастичним претеривањем ствари давао маха.

(Наставиће се)

ПОРОДИЦА ПОЛАЊЕЦКИХ

РОМАН

ХЕНРИКА СЈЕНКИЈЕВИЋА

У 3 КЊИГЕ

ПРЕВОД С ПОЉСКОГА

ДРУГА КЊИГА

(НАСТАВАК)

Госпођи Основској и госпођици Кастели стаде бивати мање тешко чак и због неукусне игле у махрами око врата Завиловскога, јер је сад код њега могло све да прође као оригинално. Само их у потаји још тиштало што му је било име Игњат. Оне би више волеле: да му је име неко друго, које више доликује поезији и гласу. Али кад им је господин Основски, који је донео нешто мало латинског језика из Меца, протумачио: да то значи „Огњевит“, онда оне изјавише: ако је тако, онда је то нешто друго, и помирише се с Игњатом.

У дому Бигјела и у дому Полањецкога јако су се и искрено обрадовали лепом гласу, који стече књига Завиловскога. Ни у њихову контоару није било завидљивих људи. Стари касир Валковски, агенат Абдулски и други књиговођа Пужњаковски, поносили су се својим колегом, као да је његова слава обасјала и саму радњу. Валковски је говорио: „Ала смо направили лом у чаршији!“ Већ два дана је Бигјел размишљао о том: да ли Завиловски може сад у таквим приликама остати и даље на свом скромном положају у радњи под фирмом: „Полањецки и Бигјел“. Али кад је овога запитао једном одговори он:

— Дивота, драги господине! Зар за то што људи мало проговорили да ме ви лишите насушног хлеба и тако милога друштва. Нисам нашао издавача, и да нисам ваш књиговођа, не бих могао ни издати те књижице.

На такав аргуменат није се имало шта одговорити и Заviловски оста у радњи. Само је још чешће гостовао у Бигјела и у Полањецкога. После појаве књижице код Основских није био читаву недељу дана. Марина и Бигјелка су га наговарале да оде, а и он је хтео, те се једно вече упути тамо. Али затече госпође баш кад су излазиле да оду у позориште. Оне су се хтеле, наравно, вратити, али је ствар остала на том, што је очевидно и Основској и Кастели причинило радост, да је пошао и он с њима. Уређено је „ако и Јузјо хоће да иде, да узме себи место у партеру“. И Јузјо је то и учинио. За време представљања Завиловски је седео напред са госпођицом Кастели, јер је госпођа Основска упорно остала при том: да их са госпођом Браничовом „закриљује“. „Вас двоје се лепо ту забављајте, а ако ко дође ја ћу га тако спопасти да ће вас оставити на миру“. Свет је непрестано обраћао пажњу на ту ложу, кад се дознало: ко ту седи. И госпођица Кастели је осећала да њу озарује као нека светлост; осећала је да људи не само што гледају у њега, него се још питају: ко је она са златно-жутом косом и опуштеним капцима очним, којој се он тако пригиње и с којом говори? А и сама подижући овда онда очи и погледајући на њега мислила је: само да му није онако јако извишла брада напред, то би био веома леп и врло деликатан профил, и да би му ту браду могла покрити влас...

Међутим г-ђа Основска својски је одржала реч и кад је дошао Коповски толико га је заговорила, да је овај једва успео да се поздрави с госпођицом и Завиловским и да му рече:

— А ви градите стихове.

Пошто је извршио тако сретан проналазак додао је, али више као за се:

— Ја бих веома волео стихове, али, чудо људи, кад год њих читам увек мислим о другом чем.

Госпођица Кастели окрете се њему дуго га гледаше; али шта је преовлађивало у том погледу није се могло знати: да ли женска пакост, или изненадно загледање вештакиње, јер је та глава без мозга вирила из дубине ложе и изгледала према црвено обојеним дуварима као нека вештачка замисао сликарска.

После представе г-ђа Основска није хтела пустити Завиловскога, него га је одвела на чај. Али тек што су се спустили дома на столице окупи га г-ђа Броничова:

— А, ви сте један опасан човек, и ако Линетки што тешко буде, онда се добро држите. То ми дете и не једе и не пије, само чита ону вашу књигу, само њу чита...

Госпођа Основска одмах додаде:

— Да! Имам и ја на што да се тужим: дохватила ту вашу књигу, па је ником не да ни на један часак, а кад се ми на то љутимо, знате ли шта нам одговара? — „То је моје! То је моје?“

Госпођица Кастели пак и ако није у том тренутку имала у рукама књиге, ипак је притиснула на прса руке као да нешто брани, па рече тихим, меким гласом: „Па моје је, моје!“

Завиловски је погледа и осети као да нешто у њему задрхта.

Кад се позно враћао дома, прошао је крај прозора Полањецкових, који су се још светлели. После преставе и разговора код Основских њему се нешто смучило у глави. Али поглед на те прозоре поврати га к себи. Осети неки тако благ утисак, какав се добија кад се мисли о чем особито драгом. Сад га спопаде неко силно дивљење према Марини. Наступио је код њега тако пријатан занос при којем се разум успављује, а човек скоро постаје сав само једна душа. Он се врати дома шапћући одломке из песме „Лилија“, песме која је најодушевљеније нешто што је ико икад дотле написао.

Код Полањецких се десило нешто што се Марини учинило оно право очекивано милосрђе Божје, зато се окна још светлела.

Те вечери после чаја седела је Марина као и обично бакћући се с неким дневним рачунима, кад одједаред спусти писаљку. За тренутак пребледе, али јој се лице у мах заспја: она рече нешто промењеним гласом:

— Сташо!...

Њега мало зачуди тај глас, али јој приђе и запита је:

— Шта ти је? Ти си мало пребледела?

— Ходи ближе имам да ти кажем нешто.

Рукама му обухвати главу и поче нешто шаптати на ухо. Он је саслуша, а мало после пољуби је у чело и рече:

— Само се немој узбуђивати, шкодићеш себи...

Ну и у самом његовом гласу огледало се узбуђење... Прође мало по соби гледећи у њу; најзад је опет пољуби у чело па рече:

— Људи обично желе сина, али ти пази да буде кћи. Даћемо јој име Литка.

Ипак обоје нису могли дуго заспати те ноћи, и ето зашто је Завиловски видео осветљене прозоре у њих.

ТРЕЋА КЊИГА

I

На недељу дана доцније кад је нагађање постало суштом истином, Полањецки јави за ту новину Бигјеловима. Госпођа Бигјелова дотрча још истога дана Марини; која се наплака од радости у наручју ове добре жене.

— Чини ми се — рече — да ће ме сад Стах више волети?

— Како то више? — упита је г-ђа Бигјелова.

— Хтела сам рећи: још више! — одговори Марина. — А у осталом, знаш, мени никад није доста.

— А ја би се с њим лепо разрачунала, кад не би било доста! — рече г-ђа Бигјелова.

У том се сузе осушише на умиљату лицу г-ђе Полањецке и остаде само осмех. Мало за тим она скрети руке на молитву, па рече:

— Ах, Боже, само кад би била кћи, јер он воли да буде кћи!

— А шта би ти волела.

— Ја би волела, само немој то да кажеш њему: волела би сина; али нека буде кћи!

Мало за тим замисли се па запита:

— Ту нико не може да нареди, је ли?

— Не може — одговори Бигјелова госпођа смејући се. — За то још нису нашли начин.

Бигјел опет казао је ту новост свакоме, на кога је наишао. У бироу пред самим Полањецким рече сасвим свечано:

— Дакле, господо, изгледа да ће се наша радња увећати за још једног ортака.

Чиновници му се окретоше чисто питајући, а он додаде:

— Захваљујући господину Полањецком и његовој госпођи.

Одмах сви полетеше Полањецком да честитају, само не Завиловски, који се још више наже над свој сто и стаде још марљивије прегледати колоне од цифара; тек мало после, кад му паде на памет да његов изостанак може скренути пажњу на њ, обрати се промењена лица Полањецком, стеже му руку и стаде понављати.

— Срећно, срећно...

После му се учини да је испао смешан, да му се нешто увртило у главу, да има нечега код њега што је страхота глупо, и да је цео свет некако баснословно ружан. Али му је најтеже падало што је сам себи смешан, јер је цела ствар тако појмљива и тако се лако могла предвидети, да би је био у стању предвидети чак и онај Коповски. А он, интелигентан човек, човек који пише песме, што се примају одушевљено, човек који појми и схвата све што се око њега дешава, да се тако изгуби и залута, да му се учинило сад, као да га гром погодио. Како је прекорно смешан. Али је се он познао с Марином као са госпођом Полањецки и нехотице уобразио, да је она била увек госпођом Полањецком, и да ће и у будуће остати оном, којом је у садашњости, и просто му није пало у главу: да ту може бити какве промене. И тако, кад је једном запазио на њену лицу ону боју. Написа и песму о том. А сад, кад је поглед на њу убио све његове песничке замисли, свикнут да уз сваку горчину дода мало ироније, рече „А, жесток крин!“...

И он се осећао све више стешњеним и све смешнијим. Он је писао песме, а Полањецки их није писао. У том му је било и једа и блаженства. Из тог пехара пио је он тако жудно, да не просне ни једне капи. Да се његово осећање издало, да га је он признао пред Марином, и кад би га она одбила с највећом погрдом, а Полањецки га бацио са степеница, то би било нешто бар налик на драмат. Али да се овако сврши! „Овако просто“. Он је, по природи својој, осећао све десет пута силније, него обични људи, те му је положај био просто такав да се није могао издржати, а они часови, што је још имао да проведе у канцеларији учинило му се вечност. Његово осећање према Марини није било дубоко у срцу, али је било обузело потпуно његову уобразиљу, а сад га је стварност треснула немилосрдно песницом по носу, што му је дошло боно и грубијански али у исто

време подругљиво. Долазила му је на ум очајна мисао: да узме капу, да оде и да се више не враћа. На срећу присне и час изласка из канцеларије, и сви се стадоше разилазити.

Идући кроз ходник у којем је био обешен луфтер за осветљење, он виде своју дугу фигуру и испалу браду, па рече себи: „Овако изгледа лудак!“ Тог дана није отишао на ручак, као обично, са другим књиговођом, Пужњаковским. Хтео би да може да сам од себе утече. Он оде кући, затвори се у своју собу и као прави вештак стаде до безграничности увећавати своју несрећу и смешност. Али се после неколико дана ипак умири, само осећаше неку чудновату празнину у срцу, као да је оно било стан из којега се неко иселио. Две недеље није се виђао код Полањецких, али после тога виде се с Марином у Бигјеловој летњиковцу и запрепасти се. Изгледала му сасвим ружна. Није било то његово предубеђење, јер ма да се по лицу могла једва опазити промена, ипак се била јако изменила. Усне јој подбуле, чело осуто пегама, и изгубила свежину лица. Међутим била је мирна, али нешто тужна, баш као да је претрпела какву обману. Завиловскога, који је био у ствари једно добро срце, текну та ружноћа. Пређе му се чинило да је презире. Сад му се то учинило да је глупо.

У осталом променило се само њено лице, али не и њена доброта ни расположење. На против, осећајући да је сад обезбеђена од његовог претераног одушевљења за њу, она му се показивала срдачнијом него пре. Питала га је с јаким интересовањем о г-ци Кастели, и кад је опазила да и он о том предмету радије разговара, почела се осмехивати некадањим врло пријатним осмехом и рече готово весело:

— Добро, добро! Тамо се чуде што вас нема одавно, и знате ли шта ми је говорила Анетка и госпођа Бронићова? Говориле су ми...

Али ту за часак застаде, па мало после опет рече:

— Не то вам не могу гласно рећи. Хајдмо мало до баште... Она устаде, али не тако пажљиво, те се на првом кораку спотаче, и у мало не паде.

— Пази — повика нестрпљиво Полањецки.

Она стаде гледати у њега чисто с неким страхом и снебивањем, поцрвене, па рече:

— Сташо, нехотице, жив ми ти!...

— Немојте је ви опет тако застрашивати — окупи живо г-ђа Бигјелова.

Тако је било очигледно да је Полањецком више стало било у том тренутку до детета, него до Марине, да је то чак и Завиловски појмио.

А што се тиче Марине, то је она знала још камо кад. Она је с тога издржала читаву борбу душевну са самом собом, али о том није говорила никоме. А борба је та била у толико тежа, у колико је више стање њена здравља доводило да раздражења, неспокојства и тужних мисли. Она је проживела многи тежак час, па је најзад рекла да мора бити тако као што је.

Полањецки би се запрепастио био да му је ко рекао да је не воли, да је не цени толико, колико то она заслужује. Он је њу волео на свој начин, а у исто време је мислио да им је сад обома једино стало до тог детета. Од природе жив и напрасит терао је понекад с том брижљивошћу преко мере, али то није сматрао за свој грех. А шта се може догађати у Марининој души, просто му није ни на ум падало. Њему се чинило: да је једна од првих њених дужности да му рађа децу, а да је отуда природна ствар што она то испуњава. Био јој је за то захвалан и замишљао је да старањем о детету тим самим се и о њој стара, и то још као мало који муж. А кад би био позван да правда садањи свој однос према својој жени, држао би тај однос као ствар на свом месту што њега сад њене чисто женске draжи не привлаче више онако као пре. Сваког дана бивала је све ружнија и каткад просто вређала је његов естетички укус, а он је држао да ће кријући то од ње и старајући се да јој укаже сaучешће, бити тако нежан, како само муж према жени може да буде.

Она опет је то осетила тако, као да се преварала у оном на што се највише надала. Осећала је да она сад долази на друго место, и да ће што даље све горе ићи. И покрај осећања према мужу, поред бриге која је већ почела помало тиштити због тог новог госта у први мах јој се узбуни крв, и би јој жао.

Али то није дуго трајало. Почела се с тим борити и ојачала је. Рекла је сама себи да ту није нико крив, да је живот такав, и да то долази само собом сасвим природно, што је све опет из шив воље Господње. После је почела сама себе корети што је самољива, и сад је мучила та мисао. Да ли она има право да мисли о себи, а не о њеном Сташи и о детету? Шта се може

Сташи пребацити? Зар је чудо какво што он, који онако заузет туђом децом, сад прво и прво мисли о своjем и што му још унапред срце за њега бије? Зар се тиме не вређа Бог, кад она истиче своја нека права, неку своју срећу, она која је толико крива? Ко је она и откуда њој право за тако изузетну судбину? Била је у стању да се грува у прси. Но то буњење против саме себе пређе, а остаде само тамо негде у дну срца нешто мало туге: зашто је живот тако чудан и што сваки нов осећај, уместо да стари ојача он га сурвава у амбис... Али кад би се та туга испела горе у очи у облику суза, или задрхтала на уснама, она би ове само стиснула и не би јој дала да изађе: „Сад сам мирна!“ — говорила би у себи — „у ствари је тако, а тако и треба да буде, јер је такав живот и наредба божја, с којим се човек мора помирити“.

И измирила се.

Полако па је нашла и мира, не водећи рачуна о том да је њему у основу резигнација и туга. Али је то била туга, која се осмева. Као младој жени тешко јој је падало кад би прочитала у очима мужевљим или у очима неког другог лица: „Их, како је поружнела!“ Али кад јој је г-ђа Бигјелова казала да ће после бити још лепша, она је већ свима у својој души говорила: „Чекајте само“ и то јој је била утеха.

Тако је нешто одговорила и Завиловскому. Било јој у исто време и мило и немило због утиска, који је она на њега учинила, јер ако је с једне стране патило њено самољубље, с друге стране се осећала обезбеђеном и могла је с њим слободно разговарати. Хтела је с њим да прозбори потпуно озбиљно, јер јој је пре неколико дана г-ђа Анета Основска отворено рекла: да се њена „Кастелка“ заљубила до ушију, и да су сад Завиловскому сви пути отворени.

Али је њу већ бацило у бригу то њихово ковање гвожђа док је вруће. Није могла ухватити рачуна откуда је то тако, него је све бацала на познату брзину г-ђе Анете. Завиловски је био Венијамин за оба дома, те је и она, као год и Бигјелови, и сам Полањецки, веома наклоњена била њему; а поред тога била му је захвална и за то: што је он умео њу колико толико оценити. Зато је и хтела помоћи му тамо, где је имало за њега изгледа на велику срећу, али јој у исто време долазило на ум: „А, да не буде то за њега какво зло?“ Поплашила се мало и због одговорности и због своје пређашње политике. Али је сад

хтела да зна прво: шта он мисли о њој, а друго: докле је ствар дошла, а најзад да га посаветује: да у таквом случају добро пази и размисли.

— Тамо се чуде што вас нема већ толико — понови, кад изађоше у градину.

Завиловски је пак упита:

— Шта је рекла г-ђа Осиповска?

— Рећи ћу вам само једно, ма да не знам да ли је потребно да понављам. Г-ђа Осиповска ми је рекла... Али, не! Прво морам знати што ви нисте за толико времемена ишли до њих.

— Није ми било добро, а био сам нешто нерасположен. Нисам ишао никуда. Нисам могао! Али ви прекидосте свој говор...

— Да, хтела сам знати да ли се нисте што наљутили на њих. Сад знајте: г-ђа Анета ми говорила: како Линета и сама признаје да се заљубила и да јој је због тога неколико пута видела сузе у очима.

Завиловски поцрвене и на његову младу лицу опази се разњеженост.

— Ах, Боже, како бих се могао расрдити и на такво девојче, као што је Линета! Зар може она кога да увреди!

— Ја вам казујем оно што ми је речено; а знате да је г-ђа Осиповска тако живе природе, да се не бих смела заклети да је баш све оно онако, како она рече. Знам да неће да вара, али ви опет и сами знате како тако живе природе виде све као кроз увеличавајуће стакло. Ето, признајте сами да је тако. Мени Линета изгледа лутка, веома необична и веома добра, али ви се сами о том уверите. Ви имате око да то видите.

— Да је добра и необична ван сваке је сумње. Сећате се како сам вам говорио да оне на мене чине утисак: као да су туђинке. Али то није истина. Можда г-ђа Осиповска и изгледа мало, али г-ца Линета баш нимало.

Марина му на то одговори:

— Човек сам треба да отвара очи и то добро! Ви видите да ја вас не наговарам ни на ово, ни на оно... Бојала бих се по мало и од Сташе, јер се оне њему не допадају... Али право да вам кажем: кад сам чула о сузама Линкиним, тако ми дошло нешто жао... Јадно дете!...

— Не умем ни да вам кажем како ме потреса и сама помисао на то — одговори Завиловски.

Даљи разговор им прекиде сам Полањецки, који рече:

— Шта? Још непрестано навођење! Баш се те жене не могу поправити! Знаш, Марино, шта да ти кажем! Ја бих био најсрећнији човек, кад се ти не би начала у такве послове.

Марина се поче правдати, али се он окрену Завиловскому:

— Ја се у то не мешам, али само знам то: да у те госпође тамо ја немам много вере.

Завиловски се врати дома врло смућен. Код њега се биле пореметиле све струне уображења и почеле су звучати тако, да никако није му падао сан на ум. Лампе није палио, да му ништа не би сметало да свира на тим устрепталим струнама, те је седећи при месечини размишљао, или боље рећи стварао. Још није био заљубљен, али га је већ дирало, чим би помислио на госпођицу Кастели, и стварао је о њој такве слике, као да се заљубио у њу. Видео је тако јасно, као да стоји она пред њим: видео је њене црне очи и златножуту косу како се превијају до самих његових груди као укинути струк босиљка. Учинило му се да већ глади својим прстима оно чело додирујући једва њене власи а нешто се извија у страну да види да није миловање осушило оне сузе, а њене се очи смеше на њега као небо, које је још влажно од дажда, али већ сунцем обасјано... После уображење стаде прекидати његове мисли. Учини му се да јој признаје своју љубав, да је притискује на груди и осећа како њено срце куца, да клечи наслонивши главу на њена колена, а од њих кроз свилу иде нека топлина. Он поче збиља дрхтати. Дотле је била она за њега само слика, сад је први пут осети као женско створење. У њега сад не беше ни једне мисли, која не би била о њој, и толико му је она била у глави да није знао где је и шта се с њим дешава.

Пробуди га из те сањарије неко промукло певање на улици. Упали видело и стаде трезвеније мислити. Сад га спопаде неко узнемирење, јер му се једна ствар учинила несумњива, а та је: ако не престане ходити Осиовскима и Бронпчовој, заљубиће се до лудила у ону девојку.

— Време је изабрати већ једном! — рече у себи.

Сутрадан оде да је види, јер је почео тужити, а те исте ноћи покуша да напише песму под насловом „Паучина“.

Није смео ићи г-ђи Бронпчовој, него је чекао време кад ће сви бити у заједничком салону за чајем. Г-ђа Осиовска примила га да не може бити срдачније и са смехом пуним веселости, а он, пошто се поздрави са свима окрете се право г-ци

Кастели, и срце му живље закуца, кад и на њену лицу виде истинску радост.

Г-ђа Анета, како је онако Бог дао живу и разговорну одма отпоче:

— Знате шта сам помислила: наша Анета тако воли браду, да сам помислила да сте ви то навлаш изостали док вам не порасте брада.

А њена Анета одговори.

— Не, не, останите онаквим, каквим сте били кад смо се упознали.

У том господин Основски се наже над Завиловским и рече онако поуздано, како то чини човек добра васпитања, који одмах уме сваку ствар да мете на њено право место.

— А, одиста се крио господин Игњат? Али ја имам један начин за њега: нека га Анета отпочне сликати, па онда мора долазити сваки дан.

Г-ђа Основска пљесну длановима:

— Ала је овај Јузјо паметан, да се просто човек зачуди!

А њему се зажарише образи, што је учинио нешто што се допало његовој жени, и понови:

— Је ли? Сасвим, драга Ането, сасвим.

— Ја сам већ тако нешто смишљала — одговори меким гласом Кастели, — али сам се бојала.

— Како наредите — одговори Завиловски.

— Сад је дан тако дуг. Могли би у четири часа по подне, после господина Коповског. У осталом за неколико дана довршићу и тога несноснога Коповског.

— Знате шта је причала о Коповском — поће госпођа Броничова.

Но госпођица Кастели не допусти јој никако да то каже. То омете и пан Плавицки, који баш у тај мах уђе и поквари друштво. Он беше просто помахнитао за Анетом, пошто се познао с њом код Марине, и то је признавао отворено, а она је опет кокетовала с њим немилосрдно, на велику забаву и своју и своје околине.

— Изволте, тата, овде до мене — рече г-ђа Основска — биће нам обома пријатније је ли?

— Као у рају, као у рају! — одговори пан Плавицки лупкарајући се задовољно по колену и облизујући усне.

Завиловски седе до госпођице Кастели и рече:

— Тако сам срећан што ћу моћи ту да долазим сваки дан. Само да узалуд не заузмем ваше време?

— Напротив, заузећете, али тако како нико и никад неће више — одговори му она, гледећи га у очи. — Мене само било страх да вам предложим; ја се, знате, бојим вас.

Он јој тада погледа дубоко у очи и одговори:

— Немојте се мене плашити.

Кастели обори очи и наста тренутак ћутања. Она после упита мало тишим гласом:

— А што нисте толико долазили?

Њему је на врх језика било да рече „Што се бојим“, али није смео поћи тако далеко, него одговори:

— Писао сам.

— Песму?

— Да, под насловом „Паучина!“ Сутра ћу је донети. Сећате ли се шта сте рекли кад смо се упознали; волели би сте да се паучина? Ја сам то упамтио и од то доба ми је пред очима једино та бела свилица што се носи по ветру.

— Носи, али не сопственом снагом — одговори Кастели — и не може се уздићи високо ако...

— Шта? Што не довршисте?

— Ако се не обвије о крила каквога силнога орла.

То рече Линета и одмах устаде и оде да помогне г. Осповскому, који у тај мах отвараше врата.

Завиловски остаде сам не видећи никога око себе. Учинило му се као да чује како га чекићи лупају по слепим очима.

Али га подиже слатки гласић госпође Броничове:

— Ту пре неки дан говорио ми је стари Завиловски да сте му рођак, али да нећете да одлазите к њему, а он к вама не може због костобоље. Што не одете до њега; то је тако красан, отмен човек. Баш да отидете. Њему је тешко што не идете. Хоћете ли ићи?

— Добра госпођо, могу — одговори Завиловски, који би у том тренутку био у стању учинити све што би од њега захтели.

— Мора да сте ви веома добри и погодни. Тамо ћете се познати са својом рођаком, Јеленом. Само немојте се заљубити у њу, јер је и она особито отмена девојка.

— Не госпођо, нема опасности — рече Завиловски — смејући се.

— За њу иначе свако говори да је волела оног Плошовскога што се убио, и да непрестано жали за њим. А кад ћете ви к њима?

— Сутра, прексутра, кад ви хоћете.

— Знате, они ће ићи куда. Лето је ту! А, где ће те бити ви летос?

— Не знам; а ви?

У том се госпођица Линета Кастели већ вратила од Основскога, села недалеко од њих, и, кад чу питање Завиловскога, одговори:

— Још се нисам решио.

— Ишли смо у Швенинген... али Линетка то тако не воли рече Броничова.

Мало после додаде:

— Њу тако одмах опколе, тако је примљена у мушком друштву, да просто не верујете! А што баш да не би веровали? Доста је, да је човек само види. Мој покојни муж, говорио је, још док је она била око десетак дванаест година: „Видећемо — говорио је — какве ћеш имати ломљаве кад она пристигне!“ И има се, драги господине, те још како! Мој је муж предвиђао многе ствари врло рано... Али!... Да ли сам вам казивала: да да је он последњи од лозе Рур... Ах, да! Казивала сам! Нисмо имали своје деце, јер је прво био побацај, а после био је четрдесет година старији од мене... а доцније ми је био више као отац.

— Шта се то може тицати мене? — помисли Завиловски.

А, госпођа Броничова настављаше:

— Покојника ми је много тиштало што нема сина. То јест било га је, али је на пола пута пропао... (Ту глас госпође Броничове задрхта). Држали смо га неко време у шпиритусу... Ах, како су то тужне успомене! Колико је он јадник пропатио због тога што ће у њему изумрети Рур... У осталом, како тако, тек он веома заволе Линету, као да му је рођено дете, а то му је сирота и била најближа рођака — и што ми оставимо све је њено. Можда људи и због тога око ње облећу... Можда... не Ја се њима не чудим. Али да знате само, колико њој то задаје посла, а и нама. У Ници, пре две године дон Јао Колимасао, рођак Аликантара, толико је био заљубљен у њу, да је изгледао смешан. Па онда, прошле године у Остенде неки Грк!...

Син некојега банкара у Марсељу, милијунара. Како му беше оно име!... Линетка, како се зваше онај Грк, милијунар, — онај знаш?

— Боже, тетко! — рече Линетка с очевидним негодовањем.

Али је тетка јурила као воз кад му се да сва снага.

— Аха! Сетих се. Калафаропулос, секретар француске амбасаде у Бриселу.

Линета устаде и оде к госпођи Основској која се за главним столом разговарала са господином Плавицким, а тетка, тражећи је очима, рече:

— Љути ми се дете! Никако не воли да се о њој говори, а ја не могу да издржим. Ви ме разумете. Погледајте како је висока! Изђикала ми као из воде!... Анета је зове час „цином“ час „тополом“, а вала је права топола. Није ни чудо што је људи запазе! Нисам вам ни казивала још о господину Уфиньском. То је онај што онако вешто прави сервијете од хартије. Зна га цео свет. Не знам, Бога ми, на колико је само дворова правио; у последње је време правио код принца Велског. Био је и један Маџар...

Дотле се г. Основски забављао писаљком што му је висила о ланцу, најзад изгуби стрпљење па рече:

— Само још два таква, драга тето, па имамо костимирано вече.

— Сасвим, сасвим! — одговори госпођа Бигјелова. — Ја о њима говорим само зато што Линета није хтела ни главе да осврне на њих. Тако је она шовиниста! Не можете ни појмити какав је шовиниста то дете!

— Поживи је Боже! — рече Завиловски.

Устаде и стаде се праштати. При руковању дуго задржа руку Линетину, која му на то одговори истом мером.

— До сутра — рече јој не скидајући очију с ње.

— Сутра... после господина Коповскога. Немојте заборавити о „Паучини“...

— Не, госпођице, нећу заборавити — одговори нешто тропутим гласом Завиловски.

Изађоше пан Плавицки и он заједно, али тек што се нађоше на улици, а старчић га пљесну по рамену, застаде, па рече:

— Господине младићу, знате ли ви да ћу ја ускоро постати дедом!

— Знам — одговори Завиловски.

— Да, да! — понови грохотно смејући се Плавицки — и да вам кажем још нешто: ништа ти без младих људи!...

Смејући се окуши га тапкати по рамену, после метну прсте на усне у знак праштања и оде. Завиловскому још из далека долажаше његов мало дрхтави глас:

— Нема ти ништа без младих...

Остало му заглуши тутњава по улици.

(Наставиће се)

НАША ВОЈСКА И ЊЕНА ОРГАНИЗАЦИЈА

(СВРШЕТАК)

IV

Формирање коморе, и трупне и засебне, (разних возних тренова), и снабдевање војске коњима за стројне и нестројне потребе, нашом формацијом сливено је с формирањем и комплектовањем трупа или установа, којима се комора или коњи припадају, и врши се једновремено и на исти начин као и регрутовање обвезника. Међутим, организација возних средстава, изузимајући возарско особље, и набавка коња за војску спада, строго узев, у област материјалне спреме, и по специфичности манипулације послова треба да образује засебни део у општој формацији војске. Стога и с погледом на важност питања, нужно је да се унеколико подвојено забавимо прегледом тога дела организације.

Организација наше војне коморе није савремена, т. ј. код нас нема коморе организоване као засебне категорије војске и са стручним кадром, каква данас постоји у свима бољим европским армијама. Материјалне околности наше искључују и саму могућност питања о таквој организацији. Но ако се нашој формацији не може да замери за празнину возарске специјалности у њој, која је и ако жељена ван наше моћи, њој се има доста замерити зато, што се возна средства, која се у земљи имају, употребљавају нерационално и што се она не примењују како се може, већ се с њима непрестано чине неке пробе и опити, који се, с обзиром на постојеће стање коморе, ничим не дају правдати.

По закону о устројству војске сва целокупна војена комора, набавља се о народном трошку из народних возних средстава. Одовуд, дакле, треба да следује, да кола и коњи којима се народ служи за своје сопствене потребе, служе, у колико и кад устреба, и као возна средства војске и по томе подлеже упису у војену комору.

Већ по томе што овака система образовања коморе носи карактер једне војене ангарије (кулука) она је не само несавремена него у начелу и неправична. Али са гледишта општих интереса и са стране практичности стоји другојачије. При општој обавези личног служења у војсци и док се давање коморе практиковало у натури — уз обичај или правило да онај који даје кола и коње, њима сам и кочијаши — коморска обавеза испуњавана је без и најмањих сметња и војска је увек имала сву потребну јој комору у потпуној готовости, и држава тад не имађаше ништа да брине. Довољан број теглеће стоке и кола у народу за његове привредне потребе, и побуде, да се путем уписа у комору избегне тугаљива, тешка и опасна по живот служба у редовима бораца, састављале су погодан услов да се комора формира од најбољих коња и кола што се имало код народа. Истина, комора овако формирана, била је разнога калибра: сваки пар коња у њој различите величине и снаге; свака кола и сваки запрежни прибор неједнаке јачине и неогарантоване исправности. Према томе, она није одговарала условима товарног прорачуна и условима тачног следовања с војском, што је изазивало увећавање трена на штету његове покретљивости; али се таква система морала трпети из простог разлога, што је она једина могућа била за наше прилике, које су тражиле, као што траже и данас, да устројство коморе нимуколико не пада на државни буџет.

Ипак од времена развитка редовне војске, а нарочито последњих 5—6 година, знатно се одступило од ранијег законског начина устројства коморе и узаконила нека нова система, која стоји у опреци с приликама у земљи, а опет, међутим, не одговара савременим захтевима војеног транспортовања. *Важан услов да сопственик кола и коња сам у комори служи и својом имаовином управља за време трајања обавезе, одбачен је и место тога уведено је у закон и у практику начело коморског намета одвојено од комплектовања коморе возарским особљем.*

Новом реформом, ако се тако може рећи, уведена су два вида коморе — један за редовну (I позив) и други за народну војску (II и III позив).

Комора за народну војску (II и III позив) образује се обичним уписом народних кола и коња у дотичне јединице и, за тим, при сазивима војске на вежбу или о мобилизацији доводи се од сопственика у команде за које је наименована, и ту предаје одређеним возарима. Система ова разликује се од бивше тиме, што и кола и коњи испадају из руку сопственика и што се запрега једних кола често саставља из два, три, па и четири места.[1] Неудобност очевидна и збрка без потребе. Међутим нужде никакве за уведену новину није било и могло се, сасвим комотно, остати при старој системи, која је, како смо већ рекли, била добра потоме, што је по њој комора имала просто устројство и увек била у готовости.

Услови за формирање коморе за редовну војску сасвим су други. Кола, сообразно њиховом специјалном назначењу, граде се по датим обрасцима и прописима, а коњи, за вучу тих кола, морају бити прописане висине и одређене најмање снаге. Грађење кола ставља се у дужност и на терет[2] општинама, свакој сразмерно броју пореских глава. Давање стоке (коња и волова) и запрежног прибора (амови, јармови) разрезује се, сразмерно стопи плаћања порезе, на имућније грађане, јаче масе, општинска и манастирска или црквена добра, акционарска предузећа и на све новчане заводе. Нарезани коњи морају се држати увек у готовости код даваоца и водити на годишње смотре војеним комисијама, које доведене им коње признају као добре или их одбацују. Место одбачених коња даваоци су дужни да неодложно набаве друге и поново доведу на смотру. Ко од давалаца коња, ма из који узрока или разлога, не може или неће да држи нарезане му коње, плаћа војној каси у готову вредност истих по нахођењу војенога министра. За прибрани новац таквим путем министарство, кад затреба, само набавља коње; али, ако би тако набављена стока угинула или постала неспособна, дотични даваоци морају поново платити онолико колико и први пут.

[1] Тако, например, једно лице даје кола, друго — једног или два коња, треће — или једног коња, или запрегу — запрежни прибор, и т. д.

[2] По новијим изменама набављају се прирезом од народа.

Једновремено с пописом или регрутовањем стоке за комору редовне војске, регрутују се на исти начин и коњи потребни за артиљеријску запрегу (преко броја кадровскога састава), као и јахаћи коњи с прибором за све сиротне обвезнике и у редовној (I позив) и у народној (II позив) војсци. Артиљеријски и јахаћи коњи такође, разуме се, треба да одговарају условима артиљеријске и коњичке службе, а обавеза држања истих увек у готовости, може бити замењена новцем као и коња за комору.

То су и таква, у кратко изложена, законска наређења о набавци коморе за редовну војску и коња за артиљерију и јахаћих с прибором за сиромашне обвезнике редовне и народне (II позива) војске. Да видимо сад шта се све од тога постигло и може постићи.

Израда кола за комору недавно је свршена и, да додамо, успешно. Сва кола израђена су свуда, по свима општинама, тачно по цртежима и прописима, и у већини округа предата војеним командама. Дакле, што се од општина тражило, то је извршено и, може се рећи, марљивије но што се могло очекивати. Ипак, не сме се губити из вида да, и ако је израда кола окончана, па, можда, и сасвим солидно, време чини своје. Од утицаја влаге, ветра, мраза и врућина, дрво се криви, пуца, суши, те због тога и окови, што је најважније, попуштају. Отуд је то да још од пре неколико година, као и данас, многа, ако не и сва кола, траже оправке. С временом, без сумње, неисправност кола биће још већа, а стим и неминовне тешкоће за извршење мобилизације. Пропуштено је да се укаже на да се за времена зна: где ће, чијим старањем и о чијем трошку или којим средствима неисправна кола бити доведена у исправност о мобилизацији. Уосталом, надати се да умешнии команданти и који се не буду бојали за нарушење формалности, неће застати пред празнином вишег наређења и знаће како да отклоне рђаве последице од нехатности из мирнога доба, те, с надом у то, може се сматрати и колско питање, узето само за себе, као коначно регулисано, а стим и скинуто с дневнога реда.

Но тако не стоји питање о снабдевању коморе и артиљерије коњима и прибором запрежним и јахаћим. Усвојена система ове дажбине несаобразна је приликама у земљи, и дојакошњим резултатима из своје примене не ставља ни у изглед да ће се моћи бар не сад, но ни у скорој будућности остварити њени прорачуни. Намет давања коња и прибора за запрегу и

јахање тежак је по материјалној вредности и по условима захтева. Но највеће тешкоће леже у томе, што се траже коњи каквих у земљи нема или има врло мало, и што се траже и тамо где их никако бити не може. Коњи, које народ држи за своје потребе и које он може да дâ војсци, обично су испод снаге и размера, какве условљавају артиљеријска вуча и конструкција новосаграђених кола за комору. Потоме и већина обвезника не држи онакве коње какви се прописима изискују и какви су одиста и потребни, нити је за њих то могуће при данашњим приликама нашег привредног газдовања. Стављено право откупа у дужност такође нема услова за примену. Откуп натуралне обвезе новцем може се применити на новчане заводе и на друге друштвене или задружне установе, затим на већа манастирска и општинска имања, па допустимо, и на неки ограничени број богаташа, нарочито варошких; али за све остале, а поглавито за сељачки сталеж, на кога у главном пада сав терет намета, право откупа је пронија и права и обвезе. Сељак наш и најбољега стања обично оскудева у новцу. Са продајом својих производа, које он и данас још добија на примитиван начин, он једва подмирује своје редовне дажбине и није у стању да отуд одваја на ванредне намете, а да себи не одрекне и оно без чега он не може да буде. Од њега се може тражити и може добити све, али само не оно, чега он нема. Он нема и не може да има стоку која скупо стаје, и коју он не може да употреби за своје послове, или да такву стоку држи и храни поред стоке, коју је сам одгајио и са којом је навикао да рукује и ради. Али, и кад би народ вољан био да одговори тој обвези и скупаторно колико треба да набави нарезану му стоку, он то опет не би могао извршити, јер у земљи нема колико треба за војску коња прописане величине и снаге.[1] Из наведенога, дакле следује да се на постављеној основи, ни држањем коња у натури, ни откупом у новцу, не може извести снабдевање војске коњима ни са приближно повољним успехом, и да, следствено

[1] Таквих коња, који су и много крупнији и много снажнији од наших домаћих, о мобилизацији треба да има око 27—28 хиљада грла. У мирно доба у војсци, по „мирнодобским“ саставима, постоји испод пет хиљада коња, остатак, дакле, у 23 хиљаде грла треба да постоји у народу. Рачуна ли се и може ли се рачунати да у земљи има толики број коња величине и снаге, које су прописане за вучу топова и новосаграђених кола за комору редовне војске?

томе, треба очекивати и неуспех у формирању о мобилизацији коморе за редовну војску, као и артиљеријске запреге, па, донекле, неуспех чак и у попуњавању строја редовне коњице.

Као што се даје из реченога видети, узроци томе леже у ненормалности захтева, који, у првом реду, нису саображени с приликама у земљи, а у другом — превазилазе платежну способност већине оних, који су подвргнути дажбини давања коња за војску. А где захтеви нису удешени према приликама и стању оних којима се стављају, ту, логично, престаје и сила обвезе, јер нико не може нити је дужан дати оно што нема и што не може да дâ. Но несаобразност захтева, поред своје неостварљивости у потпуности, има још и ту рђаву страну, што смета или утиче да се и оно, што би се могло постићи, не постиже из уверења у њихову неозбиљну потребност, дајући, у исто време, повода разним тумачењима и предпоставкама, којима се и сам циљ замисли или подузећа доводи у сумњу. Није непознато да многи од грађана, који би могли и хтели да обвезу у натури замене новцем, не чине то стога само, што или не верују у основаност подузећа или сумњају у чисти смер захтева, бојећи се, да, ако сад и одговоре својој обавези, не натуре им доцније нов намет на исти циљ. Даље, неизвршењима обавеза знатно припомаже и та околност, што намет давања коња и прибора није правичан ни у начелу ни у примени. У начелу је неправичан зато, што није прогресиван већ просто пропорционалан имовном стању, а у примени — потоме, што се разрез намета врши или од ока или с обзирима на друштвени и политички положај оних који намету потпадају.[1] Потоме као и кад се узме у обзир, да давање коња и прибора, како по величини вредности ових тако и по тешкоћама услова за извршење обвезе, уопште премашује материјалну снагу већине

[1] Властима погодна лица или личности од утицаја у духу времена, кметови и одборници који руководе и решавају о разрезима дажбина... за тим којима се свуда и у свему иде на руку и чине сваке олакшице и т. д. — већином су поштеђени од сразмерног терета коњске обвезе: док, међутим, сиромашнији свет, ако само ко од њега нема случајно какве савремене вредности или није ма по чему непријатан код меродавних, подвргава се коњским дажбинама често као у пркос његовом имовном стању. Познајемо неке, који, као чиновници на вишим положајима нису ништа давали, а кад су стављени у пенсију и остали без вредности, на њих се удара коњски намет дупло и трипло већи, но што се, према њиховој плати и имовном стању, могло и смело чинити.

задужених тим наметом, онда не треба да је неразумљиво, па унеколико не треба да је и неоправдано, што наш свет, који је и иначе претоварен свакојаким држављанским, окружним, среским и општинским наметима, подмеће војсци на дотичним прегледима туђе коње или прибегава другим сличним обманама, да би само изиграо извршење једне за њега веома тешке материјалне обвезе.

V

Основа за формацију наше војске широка је, али за њу не достаје потке и није за наш разбој. Формирање јединица и установа, које у мирно доба немају кадра, није ничим озбиљно осигурано и оно, потоме, не може бити остварено у мери положене основе. Развијање кадровских установа до ратних састава, ма да је и боље постављено, осигурано је непотпуно, па и то само у смислу механичког склапања трупа или попуњавања истих резервистима.

Ваља имати на уму, да формација војске значи нешто шире и више од простог комплектовања трупа обвезницима или од једног те једног уписивања или исписивања војника и од непрестаног састављања спискова за трупе и команде које постоје само по наименовању и у пројекту. Регрутовање обвезничког елемента, комплектовање и склапање трупа мора ићи упоредо са уређењем свих осталих делова војне организације. А како стоји у том погледу наша формација? Да разгледамо и нека нам то каже један од многих делова војене организације — део материјални.

Јединице и установе главних родова оружја за редовну војску, располажу, истина, нужним кадровским особљем, које ће им олакшати развијање и комплектовање до састава за ратно време, али оне немају на свом расположењу потребне материјалне спреме и физичких средстава колико би потребно било те да брзо и са успехом стану на ратну готовост. Оружја и муниције код њих има на свој мирни састав, а за ону разлику до ратног састава, која се попуњује резервистима, налази се, у већини случајева, на руковању ван њихове надлежности или у територијалним магацинима, који су обично одвојено, а понекад и далеко од оних политичких тачака, где станује дотична јединица сталнога кадра, којој предстоји да се наоружа и мо-

билише. Од одела и остале спреме, што је потребно за резервисте, има се тек нешто, па и то није сређено, те да се зна, чега и колико недостаје, као и одакле и кад се недостатак може попунити. Погрешни су то рачуни кад се снабдевање војске оделом и другом спремом оставља расправљању и извршивању онда кад му време није. Но није то све у чему кадровске јединице оскудевају и што ће их ометти да се на време мобилишу. Оне немају у приправности и на расположењу ни опште спреме или оних средстава, која су војницима потребна у заједници и без којих ниједна команда не може да буде подједнако у гарнизону и логору као и на походу и на позицији. У командама нашим у мирно доба не држе се никаква кола ни за вучу нетих коњи или бар волови, а међутим о мобилизацији, нарочито при почетку, не може се ни корака напред, ако се нема нужних возних средстава. Мора се чекати, дакле, на комору од народа, а то ће, ван сваке сумње, задржати и ометти правилност мобилизационог процеса. Трупе такође рђаво стоје са чадорима и војска се, при мобилисању, мора или да размешта разбацано по механама или да располаже у пољу под отвореним небом. И једно и друго рђаво утиче на обављање послова и подрива и духовно и здравствено стање обвезника сазваних под заставу. Може се рећи да и другим заједничким припадлежностима трупе нису снабдевене као што би требало, а понегде и никако. Тако, например, ретка је та команда, која би имала у приправности потребно јој кујнско посуђе за кување хране на све војнике по своме ратном саставу, а да за то не прибегне закупу по скупе новце, па чак ни прибора или алата, који су тако неопходни за устројство логоришта и за друге домаће и логорске потребе.[1]

[1] Треба видети редовну војску кад је на збору или по окупу ради вежбе, па тек поверовати како се и колико сиротињски кубури и како се наши логори мало разликују од циганских табора! На вежбањима 1903 године, која су обављапа на пуковским збориштима, а као и увек под отвореним небом, трупе су биле буквално у просјачком стању и представљале собом праве погорелце. Сем сталнога кадра, који је имао своје шаторчиће, сви остали — резервисти — којих је било десет пута више, то су се час пржили на сунчаној припеци, час савијали под ветром или кишом, огрнути поњавама и којекаквим другим крпарама. За секиру или тестеру да насеку дрва за кујну, за чабар или кофу да донесу воде за кување ручка или вечере, за лопату или мотику да очисте логориште или да ископају јаме за нужнике и т. д. трчкарало се у варош и мољакало по малама. И војници су, одиста,

И кад трупе и установе и то у редовној војсци, овако оскудевају у предметима општих потреба док су код своје куће, где се један или други недостатак може још како-год отрпети или како-год закрпити, онда је лако представити себи, колико ће се тек наша војска у походним и ратним приликама злопатити од недостатака средстава — недостатака који у обично време никако не избијају на површину! Например: у спрему наше трупне коморе не улази никакав материјал и алат, који су нужни за то да се, кад устреба: оправи скрхан точак или што друго поломљено на коморском возу, окрпе и доведу у исправност покидани амови или поправи покварено седло, поткује раскована коњ у строју или комордијски, окрпи и оправи подерано одело или обућа и т. д. и т. д. А све то и још много што-шта друго томе слично, војсци је од преке потребе да их има и има уза се, под руком, а не тамо негде у дивизијским занатлијским четама у позадини за дан-два марша или у резервним коморским колонама. Јако се греши што се овакве потребе сасвим превиђају или узимају као неважне ситнице. Не треба губити из вида да један сломљен точак или покидана запрега на трупним коморским колима могу понекада бити узрок да једна трупа остане једнога дана без хране и да је та неприлика или спречи у марширути, или да је пусти гладну и изнурену напред и у бој. Исхрана војске, и то благовремена исхрана, веома је важна крупница. Као што пушка без своје муниције не

све што је пуку, батаљону или чети требало, налазили и доносили, а како и откуда то су они знали, па,ваљда, и морали да знају.

Па кад би све то тако било стога, што се збиља нема средстава, ни по јада још, али томе није узрок толико материјална оскудица, колико то, што се код нас слабо уме да рукује и паметно располаже оним што се има, или другим речима, што се рђаво газдује. За потврду тога да наведемо и један пример.

За кување хране војсци у том истом логоришту узети су били под закуп казани и зато је плаћено преко 1000 динара закупнине за 25 дана вежбе. То је ако не половина оно бар једна трећина вредности закупљених казана, којих је било око 35—40 комада. Најпростији рачун говори, да се за новац који је исплаћен, — нећемо да кажемо за две или три него да узмемо за 4—5 таквих вежби, могло набавити и имати у приправности не само комплект казана за један пешадијски пук ратнога састава, него и све остало кујнско посуђе и прибор, као и друге, потребне припадлежности и алати, који су се, као што смо навели, набављали милошћу грађана према својим војницима. Али зато су нужни погледи и појмови по којима војници нису државни кулучари, а држава није нешто, што нема ни оца ни мајке.

вреди, тако не вреди ни војник с празним стомаком, обнаженим телом и босим или нажуљеним ногама.

Уопште и кратко речено, редовна наша војска, и ако се сматра као установа потпуно регулисана за своје постојање, ипак њена основа нема оне озбиљности, коју би она као редовна војска и по значају свога задатка требала да има. Стање установе сталнога кадра такво је, да оно не може да подмири све потребе, које условљавају мобилни захтеви и развитак трупа из кадра у ратне саставе. Оне пак установе редовне војске које о мобилизацији имају да се образују из основа, могу се сматрати као установе веома проблематичне спреме и незавидне будућности функционисања.

Што се тиче народне војске (II. и III. позива) и образовања за њу управних органа, као и специјалних и помоћних јединица и установа, ту се, можемо рећи, мало отишло даље од лепо исписаних жеља и пројеката с претпоставкама. По данашњем свом организационом стању народна је војска једна велика маса народа пописаног по пописним подацима и по казивању кметова или одборника општинских и, затим, у војеним канцеларијама распоређена на хартији у чете, батаљоне, батерије, ескадроне, пукове, или у штабове, тренове, паркове итд. — маса, која и ако постоји, сама не зна шта је ни за шта је она, маса ничему војничком необучена, маса неодевена, необувена, ненаоружана, без сваке материјалне и духовне спреме и потпуно туђа оном роду оружја или војске за који је намењена и која, притом, не види и не познаје своје старешине, као што ни те старешине не познају њу.

Непријатно нам је, али дужност нам налаже да констатујемо факт, да досад никад и ништа није предузимано ни рађено у правцу, да се устројство војске наше постави на рационално земљиште. У тежњи да се импонује бројношћу па макар и на хартији, сасвим је занемарено питање о томе, да се организација убојне снаге доведе у склад и сагласност с општим силама народа и правим потребама посла. Још мање се кад бавило питањем да се нађе и разради најкраћи пут и најцелисходнији начин за формирање делова војске и за прелаз војске из мирнога стања у ратно — пут и начин, који би, што је више могућно, а с обзиром на прилике, обезбеђивали главни циљ подузећа.

Код нас се сматра, да све што се жели може и да се има ако се оно само законски пропише. Што је прописано то се и може и мора да оствари. О приликама и материјалној могућности не води се рачуна нити се о томе хоће да чује. Критика законских захтева, па ма како ови били неоправдани и неумесни или противни здравом разуму, узима се као неуважење закона. Немогућност извршења каквог прописа означује несхватање његово или неспособност онога, коме је пало у део да га врши или примењује. Последица је тога та, да се место рада само говори или пише, да се све, могло оно или не могло, требало или не, врши споља и по форми. Кад је форма ту, за суштину се не пита и не одговара.

Захтеви, у шта се рачунају и сви прописи и тежње постићи нешто, имају смисла и могу имати успеха само онда, кад се они поставе у строгу хармонију са силама и средствима, којима се стварно располаже. Захтевати пак нешто или тежити нечему што је изнад могућности остварења или за које, да се може остварити, требају већа умна, материјална и физичка средства од оних што се стварно имају, или, најпосле, кад та средства нису озбиљно и претходно одмерена и оцењена — непаметно је и смета да се постигне и оно, што би се зар и могло постићи при умеренијим захтевима и са нешто више скромности.

VI

Последњи рат показао је да наш војни механизам рђаво ради и да застаје онда баш, кад треба да је у најбржем покрету. На његову, дакле, не само тачност него и на употребљивост, па ма и са поправкама, не може се и не сме да ослања.

„Сваки рат, поред многих и неминовних зала, које собом, кад у већој кад у мањој мери, доноси па ма какав био његов исход, има — вели један савремени војни научник — и неке добре своје стране, а на име, што он обично покреће и државу и друштво на већу делатност и на поправку многог чега, што се, да рата није било, не би опазило или би се опазило доцкан и онда, кад се делу не би могло више помоћи. Погледајте на рат ширим погледом, узмите периоду у животу народа непосредно пред и после рата, тј. погледајте на ствар и с лица и с наличја, па ће вам од првог погледа бити јасно, колико је јако

коракнуо напред народ у свом унутрашњем развитку, с каквом се журбом и зебњом заузела влада да отклони овај или онај недостатак који је опажен за време рата. Вас ће да поразн ред реформа капиталне важности.“

Но овакав закључак о ратовима уопште, као да не искључује могућност изузетка, јер правила без изузетка нема. Турска је, и после свих својих ратова, остала стара Турска и ни за длаку се није поправила у свом унутрашњем уређењу. Али под ово опште правило не подилазимо ни ми, Срби, који се, право да кажемо, не дајемо подвести ни под једну општу категорију. Ми имамо своје самобитно правило, које је јединствено, своје тврдоглавство, за које никаква општа правила не пристају. Успели или не успели у подузећу, ми остајемо код првих својих назора, непроменљиви у својим „умозакључењима“, и нема те силе која би нас приволела да одступимо од изабраног правца и метода, па ма колико први да је погрешан, а други — лажан. Што смо негда закључили и некад одлучили да је добро и мудро, при томе остајемо увек и наше доследно тврдоглавство не да̂ нам да се од тога ни за длаку одмакнемо док смо живи. Нека нам цео свет доказује, и нека по сто пута наша рођена дела потврђују да правац којим гредимо и метод којим се служимо не ваљају, да су наши закључци погрешни и да не воде добру — не помаже, ми своје те своје; и одмах томе на супрот неке више државне разлоге, државне потребе, политичку истрајност и т. д.

Од сва три рата која смо водили у последњој четврти прош. века, ниједан није имао утицаја на преображај друштвеног живота и прилика, и на реформе у нашој држави, нити је ко хтео ни помишљао да из њих црпе какве поуке па да укаже на наше унутрашње недостатке и махне, које су ратови разголитили. После свих тих ратова и после свих сметња на које се у току ратова наилазило, ми смо и до данас остали у свему онакви какви смо били и до ратова. Преустројство и реформе, у колико их је било, изведене су под притиском других околности, а опет, као што се доцније и потврдило, на старој јути и у интересу политике, која нас је довела у стање вегетације, и у корист принципа, који су били на издањку и за које се, у наивној маси, држало да су учињеним реформама за навек сарањени.

Но оставимо утицај рата на развитак општих реформа у држави па пређимо на питање: да ли су и у колико су бивши

ратови допринели те да се бар на пољу војенога устројства реорганишемо према добијеном искуству, а у сагласности са законима ратних захтева и степеном наше материјалне, физичке и духовне снаге?

Ништа, савршено ништа. То, у осталом, рећи ће сви, јер сви знају и тврде, да нам у војсци не иде све како ваља и да су све досадање ратне недаће последица слабости наше војске: само што већина ту слабост хоће да тумачи некако или рђавим наоружањем или узроцима, који истичу из слободоумља и распуштености народа, а у неколико и узроцима лоше спољне политике. Стога, да се зло замени добрим, пројеката видимо и невидимо. Сваки, и звани и незвани, гура вам тек нешто под нос и тврди да је у том његовом „нешто“ спас, само ако се томе прида онолико милиона, колико је у том „нешто“ израчунато.[1] Но у прошлост где леже милиарде, нико и не помишља да загледа. Код нас се живи фразама и сањаријама и у њима је сва наша будућност. Као нигде говори се много и као нигде ради се мало. И онда треба ли да је загонетно што стојимо непомично на тачци замрзавања, што се неваљало не поправља, недостатци и празнине не попуњавају и махне не уклањају! Њих нико не види, нико их није прибележио, нико их никад није ни тражио!

Тактика расматра питања о најбољој и најпробитачнијој употреби војске у боју, али примена тактичких закључака изведених искуством и a posteriori, и на основу тих закључака формулисаних поставака, условљава да се претходно томе рационално реше питања о најбољем и најцелисходнијем начину комплектовања и организације војске и о начину снабдевања војске свим оним, што олакшава, потпомаже и одржава правилну функцију мисли, покретност и истрајност живога организма.

Обмана би била мислити да су та и таква питања код нас рационално решена. Све, што је у том правцу рађено, сакато је и урађено надохват, понајвише невештим копирањем поје-

[1] Са овима су, обично, и наши меродавни, који такође имају своје пројекте, опет, разуме се, уз спровод милиона; али како се до тих нових милиона никако не може да дође, па чак ни онда, кад решавају и воћу изабране скупштине, у којима заседавају све сами најчистији нотабли, то је и разумљиво, зашто се од жеља и пројеката није прелазило на дело. Пусти милиони, како би се с њима могло и лако и много!

диних момената из теоријских списа или из рђаво протумачених одредаба о уређењу неке туђе војске. Потоме и већина веома важних питања остала је или сасвим нерешена или решена непотпуно, једнострано и без довољног разумевања њихове практичне вредности. Нема ни једнога акта, који би био логична последица нечега, што је раније као начело постављено. Скуп свих аката или расправа и решења о дотичним питањима, представља собом једну велику збирку узакоњене противуречности и свакојаких каламбура. Писало се и наређивало како се кад и од кога схватало да треба писати и наређивати, без обзира да ли је то у истини потребно и да ли се може да изврши. Колико је за последњих 25—30 година било промењено министара и под њима шефова, референата, ађутаната, интенданата, а под овима помоћника, деловођа, књиговођа, благајника, архивара и томе сличних звања, толико кусих и репатих назора и толико неоформованих појмова струје и крстаре у испреплетаним правцима кроз све наше војено уређење.[1]

Докле је и у колико консолидовано формационо стање наше војске, најбоље ћемо моћи оценити кад узмемо у преглед његов део, који је кључ и круна свих осталих радова по формацији и који ће нам очигледно показати, јесмо ли и колико или нисмо изостали у својој ратној готовости.

Термини: „мобилизација" војске, „мобилизационе прилике", „мобилно стање" и т. д. нигде, чини нам се, немају толико честе употребе као код нас и нигде као код нас нису тако широко распрострањени. Реч „мобилизација" помиње се у сваком, ваљада, трећем акту и њој је дато највише места како у наређењима највећега и најмањега старешине — официра, тако и катихизису свакога редова. Она је свакад и свима на устима, и она је она прва реч, коју регрут почиње да учи, не могући

[1] Сваки, који је ма и један дан провео под кровом министарства или неке више команде, тај је неизоставно морао нешто наредити и нешто протумачити на свој начин; морао је ма где ударити своју закрпу, коју је некад и негде ишчепркао, рачунајући да тиме овековечи своје име у аналима министарске историје. И збиља, каквих ту нема антика и античких проналазака! Ипак, ваља признати, све ове античке закрпе, имају и нешто заједничко, нешто што их међусобно привлачи и чини сличнима. Све заједно и свака за себе, ове антике показују непознавање предмета и питања о којима се говори, и из сваке од њих провирује тежња ка усавршењу централне „бдителности".

никако да је изговори. Па ипак, и ако је та реч тако свеопшта и сваки час у употреби, њу многи сасвим не разумеју шта значи, а многи је схваћају и тумаче по своме и како им се најбоље свиди. Па и многи наши мислени војени људи, који се служе овим изразом било у књижевности било у живом говору, појам „мобилизација“, у већини случајева, идентификују са појмом: „постављање војске у бројно стање по ратном саставу“.

Не би требало ни говорити да је тако разумевање непотпуно и да сужава шири и значајнији смисао мобилизације. „Бројно ратно“ стање и „мобилисање“ није једно исто. Мобилисати војску — значи: поставити војску у ратно стање не само бројем војника по прописима формације, него и у свему осталом, што је чини способном за војени поход и ратне прилике. У смислу ужем и специјалном „мобилизација“ означава прелаз војске из мирнога стања у ратно. Кад је војска доведена у бројно стање по ратном саставу и кад је постављена у свему осталом на ратну ногу, т. ј. кад је организована и доведена у потпуну готовост за ратовање и кад нема шта више да се спрема, или нема чиме више да се попуњује и снабдева, онда је мобилизација свршена и о њој престаје даљи разговор.

Судећи сад по ономе што постоји и ономе што се и како се ради за мобилизацију наше војске, ми имамо основа да кажемо, да код нас ни на надлежним местима немају јасних појмова о значају мобилизације војске и, што је још горе, слабо разумеју, како се изводи и врши прелаз војске из мирнога стања у ратно, т. ј. не зна се о начину и манипулацији мобилизације војске.

Степен спремности и готовости једне војске мери се њеном способношћу за прелаз из свога мирнога стања у стање за ратне прилике, т. ј. способношћу војске за мобилизацију.

Као што смо казали, мобилисати војску значи поставити је потпуно у ратно стање како бројношћу састава према прописима формације, тако и у свему осталом у погледу материјалном, убојном, стручном и наравственом.

Па како се врши код нас тај прелаз војске из мирнога стања у ратно? Постоји ли за тај посао какав нарочити пропис, упут или план? Шта је све припремљено за мобилне прилике и у чему су гаранције да ће се у послу успети и достићи до повољних резултата? Где су и какви су разрађени основи, који

свакојако морају претходити свакој мобилизацији, и предвиђени услови при којима ће се она моћи обављати — основи и услови, ван којих је мобилизација или бесмислена или тешко и споро остварљива, а и да не кажемо сасвим немогућна?

Ничега од свега тога код нас нема. Поред грдне хрпе од сваке руке написаних закона, уредаба и правила, од којих су многи мало и читани, за извођење мобилизације није ништа нарочито и специјално прописано или наређивано, сем, наравно, неких недотупавих шаблона и форама, о којима ћемо рећи коју ниже.

И ако смо у скорој прошлости имали три рата и у сва три трпели од последица рђаве мобилизације, ипак се од надлежне стране никад ништа озбиљно не само није предузимало, него ни покушавало, да се, према добијеном искуству, постави моменат мобилизације на здраво земљиште. Наша практика ништа није урадила да се у погледу спреме за мобилизацију и о извршењу саме мобилизације нађе и разради најподеснији начин, који би олакшавао извођење мобилизационих послова и убрзао ратну готовост војске. Па и наша теорија, којом се и сувише продуцирају разни војени кабинети и комитети са ђенерал-штабом на челу, до сад нам није пружила никакав упут, нацрт или бар какав пројект за студију. Онај звванично названи упут за мобилизацију, печатани 1897 године и разаслати „строго поверљиво“ дивизијама за начелнике штабова, није никакав збиљски упут, нити је он, по својој садржини, кадар да служи као руковођа у мобилним приликама. Сем опредељења броја дана у току којих се мобилизација мора извршити и још неколико кратких и нејасних захтева, изложених на пет-шест листића, све друго, што тај назови упут садржи на својих осталих 50—60 страна, то су све само разне форме за подношање извештаја од сваке руке, којима у оваквим приликама, кад сваки тренутак треба да је заузет производним радом, најмање може бити места. Но што је још занимљивије, а уједно и жалосно, то је — да се овај упут сматра у исто време и као некакав обвезни план за мобилизацију! Нашли, дакле, мудри људи, да свака мобилизација и у свакој команди може да се врши по једном општем плану и независно и од доба године и од свих других прилика — месних, материјалних и наравствених — и ако су ове у сваком другом месту различите.

Но кад смо већ код речи о упутима, да напоменемо, да нешто много боље и много поучније него овај званични упут, у погледу вршења мобилизације и припрема за њу, даје нам у свом уводу књига „Служба ђенерал-штабна“, издање незванично и још од 1890. године. Нема, до душе, ни овде детаља у чему се састоји једна мобилизација и како се она на практици врши, али се ту ипак наводе бар услови који утичу на брзину извођења мобилизације и излаже: која лица какав посао треба да раде, од кога се где саставља основни план за мобилизацију, и од кога се и где врши даља разрада планова за поједине трупе према њиховим приликама. Друга добра страна овога краткога и, тако рећи, успутнога написа та је, да он, указујући основе на којима почива и услове од којих зависи успех ратне готовости и брзина мобилизације, не препоручује и не износи никакве рецепте и шаблоне, који би предузети посао само ометати могли, већ, противно оном званичном формалнику, даје маха иницијативи старешина у војсци и упућује их на самосталност и саморадњу.

Па и ово није, наравно, ни све ни доста, што једна мобилизација условљава. Теореме и поставке које је теорија прибрала из практике или искуства па их кратко формулисала, и не отпочињу и не завршују посао. После њих или на основу њих, а уз знање услова који једну „војску чине ваљаном и способном за извршење свога задатка“, о чему напомиње аутор реченог написа, требало је да неко крене даље и да објасни, како се та „ваљаност“ и та „способност“ постижу на практици, и требало је да у паралели „карактерних црта“ код једног или другог посла покаже начини и средства, помоћу којих се те црте могу и да створе. Свакоме, на кога се товари ред обавеза и дужности, треба у исто време дати и прилике да се упозна с природом послова које има да врши и изврши, и научити га практичном начину како да их обавља. Иначе, све исписане и обавезе и дужности, остаће мртво слово на хартији и као лепе али недостижне жеље.

Дакле, све што имамо као упуте за случај мобилизације, то су, како смо већ и навели, она министарска књижица разних форма и овај научни одломак, о коме мало час напоменусмо. Друго што по овоме предмету не постоји. Према томе и разумљиво је и природно, што се код нас и не зна, шта је то и какав је то тај начин о коме се говори, јер нигде и никакви

начини нису одређени, као што нису нигде и никад разрађивани и разлагани, па чак ни именовани послови, који се стављају у дужност овом и оном положају о мобилизацији. О каквом пак примерку плана за мобилизацију трупа не може бити ни говора. О њему се у трупама, а, рекли би смо, и у самом центру званичне области, зна толико колико и о становницима Сириуса.

Према свему до сад изложеном, може се слободно рећи: прелаз наше војске из мирнога стања у ратно, остављен је да се врши према приликама и памети оних, којима падне у део да руководе мобилизационим пословима на лицу места. Унапред или заранције ниједан посао није ни предвиђен ни подведен под ма какве услове, ниједан — нема одређених основа ни одређену полазну тачку. Све је, дакле, остављено случају или да се тад расправља, регулисава и решава. Средства потребних за извршење мобилизације или се сасвим нема у обично време, или су још у сировини и несређена. Нису припремљени ни људи, који ће изближе да руководе или врше мобилизационе послове и да мобилисање, тако рећи, реалишу. Мобилизација је, међутим, посао веома компликован, пун заплета и забуна, и захтева и спремне и присебне извршиоце, а ови се могу имати само онда, кад се они за времена, још у мирно доба, упознају с послом и за извршење његово успособе. Основи и услови за мобилизацију закључују се у разноврсној припреми свега што стоји у вези с потпуном организацијом трупа и установа и с готовошћу војске за поход и бој.

Мобилизација војске као и свако друго важно војено подузеће, а она је не само важна него и судбоносна и за војску и за земљу, с а с т о ј и се у главном из д в а м о м е н т а: п р и п р е м н о г и и з в р ш н о г. Сваки од ових момената у толико је ближе циљу и остварењу, у колико се послови у њему врше по претходно састављеном плану и прорачуну. Што је план промишљенији и прорачуни тачнији у сваком моменту за себе, то је и успех подузећа вероватнији и већи, а у колико је први момент саобразно плану и потпуније изведен, у толико је више гаранције да ће се и манипулација другог, извршног момента, завршити срећно и на време.

Први или припремни момент за предстојећу мобилизацију у будућности код нас није условљен никаквим планом ни предрачуном. Он се код нас изражава у спреми према приликама и могућности, или по тренутној увиђавности појединих меро-

давних чинилаца. Сем непрестаног обављања формирања или комплектовања на хартији личних састава јединица и установа свих позива, и сем редовног снабдевања сталнога кадра његовим потребама — сва остала спрема војске за мобилизацију непотпуна је, несређена и нераспоређена. Наоружање, муниција, одело, обућа и друге припадлежности, у колико чега, разуме се, има, леже без плана и распореда већим делом код окружних или дивизијских команада или и даље, а ван власти и руковања оних трупа, којима ће се о мобилизацији издати. О спреми за техничке установе не може се ни говорити, она је још даље. Изузетак унеколико чине топови и запрежни прибори за попуну батерија, који се, ма и непотпунце, налазе код својих активних пукова. Возови за комору и за разне тренове или воларске колоне редовне војске, као и прибори за запрегу ових, налазе се нешто још код општина, нешто код окружних и дивизијских команада, а нешто и код других војених надлештава. Кад ће ти возови бити одвучени и куда, ко ће их раздавати и коме, где ће се они товарити, са чиме поименце и са коликим теретом, — о томе се пре саме мобилизације ништа не зна, нити се то сматра код нас за важну ствар. Како стоји питање о стоци за коморску запрегу уопште, и о нарезаним коњима за попуну артиљеријске запреге, видели смо раније.

Таква је и толика мобилизациона припрема, са којом ће се, кад околности заповеде, да уђе у онај други — извршни момент, који, може се десити, да наступи баш онда, кад му се најмање ко нада и кад се најмање жели. Да ли је пак то доста и све, што се могло и требало да уради и припреми, видећемо даље, пошто најпре покажемо у чему се састоји и како изражава код нас тај други — извршни момент.

Као и у првом, тако и овде, за овај други момент, чији се рок трајања своди на ограничени и одређени број дана, и у коме се мора водити најстрожији рачун од сваког часа и тренутка, не постоји никакав план, нацрт или бар схема, одакле би се видело или ма и површно и приближно знало: шта и како што о мобилизацији да се ради; где, с киме и кад што има да се обави или изврши; откуда и којим средствима и на којим начином да се набави што недостаје; где која трупа да се мобилише, где да станује, где, одакле и како да се храни; у којој поступности да се обавља или од којих трупа да се почне мобилисање и т. д. и т. д. Остављено је, дакле, као што

смо и напред казали, да се све тад, за време саме мобилизације, смишља и наређује или у аманет и на увиђавност оних старешина, који се тад нађу „на лицу места.“

Према томе, о другом моменту, као о чину за раније смишљеном и регулисаном, с обзиром на прилике и околности у којима ће се одиграти, код нас не може бити ни говора. Ипак он има своје фазе кроз које мора проћи и које ће, по свој прилици, бити налик на оне у 1885 години. Сви учесници тадањих догађаја могу се сетити како је било. Спремали смо се читавих два месеца и нисмо били готови! Можемо бити уверени да и данас, ако би се огласила мобилизација, неће ићи ни боље ни брже. Позваћемо и скупити пописани народ — обвезнике, расподелити га у команде и трупе, наоружати их, оденути и обути како се има и може, снабдети их комором каква се нађе или какву народ доведе, а комору натоварити на месту или негде успут потребама за први опстанак војске и стоке и, за тим, после неке муштре и јурњаве без смисла, без плана и циља, упутити даље на границу, или куда се нареди, сматрајући да је мобилизација срећно завршена и све доведено у свој ред.

Не треба ни да доказујемо, да је мобилизација тако и на тај начин изведена, непотпуна, несолидна и у многом погледу инсолвентна. Масе народа добиле су, истина, неки опредељенији облик, неправилне гомиле и гомилице уведене више мање у границе условљених фигура, које, наоружане, а по изгледу одевене и опремљене, нешто раде и нечему теже; али, чим се тим фигурама пристуни ближе и оцене оком нелаичким, видеће се, да је то које-како, без смисла и плана склепана груба и необрађена сировина. Неразумевајући посао који обављају и несвесни циља коме греде, пред вас излазе масе полу-одевене, полу-обувене, ничему ненаучене, војнички неизвежбане, недисциплиноване, са старешинама, које се од масе ничим не разликују или врло мало — масе људи забринутих, зачамелих, телесно и духовно закржавелих и без изгледа и наде, да ће ти људи бити способни и моћи да издрже све тегобе и сва „приклучења“, којих су пуни сваки војени поход и ратни живот.

Потоме, поставити војску на ратну ногу, т. ј. мобилисати је и спремити за ратовање, не само није доста, него, управо, није ништа постигнуто тиме, што ће се позвати пописани народ, распоредити у трупе и установе за које је наименован, наоружати и које-како оденути у шињеле и шајкаче и, затим, ста-

вити под команду и власт наименованих старешина, које су у више прилика то само по имену. Зато је нужно много. Пре свега старешине треба да су потпуно спремне за свој задатак, т. ј. да потпуно разумеју своје дужности, природу послова и прилике за мобилизацију. Поред тога и упоредо с тим нужно је: да за времена буду припремљена сва потребна материјална и физичка средства; да се они, који ће да руководе у појединим деловима мобилизације или који ће да помажу у пословима на формирању и снабдевању трупа, у томе за времена обуче и извежбају; и да се благовремено, пре наступања мобилизације, пречисте, расправе и реше сва питања од којих зависи успех дела, т. ј. да се војска може без сметња мобилисовати у свима својим гранама, и да се у сваком погледу спреми и успособи за постигнуће циља мобилизације.

Циљ мобилизације састоји се пре свега у томе, да се војсци, с обзиром на положај и војено стање противника, обезбеди не само превага у потпуној бојној готовости, него и могућност да иницијативу војенога дејства узме у своје руке, — дакле, да се војсци својој још од самога почетка ступања у акцију осигура с поузданошћу први успех моралне надмоћности.

Сама по себи пак, по суштини својој, мобилизација обухвата ред формационих и организационих радова, који се у главном, састоје:

1. У подели кадра (наравно ако треба) или у издвајању делова из њега, који су намењени да послуже као основица за образовање нових већих, саставних или самосталних јединица и установа, и у устројству ових сходно прописима и задатку;

2. У одкомандовању чинова и војника одређених за вршење какве нове службе и у снабдевању истих потребним инструкцијама;

3. У постављању старешина с унапређењем у чинове, који одговарају положајима, — уопште у попуни безусловно свих старешинских положаја;

4. У развијању кадровских јединица из мањих у веће и попуњавању истих људма, такође комором и стоком за строј — до ратних састава;

5. У формирању и образовању нових јединица и установа;

6. У снабдевању: људи — наоружањем, спремом и оделом; стоке — спремом, а једних и других храном и потребама за живот;

7. У снабдевању јединица и установа војске покретним резервним предметима личних и општих потреба; и

8. У томе, да се у току мобилизационог периода, паралелно формирању, комплектовању и организацији трупа и команада, сва војска обучи употреби оружја, дисциплинује и тактички толико приуготови, колико је минимум нужно за први поход и могући сукоб са непријатељем.

Сви побројани радови могу се у кратком року мобилизације извести са успехом и могу обезбедити постигнуће циља само онда, кад се још у мирно доба припреми све, што је нужно: за сазив и пријем обвезника; за сазив и пријем стоке и коморе; за наоружање појединаца и целих јединица; за снабдевање оделом и спремом кога ваља оденути и опремити; за исхрану људи и стоке од почетка мобилизације и до поласка у поход; и, поред тога, кад се без nометња и оклевања у своје време, а по раније и разумно састављеном плану, приступи преображају народне масе у војску, способну за извршење свога задатка. Свеколики послови за мобилизацију извршиће се у толико лакше, и успешније, у колико се до момента мобилизације, у току припремног периода, предвиде и регулишу: ред и поступност радова, што већа простота и децентрализација тих радова и, затим, одреде лица, која ће и моћи и умети да све мобилизационе радове упуте правилним током и брзо изведу. То су главни услови да се обезбеди и постигне успех.

Према томе, као главни основи у наређењима за припрему мобилизације морали би бити:

1. Благовремено и поверљиво разрађени подробни и тачни прорачуни безусловно свих потреба са назначењем: где је што, одакле ће се и којим начином набавити и кад издати војсци;

2. Прорачуни средстава и времена, којима о мобилизацији може стварно да располаже посебице свака јединица или команда — стројна и административна.

Сви овакви или слични прорачуни, који потичу из појединих наређења, расписа, наредаба, или су изложени у специјалним прегледима и изводима, општим или засебним, треба да се у свакој самосталној команди војске среде и систематишу у један општи преглед, у особити записник, који би могао служити као основ и као упут како за извођење саме мобилизације тако и за обављање у мирно доба свих припремних радова, који морају претходити мобилизацији.

По овако састављеним записницима, прегледаним и потврђеним, а у случају потребе исправљеним и допуњеним од

претпостављених виших инстанција, дотичне команде и одређена лица, која зараније треба да су тачно упозната с пословима и дужностима, врше у мирно време припремне и предходне радове; а кад се огласи мобилизација, одмах приступају извођењу ове, нарећују и раде сами саобразно упутима у записнику, не очекујући никаквих других наредаба и заповести сем оних што су у записнику, и не питајући тад, кад је већ доцкан питати, шта им лежи у дужности или одакле ће, од кога и којим путем или из којих средстава да подмире једне или друге потребе.

При састављању записника и прављењу прорачуна за мобилизацију, ваља имати на уму, да ни добро наоружање, ни потпуна лична опрема, ни потпуна тактичка и техничка извежбаност војске, не чине још све, те да војска постане способна за све ратне штрапаце и да се може борити са свима незгодама ратног живота. Ратни живот ниже се из реда непрекидне борбе човека с оскудицама и патњама; у њему је толико неприлика и непредвиђених „прикључења“, да се често материјална и физичка снага савршено губи и постаје немоћна да се с њима бори. Да се војска за ратни живот успособи, т. ј. успособи да све предстојеће препреке у ратном животу савлађује, њој је, поред материјалне, техничке и умне спреме, потребна, и то веома потребна, спрема морална, спрема која даје правац и карактер духу у војсци. По себи се, наравно, разуме, да се нравствени дух не развија и не јача придиковањем моралних поука, а још мање тиме, кад би се, као оно пред рат с Бугарима, декламовале војсци лажне оде. Нравствени дух лежи у видљивом и својском старању и заузимању старешина да се војници приме у војску као људи, да се они као људи задовоље, што више, животним потребама и да се обвезно поставе у погодбе које не отежавају душевно стање обвезника. Ту је, дакле, нужна особита, нарочита старешинска брига, која у првом реду обвезује старешине да нађу и припреме зато сва средства, којих не сме не бити, и којих недостатак не може да оправда ниједнога старешину.

„У здравом телу здрав је и дух“, вели пословица, а то значи да бодрост духа пре свега зависи од телеснога здравља човечијега. Где нема здравља нема и не може бити ни бодрости духа. Дакле, чување здравља, као услова за одржање доброг духа у војсци, на првом је месту и од битне важности. И

једно и друго достиже се у сразмери поклоњене пажње на задовољење телесне и душевне нужде војничке. Под заставу долазе махом људи зрелих година, који знају да су људи, који као људи имају, поред војених обвеза, и своје личне обвезе према неком кога сад ту нема, али о коме они не могу престати мислити и бринути се. Тим људима одвојеним од завичаја свог и отргнутим од породица својих, које су остављене заштити судбине, а можда и без крова и без хлеба, који све то осећају — потребна је више но иком другом свакојака старешинска пажња и братска љубав, које би им, у колико је могућно више, олакшала положај и утицала на њихове осећаје да, ма и привремено и ма колико-толико, забораве своје домаће јаде.

Старешинска пажња и старешинско старање о душевним и телесним потребама својих војника, усрдно и очински указане, имају, поред своје хуманости, још и те добре последице, да су у стању да загладе многе и многе материјалне недостатке и разне незгоде, које прате више-мање сваку војску у походним и ратним приликама. Потоме дужност је свију старешина, поглавито старешина већега ранга и оних, што стоје на челу самосталних команада, да још за време мира предвиде, реше, расправе и спреме све до најмањих ситница што посредно или непосредно може утицати на здравље и морал у војсци. Има много потребних предмета чији недостатак и најдовитљивији старешина не може да попуни ако му се, одакле треба, не ставе на расположење нужна средства, али ипак много зависи од самога старешине да ти недостатци буду мање осетни и мање оштри. Командант пука не може, нпр., да смести свој пук под чадоре кад ових нема, али ако му је на срцу здравље војника и ако је свестан своје дужности и последица од нечувања војничкога здравља, он ће се, нема сумње, заранције побринути: како и где да размести и склони људе и стоку на случај рђавог времена и при немогућности становања на голом пољу и под отвореним небом док мобилизација траје. Као то, тако и многа друга питања не могу бити повољно решена нити ће се имати кад да решавају онда, кад се мобилизација огласи, већ све то и треба и мора до детаља да се зна раније, да се раније спреми и скроји, па о мобилизацији само склапа.

Главно је и неопходно је да сваки, под заставу позвани обвезник, кад стигне у команду или у место формирања трупе или установе, за коју је наименован, треба:

„1 да зна куда и коме да се јави и да га тамо наређени за пријем чекају“;

„2 да одмах у команди добије место где ће од пута и умора моћи да одахне; да има на чему ту да легне (сламу) и заклон да осуши хаљину и обућу ако је потребно;“

„3 да му се одмах, на сам дан доласка у команду, пошто пото да̂ што боља храна;“

„4 да се без преке потребе никако не мори и не мучи водањем с једнога места на друго, особито строго избегавајући дуга и празна чекања;“

„5 да се само у ономе поучава и наставља, што може да схвати и што је одиста потребно да се постигне у току мобилизације.“

Кад се, таквим начином и таквим радом обвезницима доставе потребне и могућне удобности у становању, кад се они добро и у колико се може што боље хране, кад се с њима поступа као с људима, који умеју да мисле и осећају, и кад се чува њихова снага од узалудног гањања и неоправданог заморавања, — тад ће и старешина, — може бити уверен, — убрзо добити људе јаке и физички и духовно, и војнике потпуно готове и способне да изврше све радове који стоје у вези са мобилизацијом и да издрже све тешкоће предстојећег похода и ратне службе.

По себи се разуме, а о томе смо већ једном и казали, да се сверечене потребе као и сва остала спрема материјална, убојна и за живот, морају још у мирно време да предвиде и повољно реше до најмањих ситница, и да, уз то, дотичне старешине и надлежна лица у командама унапред оцртају и схвате прилике које с мобилизацијом наступају, па, према њима, о свему предвиђеном, расправљеном и решеном, унесу у дотичне записнике, које смо споменули, с јасним и категоричким упутом: шта и како се што има радити у овим или оним случајевима и околностима о мобилизацији. И колико се више предвиди за све могуће случаје и покаже више начина, како ће се у којим околностима решавати поједина непредвиђена питања, како и чиме замењивати један или други недостатак и како отклонити узроке рђавим последицама или саме последице, које настуне услед неочекиваних сметњи, — у толико је више јемства да ће се и мобилизација јединице, трупе или команде моћи извести на време и са повољним успехом.

Записник за мобилизацију разрађује се, обично, у два дела, и обухвата:

а у првом делу — ред комбинација и мотивисаних решења о начинима извршења или извођења послова у мирно време; о изналажењу, прибирању и срећивању средстава за остварење мобилизације, и о мерама и припремама, које се предузимају или имају да предузму за обезбеђење комплектовања и формирања трупа и установа и снабдевања истих свима потребама; и

б у другом делу — распоред и хронолошки ток послова по данима и часовима за време мобилизационог периода (извршног момента) с тачним назначењем: ко поименице врши какав посао, кад, где и помоћу којих органа и којих средстава

Ти и такви записници именују се мобилизациони планови за трупе и установе. Без тих и таквих планова, израђени у мирно време, ниједна мобилизација не може се обавити и завршити навреме, правилно и потпуно. Мобилизација, која се отпочиње и врши без предходно разрађеног плана, означава несређеност и ненормалност стања.

Није нам у задатку а ни место да овде исписујемо детаље и примерке о саставима у трупама мобилизационих планова из којих би се до ситнина могло видети, шта поименице и како треба да се ради у једној команди о мобилизацији. Ми смо овде навели само главне услове и главне основе једног таквог плана кога треба да изради и да има у готовости свака команда којој предстоји мобилизација — навели смо то поглавито тога ради, да се зна, како би требало да је и да се то, „што треба да је“, сравни с оним, како је и како се ради код нас.

По упоређењу тога, читаоцу неће бити тешко да сам закључи: да ли су принципи на којима је засновано уређење наше војске, војнички здрави, и да ли то, што је на организацији наше војене снаге рађено и урађено, довољно зајемчава нашу ратну готовост.

ХРОНИКА

ПОЛИТИЧКА ХРОНИКА

Овај оружани мир под чијим се теретом прегибају народи и државе, да га једва одржати могу, ипак је мир, ипак је бољи од рата у коме се све рескира, — и престиж и опстанак. Догађаји баш наших дана доказали су колико је драгоцен и овакав мир тако скуп и тако тежак. Сада се теже решавају народи и државе да се оружјем обрачунавају, не с тога што је свет миролубивији и сентименталнији већ што се више рескира да изгуби. Ко има више, више и рескира. Свет је богатији — грдно богатији према пређашњим временима и епохама. Живот се води са комфортом дотле непознатим, и то баш у широким слојевима друштва. Шта се то имало много да изгуби у средњем веку, или почетку новога века? — разуме се, кад је реч о маси, чије мишљење и уверење чини јавно мњење једне земље. А данас — где је маса много имућнија и навикнута на већи комфорт живота, на задовољство, које мир пружа, много се рескира улазећи у рат. Некада је рат био шпорт, истина најскупоценији. Данас је то опасност од које стрепе сви, или бар велика већина, те осећају истину песникових речи: Jeder Wechsel schreckt den Glücklichen!

Из страха од рата и свет је паметнији. Не мора се све решавати оружјем, има зар и путева који воде компромису. Треба и то покушати, — па тек онда бездимни барут и брзометне топове. А живот је најбољи педагог, бољи од свију теорија, декламација политичких и новинарских дискусија. Тако је и сада било. Ко би веровао у доба Фашоде, пре неколико

година, да ће се велика спорна питања између Француске и Енглеске свршити без рата, који онда тек што не беше плануо и ако то није било какво крупно питање. Онда су се патриоте француске болно питале докле ће трпети Француска унижења? очекујући моменат да блесне у Европи опет слава француског оружја. Али у место тог страшног табло-а дошло је са свим необично — обично решење тих крупних питања, решење у које раније, пре само неколико година, нико није могао веровати. У место да запливају у крвави рат, Енглеска и Француска су се мирно споразумеле и то баш о тим крупним колонијалним питањима, и шта више без великих тешкоћа и без великих жртава и с једне и друге стране. Та спорна питања колонијална која би могла довести у сукоб Енглеску и Француску регулисана су тако лако и брзо као да су потпуно индиферентна и за једну и другу страну, када се помисли, колико је свако од њих, изнето на тапет новинарских дискусија, могло направити ларме и раздражити духове.

Деветог априла (п. н.) потписан је уговор између Француске и Енглеске и регулисана прецизно сва та питања, — онако хладно рубрицирана и „разведена" као да то нису била она спорна питања, која су толико брига задавала, толику узрујаност стварала. Ми остављамо на страну сва та питања, довољно је поменути два најважнија — Египат и Мароко. Француска је оставила Енглеској потпуно одрешене руке у Египту а Енглеска Француској у Мароку. Египат и Мароко одиста и лепе земље и важни објекти, око којих би се могли борити Француска и Енглеска, а коју би борбу могли и разумети и правдати. Па ипак се са толико мало муке споразумели. То је исто и са осталим колонијалним питањима.

Тако су за сада а вероватно и за дуже време, изглађене све несугласице између Француске и Енглеске. Овај споразум енглеско-француски има двојаки светско историјски значај. Он је показао, да се, кад има добре воље и с једне и с друге стране, и тако крупна питања, могу са свим обичним, мирним путем решити, у место да се лије крв и да се доводи у питање опстанак земље и мир европски. То је леп пример међународних односа, који се може и треба имитирати — и од кога ће култура наша имати очигледне користи ако постане узус европске дипломатије. А други је значај у томе — што осигуран мир између Француске и Енглеске значи и мир европски, што је

тиме уклоњена највећа могућност светскога рата. Измиривши све несугласице, регулисавши сва спорна питања, Енглеска и Француска неће се наћи за дуго једна према другој као противници, — па вероватно и на далеком Истоку, ако буде потребе да интервенишу између Русије и Јапана.

Ако је то заслуга Едуарда VII, краља Енглеске, што се дошло до споразума — јер се његов лични утицај на политику Енглеске осећа, почевши од бурскога рата, када се његовом иницијативом дошло до мира — онда је то довољан факат да га уврсти у ред мудрих владара у светској историји.

Exempla trahunt... примери заводе. Није чудо што се после овога енглеско-францускога споразума говори — да ће и Русија и Енглеска на сличан начин регулисати њихова спорна питања. Истина су то много тежа и крупнија питања. Стога ако енглеска дипломација успе, сведочиће то и о великој увиђавности њеној — да се користи тешким положајем вековног ривала Енглеске.

Наоружани мир довео је дакле до једног неочекиваног факта — до компромиса у међународним односима. Отуда и ове необичне појаве, да склапају компромисе, да изјављују пријатељство државе, које припадају супротним таборима савезника. Тако је пут цара Виљема и његова посета — истина као реконвалесцента од тешке операције — краљу талијанскоме сасвим природна конзеквенца њиховог политичког савеза. Али пут Лубе-а, председника француске републике, у Италију, краљу италијанскоме у госте, резултат је ове политике компромиса. Ни топле здравице Лубеове и Виторија Емануела III, ни срдачан дочек неће ослабити тројни савез, али је ипак све то одјек политике компромиса. Италија и Француска на путу су потпуног компромиса, да реше сва спорна питања. Хоће ли и после тога Италија остати члан тројнога савеза, — разуме се показаће се тек при обнављању тог савеза, када буду тим компромисом сва спорна питања решена или без њега још више заоштрена.

Други значајан факат, крај свег свог локалног обележја, био је штрајк железничких чиновника и радника у Угарској, који је почео 13 априла. Штрајкова је било и до сада а биће и од сада — али ни један од њих није имао овај значај. Овде први пут штрајкују и државни чиновници. Цео саобраћај у Мађарској био је укочен. Европа је осећала прекид везе међу њеним земљама. И угарска влада нашла се у деликатном по-

ложају — попуштајући она ствара ружан преседан за остало чиновништво. Па где је и шта је онда државни ауторитет? Где је држава? Зар сутра неће обновити и друге гране чиновничке опет штрајк — н. пр. поштари, телеграфисте и т. д. И у место преговора, попуштања, енергични гроф Тиса, нарочито када је опозиција почела удварати се демонстрантима, решио се на одлучне кораке. Њему својственом енергијом, он је брутално угушио штрајк, — позвао је војнике и резервисте из трупе железничарске, да врше дужност чиновника и радника. И онда се радници, немајући куд, опет приклонили сили — и отпочели рад, не очекујући ни казну ни награду.

Државна угарска власт није хтела да чује за праведне захтеве демонстраната. Грофу Тиси прече је било да одржи угрожени ауторитет државне власти, разуме се не у ствари, у истини, угрожени, — јер ваљда држава није нешто апстрактно, смртним људима нешто невидљиво, непојмљиво, већ синтеза интереса свију редова друштвених; она није нешто окамењено, вечито, но жива форма политичкога живота, која се мења и прилагођује — духу времена и интересима друштвеним. А цео образовани свет, чији живци нису од дрота, — види и нову једну класу — политичку чињеницу друштвену, као и правичност захтева њених. И о њима се мора исто тако водити рачуна.

Љ. —

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЈА

Еквиноцијо, драма Ива Којновића.

Еквиноцијо! Како ужасна и језовита реч, како леди срце и купи тврду душу јадних помораца! Величанствено и страшно море, у згуснутој магли слапа, а под бурном навалом тучаних и тмастих облачина, како је сурим застором прекрилило бедне и пусте бескрајне обале. Фијуче и јауче бесни циклон и помамно шиба дебело море. Раскида му и раздире горостасне вале и прождире густу пену, претећи страшном немани, што стреми из незнаних дубина. Мукло ћути и стрепи склопљено мрачно небо, а гомилање страховитих облака његових неми је сведок страшне борбе без браника, и тешкога бола без пребола, и пустошне смрти без покаја. А тамо доле тутњи усплахирено и зајађено море и болно јечи, и љуто цвили и очајно запомаже, кршећи се о убојите стамене хридине. Као да се удружио вапај оних бедних, невиних жртава, што их је прогутала ненаситна бездан, а холуј разноси плач и јецање и јадање несрећних матера, сестара или љуба. Нигде рибара, нити живе душе. Занемело цело пристаниште, а јадни двоножац шапуће тихе и усрдне молитве за подупртим вратима и затиснутим прозорима. У сутон још црње и страшније. Будно и напрегнуто око запази у безмерној даљини како ниско избијају зеленкасте пламене стреле. Ајмех, стрепи, мучна душо, ето га иде, ето долази! Ко? Који је тај незвани и немили гост, што га онако јадни дани и ужасни часови наговештавају? То је страшни еквиноцијо. Као каква огромна завеса црних облака, спињући окомите сребрне траке, иде у сусрет ужасној борби, у коштац живота и смрти.

Та страховита слика из природе, коју само симфониски интермецо уме у драми приказати, симбол је другог једног еквиноција.

моралне буре, што потреса човечију душу. Иво, мештар на шкару, воли се са Аницом, ћерком поморскога капетана Франа. Он, одрлија, фурда, воли ћерку једнога госпара, једног складног пучана. Ридиколо! Њој отац намењује другог младожењу, Ника Мариновића, богатуна из Америке. Он је ево дошао у ове крајеве, у свој завичај, да проси Аницу и да на свом барку „Слободи" поведе младиће за Америку. Бедни млади људи! Ко то мари што их преко половине пропада од убиственога рада. Они су гладни, а на њих се смеши злато, загрева их и заслепљује. Уздају се у своју младу и бујну снагу, под привлачном намамом да носе прстење, или да ставе патенту, или да им мати злато преда. Зар се Марко Капетанић, нема двадесет година, није смуцао по граду, да га туђа милост прирани, а сад купује палац кнезова Соргића и пружа се у камари дамашканој као какав властелин. Ено и Перо Смоковац, одрлија пре петнаест година, а сад гради палац на Пилама.

У кући капетановој јад и сузе. Аницу не мами прстење, ни гајтани ни oro fiorentino ни свилена ombrelina. Неће она за Ника. Расте гнев у суровога оца:

— А зашто, госпо Ане, di gracijà?

За то што је дала реч мештру Иву. А отац ће:

— Брава, брава — тако ме густа! Финалменте — говориш чаро!

По долазак Ников није ојадио само Анице и Ива, но и матер Ивову, Јеле. Он јој спрема еквиноцијо, који ће јој измучити душу, па најзад и смрћу зголити. Али, зашто је мати тако осетљива према овоме такмацу синовљеву, кад се већ зна да богати свуда потискују тужне сиротане? Зато што тај Нико није само такмац и што она није удовица, као што се зове. Он је онај бездушник, који ју је, пре двадесет и седам година, завео немилостиво, њу, младо, неискусно девојче ћер удовице капетана Ива. Сит љубави и склон авантурама, он побегне у Америку, а остави јој зачетнога Ива „дијете срамоте, дијете јада, дијете плача"; „у срамоти га зачела — у плачу га повила..." Како се доселила, по напрасној смрти материној, у нов крај, нико није ни знао да је удовица и да се под тим црним убручићем крије јадна грешница. Јеле се састоје са Ником и одлучно тражи од њега да је узме за жену, да јој врати поштење и спасе душу. Махнитичина! Зар њу, тако стару, слабу, испијену! Он хоће девојку, хоће сина, да му наследи часно име и поштено имање, које је задобио прикљујући, сиромашећи и убијајући. Не узима је, жељан младе крви, како сам вели оцу њеном, но је узима из рачуна. Мисли да ће му под старост доћи жеља, као и свима Дубровчанима, да по-

чине ту, усред пустих маслина и да сади купус, као и његови стари. Па хоће да дође на с п р а в н о, без н о т а р а и т р и б у н а л а. Капетану се пак допада тако богат зет, јер не тражи новаца. И он гледа да уклони Ива. Препоручио га Нику и овај му нуди двеста п е ч а на годину, да му управља бродовима. Леп мамац! и Иво би готово и пристао, јер га и мати пушта. Али кад дознаде да ће му Нико преотети Аницу, не пристаде и хоће да убије Ника. Јавља се за то згодна прилика. Т е м п о р о и узаврело море дохватили су Ников брод и бију га о обалу. Нико по мрклој ноћи зове Ива, да привеже брод. Каква згода: биће сами! Таман време за Божји суд. Оштри су му и нож и секира, а море од свега чисти. Гледа мајка и погађа шта се кува у души њезина сина. Она га одвраћа да пође. Но не помажу њене речи, њени разлози. Најзад је остало последње средство, да се Иво спасе од оцеубиства. Тежак је и очајан моменат, у коме мати све признаје сину. Свет не прашта девојачка греха: она је отишла из свог места, потуцала се у удовичкоме руху, да јој само сина не прокуну. Скривеној луци провела је век, подижући сина. Све је због њега: и сузе и молитве и жуљеви на рукама и гладовање. Он је исисао из њених грешних груди све поштење и сав страх Божји. Он, дете њено, само је њено, из крви њене и плача њеног, а из његове лупешке крви ето се сад у сина јавља грешна мисао, да убије човека. Отворила је Јеле срце пред сином, показала му сву срамоту, и тиме убила душу његову, само да га спасе од греха. Иво је отишао у страховиту ноћ, а јадна мајка клечи пред Г о с п о м и моли: — „Марнјо, мајко Божија, звијездо морска“ ... и не може даље да се сети. — „Чувај, помози ...!“ допуњује слепац Влахо, који се ту затекао. А она наставља: „и поморaца на мору — и сужњика у сужњици — и невољника у невољи — и старца у старости — и нејака у нејакости — и, и ... — „А ко је јунак у тузи и невољи ...“ помаже Влахо, а она прихваћа: — „Дај ... да би се туге избавио“ — „и — мајци врати.“ У томе се отварају врата и улази Иво, сломљен, мокар и блед, на својим поникнутим, дубоким гласом, одговара на материну молитву: А м е н! Неприродна радост обасја материно лице. Она дође сину, и нехотице клекне и у великом страху проша̂пће: п р о с т и! Иво дотрчи до ње, подигне је обема рукама и прозбори великим, очајним гласом: мајко моја! Топал и срдачан загрљај и силне сузе њихове мире им душу, исто као што се и холуја у даљини губи ...

Спремили се младићи, хоће в и ј а ђ а т' за Америку. У цркви свечана служба, никад лепши фунцијони, а све у благослов за пут-

нике. Иде и Иво, сад знате већ зашто. Али не зна свет и све се чудом чуде. Јеле хладна, присебна. „Ко ћути, ћути до краја,“ вели она. Надвладала је себе и опростила се са сином. Опростила се и благословила Аницу, која је кришом отишла на брод, да бежи с Ивом. Још остаје изневереној жени да пречисти и са Ником. Нашла се је са њим и смеје му се у фасу, што је Аница одбегла. Али је јадна освета сиромаха, вели јој Нико. Јер ће он вратити Ива окована, што је украо девојку. Још која реч само, још једно изазивање Никово, још једно њено позивање на муке Господинове, па мотика заигра у рукама бедне жене и самртно звизну по челу Ника. Као махнита отрча Јеле цркви, да врата отвори. Тада је баш био дан Божјега суда, осми дан по Св. Михаилу. Тога је дана правда у рукама стараца, по старим законима славне земље дубровачке. Они су сада сви у цркви са свештеником. Лупа Јеле помамно да јој се врата отворе, али се она не отварају. Она онда, у страху, ухвати за коноп и звоно зазвони.

— Ајмех!... Помозите... људи Божији!... Помозите!

На позив звона, позив Божијег суда, долази капетан Франо и народ се почне скупљати. Отварају се врата на цркви и излази парох са стараоцима. Отпочиње суд добрих људи. Јеле клечи пред свештеником и све исповеда. Нико тражи да је каменују, али је сав народ на њеној страни и носе мрца, да им земљу не прокуне.

Парох са старцима, у име Бога и Св. Влаха, опрашта живот Јели, јер је по правди Божјој убила крвника, за част и срећу свога сина. Али, пита парох даље, Јеле: може ли она тим истим рукама, којима је убила Ника, грлити му сина? — Не! одговара Јеле. — „Ријеч твоја — осуда твоја!“, завршује парох. Јеле, очајна, врисне и малакше. У том морнар са хрида угледа брод и сви журе да га рупцима поздраве. Јеле изгубљено гледа у свет и не зна шта је с њом. Ослободивши се жена, она јурне на хрид и кад у даљини угледа брод очајно врисне, срце јој препукне и она мртва на земљу пада.

Као и у другим драмама г. Војновића и овде се истиче јасна, одређена, изразна карактеристика појединих лица. Код главне личности у драми, Јеле, обележавају се оне мене, кроз које јој душа пролази. Склонивши пропалу девојачку част од поруга, назови удовица крвави нокте, савија и истеже грбину, да у поштењу подигне сина свога. Кад је опет видела Ника, она, још увек под тешким дугом

части својој, жедна поштења да спасе душу и измами у Бога благослов за сина свога, захтева од Ника, да је венча и сину име да. Не жели она љубљења и миловања, већ хоће да му буде ропкиња, слуга, верни чувар његовога здравља и части... да му буде не жена, но сестра. Одбијена бездушношћу Никовом, страшно прети: Његов је живот у Божијој и њеној руци. Нека се чува да се више не сретну! У њеној се глави већ зачиње мисао за освету. Па, ето, њен Иво иде да га убије, а што она брани, што га не да? Не да, не што жали неверника, но да спречи сина да убије оца, јер је љубав материнска јача од љубави према себи, јача од освете. Та је љубав и руководи у свима њеним поступцима. Она стеже срце и праштa се са сином, који ће партит' у Америку, само да га склони од несрећне љубави и још више од жеље за осветом. Скаменила се јадница, кад је запазила присни разговор Ивов са Аницом. Знала је одмах да то не води добру. Одвраћала је сина, наговарала Аницу. Сину: „А зашто је мамиш, кад јој нема уфања?“ Аници: „Чуј ме, ти мала, вјере ти — ћутиш ли га, 'ер ти је дошло из срца, — онако, знаш, како пупци на грани, — оли је он тебе тужну, слабашну приварао...“ Али, кад та љубав није имала међа, кад Аница чак и бежи за Ивом у Америку, Јеле јој даде свој матерински благослов.

У оној сцени крај цркве, кад Нико прети Јели, кад је све више и више изазива, да ће јој сина осрамотити и унесрећити, љубав материна досеже врхунац, а мржња према нечовеку крај, и онда осветна рука миче на душу један злобан живот.

Нико је верни тип дивље, сурове, бездушне саможивости. Дошао је у своје крајеве, да купује младе снаге у извесну пропаст; цинички тргује са њима, као и са осталом робом. Исмева се овој голој сиротињи, све му је малашно и ридиковало. Људи само гледају у небо, одакле се нема шта очекивати, а жене су лење и само лижу отар. Гредом баца динара, да се деца крве око њих и да му величају богатство. Шегачи се са слепим божјаком Влахом, са којим је некада кант'о коленде. Проси за жену Аницу и бестидно се размеће пред оцем њеним својом мушком моћи. Не према му да ли га она синћеро мари, да ли не воли кога другог; главно је, дел ресто, да му само држи кућу и роди сина. А да ће добити сина то је извесно, јер их је, сам се хвали (опет пред оцем Аничиним) толико већ расуо по свету, „да ни враг толико“. Па шта говори тихој и нежној девојачкој души своје веренице? Какве ли јој наде отвара за нови живот, како јој тепа, како ли је мази? — „Ах! ђе је моје весеље, мој труд — — пак супе, што пече, пак дим што се диже

с комината, и све то за мене, за мене! А ја црн, чађав, голијех прси, где заповиједам свему и свачему. Па кад завичем! — ех да чујеш ону шушњу, они мук у радњи, која нигда не доспјева! Ох! — Ти не знаш, ђевојчице, што је уживање господства у страху подложнијех...

Нико исмева Јеле, кад му тражи да је води пред олтар. Кашпита! Она га више не густа. — „Што бих ја с тобом тако старом и јадном. Зар да љуби те усахле очи, које су море суза источиле? Чудна ми чуда сузе! Да су бар као Адамове, које су се у мирисе претвориле, или као Евине у бисер, као што вели једна мусломанска легенда. Шта му ту прича, шта ћакула. Да је она човек, он би јој одмах револвер пред фасу, а жени нуди задоста динара. И тако увек. Све исти саможивац.

Такав је исти и капетан Франо. Наговара Ива, неби ли га се ослободио, и тргује са ћерком и коцка се са срећом њеном.

Иво је карактер одређен, јак, тачан у поступцима. Бори се у себи, намамљен на злато, што му их нуди Америка, а задржаван љубављу према матери, која ће сама очајати и можда скончати у ошпедалу. Спреман, даље, да убије такмаца, расвести се грозним сазнањем, да му је то отац, који га је бацио у свет у часу пожудне насладе, да после за њега и не чује. Отео му је отац часно име, а ево сад му отимље и љубовцу. Прегледајте још једном ону јаку сцену, кад му мати признаје свој грех. Како је силан, како узбуђује, бесни морални еквиноцијо, који ломи живот и убија душу!

Остале су личности споредне, а неке и непотребне, а тако исто и неке споредне епизоде (на пример монотони увод у драму, далек од главнога рада!).

Г. Војновић увек има у својим драмама велике, драмске, сижете. Не велике по обиму, по просторности и сложеној конструкцији, по заплету сплетке. Већ велике својом битном вредношћу, својом драмском природом, својим ефектним значајем. Они су чак и прости, једноставни; али тим снажнији: једрином садржине, одабраним сценичним моментима, крепким емоцијама и јасним психичким развијањем.

У Трилогији су пишчеве симпатије према племству које се гаси, да се најзад и угаси. У Еквиноцију сва је душа пишчева предата пуку, са присним, непосредним осећањем јада и невоље његове. Осећајно разумевајући тежину живота и горчину душиних мука, писао је, и у овој суровости односа, појајмио музи својој utančanost осећања и снагу израза, да узбуди срце и покрене савест. Па с правом може рећи као оно Беранже: Le peuple c' est ma muse.

Посматрач човечјег срца, као што Стандал себе карактерише, писац је умео ухватити оне шпапсе, који се набирају у души да једном избију у свој јачини пароксизма.

Ви видите из неколико срећно погођених и рељефно истакнутих сцена, како се отима племенита и отмена душа горчинама живота и бруталности борбе, да у крајњем болу подлегне, сатрвена и убијена.

Написана још 1895, драма је ова у новом приказу у Краљевском Народном Позоришту са свим прекројена и измењена. У овоме оваквом изразнијем облику била би на дику издању Српске Књижевне Задруге.

Бор. П.

Поглед на улогу Русије и Аустрије у Источном Питању. Од Dr. Косте Кумануди, доцента Вел. Школе. Прештампано из „Српског Књижевног Гласника" за 1903. Београд. Штампарија Светозара Николића. 1903. Страна 24. Цена 0·30 дин.

Књижица под горњим натписом постала је последњих дана прошле године. Првобитно рађена за предавање на једном јавном скупу, она је, дотерана и углађена, угледала света у једном књижевном листу, а одатле оштампана и у засебну књигу. Мисли изнесене у њој, тичу се улоге двеју великих сила, Русије и Аустрије у Источном питању, а то је предмет, који нарочито у данашњим приликама има необичан значај.

Нема сумње, Источно питање у наше дане није ништа изгубило од свога акутног облика, који је добило још пре два до три века. Опадање турске царевине, које је започело одмах по првом сусрету турском с јачим и уређенијим државама западне Европе, није се могло никаквим мерама зауставити. Кризама, које непрекидно растржу ову државу, створио се у току времена читав низ питања, за које се непосредно интересују готово све веће европске државе. Ток догађаја донео је још и то, да се Источно питање данас не тиче само опстанка турске царевине у Европи, већ једног много општијег питања: какве ће нове политичке и социјалне организације заменити на европском југоистоку болесног човека, који рапидно ишчезава с политичке позорнице. Тај ток догађаја увео је у рачун неколике нове хришћанске државице, које су се подигле из развалина турске царевине и које сматрају да логика догађаја захтева да европски југои-

сток буде тако регенерисан, да оне наследе заоставштину болесника, који је био узрок њиховој пропасти и који је толико векова задржавао њихов природни развитак. Србија и Црна Гора, Бугарска и Грчка морају већ и по томе тако гледати на решење Источног питања, што су управо негдашње државе српског, бугарског и грчког народа и биле разорене турском инвазијом у XIV и XV веку и што су Срби, Бугари и Грци и дан дањи најзначајнији етнички елеменат у неослобођеним крајевима Европске Турске. Али улога ових државица и њихових народа у постављању и решењу Источног питања зависна је данас у врло великој мери од држања великих европских сила, које су већ одавно почеле гледати на области турске царевине као на земље, које могу послужити изравнању њихових узајамних ривалности и давању компензација у случају какве наоружане равнотеже с других страна. Отуда оне гледају на Источно питање, које у првом реду имају оне да решавају. Досадашња историја показује да Турска није могла ни своје унутрашње ни спољашње кризе преболевати без маном напоменуте јој сарадње неколиких великих европских држава, које су у току времена добиле улогу фактичког стараоца ове државе. Интервенција Европе у стварима турске царевине, па дакле посредно и у регенерисању хришћанских држава на европском југоистоку јесте факат, који Европа више од два и по века подржава и који је већ постао принцип. За отварање Источног питања од већих европских држава највише заслуга имају, без сумње Русија и Аустрија и ове две државе и дан дањи још непрестано суревњиво држе у својим рукама конце његовог решења. Политичке прилике донеле су да су оне данас чак у неколико озваничени мандатори Европе, оруђа опште европске воље, ако не у решавању источних криза а оно у огледима, којима се тежи да се те кризе ограниче, сведу на мању меру и тако цело питање одложи до оних времена, која ће најзгодније послужити појединим европским државама да највећу могућну корист извуку од ове пупиларне масе, на коју сви заједнички полажу право. По себи се разуме да су и Русија и Аустрија, и ако мандатори европски увек улазили и у отварање и у решавање Источног питања понајпре с обзиром на своје специјалне интересе.

Питање о томе куд су и како управљени интереси тих двеју држава у Источном питању; даље питање о том како стоје ти интереси према интересима појединих балканских народа као и према интересима осталих европских држава, које своје аспирације управљају на Балканско полуострво — без сумње је врло важно и вреди да буде ближе проучено. Дипломатска историја Источног питања у

опште, као и целокупна политика тих двеју држава дају већ довољно материјала да се могу запазити главне линије, по којима се креће акција тих држава у Источном питању...

*

Књижица г. Кумануди управо је и хтела то имати за свој предмет. Своме задатку г. Кумануди је одговорио тако, што нам је на првих 16 страна своје књижице дао у кратким потезима нешто, што би личило на неку историју Источног питања до берлинског конгреса, а осталих осам страна употребио је поглавито на то да политику Русије и Аустрије обележи по њиховом држању према разглашеном Маћедонском питању. Без сумње, да би и таква мисао могла у неколико послужити да нам представи извесне стране политике тих двеју држава. Од многих елемената, из којих је састављено Источно питање у ужем смислу, доиста данас нарочито и привлачи пажњу Маћедонско питање. У њему се управо и усредсређује у овом тренутку највећи део политичке акције, коју Европа улаже у Источно питање. Отуда се на њему донекле може и мерити улога поменутих двеју држава, Русије и Аустрије у Источном питању, ма да права улога, коју оне играју у Источном питању, постаје јасна тек кад се обрати пажња и на остале елементе овог великог питања. Ми смо тако нешто очекивали наћи и у овој књижици. На жалост, Г. Кумануди нам није дао готово ништа од тога у својој књижици; за то она и не представља ништа друго до један врло несавршен покушај. Има књига, које се пишу да се ништа не каже и које се могу сматрати као нека врста безначајног преслишавања о већ познатим стварима и фактима. Ми не кријемо да је књижица, којој смо натпис исписали у заглављу овог реферата, управо тип таквог нечега. Пре свега, као што се види и из предњих напомена улогу Русије и Аустрије у Источном питању не треба тражити само у њиховом држању у Маћедонском питању. За оцену ове улоге давала су у ранијим временима довољно података и српска и грчка револуција, јерменско питање у Азији, питање о стварању Влашке и Молдавске и т. д. и т. д. а у новије време многобројне појаве, везане за Источно питање, а које су претходиле берлинском конгресу или дошле иза њега. Литература ове врсте садржи већ приличан број дела, у којима се нарочито третира ово питање и она могу озбиљном раднику бити од велике помоћи ма да су често пристрасна и непотпуна. Г. Кумануди је и сувише уско схватио свој предмет и за то је сав други део његове књижице — улога Русије и Аустрије у Источном питању, а посебице у Маћедонском — сведен само на приказ данашње аустри-

ске политике и на излагање, како се то може и иначе читати у свој нашој дневној штампи. Ближи и документовани приказ оне улоге коју имају Русија и Аустрија, представљен је у овој књижици неколиким „општим местима", цитатом једног места из скорашњег једног експозеа грофа Голуховског (и то по Пештан.-Лојду!) и неколиким контрадикцијама о политици Аустрије. Што се тиче политике Русије, не само да нам је она остала неприказана у овој књижици, већ нас је сам писац уверио да у том погледу и немамо шта очекивати, додавши при крају овај значајни закључак: „Док су линије аустријских планова већ у велико постале видљиве, дотле главни правац данашње руске политике на Балканском Полуострву још не можемо запазити" (стр. 23.). Човек се онда мора питати: па зашто је писата књижица о у л о з и Русије и Аустрије у Источном питању?...

Ни сам приказ а у с т р и ј с к е политике у Источном питању не представља нешто одређено, координарно и консеквентно. Констатујући да Аустро-Угарска прати данас сваки покрет око себе, а нарочито на Балканском полуострву, и да је сву своју пажњу обратила на продирање к Солуну, писац нас нарочито подсећа како су Арбанаси (он их зове Албанаси) већ одавно ушли у аустријске воде и како ће они бити најјачи ослонац Аустрији за решење маћедонског питања у њену корист. Отуда је „лако наћи прави смисао реформама, које Аустрија у друштву с Русијом предлаже" (стр. 21.). Пуштена једном на Балкан, Аустрија нема намеру да се заустави само у Босни и Херцеговини и писац ту мисао истиче чак и у последњој реченици свога списа, узвикујући патетички: тешко народима, којима Аустрија спрема реформе, јер њена политика носи у себи само освајачке планове (стр. 24.)! Међутим све ово стоји у чудној хармонији с пишчевим тврђењима, која се само на неколико врста напред налазе. Тако, док се врло позитивно говори о освајачкој политици Аустрије, приказујући колику услугу чине Аустрији Арбанаси, дотле се на неколико врста по том све то доводи у сумњу тврђењем: како Аустрија „може сваког часа да нестане" (стр. 22.) и како њу од озбиљне, освајачке акције на Балк. Полуострву задржава то, што у њој самој „супротни елементи без престанка прете да се распадну и растуре на све стране" (стр. 22.)! А док то не расправи, — додаје писац — Аустрија се неће моћи кренути пут Солуна"! Код ових еклатантних порицања самог себе запело је непотребан сваки коментар. Настаје само питање: па зашто нам писац није одмах истакао да је аустријска освајачка политика на Балкану немогућна, и зашто нас

плаши овом трулом државом, којој он предвиђа могућну пропаст ако и са самом Турском дође у сукоб?...

Расправе о питањима овакве врсте не могу се писати без извеснога политичког искуства, као ни без пажљивог процењивања факата, који често површном посматрачу изгледају у сасвим друкчијој светлости него што су у ствари. Отуда је дошло да готово свака страница ове књижице кипти нелогичностима и сумњивим тврђењима. За потврду да се обазремо на још једно писчево мњење. Нема сумње да политика Русије у Источном питању иде друкчијим путем и има друкчије мотиве него што је то случај с Аустријом. Има момената, кад је та политика била врло агресивна, кад је испољавала све задње амбиције, као што опет има момената, у којима се она показивала латентна, пасивна, готово обустављена. Али ипак нема ниједног факта, који би оправдавао писчево тврђење, којим нас уверава да: „Улога Русије (у Источном питању) већ припада прошлости; она је последњи свој значајан чин и завршну сцену одиграла у руско-турском рату 1877. године и у Сан-Стефану“ (стр. 10.)! Јер не само да сва стварност говори друкчије, већ и сам писац мора знати да су чак и грчко-турски рат и критски догађаји најбоље показали да је у стварима Источног питања још непрестано улога Русије од најпресуднијег значаја. Тврђење да је Русија своју улогу у Источном питању напустила исто је тако бесмислица, као што је по вредности сумњиво и оно друго: „да је Аустрија приграбила у своје руке конце Источног питања“ (стр. 11.)! Да је у писца било ма колико политичког искуства; да је он споразум између Русије и Аустрије 1897. схватио како га је требало схватити: без сумње, овакве бесмислице не би му се омакле. Оне у осталом добијају прави значај тек кад се узме на ум да писац и сам тврди да главне линије руске политике није могао запазити, према чему је и морао, ваљда, говорити само о аустријској политици...

Уочљива је страна ове књижице још и то да је у њој много више говорено о стварима и догађајима пре берлинског конгреса, а много мање о догађајима после тога. Врло многе мисли опомињу, на текст познатог дела Max Choublier-а о Источном питању, те је према томе чудно зашто се писац није осврнуо на нарочиту главу у Шублијевом делу, у коме се с не мало критичности говори о истој теми, коју је и г. Кумануди био изнео пред своје слушаоце. Један тако сигуран писац могао је г. Кумануду бити у толико пре ослонац, у колико нам је г. Кумануди и неким ранијим својим радовима дао доказа да не располаже довољном критичношћу, која се захтева за

послове овакве крете. Ми за сад указујемо само на тај факат да писац у овом спису јасно истиче да је интервенција Европе у стварима Турске царевине већ постала опште правило и ако раније није био тих погледа.[1] Даље, у овом спису писцу је постало јасно да тако звано питање о реформама у Маћедонији највише иде у прилог аустријских освајачких планова и да се баш тим питањем Аустрија необично користи кад год јој се покаже прилика да зајази своју „ненаситу халапљивост“. Очевидно, да г. Кумануди мора данас имати друкчије мњење и о томе шта значи „интегрално извршење берлинског уговора“, о коме је он недавно у једном дневном листу писао обелодањујући такво непознавање предмета, да је довољно овде само подсетити на ту ствар. Исто тако му је, без сумње, данас јасно и то да се само данашњој активној улози Русије у Источном питању има приписати што Аустрија није већ до сад фактички направила од новопазарског санџака оно исто што и од Босне и Херцеговине. Колико разумевање у све ове ствари уноси писац ове књижице, најбоље сведочи факат да је он у једном ранијем послу свом с пуно озбиљности тврдио: да је за нас Србе у Маћедонији и Старој Србији „од највећег значаја, чак кориснија и хитнија него свака друга реформа“, да се наша народност призна и изједначи с осталим![2] Међутим, као што је познато, поред све важности, коју та тековина за нас има, данас, кад је она постала свршен чин, види се да њен значај далеко заостаје од значаја, који имају друге мере и други захтеви, н. пр. питање о црквеној хијерархији! Недовољно проучавање таквих питања и нејасни појмови о другим, сродним, били су узрок, те је и овај поглед на улогу Русије и Аустрије у Источном питању испао пун контрадикција, празан и без оригиналности. Највећу још оригиналност у овом послу представља једно пишчево тврђење да ће због крваве драме, која се данас одиграва у Маћедонији, „и Европу и нас, нарочито нас, историја строго судити за равнодушност, коју показујемо.“ „Ми ћемо морати, вели даље писац (стр. 4.) пред историјом одговарати што смо допустили(!), не учинивши ни једнога покрета, да се уништи, да се сатре до последњег свог изданка народ, који је наш народ.“ Свакако, ма да је оргинално, ово тврђење је и нетачно и смешно. Оно показује само то да се у нас врло често пишу списи, који садрже само фразе, и то такве, које су често још и без смисла. Жалити је што се то мора рећи и о овом погледу на улогу Русије и Аустрије у Источном питању...

Фебруара 1904.
Београд.

Проф. **Ал. Станојевић.**

---

[1] В. Срп. Књиж. Гласн. од 1. јан. 1903., где он одсудно сумња у то: да је то питање и теоријски и практички решено на штету Турске царевине.
[2] На истом месту.

БЕЛЕШКЕ[1]

КЊИЖЕВНОСТ

Зефири. — Бор. Л. Ценић, цариник у Забрежју штампао је под тим именом у књизи од 116 стр. средње 8⁰ лирске песме своје (82 на броју), које су већином већ штампане у Босан. Вили, Зори, Градини, Н. Искри, Др. Листу и другде, понеке и на два места. Поред оригиналних песама, у којима највише пева о љубави, о тихој породичној срећи, размишља о покварености светској и др., има доста превода и препева, од којих нарочито истичемо препев Пастиреве фруле (Петефи) и талијанске Невеста. Између оригиналних, у којима има и доста слабих, одликују се искреношћу, истинским осећајима Ђачке мисли, Рибар (идила), Из прошлости, Љубав и др. На многим песмама Ценићевим опажа се утицај великих песника наших, Змаја, Ђ. Јакшића нарочито (Вече је управо само парафразирана песма Јакшићева истог имена; нешто је тако и Са села према Путу у Горњак) и др. Сви су пак Зефири врло лаки, ритмични, накићени и прекићени сликовима, обичним, који се још и понављају. Слика ради страдао је често и смисао, још више, а више него би могло бити допуштено, језик. Много је и штампарских грешака. Цена је књизи 1 дин.

Стара Србија и Арбанаси. П.(авле) О(рловић). Српско-бугарски односи и арбанашко питање — Аустрија и Стара Србија — Арванашки зборови и њихово значење. Београд 1904. г. Штампарија „Доситије Обрадовић". Цена 0·50 дин. стр. 78. 8⁰.

Географски положај и опште географске особине Македоније и Старе Србије од д-ра Јована Цвијића. Београд 1904. У овој расправи, која је као увод великог г. Цвијићевог дела „Основи за географију и геологију Македоније и Старе Србије" штамапана у Српском Књижевном Гласнику" а одатле засебно одштампана, дао је г. Цвијић у општим и јаким потезима своје погледе о општем положају Балканског Полуострва, појединих његових области и о разним функцијама, које је тај положај дао тим областима. Даље су означени делови обала, комуника-

[1] Ко од писаца или издавача жели да му се дело прикаже у овоме листу, међу белешкама или међу рефератима, нека изволи свој спис или своје издање послати уредништву овога листа.

ционе линије и поједине тачке, „које су предузеле главни део оне улоге која је услед географскога положаја појединим областима намењена". Нарочито су истакнуте природне удолине, за које су везане главне комуникације, ради тога су те удолине на сва културна и историјска кретања, на формирање држава и на распоред народа. Те тачке и линије последица су облика, разуђености полуострва и његових делова, а ови опет тектонских и оролепских процеса. Обележене су спољне везе и светски значај географског положаја, обала и комуникација тих земаља. Те су везе концентрисане у солунском заливу и дуж медовске прегибли. Моравско-вардардарска комуникација пресецајући по средини ове земље доводи њих, „затим средњу и западну Европу у најбољу везу с великим светским комуникацијама, особито суецком". Услед пластичких особина и промена у комуникацијама Солун је почео добијати „изузетан значај и економну превагу над Цариградом". Ради таких спољних веза Македонија поред Србије има највећу вредност на Б. Полуострву. Врло јаким научним аргументима потврђују се границе Старе Србије (које се у главном поклапају с косовским вилајетом) и Македоније (која обухвата доњи и средњи слив Вардара, области великих језера на З, па И допире до Струме негде и до Мелте).

Затим се расправља о вредности појединих области у тим земљама. С обзиром на положај, комуникације и привредно богаство највише истиче „централна област" (између таорског теснаца и Ниша) и у њој „балканско језеро" у скопско-прешевској области, „која обухвата крајеве од Прешева до таорске клисуре и у којој је Скопље градско средиште". Важне су али мање још и ове области: Косово, слив Струме са сереском котлином, велешко-штипска област, Битољ и Новопазарски Санџак (нарочите политичке важности). Затим се приказују комуникације и везе „балканског језгра" са Србијом и Бугарском. По тим везама Србија може јаче утицати и на то језгро и на целу северну Македонију него Бугарска. То је у главном садржина овога дела, пуног дубоких и оштроумних опажања, много нових факата и погледа, који имају и велику практичну вредност.

Односи између Српства и Русије од 1185.—1903. — Овако се зове књига, коју је написао неки Вукадин С. Ђурковић „за поуку српскоме народу". После једне скроз неписмене и ако иначе оправдане побуде, г. писац се подухватио, да на 155 страна (што у осталом није мали простор) изнесе све везе Српства са Русијом од Растка Немањића па све до последњег догађаја са Дечанима. Основна мисао, која се провлачи кроз целу ову књигу, јесте да покаже, како је српски народ од најстаријих времена помагао руском народу, како је чак „из Србије дошао импулс руском националном и културном животу", и како је поврх свега тога руска политика немилосрдна спрам Срба.

Истакнуту тему писац је претресао тако наивно и једнострано, да је само дао доказа о своме великоме неразумевању овога питања и солидном незнању познатога историског материјала за исто. Чак и онде, где би иначе имао права, он није успео да стварним доказима поткрепи своје мишљење. Накарадан језик, којим је ово „дело" написано, чини те човек није у стању да га прочита до краја, и поврх свих његових субјективних интересантности.

Највећа и једина добра страна ове књиге јесте сама њена идеја — да

се расветле односи Русије са српским народом, — која је у овој оваквој књизи само настрадала. Да неразумевање и мешање у туђе послове мора увек горко да се свети, ова књига очигледно показује, па било то простом духовнику или духовном академику.

Нова теорија о досељењу Срба на Балканско полуострво. — У добро уређиваном месечном часопису за друштвени и духовни живот народâ, Politisch — Anthropologische Revue-у, који излази у Лајпцигу под уредништвом Dr. Лудвика Волтмана, у једноме од бројева за прошлу годину изнео је проф. Dr. Лудвик Гумпловић једну сасвим нову и оригиналну теорију о досељењу Срба и Хрвата у земље, где ови народи данас живе. Изазван неприродном мржњом и кобним антагонизмом, који између ова два иста народа тако ревносно подстиче аустриска влада, згодно експлоатишући различност цркава, којима ови народи припадају, социолог Гумпловић се подухватио да у корену протумачи ову „разлику“, која је у историском животу ова два народа створена, како он тачно закључује, само „интересима двеју владавина“, које су се међусобно бориле, и „интересима двеју цркава, које су се ревносно трудиле, да владавинске интересе употребе и на своју корист.“

Прво и најглавније питање, које је у овоме послу имао да реши, јесте питање о пореклу и досељењу ових народа из старе постојбине у нову. Констатујући познати историски факат, да у средњем веку „сеобе народа“ беху само премештања владајућих ратничких племена, Гумпловић, с правом, пребацује свима оним историцима, који мисле да су се онда читави народи селили из једних крајева у друге. Исто онако, како је постала већина европских држава у средњем веку — т. ј. завојевањем од једног туђег ратничког племена —, мисли Гумпловић да су постале и државе: српска и хрватска. Он мисли, да су готски „господари“ Беле Хрватске и Беле Србије после два столећа владе у тим земљама над словенским становништвом били принуђени да понуде своје ратничке услуге Византинцима противу Авара. Као награду за то имали су они да задрже све словенске земље на Балкану, које освоје од Авара. Ове већ словенизиране готске „господаре“ називали су по њиховој земљи северно од Карпата Хрватима и Србима, па су исто име пренели и на оне земље и народе, које су ови освојили. Тако је Гумпловић схватио и објаснио познату причу Константина Порфирогенита о овоме догађају.

Као најбољи доказ овоме своме тврђењу он наводи доцнију социјалну организацију српске и хрватске средњевековне државе. Из ове завојевачке класе, мисли он, да је постало племство у ондашњем српском друштву, а не да се је оно издиференцирало неком еволуцијом из хомогеног српског елемента, како пак мисле наши данашњи историци.

Гумпловићева теорија, и ако социологија још није ни близу да решава поједина питања аналогијом и дедукцијом, има у себи доста ствари, које човека натерују да мисли баш о оним главним проблемима српске историје, који су још и данас у српској историографији као у неком засенку разних знатних и незнатних владалаца и њихових ратова, или чак и — разних жена и деце.

Beiträge zur Flore von Makedonien und Altserbien von Prof. Dr. Lujo Adamović. Из LXXIV. свеске „der Denkschriften der mathem. — naturwistenschaf-

tlichen Classe der k. Akademie der Wissenshaften“ оштампан је рад г. Dr. Луја Адамовића, професора ботанике на нашој Великој Школи. У њему су приказане биљке које су г. Адамовићу послали разни скупљачи из Македоније и Старе Србије. Овај рад могао је врло лепо бити објављен и у издањима Наше Академије Наука. Нарочито га није требало објављивати у издањима бечке Академије, јер је позната она аустријска тежња, да она сама и у научном погледу експлоатише Балканско Полуострво.

ЧИТУЉА

† **Василиј Васиљевић Верешчагин.** — Ако је икад ма шта делом требало доказати, то је заиста учинио колосални руски народ у XIX веку. Та да ли је у опште било могућно дати бољег доказа словенске способности за културу оним заслепљеним германским шовинистима, који су дрско тврдили, да Словени нису способни за културни развитак, бољег доказа, велимо, од оног грандиозног полета и умне и материјалне културе руског народа за последњих неколико деценија? Данас већ нема ни једнога културног поља, на које Руси не би могли да иставе читаве чете вредних и способних радника, који, с правом, могу стати у ред највећих европских мислилаца, научара а и хуманиста.

Василиј Васиљевић Верешчагин, сликар, песник и философ, био је један од најбољих философа — уметника наших дана у целоме културноме свету. И ако је био васпитан за војника, ипак његов велики ум, његово искрено срце и његова племенита осећања морадоше се уздићи из загушљиве и неправедне атмосфере свакидашњости. Спремајући се прво за рат и ратне подвиге, он је из чистог уверења постао највећи противник рата. Сматрајући — с правом — да је само она уметност права уметност, која може верно да нам престави живот са свима његовим добрим и рђавим странама, Верешчагин је самим ратом најбоље и најуспешније пропагирао идеје противу рата. Његове многобројне слике, за које би се с правом могло рећи да су рађене „соком живаца његових“ оставиће захвалној будућности најбољи спомен о овоме њеном великом поборнику. Пред крај свога, тако плодног и корисног, живота Верешчагин је отишао на руско-јапанско бојиште, да сними још коју грозоту крвавога рата, да своме идеалу принесе још коју жртву. И заиста, каква грандиозна трагедија! У рату, са пропашћу „Петропавловска“, завршио је свој физички живот највећи противник рата.

Великоме уметнику, философу и песнику — томе искреном пијоперу праведнијег живота и лепше будућности — са највећим пијететом узвикујемо: „Слава ти, слава, Верешчагине“.

ИСПРАВКА

У чланку Г. В. Рабенер и Ј. Ст. Поповић поткрало се неколико погрешака, од којих нарочито треба исправити: на стр. 403, у 9 реду оздо, место спев — став; на стр. 405, у реду 17 озго изоставити реч дао; на стр. 407 у 20 реду треба раставити: Federn kaut.

Власник и уредник Др. Драгољуб М. Павловић
(Дубровачка ул. бр. 17.).
Доситије Обрадовић — Штампарија Анс М. Станојевића (Маћедонска улица бр. 40)

ДЕЛО

КЊИГА 31. Мај, 1904. год. СВЕСКА 2.

ПОЕЗИЈА

ИЗ ЗБИРКЕ „СЕЉАНЧИЦЕ“

МОЈА ДРАГА

Нек мирише босиок у башти;
Нек уздише врежа ладолежа,
Што се вере уз њене пенџере,
И ја шта ћу: и ја уздисаћу.

Некад ме је севдалијом звала,
И босиок у китице брала,
Сама брала, китила ме сама,
Моја драга, убила је тама.

А синоћ ми кара-абер дође,
„Кара абер у кара земане:“
„Твоја драга другом руку дала,
Другом дала и прстеновала!“

НЕ ВЕРУЈ

Вреви мáла од лупе мандала;
Свака мајка ћерку замандала,
Нестануло лепотиње Станке,
У вечере, у мале заранке.

Одбегнула за стара бећара,
Пишти нана: — ал не хаје Стана.
„Немој мати ћерци веровати,
Не пуштај је у село на прело!“

Милорад М. Петровић

МОЈ ХРАМ

Црква беше у мом срцу,
Узвишени, Божји храм,
На олтару гореo је
Вечни огањ, вечни плам.

Ти си сама долазила
Светилишту тихом том,
И измирну, мирис слатки
Палила у храму мом.

И олтар је дивно сјао,
И далеко био знан,
Са завишћу гледао га
Мимоходник, путник стран!

Ал' ти оде; а за тобом
Величанство, слава, рај,
И мој лепи храм изгуби
И све дражи и сав сјај!

Па остављен сада тако
Стоји тамап, празан, са̑м,
И минулу прошлост снева,
И божански, топли плам.

И далеко негде гледа
Из тишине и из сна:
Где се нова црква диже —
И његовим сјајем сја!

Сокољанин

НЕИСКРЕНЕ ПЕСМЕ

1.

Ћутом... без шума теку мучни дани
Са њима младост и пламене жеље
Тону... Ал као призрак среће вечне,
Ти будиш наду на радости веље.

Ти руком вео маглени развијаш,
Под којим очај блажи нам изгледа, —
А сјај ти ока ко заносна бајка
Бесмртну љубав тихо приповеда.

2.

И над нама једног дана мрачног
Пашће груда земље замрзнуте, —
Само бршљан и висока трава
Знаће љубав и за боле љуте.

Одјек њихов изумреће тихо,
Као никад да га није било;
Све што живи свом се паду клони,
Забораву и у смрти крило.

И тој сили ништа се не пречи,
Све под руком челичном обара, —
Само љубав моја вечно живи,
С вечношћу се у вечност претвара...

3.

Сневао сам, мила моја,
Као да те нема више,
У сну сам те мртву вид'о
И гробљу те испратише.

Сви одоше... ја једини
Крај гроба сам ост'о твога --

Беше пала поноћ мрачна
И из ока суза многа.

И тад ми се гласак причу:
На гроб овај срце мети,
Ишчупано срце живо,
И она ће оживети.

Ишчуп'о сам срце своје,
На хумку сам мет'о твоју,
Блед и крвав чекао сам,
И жалио прошлост своју...

Сан је прош'о. Бујна младост
Страсно грли недра твоја, —
Ја безуман светом лутам
Блед... без срца и покоја...

1903. г.

Ив. М. Милићевић

У ХАРАБАТУ[1]

(ХАМДИ ФИКРЕТ)

I

Дивно чедо Харабата,
Донеси ми чашу вина,
Да угасим живи огањ,
Срца мога у грудима!

Свака капља рујна вина
Светога је пуна жара,
А још кад је ти паточиш
Вечни рај ми срцу ствара.

[1] Харабат је персиска реч, и име је једне персиске величанствене зграде, у коју су се купили стари персиски песници и књижевници са својим љубазницама; ту су се надметали са својим књижевним радовима.

Прич'о сам ти од вајкада,
Шта су моје душе боли;
Па дај једну алем чашу,
Нек их збрише и утоли!

II

Ко би мене утешио
Да румена вина није,
И чашице од алема
Врела рајске поезије.

Где би мени азил био,
Кад ме снађе горка туга,
Осим овде поред тебе —
Реци, хоћеш бит' ми друга?!

III

Малена су гола брда,
И висови Хималаја,
Наспрам моје тешке туге
И црнога уздисаја;

У њој моје срце гине,
У њој моја душа скапа, —
Али роса с винограда,
Слатка роса, њу ми стапа.

Кад је пијем чини ми се
Да ми лакше душа дише,
И с очију застор мрачни
Тихано се рек'о б' брише.

Тада видим цио свијет
Препун среће и милина;
О, па има л' штогод љепше,
Од чашице рујна вина!

IV

Ево саза, ево дефа,
Ево прстâ вјешти врло,
Јоште само рујна вина
Да загасим врело грло!

Де дохвати пехар они
И наточи у две чаше!
Ходи, чедо, ближе мени,
Нек нас мину жеље наше!

Дед наточи и наздрави,
Да се чашам' покуцамо,
Ја ћу певат', ти поиграј
Лаком ногом тамо, амо!

V

Богате су жице танке
Милозвучног саза мога,
Бисера су сјајног пуне
И алема свијетлога.

Ал' док винца капљу слатку
Бједна душа не испше,
Дотле рука не умије
Да тај дробни бисерниже.

На песмам' ми срце лежи,
И најљепше, ствара, поје,
Као славуј гласа имам —
То је старо својство моје.

Ал' док винце не поквасн
Осушена грла мога,
Дотле срце немо ћути
Попут кама леденога

VI

Кажу људи, слушао сам,
Неизмерни да је севап:
Макар прву чашу вина
У механи попит' у кап.

Ја колико ја сам онда
Добри дјела учинио,
Кад ни једне нема чаше
Да је у кап нисам пио!

Често пута пехар цијели
Ја искапим стојећ с' ногу,
А у друштву јоште пјаном
Сто чашица испит' могу.

Па још када нај засвира
И затуже ћеманета,
Онда никад жедне усни
Не уклањам са бурета.

VII

Иди, иди, побожниче
Кад те срце ћаби вуче!
Иди, иди, нек ти шеик[1]
Преда рајске златне кључе!

Ти за скуте шеј'ка држи,
Ја ћу свога Муган[2] пира,
Да видимо ко ће више
Уживати рајског мира.

Алексинац

Авдо Карабеговић

[1] Шејик — чувар Мухамедова гроба.
[2] Муган пир — Бахус.

БОРБА С ТОМОМ КОРДИЋЕМ

ПРИПОВИЈЕДА

ВЈЕКОСЛАВ КОШЋЕВИЋ

Прошла је љута зима. И последњи њезин дрхтај одвратан је градскому човјеку. Није то мала мука, читав дан бити у соби! А грађанин је увијек у соби, или ако мало и изиђе из своје собе — а ено га за мало у туђој, код пријатеља, у гостиони, кавани, а то су све собе те собе!

Загребачки каноник Гргур Зника мрзио је таки живот. А како и неће? Ено га, велик је као Краљевић Марко! Па таки оријаш да живи у соби? Здравље му је рудјело на лицима, а из силних прса, големих руку и ногу као да ћеш сад, нä, осјетити муњевну искру, како је ударила. Очи му се котрљају у очиштима као двије варнице, које сваки час друкчијим сјајем кресну. Био је у најјачим годинама, па ето мора да свој вијек спроведе у соби! А мора признати, да је и сам томе крив. Сељачки је он син, послали га у школу, да буде свећеник, а на ту помисао вазда би његова мати заплакала од ганућа. Њезин син — па да му онако руке љубе, као њихову жупнику! А тако је и било, Гргур постаде свећеник, а његов отац и мати видјели су, како му људи љубе руке! Гргур постаде и жупник! Еј лијеп ли је био то живот! Био је на селу, жупа му носила на годишу којих осам до десет тисућа круна, а он водио господарство, као мало тко. Јашио на поносну коњу од винограда до ливаде, па у поље и у шуму надзирући своје раднике и одређујући, што ће се радити даље. Лијеп је то био живот, да, али му ђавао није дао мира, и он пожеље да постане каноник у Загребу. И постао је — па сад ето мора да буде — у соби тер у соби!

Нестрпљиво гледао је каноник Зинка априлске вјетрове, како га дражe. Једва би мало рашчистили обзорје и потјерали гомиле облака на једну страну, већ ено за протјеранима лете нове црне гомиле као зли дуси, а из њих каткада udари густа, ледена киша. Тко да се усуди поћи далеко од куће — без велике силе? Да прокисне до коже и ухвати — упалу плућа, па можда и — умре! Не, то није потребно.

Дан на дан гледао Зинка на свој тлакомјер, али све бадава, вријеме било нестално. Сваки дан погледао Зинка метеоролошки ступ на Зрињском тргу, не би ли можда открио, да — се његов барометар покварио! Али барометар на Зрињевцу казује баш као и његов код куће. Вјетар те вјетар!

А у све то вријеме договарао се Зинка нешто са својим црквеним поглаваром. Све нешто тајно говоре, машу рукама, потврђују главама, решетају свећенство бискупије, има пуно чему да се приговара, а они би ради, да све злоупотребе укину. За покојнога главара увукло се којешта у цркву, што и не ваља. Покојник био је стар, а и сам није био чист од порока — па је зажмирио оком, кад су му друге тужили. Дапаче говорило се, да је тај високи црквени достојанственик био — слободни зидар! Смилуј се, Боже! Али сад је дошао крај нереду. Нови главар не трпи тога! А мудар је он доста, да и изведе своју намјеру. И кадгод се разговара са Зинком, сваки дан га пита:

— Кад ћеш ићи?

А Зинка погледа на небо, да види облаке, па рече:

— Ма ићи ћу, ићи, само да се хоће увременити! —

Напокон дођоше и ведри дани. Освануше свибањска (мајска) јутра, хладна додуше, али здрава као здрава сељачка дјеца, једно љепше од другога. И каноник Зинка — пошто је добро испитао барометар и видио, да се из свих творница око Загреба диже дим у вис, те пошто је прочитао брзојавно извешће о смјеру дувања вјетровâ по средњој Европи, те из свега закључио, да ће бити лијеп дан — тада се он отпути по свом — апостолском путу. Слуги је заповједио, да запрегне коње под кочију и пође за њим, он — пречасни господин каноник — он ће пјешке, али ако би му се хтјело возити, кочија ће бити близу.

Раним јутром још прије сунчана излаза отпути се Зинка из Загреба пјешке — за њим су ишла кола — па крене у Загребачку гору. Хтио је да походи свога пријатеља Тому Кор-

дића, жупника у Шестаковцу. Томо је био старији од Звонке, али се у клерикату нађоше, а били су већ и прије познати, ево како. Томо је био син властелина онога села из кога је био Звонка родом. Дједи Томини били су некоч господари селу, а Звонкини дједови бијаху покорни кметови. Но кад је год. 1848. Кошут у Маџарској укинуо кметство, морала је и у Хрватској престати робија. Кад су то властелински „шпаши“ прогласили народу, нијесу хтјели људи да вјерују бојећи се какве пријеваре — та познали су они своју господу. Морали су људе силом тјерати кућама, јер је било речено, да ће властелин, који би кметове задржао у послу, бити ужасно кажњен. А кад народ види, да и збиља нитко нигдје бадава не ради, да је „работа“ престала, удари у пјевање као никад прије ни послије. Никнуше ватрене „илирске“ даворије, те мјесто на работу, оде све на Маџара!“ Али властела пропадоше, није било бесплатних радника. Стари чувари краљевства ишчезнуше, нестаде породица, које су давале народу судце и жупане, дођоше нови људи на владу, синови кметова загосподоваше племством. Властела осиромашила, кметови никад и не бијаху богати — и тако си их све могао купити, да је само новаца било! —

Отац Томин већ је видио, како нагло пропада. Имао је два сина, старијега Петра и млађега Тому. Знао је, ако стану дијелити властелинство, пропаст' ће и прије, зато одлучи да Петар остане на дому, а Томо нека иде у свећенике. И Петар и Томо бијаху с тиме сугласни. Мислио Томо: бит' ћу бискуп! А и Петар је то мислио и надао се, да ће му брат' бискуп помагати. Али јаох! Понајприје умрије Томин отац прије него што је син постао свећеник, па му тако није могао прискрбјети ни добру жупу, а камо ли што више. Старији брат Петар борио се на господарству, скоро се посве посељачио, али ипак није могао успјети, презадужио се и умро од жалости. Властелинство буде размјерено на мале части, које покуповаше сељаци, — синови бивших кметова.

Томо остаде сиромах капелан. А силно му се журило да добије жупу! Зато је и примио Шестаковац, сиромашну, горску жупу с мало дохотка. А зашто му се журило? Био тамо у његову сусједству још један властелин — и он пропаде, а иза њега остаде јединица кћерка. Ово двоје младих људи — Томо и кћерка сусједнога властелина Катарина — видјеше пропаст свога рода, видјеше, како их је судбина бацила из њихова

дома — напоље! Није чудо, да су се они најприје горко једно другоме тужили, а онда се и заволели и заљубили.

— Куд ћеш и камо ћеш? — питао Томо Катарину. Хоћеш ли у народ? Не можеш у њему живјети. Говориш француски, удараш у гласовир! Пођи к мени, бит' ћеш ми господарица, неће бити касно, али — тко ће нас други разумјети у нашој невољи?

И Катарина обори главу — и пође у Шестаковац.

И сад је Зника ишао к потомку некадашњих господара свога рода. Па гле, он, Зника, он је каноник, а Кордић — само жупник на доста слабој жупи. Зника је често посјећивао свога пријатеља — и било му га жао. Зашто му не би помогао до каквога бољега мјеста? А Кордић бијаше тако паметан, наображен, фин човјек. Та мора то бити ипак тешко Кордићу, да је његов сељак каноник, а он — властелин — само жупник!

Тако је Зника премишљавао успињући се лаганом стрмнином на обронке Загребачке горе. На час би застајкивао, да се мало одмори, а да се и наужије лијепа видика на посавску равницу. На истоку бијаше све као у пламену. Сунце је позлатило лаке облачке. Све је сјало као усијано гвожђе! Свјеж ваздух раздрагао Знику. То је дакако друкчије, него у граду, осјећао је он. Ej, док је он био на селу! Није додуше имао толико дохотка, али могао је и тамо да држи кочију, а појести не може ни данас више, но колико му стане у желудац! Роса се искрила по древећу и прелијевала се у црвене, модре, жуте и зелене драгуље! Чудио се Зника, како је то све већ озеленило! Доле у граду то се не опажа, видиш тек осамљена стабла, а ту, гле, већ сва шума пролистала, у даљини види зелена поља, ма — све покрио живот, а он то није ни знао тамо у граду! Сунце га стало гријати, па он свуче горњу хаљину и положи у кочију, а онда крене пјешке даље. Пут је био сух и чист, а дизао се све лагано више и више. Далеко у равници текла мирна Сава, па се љаскала као сребро. Иза ње виђеле се „Вукомерићке горице“, ниска брда, завита у красно модрило. Из творница око Загреба дизао се из високих димњака густ, црн дим, дизао се у велику висину, а горе се раширио као облачак и расплинуо. Самоборска и окићка гора на западу модриле се као небо у зениту, а по њима пливале бијеле, лаке магле, као да су сложене од самих пахуљица. Све је то Зника проматрао одмарајући се на своме путу. Право је рекао пјесник кад је кликнуо: Лијепа наша домовино! — дође Зники на ум

само од себе, а у срцу нешто га заболе, јер је осјећао, да је ту земљу и он туђинцу продавао! Али зато ће он сада то све поправити. Најприје треба свећенство уредити, а онда помоћу свећенства подпћи народ на ноге.

Већ два сата ишао је Зника пјешке. Мало низбрдо, а онда опет много уз брдо, опет мало низбрдо, па опет горе. Десно и лијево прострли се прекрасни виногради, све засађено у редовима, а лоза се пење по жици. Таково шта није било за његове младости. Кад би његов отац нашао гдје лакат дугачак комад жице, спремио би га добро и чувао за већу потребу — а сад гле жице у обиљу! Бадава, култура то сама доноси!

У даљини видјела се већ црква и жупни двор његова пријатеља Кордића. А какав рај био је то! Сав у једном цвијету! Воћке око дворца цвале, а пред дворцем простро се цвијетњак, чист, уређен, као умивен и очешљан! Подаље ено господарска стања, све добро одржано, све окружено воћкама, све цвате! Красота! кликне Зника, постојавши мало. Па ето такав снажан човјек, који је то све створио — закопан овдје! Око дворца жупнога простирали се сами виногради, а све ново насађени американском лозом. Који трошак, сјекне Зники главом, све то риголати, гнојити, садити, онда цијепити, а сада одржавати! Из винограда су зијевали у вис топови, којима се пуцало против облака који су пријетили тучом. Још и то! А моји старци садили виноград — ај, како! Без реда, заболи гдјегод комад лозе у земљу — и ето трса! И Зника се морао насмијати. Око њега птице пјевале, а он их познавао по пјевању још из оних времена, док је као дјечарац био пастир код свога оца. То је кос, то дрозд, ово сјеница, ово чешљугар, а тамо у грму и славуљ! Зника их је очима тражио и драговао с њима.

— Још мало — и ја ћу почети стихове градити! — смијешио се Зника сам себи и својој раздраганости. Гледао је у воћњаку Кордићеву — умјетна гнијезда птичја, што их је Кордић — можда и сам својом руком начинио и тамо причврстио. У гнијезда су долијетале и одлијетале птице. Дрвеће је било красно развито, свуда се опажао траг човјечије руке.

Зника се пожури, да загрли пријатеља. Видио га у воћњаку крај пчелињака.

— О, здраво пречасни господине! — у чуду се јави Кордић — а онда заче латинским језиком да пита Знику: Како је? Како здравље? Шта је ново?

Кордић је говорио латински савршено, био му је то „очински“ језик. Отац његов знао је латински, па је са сином говорио увијек само латински, надајући се, да ће се повратити стара времена, кад ће опет требати латински језик у управи, судству, и свуда, као прије године 1848, и тако је и он научио латински.

Зника није био тако чврст у латинштини, па му се мало смркне образ. Но угодност га свлада брзо и он ће ласкаво:

— Сад ето јасно видим, како говоре астрономи, да је наша земља звијезда, а ми да пловимо по небу! — и покаже рукама све красоте око њих.

— Истина, истина, — смијуцкао се Кордић, — на звијезди пловимо небеским простором, али рај морамо себи сами створити!

— Зар створити? Ова ти земља изгледа као дућан, у који је Бог набацао много свакојаке робе, треба је само уредити, па ето раја! Ти то најбоље сам доказујеш овим својим господарством.

— Да, да, ви градски људи дођете к нама, кад је овако лијеп дан — и дивите се. А коликим знојем, борбом створено је то! — Али — ја знам — ти си огладнио! Пођимо у собу — или не! Овдје код пчелињака окријепит' ћемо се. Ја сам додуше већ једанпут јео данас, али томе је већ дуго, могу и још једанпут! — смијешио се домаћин, а онда зовне:

— Марице, Марице!

Из дворца изиђе дјевојка од двадесет година, румених образа како их знаде само село зарудјети, а пуних груди и бокова. Опазивши странца, мало застане, но одмах се опет пожури и поскочи, јер је Знику познала.

— Добро дошли, пречасни господине! Ви сте уранили!

— Реци мами, да ћемо овдје доручковати, па нека дође и она к нама.

Дјевојка одскакуће у дворац. Жупник и каноник сједоше за стол крај пчелињака. Из дворца изађе старија госпођа. Добрано сиједу косу пригладила по старој моди, ступала лагано али сигурно, а огрнула се огртачем. Пречасни господин поравна свој црвени канонички појас и нехотице, а онда устане и поклони се ступивши два три корака напријед љубазно се смијешећи.

— Љубим руке! Ево мене на добру каву и на свјеж зрак, што га у Загребу не можемо за нике новце добити, а овдје га има бадава у обиљу!

— Зато ми не можемо овдје за нике новце добити ни мало вашега казалишта, или којег концерта из глазбенога завода, или из „Кола“ — врати жупник.

— Хвалите Богу, да га нема, остаје нам више новаца, а тих нам треба више од казалишта. Па шта ће нама, старцима, казалиште? А ви сте и свећеник! — просвједоваше госпођа.

— Па ја и не мислим на себе, рече жупник, али гле ено Марице — ја бих заспао у казалишту, али она не би!

— Не треба вама све то, важним ће гласом каноник, ви све то уживате изворно, непатворено, што ми, градски људи добивамо тек на умјетни начин. Та има ли љепше декорације, него што је ево овај крај? Па све то имате бадава и сваки дан!

— Да, да, уозбиљи се жупник, бадава, мислиш ти! Па хајде да ти приповиједам. Кад сам дошао на жупу, живјело се ту друкчије. Није било честита воћа, крчма — и то жупничка — била ми је преко пута, а све подерано. Морам рећи, да сам прве године живио и ја као и сви моји предшасници. Имао сам винограде старе лозе, брао сам, продавао вино — и живио. На једном стисне нас све скупа невоља. Трсна уш дође на наше винограде, а ми поља и немамо. Пропадоше нам трсја у двије три године, а ми остадосмо просјаци. Народ ми се стао разилазити тражећи заслуге по Загребу — а моје потребе биваху све веће! Звонимир је био у другој гимназији, Томислав у трећој — а на раду је био Бранимир! Требало је за све плаћати — а откуда? Тад сам се пренуо! Знамо то најбоље ми, ево Катарина и ја. Купио сам двије три краве и стао шиљати млијеко у Загреб. Али да! Једна крава рђава; други пут опет не плате млијеко, тужи и бори се! Научио сам ја куповати краве! Читао сам много о томе, много говорио са сељацима и сељанкама. Слушкиње нијесмо имали, ево Ката је музла краве сама. Упутио сам сељане у трговину с кравама, у млекарство и сирарство — а све за Звонимира, Томислава! — закључи жупник смијешећи се, а прекинуо је зато, јер је дошла Марица и донијела каву са скорупом.

Каноник је гледео цватућу дјевојку, а у срцу га нешто стегне. Дошао је он с бискуповим налогом — да и њу и њену матер и браћу — протјера из жупнога двора! Зато је шутио и слушао, како је жупник даље приповиједао.

— Али све то није оно право, настави жупник. Чуо сам ја о регенерацији винограда, па сам сновао, како да се при-

хватим посла. Требало је земљу прекопати на седамдесет сантиметара дубоко, требало је набавити америчку лозу, а цијепио сам сам и тако учио тежаке. Напокон је стао виноград доносити корист, огромну корист, хектолитар вина продавао сам све по четрдесет форинти, а продао сам већ прве године, кад је виноград стао радити, двадесет хектолитара; касније ишло је на стотине! Виноград је тражио добар подрум, градио сам кућу, а и гној, а говеда опет хоће добре стаје — и тако сам све поправио и пољепшао. Но дотле сам се окупао у зноју! А колико пута лупио сам главом о зид! Колико ми је муке пропало, док сам изучио господарство, док сам се упутио у трговину — ej, ej! Ал зато су Звонимир и Томислав били спашени! Један је судац, други лијечник, Бранимир је архитект и подузетник, а Марица је учитељица, а неће ни други пропасти.

Док је Кордић Томо то све приповиједао, премјештао се Зника с бока на бок, као да сједи на иглама. Сваки час чуо би коју ријечцу, која га је опекла. Та и он је човјек, има срце, а био је и млад!

— Тако је, тако! — потврди г-ђа Катарина — коју су иначе сви звали „господична", и која је жупнику говорила: „Ви" — како би свијет мислио, да су туђи! Проживјели смо тешких дана, али смо своју дужност испунили, па сада већ не желим ништа, него да ми Бог даде овдје завршити моје дане, овдје, гдје сам проживјела толико црних дана — па ипак све свладала. То ме испуњава задовољством!

— Да, да, најслађе су успомене на побједе! — рече каноник пометнув задовољно жлицу. — Изврсна кава! Ми немамо таке у Загребу.

— То ти вјерујем, прихвати домаћин. Каве имате, али млијека не. Ово је млијеко од крава, које сам ја сам изабрао у Штајерској, на Алпима, а онда — знам ја и чиме их крмим, и како крму гојим. Хоћеш ли можда да ти све то покажем?

— Баш сам те то хтио умолити! — рече Зника сав сретан, да је могао устати. — Опростите, рече он обративши се госпођи, али Томо је све тако уредио и све знаде тако занимљиво причати, да човјек мора зажељети, да све то сам види.

— Само не идите далеко, објед ће бити готов тачно у подне! Ја се надам — ви ћете, пречасни господине, бити наш гост! — дометне с љупким изразом лица госпођа.

— Та то се зна, то се зна! — рече жупник, водећи каноника испод руке.

Но господину канонику није било до господарства у тај пар. Он је хтио да буде са жупаником на само, зато је и пошао да гледа господарство. Једва су одмакли десетак корака, започне каноник:

— Јели овамо у твој мир продро глас о нашем новом црквеном старешини? Чује ли се шта за његове намјере?

— Не бринем се! За мене ти нема више ништа ново — а опет, ја сам на све приправан!

— Ја сам већ много с њим разговарао — и морам ти рећи, да ми се свиђа. Има човјек нових идеја!

— Хм, нових идеја! Да није Лутор? — насмијеши се жупник.

— Говорим озбиљно! Ево чуј! Мисли он о томе, како би подигао моћ цркве. Црква мора бити највиша власт у Хрватској. У ту сврху хоће он да прибере око себе понајприје све свећенство.

Жупник стаде каноника позорније слушати.

— Па зар ми нијесмо с њим?

— Та да, ал не у свему! Он хоће да будемо сви једна мисао. А да његов посао буде импонирао, свакому улијевао штовање, зато хоће, да сакупи најодличније свећенике у непосредној својој близини!

— Гле, гле, као какав краљ!

— Ти — видим — у све то не вјерујеш! Али ти кажем — он има већ попис свих оних свећеника, који су се било у чем одликовали, па са сваким жели да ступи у особно познанство; хоће ако ништа више, а барма то, да се са сваким дописује.

— Ма — le roi citoyen, краљ грађанин! Па против кога иде он?

— Против кога? Против никога! Он жели да вазда буде с владом у најбољем споразуму.

— Прије си рекао, да и с народом хоће да буде у слози. Па онда? Зар тако није било и до сада?

— Да, да, ал зар ти не видиш — хоће да буде с пуком у најтјешњем пријатељству — разумије се — преко свећенства, а с владом — и опет преко свећенства — зар ти не видиш да је то — моћ, то значи владати владом и пуком, то значи сјај цркве.

Жупник је шутио један час, а онда додаде:

— Хе — видит' ћемо!

— То није доста. Бискуп жели и тебе видјети у својој војсци! — одапне каноник опрезно прву стријелу.

— Мене? Не знам хоћу ли му моћи чиме послужити. Па како је баш пало његово милостиво око на мене?

— Е видиш, то је твоја заслуга. Знаде он, да си изврстан латинац, а зна и то, да говориш и француски, дакако и немачки, да знаш и друге језике, преводиш, пишеш, да си уопће — литерат!

— Није право упућен! Ја нијесам литерат. Истина, преваћам из разних језика — али само ради новаца! Од ретка шест, седам — до десет, дванаест филира! То ти се ради кроз зиму, и заслужим толико, колико Мирослав треба у једној години! А то ти није никакав литерарни рад. Хоће ли наша глава, да му што преведем — нека наручи.

— Бит' ће и то. А да видиш како те бискуп цијени, он би био вољан да ти пошаље црвени појас и именује те вицеархиђаконом.

— Био би вољан? Па тко му брани?

— Нитко. Ал видиш, он би желио, да вас око себе скупи, па да уведе дисциплину међу млађе. Нас старије већ ће пустити у миру, ако барем само пред свијетом покажемо, да смо такови, како он то хоће.

— Па што он то хоће?

— Желио би он у свећенству уздржати строги целибат. Зато би му драго било, да се ти барем на неко вријеме растанеш од своје газдарице.

Жупник застане. Погледа Зинку, а онда рече:

— Зато си ти дакле дошао? Па хоћеш да баш на мени почнеш? — И он се насмије некако злорадо.

— Е знаш, то ти је тако. Ти никад и пред ником не тајиш, да ти је то жена, а оно да су ти дјеца. А то је најгоре то је јавна саблазан.

— Не, него баш обрнуто, јавна је саблазан то затајивати. Али чуј, ја знам други начин, како би се то могло ријешити. Укините целибат, кога се и тако нитко не држи.

— Како можеш такова шта рећи! Та зар не увиђаш, да је нама овако лешпе? Ако ми газдарица није поволи, отправим је.

— Да, и тако живиш у многожению! Па гдје је ту целибат?

— Но знаш, бискуп не тражи да се разиђете за увијек. Он мисли само привремено, да не буде саблазни, јер он жели тебе учинити канонином. Будеш ли једном у Загребу каноник, моћи ћеш Кату смјестити камо у стан у приватну кућу... Тако и други живу...

— Шути, молим те! — прекине га жупник. Мене не ћеш завести у напаст! Па на тај начин! Одурно!

— Ти мислиш, да те варам. Али чуј само. Ти си у владиној странци уважен човјек, ти си стални саборски господарски извјеститељ, у тебе је моћ, па сад вјеруј, да те бискуп жели предобити за себе — ако барем мало попустиш.

— Јахахаха, — погледа жупник Зинку с неким сажаљењем — па сте бискуп и ти мислили, да ћу ја за таку трицу оставити жену — и то какву жену! Изображену, те вас обојица не бисте знали с њом ни разговарати, а онда жену, која је била несретна као и ја, кад је к мени пошла, жену, која је са мном премучила највеће муке, док смо дотјерали до овога благостања — и ту жену, мислите ви, да ћу ја сад оставити! И ви, луђаци, мислите, да ћете владати свијетом! Слабо ли га познајете!

— Amice, не ради не само о том, да се ти одрекнеш жене, та најпосље већ си стар! Али друго нешто мисли бискуп. Дочуо је он, да влада потајно смишља, како да уведе цивилни брак! Не ћеш више ти вјенчавати парове, него можда твој учитељ, биљежник општине, или било ткому драго. Против тога треба устати. Влада ради, како да ни један свећеник не дође у сабор па ни ти, ма да си њезин човјек. А баш тебе би бискуп на сваки начин хтио видјети у сабору. Јер ти си спретан парламентарац, а к томе од старе и племићске породице! Зато бискуп мисли с тобом даље. Он би желио, да ти постанеш његов бискуп помоћник, јеси ли чуо, бискуп! — а као такав имаш вирилно мјесто у сабору, не зависиш о избору.

— За све то ја своје жене не остављам. Добро осјећам твоју прорачунану опаску, да сам стар, да ми не пристаје говор о жени. Добро дакле, ал помисли на моју дјецу. Не ће ли она с правом рећи: Наш отац је за маснији комад печенке — оставио под старе дане нашу матер — по налогу какове год рђе, да, бискупа ће држати рђом! А онда, драгане мој, ова жена није само моја супруга, не, она је живући толике године уза ме, дијелећи са мном добро и зло, постала мој најбољи пријатељ, каквога немате ти ни бискуп уза све своје новце. У вашим боле-

стима нитко вас не буде тако дворио и његовао, вашем се оздрављењу радовао, као што ће се Катарина уза ме трудити и муке ми олакшавати. Па њу да оставим, дјеци да дадем најрђавији примјер? Никада!

— Чудан си ти човјек! Домовина то од тебе тражи!

— Што домовина треба, то ја знам боље него ти! Остави ме с тим у миру! Ја сам парламентарац.

— Ја мислим, да бискуп има од тебе право и тражити, да служиш Богу и цркви.

— Тражити?

— Да. Он ти заповиједа, да отправиш Катарину?

— А ако не послушам?

— Позват' ће те писмено.

— Е, ја ћу му одговорити! Написат' ћу: Када своје газдарице отправе сви каноници, па остали свећеници онда ћу и ја своју — а то неће бити никада.

— Одузет' ће ти бискуп жупу — помисли на твоје винограде, господарство, на сву уложену муку.

— А не ће ме учинити бискупом? Но усхтједне ли ми узети жупу, а ја ћу се притужити папи у Рим.

— Хаха, насмије се Зинка, зар ти мислиш, да ће папа дати право теби?

— Тада ћу вам бацити штолу и хаљу!

Зинка застане, као да се уплашио.

— Па би ли ти то учинио? Бог ће те казнити!

Жупник је био већ у ватри, па одврати поругљиво:

— Није Бог бискуп ни каноник!

Зинка је шутио за час, а онда рече посве мирно:

— То је већ бласфемија, зато не ћу више да о том говорим. Али само ми још то реци, што ћеш онда, ако пустиш жупу?

— Бојао сам се тога вазда, зато реци своме газди, да сам само зато постао ступ владине странке, да ме у оваковУ случају буде бранила.

— Мислиш ли ти, да ће се влада ради тебе заратити с једним тако моћним прелатом?

— И на то сам мислио. Ови виногради, што их видиш око жупнога двора, нијесу жупнички, него моји и Катаринини. А мораш знати, да сам ја потпуно господарски изображен, проучио сам хемију, шумарство, рачуноводство, политичку економију, знам више језика — и не дам си господовати над својом особом.

— Е кад је тако — ја одлазим — рече Зника окренувши се лагано натраг.

— Зашто да одеш? Чуо си истину — па сад можемо мирно наставити шетњу, а онда објedовати, попити чашу вина, па кад захлади, можеш се одвести.

— Не ћу, не могу! Што би ми бискуп рекао, кад би чуо, да сам ја послије свих оних бласфемија остао код тебе на обједу!

— А ти иди кући! Сељак си био, сељак си остао, робуј! А ја, видиш, био сам племић, привикао сам слободи, па не ћу да покорно уђем у јарам.

Зника је шутећи одлазио, а жупник мирно за њим.

— Реци ти бискупу, да ја ипак имам једну жалбу на њега!

Зника стаде и пожудно погледа жупника — као свој плијен.

Али у очима жупниковим горјело је.

— Ево гле моју жупу, — и покаже руком у округ — ту ти живи сама сиротиња. Па ипак ти људи хоће да прошире своју школу и намјесте учитељицу — учитеља већ имамо. Наш натпастир има на годину триста тисућа форинти дохотка — реци му, да га молим нека од сваке форинте откине један новчић, па га поклони за нашу школу — моја Марица управо је лани положила учитељски испит — опскрбјет' ће ми је!

— А хоћеш ли се онда растати с газдарицом?

— Ха-ха, не ћу, за то тражит' ћу вас више! Наш покојни натпастир имао је кћер, коју је удао за часника, кому је помогао до части подмаршала. То је био поштен човјек! То бих и ја радо!

Зника је ишао чврстим кораком према жупниковом стану. Видио је да му се Тома само руга. Тома се скоро и удобровољио, мислио је, да се каноник жури — на чашицу ракије, коју ће му у двору понудити „господична“ Катарина.

У двору — ракија већ чекала, а господарица Катарина дочекала госта љубазно и стала му нудити да пије. Али Зника ни да би се дотакао. Било га је жалосно видјети, како је стао пред стару госпођу, па јој стао озбиљна лица говорити:

— Ја сам дошао по налогу бискупову. Он жели мому пријатељу Томи најбоље — али Тома одбија. Ја знам да му и ви желите добро, па ћете и ту жртву доприниjети. Бискуп жели, да учини Тому каноником, а послије и бискупом, али се Тома мора прије растати са својом газдарицом. Ја се надам, да ви не ћете бити запрека његовој срећи.

Сирота жена као да се окаменила. Није могла рећи ни ријечи, само погледа жупника. Овај бијаше као ван себе.

— То је перфидија, да јој нема пара! Дакако, да ће она за мене све учинити, но да ћете се ви оваква језуитизма латити, таким рђама вас још нијесам држао. Напоље, напоље, напоље! — викао је разјарен жупник Тома Кордић, а Зинка оде блијед као мртвац.

За час возио се у кочији у Загреб. Било га је стид кукавштине, коју је починио. Но што ће бискупу рећи? Ништа! Морат' ће љута племића пустити у миру!

„ПОЕЗИЈА“ М. ЋУРЧИНА

Има темā, које су већ толико исцрпене, да би о њима што ново само геније могао изнети.

Така тема је и сам геније. Било би свакако врло занимљиво, када би читали од генија студију о генијалности, дакле о самом себи. Кога је Шекспир на пр. држао за генија, какве је основне особине сматрао за генијалност, какво је мишљење имао о своме уму, о својим властитим делима и о даровитости других људи? Све су то веома интересна питања, која би на се обратила не малу пажњу скоро свих литерарних радника.

Невоља је само то, што до сад генији нису били тако разговорни, нити су имали појма о оном лепом обичају, који на пр. у новијој српској књижевности све више отима маха и који је постао руглo оне литерарне „пристојности“, о којој је Гете једном тако много сањао.

Наши су новији писци наиме почели сами да пишу критике и „оправдана теоријска разлагања“ о својим радовима. Ако је ко год написао већ хрпу песама или позоришни комад, или превео каквог славног америчанског песника, то одмах потребним сматра, да сл. читалачкој публици у виду какве критике већ у напред разјасни узрок, лепоту и инспирацију свога певања, и т. д. Деси се и то, да сам писац осети своју пропаст (а то је песников пророшки дар) и тада постаје врло комичним, што једне своје радове узноси, а друге куди, чиме обара и вредност оних првих. А и од каке је користи оно дело, које се самоме писцу не допада? Уопште, какве користи налази писац у таким разлагањима, која су поред свога јадног укуса још и одвратна, безинтересна и досадна?

Генијални људи и не остављају за собом разлагања, коментара, ни интимних података о својим делима. Што је и излишно, јер су сами оличени у својим делима. Мане им нестају. О нашем Бранку можеш себи створити верну слику на основу његових песама. Циљ песникова је самосталност и колико је год песама у светској литератури, све оне значе индивидуалност или душевно стање песниково. Слика је у толико савршенија, у колико је вернији отисак оригинала. Песникова је слика песма, у којој бојадисање, нијансе и расположење надокнађују осећаји, језик и слик. Песма мора бити верна, као и слика, коју она не надмашује само спољашном, већ и унутарњом репродукцијом цртежа, а и у томе, што је дуготрајнија. Јер боје се изгубе, платно се временом отрца, али језик, слик и осећање остаје вечито.

Да, то је најглавније, да песник зна осећати: ма тугу, ма радост. Тек он своје осећање изражава, даје и другима осетити. Излишно је трошити речи тумачењем ове његове уметности, тиме би само побркали и бацили у присенак истину. А и нашто китити песника толиким епитетима, нашто говорити да му је то дужност, позив, циљ, правац, интерес итд.? Или желети напр. од њега, да му правац буде моралан?

По мени, онај, који дубоко осећа, не може бити неморалан. Ви велите: песник треба да је поверљив, истинит и беспристрастан? Али онај, који страсно осећа, дубоко мисли, уједно је и искрен, истинит и поверљив; јер велики осећаји онемогућавају претварање. Или ми покажете човека, који у оном тренутку, када га мори страст или патња, није искрен и не издаје и ма једним изражајем лица и ока свога своје унутарње тајне, душевно расположење? Песник дубоких мисли, великих осећаваја и јаке уобразиље уједно је и истинит, поверљив, племенит и моралан; али не на основу развитка и васпитања, већ на основу богомобдарених врлина, талента. — Или ти: песник се рађа, ал' никако не постаје. Један изванредни скок у природи, и куда ми стижемо тек после дуге борбе и напрезања снаге, то он постиже једним својим кораком. Лако присваја и лако претапа у себе — у своју индивидуалност — присвојене ствари. Има фантазију, која као пчела вредно обилази природу и црпи сока из дивних тропа̂ и слика̂ природних. Има свој карактер, који самостално напредује, своје особито око, које све оригинално види. Ал' највеће благо му је срце, које

уме дубоко и нежно осећати, јаче љубити и више мрзети него ми, и које као оно вештачка вага и на најмањи притисак претегне.

Машта га је обдарила најлепшим врлинама — опет само на основу његових песама. Читајући његове песме, ми видимо песника фотографисана у њима; песмом је и нехотице отворио врата своје душе, свога срца и ми гледамо кроз њих и сав његов живот, карактер. Поле бољем посматрачу не треба песник још и изван својих песама — које су најбоља аутобиографија — да разлаже: од куда је узео извор за ову или ону песму, шта га је руководило, да излије своје осећање према овој или оној девојци, од куда је то дошло, да тако јако утиче на њега ова или она ствар итд. итд. А доиста је смешно још и теоријским путем правдати своје певање и стављати поезију своју — у прози — у односнаје свога приватна живота! Та ко зна о Шекспиру више, но да је био месарски син? — Ко зна што о његовој љубави, односнајима у приватном животу, о његовом сопственом мишљењу о својим делима? И могли би још много примера навести, кад би нам тврдња спала на особито доказивање: али из саме историје јасно видимо, да генијални људи нису имали тај обичај, да претресају своје ситнице. То се само сада — у модерном добу — тако чини. Наши стари великани, кад су што написали, сваки им је ред био камен, који се приложио споменику, што им је захвално потомство позније подигло. Кад су говорили, свака им је реч имала свога циља и одмерености: тек да се даду разумети. Нигде код њих не налазимо ниskости, сујете; нигде наметања, уображености, насртљивости, афектације и штреберства.

Али велики људи — прави песници — и нису спали на тако ниска средства, да тиме добију вредност и препоруком или ако хоћете „теоријским правдањем“ својих песама постану славни, чувени и омиљени. Прави песник сам осећа своју вредност и тиме зна, да је нешто више од других. Што би он давао на знање великој маси, какав је он, какви су му осећаји, какав начин у писању песама, одакле узима импулс за њих и кака култура на њ' утиче? Правом и генијалноме песнику је основна особина: да је ћутљив и скроман. Испод свога достојанства би држао, да говори о вредности својих песама, или шта више, да их правда, или у њихову корист да „замеће кавгу“; да тиме силом привуче пажњу т. ј. критику на његове песме и после

да се нађе какав „његов пријатељ“ те да устане у одбрану његову и похвали му и добре и рђаве стране. Тиме је полемика већ готова, и ти видиш како се у јавности, Боже, претресају његове песме. Свеједно је то, да ли се оне хвале или пак куде: ал' тек се види, да се о њима води озбиљна рачуна, а то је данашњем песнику довољно.

Дабогме, да има људи, којима се не свиди то ћутање, та мистична тајанственост генијалних људи. Они би радије желели, да имају што више сплетака, из којих би могли много што-шта констатовати, интимних података, на које би се дало много којешта надовезати, „исповести“, које би после могли анализовати. — Како је за те добро, што данашњи песници у том погледу превазилазе генијалне песнике и нема ситнице, а да је не би исказали, или песме, да је не би оправдали, превод, да га не би похвалили или у свакидашњим новинама већ унапред објавили, и тиме створили терен за своја будућа „сочиненија“. Само што је ту опет та невоља, што они још нису генији и колико год говорили о себи, правдали и заподевали кавгу у корист својих песама — не могу они никако заинтересовати, обратити на се пажњу озбиљне, књижевне критике. Нису генијални, ма колико се држали да су то! Геније се ствара — каже се обично? Створити може се само нешто ново а к' томе, да човек што ново створи, потребно је познавање старих ствари; јер иначе чиме се доказује, да то већ није негда било, што ми сад мислимо, да је ново? Данашњи песници не баве се студирањем старих песничких производа; они се баве сами собом. Место да читају и уживају у туђим производима, они читају само — и разуме се — уживају у својим песмама. И то је можда узрок, да им је уметнички укус у тако великој мери покварен.

Јер они се не уче на чувеним, класичним и природним производима и делима наших великана, већ уводе неке нове начине певања, мајмунишући стране народе, и да би се расчули и обратили на се читалачку пажњу они употребљавају своје лично пријатељство, да би један другима на помоћи били у тако ниском подузећу. Оно интимно, симпатично пријатељство, које тако лепо карактерише приватни живот наших старих, великих књижевника, али које они ни под који услов нису уносили у саму литературу, данас је нешто сасвим обично и оправдано, јер то данас захтева симпатија појединих „пријатеља“ или песничких колега, да један другог хвале и критикују песме.

Тиме дабогме, да изазову пажњу и човек мора силом да се заустави код те полемике, где се на сав глас „заподенула кавга" о њиховим песмама, те да виде о чему је реч. Рекох силом, а ево зашто:

Кад човек оде на вашар и види ону силну робу за продавање, њему западне око за каку лепу, корисну, честиту и добру ствар, те баш да се сагне и да ју купи, кад ал' онај Ausschreier са рогља дигô на сав глас вику и дерући се показује, узноси и препоручује своју лошу робу, те дражи тиме радозналост публике. Силан се свет скупио око њега, те блеји... ал' — зато ипак ретко ко шта купи, — а он се сав запенушио од силне вике и показивања. Не може човек, а да не оде до њега и види, шта он то хвали толико и препоручује? И онда се уверавамо, да је то све најлошија роба, те га игноришући остављамо и враћамо се опет оној честитој, скромној шатри, у којој купујемо само добру и солидну робу. Дабогме, да тај модерни Ausschreier и прода што, али је то све слабо, и што прода није вредност његове робе, већ заслуга његове дреке и галаме, с којом силом одвраћа пажњу и трезвеност публике. Ал' то је сад у моди, и човек може ето и на тај начин да растури свој рђави еспап.

*

На исти такав начин обратио је пажњу читалачке публике на своје песме Милан Ћурчин, кад је у 65 бр. „Срп. Књижев. Гласника" од 1903 год. „заметнуо кавгу" о својим песмама. Нити је когод нападао његове песме, нити је когод хвалио, нити се уопште дотле водило о њима рачуна, па од куда онда кавге? Ја знам, да је Марко Краљевић само онда заподевао кавгу, кад је напит био, или баш кад је нашао на како безобразно Туре, које му није хтело да се склони с пута. А М. Ћурчин је тек морао бити у посве нормалном стању, кад је писао о његовим песмама?

Ви ћете опет казати, како то онда, да М. Ћурчин без икаква разлога и нападаја долази на ту мисао, да пише и говори о својим песмама, кад га на то није нико позвао, нити је когод дао повода, да он сам мора да устане у одбрану својих песама? Шта је он управо смерао и је ли имао од тога какva интереса?

Па наравно. Баш зато, што се о његовим песмама дотле није водило никаква рачуна, предузео је себи Ћурчин, да баци кост међу читаоце: да говори и уздиже своје песме, да што

као казо Др. Св. Стефановић „теоријским путем оправда своје певање“, и да изнесе свој ауторски суд о њима, па ће се ваљда тек наћи когод, који ће се упустити с њиме — Боже — у кавгу. — И младом песнику је упалило. У 42 бр. „Бранк. Кола“ од 1903 одговорио му је омиљени и већ добро познати, признати песник српски Милорад М. Петровић, писац оних дивних „Сељанчица“, које су у сваком српском срцу нашле на тако велики одзив и допадање. Замерио је наравно Ћурчину у првом реду његово разметање и нескромност и одбијао је нападај Ћурчинов против његових „Сељанчица“.

Замерити је свакако Петровићу, што се он, као већ признати песник упустио у полемику и обзирао на Ћурчиново писање. Та свакоме је било јасно и очевидно, зашто је Ћурчин оно писао и шта је тиме хтео? Просто то: да се о њему почне говорити, водити рачуна, писати критике о његовим песмама и он тиме да дође до гласа; а читалачка публика да се увери: колико се води рачуна о његову певању и како његове песме служе данас за полемисање и како се неки критичари боре против њега, како га други опет хвале и узносе итд. Истина у Ћурчинову писању, био је лично додирнут М. М. Петровић, те је он можда зато одговарао? Но, требао је свакако ћутањем, тим најбољим игнорисањем дати познати Ћурчину, колико је и да ли је уопште вредно обазирати се на његова писања? И тиме би било свршено. На његово писање не би се нико обзирао, остало би без постигнута циља и без озбиљне пажње. И то би била најбоља сатисфакција, колико вреде Ћурчинове песме и колико се његово писање узима у обзир. Међутим је нападнути Петровић одговорио и тиме јако згрешио; њега је Ћурчин намамио фино на лепак и он је и нехотично потпомогао да се М. Ћурчин рашчује. Једини је он крив што се данас пише о песмама пом. песника; јер да он није одговарао, не би се ни сетио Др. Свет. Стефановић, да устане и брани свога „пријатеља“ и бечког колегу и да узносећи поезију Ћурчину обара опет вредност Петровићевим „Сељанчицама“. (Види бр. XXI. „Прегледа“ од 1903, што излази у Мостару од Пахера и Кисића). Али како ми изгледа, Свет. Стефановић и нема баш много воље, не отпада му од срца да пише и брани песме Ћурчинове, чини ми се, да му то није била чак ни главна циљ, — он то чини канда само из пријатељске дужности; — већ да је њему том приликом допао шака М. М. Петровић, те удри по

њему! И шта вели: како сме да устаје „Стојник“ против Беча, тог модерног запада.

Па ко је тај Св. Стефановић и откуда је? Па, Боже из Јагодине! А против кога? Против „Стојника“... Авај сестро, против брата свога!

Рекао сам и сада и мало пре, говорећи о интимној вези песника-колега, да они своје пријатељске одношаје преносају у књижевност; па онда сам рекао и да у својим критикама, исповестима итд. сами говоре о својим не само постојећим, већ и о будућим радовима.

Да докажемо то: Др. Св. Стефановић је свога пријатеља и бечког симпатичног колегу узео у одбрану против оправдана нападаја Мил. М. Петровића и исказао своје мишљење о песмама Ћурчиновим и рекао, да у њима има „права, истинска лирска осећања“ и „просте, лирске, хајнеовске краткоће“. За песме Мил. М. Петровића пак вели, да му песме и нису песме „јер им недостаје песничка идеја, песничко осећање и песнички израз“. Али док ћемо читати „Дивље сонете“ и друге с муком сковане песме Св. Стефановића, које ћемо прочитати — и квит, дотле ћемо уживати и учити на памет оне дивне „Сељанчице“, које су поникле из убавог Стојника и прирасле за душу и срце наше.

У књ. XI. бр. 4. „Срп. Књ. Гласника“ од 1904. год. пише опет Ћурчин и говорећи о преводима Св. Стефановића, узноси их и препоручује; шта више не задовољава се штампаним издатим, преведеним песмама Стефановићевим, већ он износи пред читаоце још и два новија превода, које је он „пре неку годину у бечкој „Зори“ приказао“. Оба су превода познате Хајнеове песме: „Am leuchtenden Sommermorgen“ и „Ein Fichtenbaum steht einsam“, али преведене тешко, без топлине и хајнеовска заноса и особите вредности.

А да докажем оно друго, т. ј. да се говори о радовима, који ће се тек штампати, упозоравам читаоце на XXII. и XXIII. број „Прегледа“ од ове год., у коме Св. Стефановић бранећи Ћурчина и кудећи Петровића, говори при завршетку своје критике о његовим преводима славнога Е. По-а „једног од најгенијалнијих лиричара Америке и Европе“, који ће скорим угледати света и стављa их читалачкој публици на углед.

Еле као што видите, данас се пише, да се пријатељ похвали и одбрани, конкурента и добро примљени песник обори,

а себе у обојима уздигне и препоручи своје песме — као бајаги „узевши их за подлогу“, али зато „оправдано теоријски“ само „с мало необичне полазне тачке“ и т. д. Ма како се хтео М. Ћурчин да оправда у одговору Мил. М. Петровићу, штампаном у 44. бр. „Бранк. Кола“ и да изврће кавгу са дискусијом, што тек није једно и исто, његова ће исповест о сопственим песмама остати зато јасна и очевидна, као какву је и само уредништво „Гласника“ држи, што није хтело ни да прими одговорност на себе за Ћурчиново писање, већ је то оставило самоме њему. Оно је шта више и противно томе и упућује га: „да скромност има више вредности, но што се то њему чини“; и само уредништво „Гласника“ кратко, ал' јасно и најбоље оцењује песме Ћурчинове, кад овако пише: „оно што је ново не мора увек бити добро, новине имају врло често успеха, само благодарећи променама моде, без икаквих стварних, добрих особина, шта више уз пркос својим рђавим особинама“. Одговара му и добацује: „да се нечије дело може не допасти и из других разлога, а не само с тога, што читалац не би био на висини пишчевој“... као што то себи уображава М. Ћурчин.

Ето као што видите читаоци овако мисли уредништво „Гласника“ о „своме симпатичноме сараднику и пријатељу“ и немојте мислити, да је то заслуга и вредност Ћурчинових песама, што их видите штампаним у „Срп. Књ. Гласнику“ и у „Бранк. Колу“. Госп. Богдан Поповић познат са свога великога либерализма у књижевности, хоће штампањем песама од млађих и сасвим нових писаца, да их привуче у свој орган, те да се они у њему образују, чисто уче, извежбају. А за оно „симпатичан сарадник, наш пријатељ“ и т. д. немојте се чудити, јер шта је данас обичније од симпатичних и даровитих сарадника? Читајући дневне новости и наше књижевне листове, морао би се какав наивни и лаковерни странац зачудити и позавидети срећи и напретку српскога народа. Јер данас имамо већ толико генијалних људи, као никада досада и ко није „генијалан“, тај зацело мора бити да је глуп. Читајте само: „Наш генијални романописац г. Н. Н. обдарио је српску књижевност опет са новом књигом“. „Наш симпатични пријатељ и генијални песник г. Х. У. познати сарадник нашега листа отпутовао је на југ, и т. д. Овако што наћемо на сваком кораку у нашим дневним листовима, чији су сарадници од првог до последњег све само генијални људи. Генијалан је уредник, из-

давалац, главни сарадник, страни дописник, репортер и др. Како ти сви генијални људи могу да се сложе у једном шатору, то је већ теже замислити! Али тако је — јер то веле, Боже, наши листови, наше новине, а они увек имају право.

Међутим је у истини генијалност изгубила данас своју праву вредност. Ко има дара, тај је код нас већ „генијалан“, а ко има ма само и мрвицу од даровитости, тај је већ: „даровит“. Ми смо у томе за чудо врло услужни и кавальерни једни према другима. Зато је данас новија књижевна критика у нас и изгубила кредит.

*

Али да пређемо сад на нашу главну задаћу и смер! Да видимо поезију Ћурчинову. Он бар држи да је поета и то лирски поета и чврсто је уверен да су му песме добре, само што су му многи „његови осећаји необичнији, компликованији од осећаја других људи (песника), његове мисли су интелигентније од мисли осталих људи, јер на њега утиче обилно и бечка, западна култура, те његово осећање, интелигенцију није у стању сваки смртни човек да разуме. Еле, да видимо то!

Каква је поезија Ћурчина? Још је истина и сувише рано говорити и писати о његовој поезији, јер она је заступљена тек отприлике у неких двадесет песмица. Али кад он сам започиње дискусију и хоће да тера полемику о својим песмама; кад и М. М. Петровић вели да Ћурчинове песме нису за одбацивање, а наш врло добри и спремни критичар Др. Светислав Стефановић устаје чак у одбрану М. Ћурчина и вели, да су оне боље и од песама Петровићевих, јер има у „њима идеје“ „опипљиве“ (ја бих рекао неуљудне и скроз покварене) „интимности“ и „лепоте“, онда мора да има нечега у његовим песмама, што те људе занима и што их привлачи, да пишу о његовим песмама. Мил. М. Петровић хвали у некојима „идеју“, у другима „мало духа“, у трећима „по нешто музике“. У некој — вели — има и „по нешто осећања“. Др. Св. Стефановић налази „да М. Ћурчин има свој особити жанр у певању, да је скроз истинит, да му песме имају свој особити тон, боју и правог песничког осећања“. Све је то истина, да у Ћурчиновим песмама има неког жанра, тона, боје и неког осећања, али ћемо доказати и какве су му те особине?

Да је Петровић велим опет, ћутао, не би се о том све сада водило рачуна, нити обзирало. Осим много другога чега.....

учинио би тиме и врло велику услугу мени, јер не бих сада морао кварити пера и трошити мастила пишући о поезији Ћурчиновој. Ну, ја мислим, да ћу овим својим чланком допринети много, да се једном већ заврши то узалудно полемисање. То бих једино желео, а то би требао и сваки искрени пријатељ и љубитељ српске песме да жели, да се већ једном престане водити рачуна о песмама Ћурчиновим. Он је желео и успео, да се о његовим песмама ето говори и пише. Али дух Бранков, Миленков и Ђурин налаже нам, да таке песме не узимамо к срцу и у обзир. Да устану ти великани и виде, да се таке песме штампају у најбољим нашим листовима и да спази Бранко е се песник таких осећања и таких неуљудних и просто одвратних израза ухватио у његово — лирско — у Бранково коло, верујте ми, да би се за свагда одрекао свога песништва! Сваки онај, ко и мало има свести, чувства и љубави спрам поезије, треба таке песме да презире. Јер поезија није терање моде, није вештачка машина за низање сличних стихова, нити је поприште одвратних, бљутавих, глупих и бесмислених израза. Поезија је, г. Ћурчине, религија, песниково срце храм религије, а песма молитва. Душа песникова пак треба да је најслађи дах Творчев.

Песникова поезија треба да је врело само племенитоме, лепоме, доброме и узвишеноме. У њој не могу бити осећаји забрањени и незаконити, блазирани и покварени. А таки су осећаји у поезији Ћурчиновој. Он има додуше и страсти, дражи; али је он страсник без душе и без срца. Он има и неке фантазије, али је та скроз отрована утицајем декадентнога песништва.

Па зар се Милан Ћурчин као песник и као омладинац не одушевљава идеалима, којима се сва омладина загрева? Има ли уопште он својих идеала? Доиста — нема. Јер у његову певању нећеш наћи: да пева о родољубљу, о човечанству, о своме Српству, о својој вери, о српским или човечанским идеалима, о српској нежној и милој моми, итд. А то су све предмети, за које су се сви досадањи песници заносили? Али можда је М. Ћурчин непријатељ идеалнога, фантастичнога света, те он греди правцем реалним? И то не стоји: јер он не пева о праву, о слободи, о једнакости људства, о правди, о животу и др., које су од вајкада одушевљавале и узнемиравале људ-

ство. У души његовој не струји љубав родољубља, не заноси се лепотом природином истински, не љуби невино и безинтересно, идеално — песнички, већ покварено и телесно. Лирика му је подметана, осећаји и мисли не дижу високо у идеалима и надама. Он нам не преставља чисте и лепо насликане слике, из природе, које говоре к' срцу и обожавају својом фантазијом. Његове песме карактеришу подивљале идеје, ограничена друштвеност, празни, млаки, лени и блазирани осећаји. Нема у њима оне истинитости и силе осећања, једрине и идеалне чистоте, која би требала песму да уздиже; да изазове чежњу човечија срца за песниково срце, која би прелазила у борбу духа, што тежи к слободном и тихом гледању с бурним покретима осећања. Таку борбу живо и рељефно описује Гете у песмама: „На мору", „К месецу" и „Ноћна песма путникова". У споменутој борби песниковој са самим собом, отвара се сва дубина срца његова, цео његов друштвени свет, због чега и постаје песма Гетеова универзалном.

А како може да нас занесе, потресе и да нам се допадне песник — као М. Ћурчин — који млаком или сиромашном инспирацијом тражи да ефекат своје песме постигне компликованим осећајима и сугестивним речима. Осећање или мисао у песми такога песника не налази одзива у нашој души и она ће нас само онда моћи заинтересовати, кад се песник потруди, да своју идеју, свакидашњу ствар прикаже у живој одећи, оденутој бујном фантазијом и дубоким осећајима (ал' не поквареним) и да мисао своју обдари истинском и чистом топлином свога песничког срца. Песник интелигентан, као што је наш песник, свакако се заноси за лепим, уметничким и — разуме се — модерним стварима; али он мора тако исто да се одушевљава и за узвишеним, племенитим и што је главно — моралним. Песник треба, да у индивидуалности својој осети, да није довољно само бити поетичан, већ да треба имати и јаче уобразиље, више оригиналности, дубљих мисли и ширих погледа о схватању света и његових појава. Свега тога и уопште лепога у његовим песмама нема. Па какве су, да чујемо већ једаред те његове песме? Има их отприлике — као што сам већ рекао неких двадесет, штампаних досада само у „Бранк. Колу" и у „Ср. Књ. Гласнику". Ево једне на приказ:

САМОМ СЕБИ:

И ако дркћем, кад уза те стајем,
И с пожудом те пратим оком свуда,
И ако гледам тајно с уздисајем
На грудма црту, што дубље кривуда,
Ипак си мени ти светиња једна,
И мис'о на те свака ми је чедна.

Никад се нисам слаг'о са Писмом Светим,
Да прељуб чини, ко погледа жену;
Ја чак још тражим, кад се тебе сетим
Да т' мишљу видим у ономе трену,
Где сам ти телу био најближе
Ипак ми поглед светињи се диже.

„Ср. Књ. Гласн.“ бр. 71. од 1904.

И све су му песме тако кратке, скроз прозаичне и слабе, не испеване, већ просто и вешто нанизане на хартију по најновијој моди — по сецесији. Нема у њима никаква полета, уметности, лепоте, бујне фантазије, која ствара, као да чара, без дубљих мисли ума, без смисла и дара за поезију, без икаквих поетских израза. Обична, свакидашња идеја, обучена у просто свакидашње одело. Нема ту уздрхтане, потресене душе, која би ваљала, да се снажним полетом узвиси и занесе и тиме уједно да занесе и потресе и нас, те да нас пренесе у онај исти расположај песников. Ми и после читања Ћурчинових песама остајемо хладни и немарни, као да их и нисмо читали. Оне нису у нама ни за тренут бар побудиле осећање наше, нити су изазвале у нама сличне осећаје. А зашто? Зато, што оно обично у животу, оно банално, које се тако рећи само по себи разуме, што свакоме читамо с лица не загрева нас, нити може да нас занесе. Када се садржина песме узима из обична, свакидашња живота са његовим приликама, онда се оно не представља у свој својој реалној објективности, него онако, како се налази у души песниковој — у колико га разуме се, побуђује на то мисао и осећање његово. Али то осећање треба исказати свом чистом песничком топлином, треба га опевати са пуном душом и са свом снагом песничког осећања. И ако сам песник не мисли племенито, истински, узвишено и морално, ако не осећа страст идеално с пуно срца и душе, већ као просту „пожуду“, ако не утичу на њега природне лепоте јаче и живље но што у обичних људи, ако не зна примљене утиске да претопи у жару срца свога, ако лирске и човечанске осећаје

не уме нежно, љупко и дивно да изрази — онда нас његова песма и читав низ његових песама не могу занети, очарати, нити се срцу нашем допасти.

Од како је наш Бранко својим лаким, природним, ал' и језгровитим, чистим певањем освојио срца српска тако, да ће му песме трајати „докле срце за срцем уздише“ од то доба исто тако опада наше песништво. Каква грдна разлика између Бранка и Ћурчина! Бранкове су песме „драго камење у жеженом злату“ а у песмама Ћурчиновим од језгровитости, од песничког полета и идеалности, од истинског осећања ни разговора. Он пева тек онако из луксуза, из моде — просто у ветар, а кад загледаш у њих боље, видећеш, да су то све голе речи и... ништа више. Нека је од њих са своје идеје, покварености, неваљалих мисли и неуљудних „гомилајућих“ израза, које само чула драже (о „пожуди“, о „телу, када си ми понајближе“, о „дирању девојке“, о „голицању руком“, о „дизању на камару сена“, о „осећању недара под руком“ итд. итд.), тако одвратна, управно скандалозна, да је се човек мора стидети и гнушати Ево напр. ова:

ИЗГУБЉЕНИ ТРЕНУТ:

Све је ишло добро, својим путем:
И све сам чешће у твом крилу спаво,
Голицала си ме руком и погледом
Већ се у срећи нисам распознаво.

Онда је дошо дан пре времена.
Знам, да си била весела и ведра,
Кад сам те диго па камару сена
Под руком сам осећо ти недра.

Збуњено сам стисно тело вито
И тад учиних глупост, главом лаком,
Кукавички сам за допуст пито,
За пољубац — у тренуту таком!

Од тога доба нису посла чиста
Тужно те гледам у часима дугим:
Ти самном збориш ко са сваким другим,
Ни око ти се јаче не заблиста.

„С. Књ. Гласн.“ бр. 62. од 1903

И доиста се чудимо и врло замерамо угледним редакцијама „С. Књ. Гласника“ у Београду и „Бранк. Колу“ у Карловцима, што немају толико призрења и штедљивости спрам

својих претплатника и чит. круга, те примају и штампају у својим листовима овакве накараде од поезије, које само руше углед осталим изврсним производима тих листова. Са оваквим и сличним песмама тешко да ће се оплеменити укус читалачке публике и младеж одушевити за идеју и победу највише српске ствари. И ми би желели, како у интересу наше књижевности, тако и наше публике, да пом. Уредништва наших најбољих листова буду строжији при избору песама, што их за штампу спремају. Неможемо а да не посумњамо у лош укус дотичне господе, кад могу такове песме да штампају.

Ђурчин пак мисли, што му је песма необичнија и материјалнија, да је тим и боља. Само нека није као у других песника — обично, природно, него нешто изванредно, неправилно, материјално и према великоварошком блазираном духу у љубавним изразима „опипљиво“ — па вам онда ловори и аплаузи не гину. У свакој песми погрешке противу правила естестике, психологије, етике и логике. Што од овога више одступа, тим мисли наш песник да буде некако и генијалнији. Бесправилност и генијалност као да постају све више и више један појам. А данас је уопште врло лирскога песништва, као оно дечије богиње. Једва да има човека иоле осетљивија срца или научника, који није патио у своме младом добу од те болести. Највише њих брзо се излече из ње и кад доцније у својим зрелим годинама на пожутелим листићима прочитају своје песме, које су с муком и „у зноју лица свога“ направили, или се сами застиде, или се пак зажеле оног лепог и фантастичног доба, у коме су могли и „осушена дрва пољска“ с толике жари и одушевљења да опевају. Али има и таквих, који не само да дуго не могу од тих богиња да се излече, већ напротив, та им се болест увуче и у сам организам, те их као маниja прати кроз цео живот, а против тих нема вештачка лека, јер они не траже ловорику у киселој чорби, већ на своме челу. Наш млади песник силно је притегао колане своме пегазу и гешким га мамузама нагонио на гумно, па мисли да је на Парнасу, одакле је са неким поносом почео да разашиље у свет „пороле свога ума и срца“.

А и све остале песме Ђурчинове ланац су истих осећаја, истих мисли, једне вредности и једног калупа. Посве излишно би било говорити о свакој понаособ, јер какве су му оне: „Изгубљени тренут“ и „Самом себи“, исте су таке и оне: „Под је-

лама, што се суше", „Поштовани читаоци", „Тањи крај", „У младом зеленилу", „С дрвећем", „У Бечкој шуми", „На балу", „Није тајна", „Планови" и „На селу". Ал' од тих свију најгора је још, са своје апсурдности, отужности и бесмислености она:

НА СЕЛУ:

Једне ноћи изневерио ме је сан.
Отворио сам прозор, па чекао дан.
На дворишту у полумраку
Буди се живот: у буџаку
Спремала се мачка, да скочи
На буре; пето је трљо очи,
Онда се с лествица сишо
И зевајући ђубрету пришо,
Да кукуриче.
Ко да их се то не тиче,
Спавали су даље на дрвећу
Пилићи. Около, по трави и цвећу
Блистала се роса.
Одједаред зачујем корак и гле! боса
Девојка на бунар дође по воду;
Шта ћу; употребих згоду,
Скочих кроз прозор, па к' њој.
И тако ту, Боже мој,
Не бирајући теме
Прекратисмо време.

„Бранк. Коло" бр. 24. од 1903 стр. 744.

Ако је когод од читалаца „Ср. Књ. Гласника" или „Бранк. Кола" читао лошију, гаднију и гору песму од ове, тај нека се сместа пријави у корист Милана Ћурчина, да се не бих морао сам сирома песник уверити о томе, да је међу сарадницима пом. листова „последњи" на „ма какво било то друштво".... што каз'о Ћурчин. Јер у противном случају **морао би** М. Ћурчин — по својој задатој речи — „заћутати за навек".

Истина, напред сам рекао, да се до оне познате у 65 бр. „Ср. Књ. Гласника" издате прокламације „о својим властитим песмама" није водило рачуна, нити где о њима говорило. Но цитирајући ову последњу песму, (На селу), сетио сам се, да је на њу написана особито згодна и духовита пародија у 159 бр. београдске „Штампе" од 1903 године под овом изјавом: „Један од наших најпознатијих и најзнаменитијих књижевника и песника, коме се не допада, што М. Ћурчин троши свој дар и време на овакву врсту поезије, написао је под тим истим на-

словом једну песму, којом пародира поезију г. Ћурчинову“.
Песма гласи овако:

НА СЕЛУ:

Једне ноћи изневерио ме сан,
Отворио сам прозор и чекао дан.
На дворишту у полумраку
Песника видех у буџаку,
Спрема се на буре да скочи
Баш кад је „пето трљао очи“.
(Као што то лепо каже песник лола
У двадест четвртом броју „Бранкова Кола“).
Тад је с бурета већ сишо
И зевајући ђубрету пришо.
Пето и песник,
У зори цик.
Прилика мрка ту исчепрка
Стихове своје
Водено бледе боје:
И гле!
Девојка на бунар дође на воду.
А песник шта да ради:
Употреби згоду,
И викну их!
Ја нађох „стих“.
А пето нада дреку:
„Кукуреку
Еуреку“.
И тако ту Боже мој!
Скочив кроз прозор
Да прекрати време
Паде на теме
Пегазов син...
Ћурчин!

Ето, као што видите чак и тај признати књижевник жели, да Ћурчин не троши више свој дар и време писањем песама, што је и наша искрена жеља,.. sine ira et studio. Јер кад ко само гради стихове, ко не уме да даде уметничка, одушевљена израза осећајима и жудњама својим, великим мислима и тежњама свога времена, тај нема дара за поезију. Ја не знам зашто да се прозаичне ствари морају казивати баш у стиховима? И наш млади песник треба да се излечи од те манције, којом мисли, да је све, што је писано у стиховима — поезија. Ти његови песнички производи кадри су да дегредирају пое-

зију, јер то није песма из одушевљених песничких, препуних груди, него је нека врста: „лирскога кихања“. М. Ћурчин стоји на гледишту обичног живота, те пада из поезије у прозу. Његове песме казују свет онаки какав је, човека онаког како једе, пије, пуши, плаче, љуби, (телесно и неваљало) а тиме је већ загазио у прозу. Оне су постале више ради моде — сецесије — него из чувства и песничка позива.

Његова поезија је као и оно: пролетњи или летњи шешир по најновијој фазони, који, без икаква реда натрпан сламом, перјем, цвећем, пантљикама и чипкама изражава ипак неку идеју, али обликом врло разноврсну, по каткад доста и укусну, елегантну, али обично фантастичну, нејасну, нагрдну и смешну. Па као што се и тај шешир за неко време носи и трпи ради моде, а после опет — кад пређе мода — са подсмехом одбацује и презире, тако ће се исто и Милан Ћурчин позније уверити о својој поезији, да то није било ништа друго, већ просто мајмунисање некадање луде и глупе моде.

Ја бих радије саветовао и искрено желео Ћурчину, да се — кад превре и прекипи у њему струја млађих дана — ода посве на научну радњу, а уверен сам, да би он на пољу науке својим знањем и положајем, својим карактером и научношћу, могао да учини многе и корисне услуге своме народу!

Панчево.

Милан Л. Поповић.

СТОЈАН МУТИКАША

РОМАН

НАПИСАО

СВЕТОЗАР ЋОРОВИЋ

(НАСТАВАК)

XXX

— Шта велиш ти, Анђе? — запита у вече газда Стојан газдиницу Анђу, чим је дошао кући. — Је ли паметно да се уортачим са Пером? Неко му запрећ'о у главу, да му је боље не напуштати радње, него да нађе ортака. И данас дош'о у моју магазу, бајаги да ми плати дуг, па ме се довез'о и зове ме... А у њега је капитал грдан, па би се могло три пута боље радит'...

— А што мене питаш? — одговори Анђа мирно. — Ти то боље знаш.

Стојан се извали на шилти, налакти се на њу и подуприје главу шаком.

— Ја сам читав дан смишљ'о о томе, — настави брзо. — И смислио сам, да је паметно примит' му позив. Кад би се ја дочеп'о његове радње, чуда би починио. Био би у њој сам господар, нико ми се ни у што мијеш'о не би, јер се он не разумије у томе. Радио би све, како би хтио. Саставио би муштерије и своје и његове, па да видиш после!

— А шта ћеш с твојом робом? — запита газдиница.

Стојан се лукаво осмијехну.

— И то сам данас смислио, — рече. — Он ме, додуше, зове, да препишемо робу и да помијешамо, али ја то нећу.

Волим ја, да у рађи буде читав његов капитал, а моја само мука, труд што се каже. Са самим његовим кредитом, могу ја чинит' највратоломније шпикулације. Ако добијем, добили смо обојица: ако изгубим, изгубио је само он. Он има и пуно готовије' пара, па ћу ја гледат', да оне пређу у нашу кесу. Наговорићу га, да купи робу и тефтере у тебе (зар они нијесу твоји?) па нека ти даде готове паре. Твоје паре нећемо мијешат' у радњу и ја ћу њих паметно употријебит на другој страни, како знао. Тако би, на једној страни, радила твоја готовина а на другој страни радио би ја са Перином робом и вересијом... Он ће вас бити тада у мојим рукама... Ех, што ће бит' посла!

Газдиница заврти главом сумњајући.

— Неће Перо тако лахко дат' готове паре, — рече. — Зар он да уложи све у робу и вересију?

— Не брини ти, — дочека Стојан, ударивши се у прса. — Ја сам се њему свиђео и он зове мене... Мене ће и послушат' у свеме... И мислиш ти да ја немам језика и да му и' умијем развити своје „планове“, па да му завртим мозгом и извучем сваку пару... Он је вјетрењас' и лако га је повућ' за собом... А не разумије ништа ни у робу, ни у радњу, па ми је лакше...

— Зар?

— Јакако!

Газдиница одмахну рукама, као да све отреса са себе.

— Ради како знаш, — рече.

— И ти треба да ми помогнеш, — дочека Стојан. — Роба и тефтери су твоји и ја хоћу да се ти погађаш с њиме. Имам и разлог за то... Тако ће се боље пазарити.

— А колико вриједи?

Стојан се замисли мало и поче рачунати.

— Нијесам давно преписо робу, — одговори. — Вриједила је онда сва: двјеста хиљада гроша. Данас вриједи мало мање... Продав'о сам нешто, а ништа нијесам купов'о на ново.

— А тефтери?

— Нешто смо наплатили, ама ће и они вриједити двјеста хиљада гроша... Ту су и они рђавији дужници, па нека Перо плати за њих.

Газдиница поче ломити прсте и рачунати у себи.

— То би било скупа: четири стотине хиљада гроша?

— Толико.

— И Перо има толико готовине?

— Ако не буде толико, онда нека не плати све одма, него да ти поишље обојица платимо из радње, уз интерез. Платићемо ти кроз годину дана.

Газдиница се насмија.

— Ако тако буде, лијепо је за нас, — рече.

— Лијепо је и ја велим, — упаде Стојан. — Ја сам све то данас смислио... Ми ћемо и на томе ућарити пара... А Перо је први газда, па није грехота ако и мало скупље плати.

— Није, — потврди газдиница.

Другога јутра, дођоше јој обојица. Узели се за руке као дјеца кад иду из школе, и, смјешкајући се, обојица опколише газдиницу на авлији. Стојан је ухвати за мишицу и привуче себи.

— Ево ми Перо прича, да су га неки пријатељи наговарали, да не ступа са мном у ортаклук, — викну, штипкајући је. — Газда Радован се помамио и прич'о, да му ништа хајирли бит' неће, ако се са мном састане.

— Јес', — потврди и Перо, цупкајући ногом о тле. — Неки кажу, да ћеш ти радњу подигнути к'о нико до сад и да ћемо се обогатит' грдно. Бакал Марко се куне, да ћемо отић' у милијунаре... Други опет кажу: „не ваља ти то. Стојан ће те преварит'," а газда Радован је галамио к'о бијесан.

— Жао им, што се њима омичу залогаји из уста, — упаде Стојан жмиркајући, — јер су они мислили с тобом ћарити и гулити те... А боје се људи још и да им ја не затворим радње, к'о што ћу им, ако Бог да, и затворити...

Перо увуче руке у џепове и, звиждућући, прошета мало по авлији.

— Свèдно, — рече затим, — више ја вјерујем онијем, који те фале, него који куде. Мени је драго кад си ти прист'о и што сам рек'о нећу порећи. Нека се љути ко хоће мени није бриге, само нека ми капитал, мјесто мене, ради. А у твојим рукама, радиће добро.

— Виђећеш, — одговори Стојан поносито. — Виђеће и они.

Затим опет ухвати Анђу и привуче је.

— Ево је Перо дош'о, да у тебе купи и робу и вересију, — рече, — јер и јес' све твоје. Ја сам се с њиме разговорио

о свеме и он све кабули, јер види, да радим више за њега, него за се. Самном је прегледо робу и видио је, да је добра, фина, да боља не може бит'... Прегледо је и тефтере, па је и ту видио да је све сигурно и да ниједна пара није на пропасти.

— Све је тако, — потврди Перо, уозбиљивши се. — Све сам прегледо и свиђа ми се. Само сада да знадем и цијену.

Стојан сједе на троношницу и окрену се Анђи.

— Гледај, па кажи цијену за своју робу, — рече. Немој само да си скупа... Перо је наш чојек, а и мој ортак, па немој скупо... Што јефтиније рекнеш, то ћеш боље учинит' и за њ и за ме. А у Пере су све готове паре, (мало што ако га причекаш), па и то треба да знаш.

Анђа обори очи и зубима поче грицкати доњу губицу.

— Ама није то све тако, — прошапта постиђено, — ни к'о што ти говориш... Ја знам: и да је Перо наш чојек и да има готове паре и да си му ти ортак, ама опет не могу ни ја јефтино цијенит'... Помисли само: колико би ја скупље робу продала, кад би продавала 'вако из магазе!...

Стојан скочи и као љутну се мало.

— А пошто би продала? — брекну. — Не би узела ни сто хиљада гроша више, него 'вако... И 'вако продаш одма све ђутуре, а 'нако би продавала и по године дана...

— Немој се љутити, Стојане, — упаде Перо, хватајући га за руку. — Анђа може говорит' шта хоће, јер је роба њезина. Наше је само, да саслушамо цијену.

— Не могу се не љутит', — осорно дочека Стојан, правећи што мргодније лице, — кад видим, да не говори право. Она хоће и мене да уцијени, јер ја сам твој ортак. Како се нећу љутити?

Анђа му приступи ближе и отворено га погледа.

— А је ли право, да вам поклоним робу? — запита јаче. Зар ми нијеси и ти говорио, како је добра? Па зар вересија није чиста и сигурна? Ако хоћете да ми платите пет стотина хиљада гроша и продаћу вам је, а ако нећете, сретан вам пут.

Стојан сави руке отрага и искези се према њој.

— Пет стотина хиљада гроша? — понови подругљиво. — А мислиш ли, да смо ми будале? Што нијеси рекла десет, па би лакше било рачунат'...

— Ја мислим, да није скупо, — одговори газдиница мирно.

Стојан се исправи према њој.

— Омрви ти, омрви још, — викну строго, — немој уцјењиват' него поштено збори.

— Па колико дајете ви? — запита газдиница оштрије. — Ја сам рекла своје, па и ви реците своје...

Стојан погледа у Перу.

— Колико мислиш да је право? — запита.

— Ја... не знам добро у робу, — поче замуцкивати Перо, ама ти велиш да је добра... А ако је добра роба и тефтер, онда би ја дао четири стотине тридесет хиљада гроша...

Стојан намигну на Анђу, па обори главу.

— Тхе, толико ће ваљати, — рече.

Анђа их погледа обојицу и потсмијехну се.

— А јели то право? — запита. — Онака роба и тефтер, па за те паре?... То ја никад жива дати нећу... Даћу за четири стотине и педесет хиљада најниже, па како вам драго...

— Имаш ли душе? — запита Стојан као молећи. — Перо ти плаћа лијепо.

— Не плаћа!

— Плаћа!

Перо поче опет звиждукати и шетати по авлији

— Мени је до погодбе, а није до пара, — рече најпошље. Ја ћу дати још десет хиљада и то ми је пошљедња...

— И она мора дати! — готово врисну Стојан. — Нема ту сад тамо амо... То је лијепо плаћено!...

Газдиница слегну раменима.

— Па... нек је сретно, — рече. — Отимљете ми пуно, ама шта вам могу?

— Сретно! — викну Перо и пружи јој руку, да се рукују. Стојан се само осмијехну, пристуши јој и потапша је по рамену.

XXXI

Магаза Перина била је једна од највећих и најљепших магаза у шехеру. Широка, пространа, видна. Двоја, велика врата гледала су на главну чаршију, а трећа, мања у једну кривудаву улицу, што је магазу опкољавала с бока. Шилте ни чекмеџе у њој није било. Њих је замјењивао дугачки, овисок банак, тезга, претрпан сваковрсним чохама, басмама, папирима. Само једно мјесто, за којим је газда стајао, било је потпуно празно и чисто. Рафови велики, мавеном бојом бојадисани, били

су препуњени робом, коју је Стојан размјестио како је боље знао. Откако се уортачио са Пером, готово није почивао ни он, ни три му момчета. По читав дан сви су били у послу, сви на ногама. Или су уређивали ствари, или подмиривали муштерије. А муштерија сила једна! Неке су долазиле по потреби, неке из радозналости и магаза је била увијек препуна. Зајапурен, ознојен, Стојан је трчао час на једну час на другу страну, шамарао слуге, викао и послуживао. Пазио је, да му сваки муштерија оде задовољан из дућана и подмирен како треба. Бољим муштеријама давао је и неке ситније поклоне, да их тиме и други пут намами. Поздрављао се љубазно са сваким, клањао се, препоручивао. У томе је често заборављао и на ручак и сјећао га се чак око два или три сата послије подне, ако је било мало мање навале у послу. Каткада га се никако није ни сјећао, нити шта јео прије вечере. У недјељу, када су сви остали почивали и излазили у шетњу, он је радио и знојио се, уживајући у томе, што је баш недјељом могао највише уловити туђих муштерија.

Једино сриједом и петком излазио је из магазе и изостајао дуже. Тада је обично ишао на суд и гледао: да ли се чија добра продају за дугове? Готов је био, да увијек намеће. Десило се, да је неколике ствари узео врло јефтино, јер није било других наметача осим њега. Сва добра покојнога Лазара Смиљанића узео је за двадесет хиљада гроша и ако су ваљала педесет. Двије куће покојнога Радана Глишића, што су вриједиле двадесет и пет хиљада гроша, купио је за десет. Тако је накуповао још неколико остаријих кућа, па њива, винограда, млиница. Изгледало је, да ће „за Анђине новце“ читав шехар купити… Враћајући се са суда, Стојан се свраћао у многе бакалске дућане „на разговор“. У ствари се свраћао за то, да разледа: како који бакал стоји, колико има робе и колико се може кредитирати? Уз то је прегледао звјерку, воштину, вуну, коже и, ако су цијене биле повољне, куповао и носио у магазу.

Почивао је само у вече, пошто би затворио магазу. Заморен, клонуо, малаксао, али ипак весео и расположен, увјерен потпуно, да иде правце томе, да постане највећи газда! Ради тога заборавио је неко вријеме и на штедњу. Купио је газдиници и себи новије одијело, обојио собе, а неколика дана узастопце хранио се готово самим месом, и, шта више, залијевао га са „фртаљчићем“ вина.

Са газдиницом је опет почео љубазније разговарати.

Иза вечере изишао би на авлију, прекрстио ноге на мекој мокрој трави и, пушећи, почео испијати своје вино. Према њему је сједала газдиница, ослонивши се леђима о стабло високога дуда и замишљено гледала у немирно лишће, како, мјесецом обасјано, лепрша и свијетли се, као да неко разбацује сребрне талире и игра се њима. Обоје су неко вријеме ћутали, уживајући у љепоти модрикасто-свијетле ноћи, прохладне, влажне, миришљаве. Уживали су, слушајући жалбене звуке нечије зурле, што су чак из подбрдних махала, иза непрегледне множине тужних и бакарних силуета дугуљастих севлија, широких липа, дудова и ораха, пробијали се и цвилећи, јаучући, замирали у висини.

— Ех и ноћи и дани и све ми се сада чини љевше, откако ми рађа пође овако, — почне Стојан, пошто је попушио трећи цигар и искапио посљедњу чашу. — Сад сам се дочеп'о једне прве радње у шехеру, а пошто сам ја глава те радње, то сам ти, бива, к'о и први у шехеру... Све ми је у руци, све радим што хоћу... Перо ми не смета... Он дође, окрене се и погледа по рафовима, па заиште пара и оде. Пара тражи готово сваки дан, а ја само дајем и пишем... Ако га, рад адета, запитам за какав савјет, а он само звизне и слегне раменима. „Ради како знаш“ вели „а мене не питај. Ја у то пуно не разумијем“...

Газдиницу је његов разговор слабо занимао и она га готово није ни слушала. Поглед јој се непрестано отимао у висине, као да је жељела и сагледати оне звуке зурлине, а нешто мекано, топло, голицаво, као да јој се обмотавало око срца и кравило га и крв као да јој се почела загријавати! Газдиница је осјећала, како јој, попут мрава, гамиже кроз жиле и шкакљи је испод пазуха, па јури у образе и прелијева их својим руменилом. И мило јој, пријатно, лако на души и, кад не би ту било Стојана, ништа не би жељела, него остати овдје до јутра, лешкарити и слатко се наплакати.

Стојан је опет причао не гледајући на њу. Разговарао је као да разговара са дрвећем око себе или са неким невидљивим бићем. Нешто као да га је гонило да говори, много да говори и да се хвали. Он је говорио, не марећи за то: да ли га ко слуша или не. С тога није ни очекивао каква одговора од газдинице Анђе, нити се љутио на њу због ћутања.

— А сви касабалијски трговци и трговчићи сад су моје муштерије, — настављао је неуморно. — Сваки дан стиже од њих пара, наредаба. Ни ја, ни три момчета Перина не можемо њуцки да освојимо. Пуца глава, брате, окреће се капа на њој... Ама не смета!... Нека ја само радим, па не смета!... Само паре, паре, паре да згрћем, па макар не јео и не пио. Какав ручак? Шта ће ми ручак? Посла, посла, пара дај! Без посла се не може, а без ручка може!

— Ах, — уздише газдиница склапајући очи, наслања главу на лијево раме, па раствара уста и као да хоће да удахне што више ваздуха, испуњена оном чудном пјесмом, ваздуха влажна, прохладна, миришљава... Неколика листа дудова, у игрању своме, отргли се и почели падати по њојзи. Један јој се зауставио на коси, један на образу, а два се спустила управо под подвољак на меке, голе прси. А она нити је осјећала, нити их стресала са себе... Само је склапала очи, лешкарила, уздисала.

— Па све је то мало, него сад вас шехер прича о томе, колико сам за твоје паре земаља и кућа накупов'о... — опет ће Стојан одушевљеније. — По главној чаршији, по свима љевшијим махаламa има барем по једна моја кућица јали барем кућиште... Све то купио џаба на суду!... Још само да се одважим, а има се пара, па ћу брже почет' нове куће градит'... Хоће зинути све мало и велико у шехеру и гледат' у ме к'о у какво чудо. Онда ћу ја бити крупан, јер ће то бити најљевше куће у шехеру. Шта су куће Перине, газда Радованове и газда Петрове? Ја хоћу, да буду моје још више! Хоћу, јер сад се има пара!... Ту су твоје паре, а ту су паре и из магазе... Штедићу од сваке друге ствари, а трошићу у куће, па кад се запита: „чије су најљевше куће у шехеру“ да свак живи одговори: „газда Стојанове!“...

Раздрагани Стојан изговарао је задње ријечи са таком дреком, да се газдиница препала и тргла. Образи су јој горили, црвени попут макова цвијета, а подвољак јој је подрхтавао, треСкао се као у жедне кокоши. Великим, сузним, пуним незадовољене страсти, погледом премјераваше Стојана. Затим је лагано, пузећи, приступала и врелу руку обавијала му око врата, а главу спуштала на прси.

— И по свој Херцеговини купићу још кућа, — узвикиваше он бјешње, отурујући јој руку. — У које мјесто дођем, нек имам своју кућу... Тако ће, ето, бит' оно што сам желио

и тако ту се ја спомињат'... Паре, паре твоје и Перине учиниће ме најкрупнијим чојеком!... А Перо ништа и не назирава. Ја радим како хоћу... Дајем њему, а узимам и себи колико хоћу... Ја сам и данас нашим чаршилијама крупан. Ама мени није стало за њима и хоћу више... више... више...

Он издизаше руке изнад себе, као да би до неба да дохвати, а газдиница је пружала главу између њих и силом му се увлачила у загрљај. Горећи, обавијаше га обема рукама и снажно притезаше себи. Обасипала му је пољупцима и чело и очи и образе. „Шта је то?" као да је хтио запитати он и одгурнути је, али се она припијала уза њ све то јаче, те га чак оборила и на траву, а љубила све ватреније, жешће...

И дуго, дуго остајали су у трави и тек испред поноћи враћали су се у собе.

XXXII

У задње доба Стојан што год је замислио, почео је одмах изводити. Жељан да му се име што чешће спомиње и да свак „високо" мисли о њему, почео је једнога истога дана да зида три велике куће, а у три разне махале. Најљепшу и највећу кућу почео је градити на главној чаршији, да може упадати у очи и страницима, који дођу у шехер. На њој је радило преко четрдесет мајстора. Кад се полагао темељ, газда Стојан дошао је да лично присуствује, те је својом руком два камена темељца прелио вином, прекрстивши се три пута прије тога. Обичај је захтијевао, да том приликом све мајсторе и аргате почасти, а пошто је Стојан поштовао обичаје, то их је „изврсно" почастио. На четрдесет мајстора наредио је пуних двадесет литара вина и још је захтијевао, да се ово вино испије пред окупљеним свијетом, како би се и о томе могло причати. А свијета је било силесија! Беспослене чаршилије, са дна и са врха чаршије, оставиле празне дућане и дошле да осехире, како ће се основати нова „бина". Неколико сељака дошли тражећи зараде, а читав табор дјеце окупио се тек ради галаме, јер су знали, да ни један овакав скуп не може проћи без галаме.

Поносито, са презривим осмјехом на уснама, разгледао је Стојан окупљену светину. Необично се радовао, кад је опазио, како га задивљено гледају. „Како су сада сви ситни, а како

ли им се чиним крупан" мислио је, полазећи у магазу, „а како ли ће ме гледати још кроз коју годину"...

А још се више обрадовао када је чуо, да се у читавоме шехеру збиља ни о чеме говорило није, колико о његовим кућама. Чаршилије су унапријед процјењивале: колико ће која запасти новаца и кладиле се око тога. Више од тридесет њих окладили су се „са по ручак", а преко педесет „са по десет литара вина". Осим тога једни су тврдили, да ће на великој кући бити шест врата и двадесет прозора, док су то други одлучно побијали, говорећи, како ће бити само четворо врата и осамнајест прозора. Десило се, да су двојица, препирући се око врата и прозора, почели вријеђати један другога и частити се којекаквим псовкама, док није дошло сасвим „до густа", т. ј. до шамара. Онај је први, случајно, изјео пуних двадесет шамара, а други само двадесет и четири. Таке свађе, као и опкладе, понављале су се готово сваки дан и расле све то више, као што је и кућа расла. Па не само чаршилијама, него и некаквим претргама, чак из осме махале, као да пређе у страст то клађење и свађа. Нијесу људи имали када распремити дућанчића, него их одмах остављали, — не обзирући се на све муштерије, — па трчали пред „бину" и гледали, како се зида. Једни су нешто на кући хвалили, други кудили. Чак су се почели и око мајстора препирати и питати се: који је бољи? Због тога се створише и двије партије. Једна је држала страну брадатоме мајстор Фрањи, што је могао једним ударом чекића преполовити велики камен, а друга је држала страну мајстор Шими, што је најтежи посао могао радити пјевајући. Чак је и по зиду, као по улици, трчао пјевајући, „а да му се мало отиснула нога, неби га земља жива сачекала", као што говораху његове присталице. И једни су истицали врлине свога љубимца а други свога и обично је настајала таква граја, да су оба мајстора морали остављати чекиће и трчати да зову полицију, нека их умири.

Што год су свађе биле чешће, Стојан је изгледао све то веселији. Обично у магази примао је извештаје о њима и што су биле крупније, тим се више радовао. Одмах се почео и смијати више и чаврљати, шалити се. Са слугама је поступао љепше, блажије и, мјесто да их части шамарима као обично, само би их малко кврцнуо по носу или потегао за ухо.

— И све су то ситнице до сада, — говорио је гласоношама, трљајући руке. — Ове су куће само почетак, што се каже.

А градићу их ја још, какве овђе још никада нико није ни замислио, а камо ли виђео... Боже мени здравља, а имаће се свијет још чему чудити... Нијесам се ја џаба родио...

И свакоме се тако хвалио. Коме није могао усмено, томе се хвалио писмено. Муштерије су биле осуђене, да му из трговачких писама читају читаве чланке о зидању кућа. Морали су читати: и колико мајстора ради на њима и колико им се плаћа и какав се камен узиђује. Ако је који касабалија дошао да накупује робе, он га је одмах изводио на куће и показивао му: гдје ће бити која соба. Једном ријечи: он је говорио само о кућама и говорио толико, да је Перо по пуних пет дана пропуштао, а да не завири у магазу. Страховао је сиромах да га Стојан опет не ухвати и да не потегне своје грађевине у разговор.

XXXIII

Лицем на Божић, а на два сахата прије сванућа, пробуди се Стојан, сједе на душек и, протежући се, гурну газдиницу Анђу:

— Устај, па наложи фунур и дај ми преобуку... Треба да се иђе у цркву.

Газдиница се промешкољи, подиже се и она и поче се чешкати.

— Рано је, — рече зијевајући.

— Није, — одговори Стојан и одгурну јорган са крила. — Чини ми се, да сам кроз сан чуо прва звона.

Не говорећи ништа, газдиница се диже, даједно се примиче пећи и, као преко воље, поче гуркати у њу дрва и луч. Упали ватру. Затим опет зијевну, опет се почеша и, огрнувши се лаким шалом, изађе из собе. И док се Стојан још протезао и као смишљао се хоће ли устати или неће, она се врати, носећи преко једне руке нове чакшире, нов фес, траболоз, антерију и салту, а преко друге чисту, утлејисану кошуљу. Све то остави према њ и, измакнувши се у крај, скрсти руке и поче се молити Богу, према икони.

— Је ли студено на пољу? — запита Стојан и прихвати за кошуљу.

— Студено, — одговори она, прекидајући молитву. — А авлија се бијели.. Чини ми се, к'о да је снијег нападо...

Стојан се поче лагано облачити, загледајући најприје у хаљине, да види: јесу ли добро очишћене? Обуче и кошуљу и антерију, па отпочину мало и гледаше у ватру, како запизује кроз оне рупице на вратима, а одсијев јој дрхће и игра се на ћилимским шарама.

Пошто обуче и чакшире и уреди се потпуно, изађе да се умије и тада поче тражити стари, кукасти штап покојнога газде Симе.

— Кад се вратим из цркве, нека буде кахва печена и нека се веселица донесе из пећи, — рече газдињици. — Немој да чекам на то.

Па, опирући се на штап, полако, као старац какав, изађе на улицу.

Уска улица, испупчена, ограђена малим, шиљастим, уздигнутим и положеним хумкама, разграњала се пред њим и бијелила се, као да је у чисти памук умотана. На савијутцима, гдје је осјенчена ћошама мањих и већих кућа и стрехама, црниле су се по њој овеће, раскомадане закрпе и као пјеге неке, сличне гавранима, који, са крилима опруженим на широко, леже мртви, непомични. Мале, ниске стрехе и кровови кућа, окићени дебелим, стакленастим мосурима, што висе о њима у дугим правим редовима, као да су се још више погуриле под новим теретом, док им се стари, и усправљени и нахерени, димњаци чисто поносе својим великим, тешким шубарама и изгледаху љепши, виткији. Иза њихових леђа издизаху се врхови танких, утањених мунара, горди, величанствени, као да су од најфинијега мрамора истесани. Преко неких омањих, мрких зидова, из муслиманских авлија, штрчале су широке гране старих шандуда и смокава као бехаром окићене... Студен, оштар зимски ваздух штипао је Стојана за нос, за уши и образе, а ноге су му дубоко упадале у мекоту, као да је газио по самоме гушчијеме перју.

Када се приближио цркви, зазвонише и друга звона. Брујање и циликтање њихово, убрзано, мекано, разлијегало се као из даљине и сличило јецању и уздисању нечијеме. Чинило се као да тиха, студена, свијетла ноћ уздише и јеца, цвили и умире... Стојану као да се нешто мило, слатко разли по прсима. Подиже главу и погледа према високоме, огромноме звонику. Као да се самим звијездама окитио, тако је изгледао зла-

тан, ружичаст, гиздав, обасјан немирним пламичцима које стотине мањих и већих свијећица, што су на свима прозорима гориле.

Гледајући Стојан застаде и, по некоме чудноме нагону, спусти штап на снијег, скиде фес са главе, и, дубоко се преклонивши према звонику, поче се крстити.

Дошавши у цркву, стаде на вратима. Свјетлост многобројних свијећа удари му у очи и загушљив, влажан задах запахну га изнутра. Црква је била препуна свијета. Он је пред собом видио главе, само главе, чупаве, потшишане, подбријане и ћелаве, које се некако свјетлиле мимо обично. Једва се некако могао прогурати и дотетурати до банка, за којим је мршави газда Никола Гаћан продавао свијеће. Стојан прислони штап уз банак, фес стрпа у џеп и опет се поче крстити, шапћући при томе све молитве, што их је још као ђак научио. Звучни глас попа Тодора одјекивао је кроз цркву и орило се умиљато, складно пјевање школске дјеце, али га он није слушао. Само се крстио и молио. Изгледало је, да у читавој цркви не бијаше побожнијега човјека од њега, изузимајући једнога старца, који је више клечао него стајао, а метанисавао непрестано, ударајући челом о мермерни под црквени.

Тек кад је све молитве очитао и кад није знао шта ће више, одахну мало и поче се обзирати око себе, посматрајући остале богомољце. Биле су ту неколике ситније газде, који му, смјехуљећи се, климнуше главом; била су и два-три познатија му бакала и неколико хамала. Презриво погледавши хамале, окрену се на другу страну, гдје су стајале неколике бабе, од којих је запахњивало мирисом увелога босиока, што су га мељавиле међу прстима. Погледавши боље на бабе, Стојан избуљи очи и поблијеђи. Млада, пуначка женица, румена и бијела као пролетњи цупољак, стајала је поред њих, оборила очи у земљу, и, држећи савијене руке на појасу, тио се молила. Стојан позиаде Росу. И никада му се љепша и милија није учинила. То као да сада није била жена са овога свијета, него нешто узвишеније, надземаљско биће!... Њему закуца срце и дуго, дуго није могао одвратити погледа са усана јој, око којих је и сада трептио блажен осмијех.

Чим се свршила летурђија, он стаде поред врата, поред самога гвозденог каната црквеног. Хтио је пустити да прође испред њега и да јој се јави. Мислио је, да је већ могла заборавити на све што је прошло, на све муке што јој их нанио.

и да јој се смије јавити као стари, добар познаник. Кад је видио да се кренула из цркве, спуштајући на тас свој малени прилог, испрси се мало и поче се осмјехивати. Хтједе јој и руку пружити. Али она прође мирно, лагано, не скидајући рука са појаса нити дижући главе. Није га ни погледала. И њему клону рука на уступку натраг, не усуђујући се ни ријечце прословити, као да би тиме какву светињу повриједио.

Навријеше и остали људи из цркве.

— Христос се роди! Ваистину се роди! — поздрављали су се са свих страна. Неколицина поздравише и њега и стегнуше му руку, али он није одговорио ништа, нити је знао шта ће одговорити.

Тек када се, између осталих, помоли и усукана глава Јегуљина, а ситне, мишије очи зауставише се на њему, он приступи ближе и стиште Јегуљу за руку.

— Нешто ми јутрос паде Бошко на памет, — рече, — знаш ли шта он ради и ђе стоји?

Јегуља узви шијом и погледа га испод ока.

— А готово ништа не ради, осим што пије, — одговори. — Што гођ је им'о земље у селу, а што му је од оца остала, све је прод'о, па купио овђе некакву кућицу. Кућица му је у Мирчетића сокаку и у њој живи… Несретник је то један, брате!… Чудим се од чега живи. Купује и продаје некакве браве и говеда и то му је све…

— А има ли ђеце? — запита Стојан, стежући му руку јаче.

— Има двоје… Красна су му ђеца, к'о… к'о што им је и мати красна!…

— Красна, — уздахну и Стојан.

Јегуља извуче руку из његове и поправи киту на фесу, пустивши да га удара по челу.

— А и ваљана је, — додаде тише. — Туђе хаљине шије и пере, а ђецу одијева… Ођевена су јој и чиста к'о газдинска.

Стојан пође неколико корачаји, па застаде.

— А како може сачуват' љепоту 'нако, кад се пати и кад јој Бошко пије? — запита.

— Лијепо, — дочека Јегуља и као уозбиљи се. — Он њу држи к'о икону… Кад је најпијанији, неће он њојзи никада једне грке рећи… Тепа јој к'о ђетету… Не може да се окани пића, има ће прије умријет' него прстом додирнут' до ње, а

камо ли да је удари, к'о што други раде. Онога чуда још нијесам виђ'о!...

— Па се и непопнади с њоме?

— Јок, — осијече Јегуља. — Ако га она прекори, а он удари у плач к'о дијете... Плаче и куне се да неће више, а све јој љуби стопе и моли да му 'прости... Кад се отријезни, крије се и не смије да јој у очи гледа.

Стојан удари штапом по снијегу и обори главу.

— Још нијесам чуо за такога ђувегију, — рече као за се.

— Нећеш ни чут', — заврши Јегуља.

XXXIV

Други дан Божића, иза летурђије, подијелише се богомољци у групе и разиђоше се по свима махалама, да честитају празник пријатељима. По двојица, по тројица, по четворица, а често и по осморица, заједно су ишли из куће у кућу и честитали. Било их је много, који су свраћали и у сасвим непознате куће, само ако су им врата била окићена бршљаном, у знак да су православне. И ту су честитали и частили се. Нарочито су се свраћали онамо, гдје су знали да има дјевојака и гдје су узгред могли проашиковати. И из свих кућа, из свих махала,ориле су се веселе пјесме и проламале оштри, струлени ваздух. Изгледало је, као да читав шехар, одјенут снијегом, пјева и весели се. Све као да слави дан Христовога рођења!

И Стојан је пошао да честита својим муштеријама, пријатељима и знанцима, али сам. Нити је тражио ни звао кога, нити би му пријатно било, да га је ма ко позвао. „Сам сам се и родио“, прошаптао је сам себи полазећи, а тако је мислио одговорити свакоме, који би се усудио запитати га: зашто је усамљен? Кукасти штап газда Симин носио је и данас са собом и опирао се на њега, мислећи, да тако изгледа важнији и озбиљнији. Лагано је газио по снијегу, који је пуцао и шкрипао под ногама му, не освр̂ћући се ни на коју страну. Бојао се, да му се поглед не сусретне са погледом какве гоље, те да се не би морао, по обичају, мирбожити с њиме.

Стојан је тако прошао кроз неколико сокака, а да није сврнуо ни у једну кућу. Тек кад је дошао до Периних врата,

застао је пред њима, као смишљајући се: хоће ли ући или неће?.. Смисли се и уљезе.

— Је ли Перо дома? — запита једно омање слушче, што је стајало на авлији и стимавало, како се назебли врапци чепкају кљунићима, под овећом кућном стрехом.

— А? — запита слушче блесасто, јер му није чуло питања.

— Је ли Перо дома?

— За газду питаш? — опет отегну оно. — Овај... био је јутрос и умијо се... каз'о је да не може у цркву... овај... и попијо је кахву, па је... па... отиш'о је низ сокаке некуда... Није дома.

Стојану као да лахну на души. Обрадова га, што се не мора задржавати.

— Па кажи му, да сам ја долазио, — рече слушчету. — Кажи: Стојам је долазио.

— Је ли газди? — запита слушче, чешкајући се. — Казаћу ја њему: каз'о ми је Стојан, да је долазијо... овај...

Стојан га не хтједе даље слушати. Окрену се и изађе из авлије... Крену даље низа сокаке, опет не свраћајући никоме... Чак је прошао и поред газда Радованове куће, а да није свратио. И тек кад дође до Мирчетића сокака осмјехну се, поглади бркове и сврну тамо.

Сокак је био препун дјеце, здраве, окретне, веселе дјеце. Ниједно није имало на себи капута, ни топлије антерије, а већином босоноги. Образи, уши, посеви зацрвенили им се попут варених ракова, а ноге и руке помодриле им, најежиле се. Ипак се ваљају по снијегу, скачу, вичу, галаме! Груде су летиле са свих страна и разбијале им се о главе, о леђа, о преса, а они све то веселији, смијех и граја све већи.

Опазивши Стојана застадоше мало и, туривши озебле руке под пазуха, почеше ситно поскакивати с ноге на ногу.

— Ђе је овђе Бошкова кућа, ђецо? — запита Стојан гледајући их.

— Кога Бошка? — запиташе дјеца једногласно. — У нашеме сокаку има осам Бошка...

— Бошка Бенетала.

— Ено је!

И сви упријеше прстима у једна омања, прилично нова врата, чији је горњи дирек био сав окићен бршљаном.

— Аха, лијепа кућица! — прошапта Стојан, упутивши се тамо. — Лијепо је Бошко купио... И ту Роса живи!

Кад се приближио вратима, опет заглади бркове, поправи трабалоз, а златни сахатни лапац повуче у напријед, да се боље види.

— Мучно ми је, ама опет хоћу да је видим, — опет прошапта. — Први се севдах никад не заборавља! А дако буде заборавила на ону бруку.

Ступивши у малу, тијесну авлијицу, стаде мало и поче разгледати, како је све чисто, окићено и уређено. Собна врата, прозорски дирецн и ћерчиве, недавно опрани, жутили су се попут невена, а све је мирисало чудним мирисом, мирисом искиданога смиља и измирне.

— Како је кућаница! — уздахну Стојан, хватајући за кваку на собним вратима и отварајући их. — Како је овђе све лијепо! — викну гласно, ступивши у собу. — Христос се роди и сретан вам празник!

Роса, која је сједила поред пећи дојећи једно дијете а друго милујући по глави, брже скочи сакри дојку под кошуљу.

— Ваистину се роди, — одговори поцрвенивши, а леђима се прислони уза зид и плашљиво га гледаше, као бојећи се, да је не напане.

— Здраво живо, Росо? — запита Стојан пружајући јој руку и окрећући главу у страну, да јој избјегне поглед. — Како је Бошко? Ђеца како су ти?

— Добро су, фала Богу, — одговори Роса, прибирајући се. — Сви су добро.

— А Бошко није дома?

— Није.

Не знајући шта даље да пита, Стојан сједе близу прозора и прстима поче добовати по стаклу. Роса спусти дијете на ћилим, па узе духан и ракију и пође да га послужи.

— Студено на извану, — рече он, припаљујући цигар.

— Студено.

— И снијега доста!

— Доста.

Стојан прихвати и за ракију и искапи чашу.

— Ах, слатка је из твоје руке, — уздахну и осмјехну се.

Она се намргоди, а не одговори ништа.

— Чини ми се, да лијепо живиш? — запита је.

— Лијепо, фала Богу, — одговори она, поносито подигнувши главу.

— Познаје се и по теби… Љевша си и једрија него прије. И сад да чојек помахнита за тобом.

Она га погледа оштро, окрену му леђа и оде да остави чашу ракијску на сто. А он је непрестано пратио једним погледом, страстним, пожудним, упаљеним, посматрајући јој нарочито обле, развијене кукове, плећа и рамена…

— Зар се и сада љутиш на ме? — запита је, пошто се поново окренула.

— Зар имаш образа да ме питаш за то? — сурово одговори она, сијевајући очима.

— Ти ме, бива, ружиш, а не питаш јесам ли ја крив био? — дочека он јаче.

Она окрену главу у страну.

— Ја би волила, да не говоримо о томе, — осијече. — Што је било, то је и прошло… Ја сам сад удата жена, па и не мислим о томе, а камо ли да говорим.

Он не одвајаше погледа од ње.

— Како си пакосна! — рече пријекорно. — Зар се могу лахко заборавит' сви они наши састанци?… Ја их ни у гробу заборавит' нећу… Кад ми пане на памет…

— Ако ћеш поново то спомињат', ја ћу изаћ' из собе, — пресијече га она љутито. — Шта мислиш: ко сам ја, па да сад можеш тако зборит'?… Ако си и газда, у мојој си кући, а у њој не смијеш свашта говорит'…

Стојан устаде и приближи јој се.

— Охооо, каква си то? — запита, силом се смјешкајући. — Јеси ли ти она стара Роса? А зар не знаш, бона, колико сам те пута пољубио у те оче, у слатке јамице на образима, и у мехки подвољак.

И, попут пијанице каквога, стаде уза њу, диже руку, па је хтједе ухватити за подвољак.

— Мичи се, крвниче! — викну она устукнувши натраг, бијесна, раљарена. И прије, него што се могао уклонити, измахну оном меком, њежном руком и привеза му шамар уз образ. — Напоље из моје куће, безвјерниче један! Напоље! — викну

још јаче и тако га гурну, да умало није ударио челом о собни дирек.

Нити је знао што одговорити, ни одбранити се. Покуњен, збуњен, сметен, брже зграби штап, отвори врата и излети из собе. Претрча и преко авлијице, мислећи зар, да га још гони. Тек када изађе на сокак застаде мало, одахну, и мргодно, осветнички, погледа у врата. Затим, не осврћући се похита кући, држећи једнако десну руку на образу, који је горио као ватра, црвенио се. Осјећао се посрамљен, понижен, сатрвен, као никада до сада. Он, газда један, бојни трговац, који је хтио да свакоме на свијету изгледа моћан и крупан, дочекао је, да дигне руку на њега кћи једнога кундурџије, а жена једнога пјанца и кавгаџије! Да га удари једна жена, коју он за своје мекиње може купити!... И ипак јој није могао ништа, ипак је устукнуо испред ње и побјегао срамно, кукавички, подло...

— Ово... ово јој никад заборавит' нећу и скупо ће ми платит', — шикну као гуја, дочепавши се својих врата. Љутит, разјарен, мргодан, уљезе у авлију, па, не знајући шта би друго, најпогрднијим псовкама поче обасипати газдиницу Анђу.

(Наставиће се)

ИНТЕРВЕНЦИЈА У МЕЂУНАРОДНОМ ПРАВУ

С ОБЗИРОМ НА ТУРСКУ

(НАСТАВАК)

6. Интервенција из религиозних разлога.

Сви су модерни писци сложни односно интервенције, којом би се хтеле увести, изменити или протежирати догме које вере. Сви одбијају ту врсту интервенције као противну духу времена. Чудновато је како су стари писци могли упасти у ту погрешку, да унесу религију у поље међународнога права. Религија, као збир правила и начела намењених да регулишу односе човека према Богу, јесте ствар чисто субјективне природе и у колико се она не исказује спољним знацима, који би били од недопуштеног утицаја по друштвени и правни поредак, требало би да остане изван правнога домена.

Са признањем права на слободу мисли, свако питање о унутрашњем веровању индивидуе, о веровању њеном у Бога, у ово или оно средство за спас његове душе, требало би да изостане из збирке правних закона, у колико те идеје нису штетне по друштво, нису противне законима земље у којој оне постоје. Шта више и у таком случају питање је локално и чисто унутрашње, које има да се реши по законима и јавном праву те земље. Остале државе па чак и најближи суседи државе у којој се трпи једна религија, немају никакво право да се жале да им се верском толеранцијом наноси штета и да траже насилним средствима да утичу на ту државу. И чисто верски узев ствар, не слаже се са начелима Христове науке да се она силом и терором шири. Према томе католичко свештенство, које је огњем

и мачем хтело да уведе међу дивљаке хришћанство, грешило је против саме своје вере. Владаоци су скоро увек, кад су се послужили вером, нарочито у средњем веку, имали за мету постигнуће разних политичких смерова. Религија је била плашт којим су они омотавали своју праву намеру. Под мантијом је био сакривен војник. Мисионари, који се интересоваху за спасење душе неверника, бејаху политички агенти својих држава, које иза кулиса изазиваху побуну и неред у суседним државама, и, пошто је то било постигнуто, мисионари су уступали место војним трупама земље, која се била њима послужила. Оне су опет долазиле да заштите назови мученике и да казне кривце, те отуда је учињено толико злоупотреба у име религије. Религија и њене догме били су изговор а главна је циљ била жудња за златом и влашћу. И данас, поред све верске толеранције, ова би интервенција била толико исто опасна као и у средњем веку, кад би била допуштена. Нашло би се занешењака, који би се разишли по свима крајевима света широм оведали би своју религију. Мало само треба потпалити ревност мисионара па да ламе бонзи и дервиши поплаве Европу; док ће калуђери свакојаке врсте обилазити Азију и Африку. Министри ће ићи да пркосе инквизицији у Шпанији, и у Италији, док ће се језуити распрострти код протестаната да би их повратили у крило католичке цркве (Vattel, књ. II гл. IV § 61).

Модерно схватање међународнога права искључило је религију из правне области, због чега су и верски ратови ишчезли данас потпуно. Само Турска, која у многом чему чини изузетак, изгледа да и у овом погледу трпи интервенцију, али и у њој верске су претенсије само изговор а прави је основ са свим десети.

А. Питање заслужује више пажње у случају верског рата између грађана исте државе; али и при томе правила која важе за време чисто грађанског рата биће такође од вредности, пошто борба, која у почетку носи верски карактер, скоро се измеће у чисто грађанску расправу, те с тога ма чија интервенција не би била допуштена. Могло би се препоручити посредовање, пријатељске услуге или интерцесија али не и интервенција.

Мисионари, који би покушали, користећи се нередима, да уђу и проповедају своја начела, учинили би то на своју одговорност и на свој ризик; држава чији су они поданици, није тиме никако ангажована, а и кад би хтела, не би имала основа,

јер њен изговор да има штитити интересе својих поданика, у оваком случају не вреди. Све што они буду претрпели имају да припишу само себи и ником више. Казна, прописана земаљским законима за изгреднике, примењена на туђе мисионаре била би логична последица њеног суверенитета. Забрана од стране државе, у којој су немири, да шире њихове догме или прогонство њихово из земље, не би били довољан узрок за интервенцију, чак и у случају кад су они били послани тајно од владе своје државе.

в. У више је маха покретано питање: да ли Велике Силе смеју интервенисати у послове друге државе ради заштите поданика те државе, који су гоњени због њихове религије.

Ако будемо судили, по оном што је бивало, можемо рећи да је допуштено интервенисати. Турска је у овом питању, као и у свима њему сличним питањима, била она држава, у којој се збило понајвише интервенција овакве природе. Већина мешања страних сила у њој била је правдана верским разлозима. Вера је била за европске државе најзгоднији изговор да оне постизавају у њој своје политичке планове. Од вајкада су турска полиција и њене грађанске власти имале посла са којекаквим калуђерима и калуђерицама, који су под заштитом једне или друге силе мутили воду у њој. Требало би, мислимо, да се и интервенцијама овога рода стане на пут; изузев случај предвиђен од Ватела, а то настаје кад верска гањања добију облик кривичних експеса према потчињеном народу, који је у исто доба и различите вере од владајућег народа. Фодере иде још даље, те ни у таком случају не допушта интервенцију, пошто злостављени могу, по њему, напустити земљу, у којој су гоњени, и уселити се у другу паметнију и човечнију, где би нашли гаранције за своју верску слободу. Тврђење Фодеревљево могло би по некад бити умесно, али не увек, јер, ако се узме да би требало овако да поступи народ који је ушао као гост међу староседеоце једнога предела од којих сада страда, не можемо рећи то исто кад је гошћлац гост, који је силом покорио староседеоце, који на основу свога приоритета по времену, имају прече право на те пределе. Ми држимо да у таком случају нема места Фодеревљевом тврђењу, јер из те би доктрине излазило да за слабијега не постоји никако право, но, чим је воља јачега, он мора да се повуче и да ћути. У осталом и поред привидно

чисто религиозног карактера, питање се не може решити, ако се не имају у виду и политички обзири, који га руководе.

Међу интервенцијама верскога основа вреди споменути интервенцију извршену у корист шефа католичке цркве: жудња италијанскога народа за сједињењем нашла се у опреци са световним интересима светога оца, поглавара државе католичке цркве. Папа да би сачувао своју световну власт од демократске странке, која је постајала све јача, обратио је се за помоћ католичким државама. Аустрија, која је имала понајвише интереса да се меша у мале италијанске државице, похитала је прва на папски позив и у друштву са католичком Шпанијом и краљем напуљским она је примила на се да брани папске интересе. „Рим — говораху поменуте три државе — припада целом католичанству, према томе, све што би могло изменити status quo, имало би се сматрати као напад намењен целом католичком свету“. Француска и протестантска Енглеска притрчале су такође да одбране своје политичке интересе. Премда је ова интервенција била предузета на позив поглавара католичке цркве ипак је она као што се из говора председника француске републике види, веома мало верскога основа имала у себи. „Аустрија, у споразуму са Шпанијом и Напуљем — говораше у седници народног представништва тадањи председник републике — известила је нашу владу да се и она одлучи на штогод; пошто су те државе решене да иду против Рима и да васпоставе папску власт и пошто се од нас тражи да одговоримо, ми бисмо имали да бирамо једно од ова три средства: или да се одупремо оружјем против сваке интервенције, и у том бисмо случајем морали прекинути са целом католичком Европом, једино ради римске републике, коју у осталом нисмо признали; или да оставимо три савезне католичке државе да поврате по свом нахођењу, без икакве поштеде, папску власт; или да и ми са своје стране учинимо директан и независан корак“. Републиканска је влада усвојила последње. Али европске су државе неприметно долазиле све више до убеђења да верска питања остају изван делокруга њихове политичке акције. Из тога разлога мишљење принца Хоенлоа: да се стане на пут васеленском црквеном сабору, који је био држан 1869 год., било је одбачено. Поједине државе и њихове савремене владе не служе се више средствима која су изазвала велике европске кризе. Њихово је држање данас много коректније. Оне су увиделе да

сила ништа добро не доноси у томе, те су с тога оставиле самим идејама да напредније од њих истисну несавремене, лажне. Држави је данас призната потпуна аутономија у верском погледу, те је све, што се тога тиче, остављено увиђавности сваке од њих: да реши на начин који се понајвише слаже са њиховим унутарњим уређењем. Само лажне верске идеје који се испољавају спољним знацима и недопуштеним фактима, којима је стављен у питање опстанак једне државе, могу дати довољно разлога за оправдану интервенцију: или потреба да се заштити један потчињен народ, који је због својих верских убеђења изложен опасности да угине од злостављања његовог завојевача.

7. Интервенција којом хоће да се прибави поштовање законима човечанства. — У овој хипотези има се посла са владом једне државе, која на најгрубљи начин гази најосновније правне и људске законе. Држава, којој се замера зато, треба да спада у ред цивилизованих држава и да је члан међународне заједнице. Кад ови услови постоје, настаје питање: хоће ли бити допуштено да се интервенише у послове те државе, да би је наморали да поштује законе који истичу из људске природе. Гроције, који је први расправио ово питање допушта принчевима и владаоцима да објаве рат против таке државе, како би је приморали да се саобрази са осталим у погледу чувања основних правних појмова. Хефтер, Фјоре и Блунчли јесу скоро истога мишљења. Присталице Гроцијеве држе да је интервенијенат у праву да казни свирепу владу. Но пошто суверенитет једне државе престаје на њеној граници, те она не може да казни ни појединце, своје поданике, који су успели да пређу њену границу, ми држимо да јесте право, по ком претендује интервенијенат да казни владу те државе, још мање основано, пошто над њом не постоји никакав судија. Вател се у овоме не слаже са поменутим писцима. „Чудновато је — каже он — да паметни и расудни Гроције тврди, да један владалац може с правом узети оружје да казни народе који злочиначки греше против природнога закона... Он је упао у ту погрешку, што приписује сваком слободном човеку, а по томе и сваком владаоцу не знам које право, да кажњава крупне погрешке које би сачињавале повреду природног права, чак и оне које се не тичу ни права ни безбедности његове... Поред свих мера предострожности, којима он ограничава своју доктрину ипак његов сентиментализам отвара врата бесном енту-

зијазма и фанатизма и даје амбициознима безброј изговора за интервенцију (књ. II гл. I § 7). Такође Амари, који је, као што смо већ неколико пута рекли, у принципу за неинтервенцију, одбија Гроцијево учење и тврди са Малијани-јем: „да казнима дела и злочини једнога народа, извршени у границама његове територије, ничим не вређају право другога и не дају повода за оправдану интервенцију. Јесте ли кадгод чули кога да тврди да право тражи да се имају пред очима само добри примери, примери врлине, и да се живи само међу грађанима чији дом није никад био позорница никаквог ексцеса и који исповедају начела оснивана на истини и врлини“ (Revue de droit internat. св. V стр. 532).

Наше је мишљење да ни прво ни друго тврђење није тачно. Тога ради треба знати је ли држава, у којој се поступа противно свакој природној правици једноставна т. ј. састоји ли се она из једнородног елемента грађана или је састављена од више народности. У првом случају треба применити правила, која важе за деспотичну владу, у другом опет може да се деси ово: или су популације, над којима се врше разна свирепства, стари становници тих крајева, који су потчињени силом после ратних несрећа, а и даље се силом одржавају под влашћу завојевача; или су оне ушле као гости у ту покрајину ради трговине и индустрије, дакле, људи који су се увукли зато што су у времену њиховог доласка постојали погодни услови да се обогате.

У првом случају интервенција носила би карактер помоћи, дате једном несрећном народу, који није у стању сопственом снагом да се отресе ропства, које се више не слаже са модерним појмовима о праву и држави. Док у другом случају не би требало допустити интервенцију. Модус који је раније предложио Фодере, т. ј. да се незадовољници могу иселити, био би довољан и гостопримство које би поједине владе указале гоњеницима, кад би они напустили земљу у којој им живот био несносан, одговарало би потпуно дужности коју им цивилизација налаже. Стога држимо, да се интервенција Аустрије од 1869 год. у пословима Румуније, у корист Јевреја, није могла правно оправдати, тим пре, што већина њих нису били нашли за сходно да постану поданици земље, у којој су о давна радили, зарађивали, а понеки чак били су још од прадедова настањени у њој.

Треба имати на уму да говоримо о државама, у којима се варварства дешавају стално и систематично. Грозоте, које би

се десиле у некој држави у ванредним приликама, могу се у неколико оправдати потребом за опстанак.

8. Интервенција којом би имале да се побољшају правне установе једне земље или да се у њу унесе цивилизација. — Судећи по задатку, који има ова интервенција, изгледа у први мах да је треба допустити, јер кад се површно узме нема лепше помоћи од оне која нам се нуди, да би се усавршили било у погледу политичке организације земље, административне или у интелектуалном и моралном развитку уопште. Но поред свих привидно добрих страна ове интервенције, она је исто тако опасна и неправична као и свака друга, коју не правдају нарочити разлози. Рекосмо, приликом интервенције у случају грађанскога рата, да је једино народ компетентан да суди и решава о изменама које су му потребне ма на ком било пољу: уставном, административном, моралном или верском. Исте установе код различитих народа доносе и различите резултате, који су понекад чак и штетни, што зависи од ступња цивилизације и интелектуалног развитка дотичнога народа. Стога странац, који би предузео силом да уведе извесну установу, само зато, што држи да је добра или што је код другог народа дала добар резултат, греши исто толико колико и онај, који хоће да наметне коме неправедну какву идеју. Без обзира на добру намеру интервенијента, државни суверенитет треба да остане читав, неповредим, „јер хтети распрострти цивилизацију међу дивљаке на врху сабље — каже Фјоре — као што су некад радили Римљани, значи премашити друштвене и хумане законе; јер ако је цивилизација једно од највећих народних добара ипак слобода и автономија његова стоје више ње“.

Признати цивилизованим државама право овакве интервенције значи дати carte blanche да оне могу, према захтевима својих интереса, поступати у нецивилизованим државама. По томе Мартенсово мишљење, да је интервенција у нецивилизованим државама допуштена, погрешно је. Блунчли и ако признаје цивилизаторски позив цивилизованих држава, признаје да се и данас према нецивилизованим поступа без сажаљења. Старање цивилизованих држава да распростру цивилизацију међу дивљаке, да прошире делокруг међународнога права, заслужује похвалу и оне би биле достојне своје цивилизације, кад би при томе успеле, али зато би требало употребити друга средства, којих хвала Богу има доста, али нипошто интервенцију.

а. Вател расправља на широко питање које се у многоме приближује ранијој хипотези. Он замишља једну државу која није рада, која управо избегава да ступи у трговачке односе с другима и пита се: је ли та околност довољна да се оправда интервенција којом би одбијена држава хтела да је примора да прими њену понуду? У данашње доба тешко је замислити државу, која би заузела тако држање, пошто при данашњим саобраћајним средствима, свака се надмеће да развијенијим трговинским односима прибави веће благостање и себи и својим поданицима. Ватен као и Волф долази до закључка да не треба допустити ову интервенцију. Арнц је на против одобрава. „Замислимо — каже он — једну државу у сред Европе, која се од једанпут решава да из своје области искључи потпуно експлоатацију железнице или телеграфа, тако да тиме она прекида или знатно отежава међународни саобраћај, који је по природи својој била позвана да помаже. Би ли Европа трпела то стање?... Замислимо још да се само у једној држави налази известан производ, који је признат као једини лек против једне опште распрострте болести, на пр. кинина, и свет не може да је се прође а да не претрпи велики губитак. Међу тим владалац земље, у којој се тај лек производи, забрањује без икаквог разлога његов извоз. Треба ли оставити да цео свет помре од грозниче из респекта према суверенитету те државе? (Revue du droit internat. t. VIII p. 674).

Нама се чини да претерује Арнц, допуштајући интервенцију у оба случаја. Културни и индустријски производи једнога народа јесу његова искључива својина. Натерати га силом да он нешто од тих производа купује или продаје, значи пресуђивати о његовим потребама. Право трговине је од оних права чије упражњавање зависи од личне оцене онога који носи одговарајуће дужности, другим речима оно је непотпуно, имперфектно право, које се своди у тражење а не овлашћује да се силом изнуди, јер оно сачињава просту услугу човечанству, која није у стању да произведе право на тужбу у грађанском праву и ни довољан узрок за рат (Gauchy, Le droit internat. maritime t. I стр. 28, 29). Што се специјалног Арнцовог случаја, од инострано лека тиче, ствар се мења. У таквој прилици нису у питању чисто трговински, новчани обзири о губитку или добити, него је у питању опстанак државе, па чак и целога човечанства, као што и сам каже. Пошто је уопште дозвољено свако средство, ради одржања свог опстанка, у колико то није изазвано кривицом

саме оне државе, која је у нужди, ми мислимо да треба допустити интервенцију према земљи, која из злобе само или предрасуде какве лишава човечанство, које због тога гине, од јединог његовог лека. „Признајем — каже Фодере — да је допуштено државама, у интересу одржања људскога рода, да се скупе и да траже да им се отворе пристаништа једне земље, која је херметично затворена за њихову трговину, али то треба да буде у интересу одржања људскога рода и у заједничком споразуму (I стр. 669).

9. Интервенција за извршење једнога уговора. — У недостатку заједничкога законика између држава, међународни су уговори послужили у свема епохама као извор права и обвеза у односима појединих држава у истој мери, у којој и уговори међу појединцима у приватном праву. Уговори између држава, премда лишени санкције, којом се гарантује њихово тачно извршење, ипак су сматрани као закон међу уговорачима, којим су они морално обвезани да их изврше. Основно правило јавног права, у овом погледу је исто које и у приватном: pacta sunt servanda.

Међународни уговори, по важности својој, могу се поделити у две категорије: 1. На уговоре које две или више држава закључују засебно у намери да регулишу извесне односе, који се искључиво њих уговорача тичу; и 2. на уговоре закључене између цивилизованих држава или само између Вел. Сила у намери да заведу извесна стална правила, да донесу, тако рећи, међународне законе. Из ове категорије уговора међународног права, они којима се једна или више држава ангажују да поштују, било саме оне, или у исто време да приморају и свакога другога да поштује извесно стање ствари, које се тиче међународног положаја или унутрашњег уређења једне или више држава, уговори тако звани за гаранцију интересују нас понајвише у овом случају.

Задатком својим ова врста уговора послужила је, а служи и данас још, као средство, којим се заводи нека сталност у међународним односима, или се одржава утврђена равнотежа. Они се обично јављају, после великих немира, ради сталожавања и консолидовања новога стања које произлази из међународних трансакција.

По предмету свом ови уговори могу бити од четири врсте:

1. Уговори који гарантују независност и обласни интегритет једне државе:

2. Уговори којима се гарантује стална неутралност;

3. Уговори који гарантују одржање једне владе, и:

4. Уговори којима се гарантују извесна јавна политичка и грађанска права једној политичкој групи грађана које независне државе.

Прва категорија ових уговора намерава да одржи равнотежу која постоји или је тек заведена. Најзнаменитија гаранција ове врсте је она коју су Вел. Силе обећале Турској париским уговором од 1856. год. Седмим чланом тог уговора, оне су формулисале гаранцију, а другим за њим предвиделе су и средства којима ће се она привести у дело. Ова категорија уговора као и друга којом се гарантује неутралитет једне земље, изгледа да оправдавају интервенцију у колико се она односи на предвиђене случајеве. По њима уговорне су стране обвезане на извршење постављених погодаба; у колико гарантована држава извршује савесно своје обвезе, на које је она изрично или прећутно пристала, јемци су са своје стране дужни да изврше своје обећање. Али се по себи разуме да та обвеза није кадра да намора јемца да предузме одбрану кад од тога може настати опасност по његову егзистенцију, а и нема те силе која би га приморала да буквално изврши своје обећање. Али кад је гаранција дата од више њих с обвезом да ниједна од њих не сме предузети што чим би се повредило створено стање, онда остале државе сауговорачи јесу у праву и силом да принуде државу, која би погазила своју обвезу, да одустане од својих намера и као кривац за неред она ће морати приписати себи зле последице свог неразмишљеног поступка.

Што се треће категорије уговора тиче, којима се гарантује одржање једне владе, изгледа да нема оправданог основа, те и интервенција, која би хтела да санкционише ту врсту уговора, није допуштена. Рекосмо раније да је влада једне земље народни пуномоћник, она ради на основу мандата, што претпоставља поверење властодавца, грађана њених. Главна је особина мандата ревокабилитет, према томе савез и помоћ дата на основу уговора за гаранцију, којим би једна држава хтела да одржи владу друге, у пркос изгубљеног поверења, била би гажење тога права. Без обзира на предмет, који се овим уговорима има гарантовати, интервенција ће увек бити неоправдана. Овим уговорима, било да се гарантује одржање монархичне, републиканске, апсолутистичне или уставне форме једне влади-

ише, било да се гарантује постојећи или одређени будући устав, одржање једне владајуће династије, или искључење њено с престола, интервенција се не сме допустити, и ако Хефтер, Калво и други неки писци виде у томе извршење праве дужности која истиче из конвенционалне обвезе. Све набројене претпоставке јесу саставни елементи државног суверенитета. Право независности, суверенитета једне државе је неотуђиво, према томе и уговори којима се оно крњи остају без важности. Гаранција била да је једнострана, било да је обострана, она у у основу постаје противна праву независности, те се као таква има рачунати као да није ни била, као што су и сами уговори ове природе. Затим ова се врста уговора не може допустити још и због њихове тенденције да створе нешто стално, непроменљиво. Међу тим закон један који је постао од уговора, а има претенсију да остане вечито непроменљив, противан је природи људској, при том још и немогућан, као што је немогућно замислити и устав један који је вечито сталан, непроменљив. Појам о праву обухвата идеју трајности, али она се не може измирити са непроменљивошћу. Право је створено за живе индивидуе, стога оно се не може појмити као гола и мртва формула, која им спречава сваку тежњу за напредак, место да им олакшава живот. Оно је тако подложено промени и развитку и тежи напретку као и живот једнога народа. Природно право тога народа на опстанак стоји изнад сваког писанога закона. Природна нека сила гони то право да се утврди, те оно по потреби зна и да уништи формулу која му смета, кад напредак тражи и налаже. Нема те владе ни законодавца који би био у праву и који би имао довољно снаге да стане на пут изменама које истичу из народнога живота. Ово најзад сви полагано увиђају и принуђени су да признају.

Четврта категорија уговора за гаранцију, уговори којима се ујемчавају извесна јавна, политичка или грађанска права свима грађанима или једној групи грађана једне земље, могу у извесним случајевима оправдати интервенцију. Ови кад би имали да ујемче права гарантована њима једном угњетеном народу, који је био потчињен силом власти победиоца и који у пркос цивилизацији нашега времена продужава и даље да злоставља покорени народ, да му одриче свако право и да га сматра као изван закона, могу оправдати интервенцију.

М. Ф. Мартенс, премда партизан неинтервенције, допушта интервенцију која би се оснивала на уговору у опште као један од три изузетка. „У принципу интервенција, која би имала у виду цивилизоване државе није дозвољена. Она је противправна јер је супротна њиховој независности"... Ово су случајеви у којима интервенција може бити допуштена:

1. Кад она има за основ један уговор: на пр. кад су неке државе гарантовале извесну организацију у једној земљи. На основу овог изузетка држи да је интервенција у Пољској и подела њена, која је отуда настала, била оправдана (Traité du droit internat. t. I стр. 394) Такође по Ривијеру интервенција која се оснива на уговору сачињава један део од изузетних случајева: „Nur in zwei Fällen könnte ein einzelner Staat das Recht haben sich in inneren Angelegenheiten eines anderen Staates gebieterisch einzumischen: Erstens wenn ihm das Recht dazu vom anderen Staate selbst eingeräumt worden ist, durch einen Vertrag wo dieser mitcontrahend war".

10. Интервенција којој је циљ да се прибави поштовање општим принципима међународнога права у случају њихове повтрде. С нестајањем факата који су изазвали интервенцију нестаје и саме интервенције. Али ако се и поред тога буде изазвала потреба, она ће учинити своје. При томе само треба имати на уму да само државе, чланови међународне заједнице, могу бити предмет интервенција, пошто се од њих самих, као свесних, може истраживати извршивање пређутне обвезе, а не и од осталих.

ТРЕЋИ ДЕО

Интервенције у Турској

I

Интервенције пре XIX века.

Турска је једина држава у Европи, за коју се држи да чини изузетак у овом погледу. Сви скоро правници и публицисти сложни су односно ње и допуштају интервенцију у њој. Тако Ролен Жакмене не само што мисли да су Велике Силе у праву но су још по њему и дужне да интервенишу у њој. „Право које истиче из историје и из уговора — каже он — то

је колективна интервенција Европе у унутрашњим пословима Турске... Вел. Силе имају не само могућност но и обвезу да предузимају интервенцију у свима облицима и са свима средствима којима оне располажу (Revue du droit internat. св VIII стр. 367.) Арнц опет држи да се једино интервенцијом може решити Источно питање. Појединац — каже он — умире од природне или насилне смрти, државе обично умиру насилно — освојењем или поделом. Ово ће, по свој прилици, бити судбина Турске. Али, у том међувремену, треба ли јој дати неограничену слободу да изврши над популацијом сва могућна зла која је она у стању да учини? Сав цивилизовани свет једногласно одговара са: не. То се опет не може ничим другим постићи до интервенцијом (R. du droit internat. год. VIII стр. 673). „Нико не би дошао до помисли — писао је Џон Рисел у „Тајмсу“, 2. септембра 1876 год. — да препоручи нашем посланику у Берлину или Петрограду да се умеша у администрацију или правосуђе Пруске или Русије. Али Турска је изузетак од свих дипломатских правила, која управљају над нашим односима са страним државама“.

Што се узрока тиче сваки је од државника и публициста у стању да наброји понајвише њих који би могли изазвати оправдану интервенцију у Турској. „Mehrere der genannten Motive — каже Гефкен, zusammen und gegeneinander wirken. Der Gegensatz der ganzen religiösen sittlichen und rechtlichen Anschauungen unserer chüstlicher Gesittung und der, auf welcher das Leben der Musulmänner beruht, ist so durchgreifend dass die Unmöglichkeit, die auf demselbe Gebiete wohnenden Personnen beiden Art unter demselben Recht zustellen“. Сви скоро односи Вел. Сила према Турској у прошлом веку сводили су се на интервенцију. Савети, посредовања и добре услуге Вел. Сила према Турској, били су обично почетак интервенције, само су у толико они задржавали свој првобитни карактер у колико су резултатима својим одговарали жељи онога који их је предузимао. Завист после и антагонизам Вел. Сила, тежња сваке од њих да је од искључивог утицаја у пословима турским, погоршавају њено стање, изазивајући још више интервенција. По ономе што се данас у Турској збива, она личи на политичку арену, у којој Вел. Силе очекују прилику да покажу своју моћ.

Турска је, као држава чије је порекло у Азији, као све оне теократска. Мера, морал и право за Мухамедове следбенике са-

чињавају један појам. Коран је за њих једини извор свакоме праву. Његова наређења образују и грађанске и кривичне и трговачке и јавне законе. Такође и односи њихове државе не могу одступити од коранских наређења. Мухамеданац и кад хоће да је слободан од тог религиозног утицаја није у стању. Тако покушај кодификације њиховог приватног права још у првом свом параграфу носи траг верског обележја. „Правна је наука — стоји у њему — познавање питања практичних и верских. Правна се питања односе или на будући небесни живот и сачињавају верска правила, или на земаљски". Сва је земљина површина, подељена по корану на: дар-ул-ислам, т. ј. дом правоверних, територију у којој важе прави закони; и дар-ул-харб, дом рата, или део на ком станују неверници и у ком владају њихови закони. Дар-ул-ислам треба да је у непрестаној борби са дар-ул-харбом, док га не покори својој власти. Постигне ли он то, онда треба да се задовољи с данком, који ће му плаћати становници тога краја. Мусломанско дакле право познаје две врсте становника на својој територији: присталице правога пророка — мухамеданце и потчињене народе, познате под општим именом раје, без разлике народности. Први ови су стуб државе. Она постоји помоћу њих и због њих. Немусломанском становништву поштеђен је живот стога што је он од користи по државу и по појединце, по мусломане, али и ако што буде против њих, на основу верских прописа није ниједан правоверни одговоран. Религија, као основ целог режима турског државног и друштвеног живота, јесте у исто време и једини критеријум за одмеравање способности, за притежавање и уживање скоро свих права. Отуда је лако појмити какав може бити положај оних који не исповедају мухамедову веру. Кад овоме додамо још и то, да је Турска прогутала повише ситнијих држава и различитих народа, са жељама, тежњама и аспирацијама супротним, који су, у пркос дуговековне османлијске владавине сачували своју националну одлику; који се међу собом понаособ мрзе и гоне, а сви опет скупа сматрају владајући народ као заједничкога непријатеља; кад се има у виду да је Турска опкољена разним државама исте вере, расе и народности које и већина њених поданика, које гледају у Турској болесника готова у сваком моменту да издахне, и које се старају најразноврснијим начинима и средствима да му убрзају смрт, нарочито тиме што подгревају наду његових робова на

бољи и слободан живот; кад се с друге стране имају у виду оправдани напори Турске, да се одржи, који понајчешће, услед неуспеха и услед дивљаштва масе владајућег народа дотерују до најгнуснијих злочина, може се добити приближна слика тешкога положаја турских државника и напора њихових, да доведу у склад самоодбрану са захтевима цивилизације данашњега времена, ако им је збиља до тога стало. Кад се ово има у виду, лако се могу разазнати и различити узроци који су изазивали факте, који су се свршавали честим интервенцијама. Али и ако су и раније исти узроци постојали ипак европске државе тада нису се послужиле интервенцијом. Све докле су борци полумесеца претили Европи да је покоре, заузимајући једну за другом најближе провинције суседних им држава, поједини хришћански владаоци су се задовољавали тиме што су далеко од судбине оних који су положајем својим били изложени први ударцима мухамеданске бујице. Они су били срећни кад су могли одржавати пријатељске односе са појединим султанима, што је у то доба била изузетна реткост. Сами султани духовни и државни шефови правоверних, нису осећали никаку потребу да ступају и одржавају пријатељске односе са другим владаоцима. Ратном срећом, која је послужила јаничарске чете да им потчине народе различитих раса, вере и језика, толико су они успели да прошире своју државу, да су и у њој имали доста посла, те нису имали кад ни мислити на остале неверннике. Пророковом помоћу, они су дотле били дотерали да су се с правом називали „краљевима краљева“.

Капитулације, које ускоро постадоше доста јако средство Вел. Сила за правдање њихових интервенција, у свом су почетку биле добровољне само концесије султана оном од владалаца неверника, који је понашањем својим заслуживао падишахову симпатију. Оне су давате без икаке претходне дискусије и као такве оне су могле бити опозване по дародавчевом нахођењу. Према томе у почетку оне су имале више понижавајући карактер но праву каку вредност. Концесије и повластице уступљене њима вределе су само према народима који нису уживали сличне привилегије. Оне су се изродиле у теретне услове по Турску тек од времена њенога опадања. Тада су оне, на основу међународних уговора, постале праве обвезе за њу, од једностраних либералних аката, оне су се претвориле у обо-

стране уговоре. Тиме су оне добиле сталан карактер и у будуће нису се могле мењати до пристанком обеју уговарајућих страна.

Прва од њих, она коју је 1535 год. уступио Сулејман II француском краљу Франсоу I, била је знак султанове наклоности према франачком краљу, услед савеза који је био закључен међу њима 1528 год. против хабзбуршке династије, која је постајала све више опаснија за обојицу. Остале капитулације, које су следовале овој и које су такође поједини султани издавали својевољно без икакве претходне тражње, оснивале су се на њој. На основу наклоности турских царева, француски је народ за дуго време, уживао монопол трговине на обалама султанових земаља. Остале народности, да би им се дозволио приступ, морале су да се служе француском заставом, што је било скопчано с извесним таксама. Требало је да прођу 160 година па да најачи сусед турске царевине, Аустрија, успе да извојује себи повластице приближне оним које је Француска уживала.

Карловачким уговором од 26. јануара 1699 год., после пораза Мустафе II код Зенте, од принца Јевђенија Савојскога, закључена је прва капитулација између Аустрије и Турске, која носи карактер теретне обвезе, наметнуте силом. Од тога тренутка настају за пророкове следбенике тешки дани.

Од првог корака јаничара уназад, од 1683 године кад су они одбијени са зидина бечких, почињу мешања европских држава у унутрашње послове турске. Са низом несрећа, које су турци имали у својим ратовима са Аустријом и другом једном државом са севера — Русијом, која је за владе Катарине II постала доста опасна по њих, избијају разне тешкоће по Турску, које су с дана у дан постајале озбиљније и које су у даљој њиховој компликацији створиле фамозно и трновито Источно питање. То је стање погоршано унутрашњим немирима, који су изазивали час верски фанатизам и недотупавност турске, нарочито престоничке светине и јаничарска дрскост; час су опет они били унесени споља од европских држава, које су постале смелије према Турској и почеле су водити рачуна о потчињеним јој хришћанским народима.

Војне, административне, финансијске и друге реформе, извршене у осталим државама — на које се за дуго време Турска није ни мало освртала — начиниле су је слабију према њеним непријатељима, те, у пркос фанатизма и оданости њених војника, њени су послови ишли све на горе. Та је оданост

толико била окуражила северну Семирамиду, Катарину II, да је она предложила, 1768, Леополду аустријском да изврше међу собом поделу турског царства. Једним одељењем своје флоте, под командом грофа Алексија Орлова, она је изазвала немире у Мореји; покушала је да побуни све хришћане турске поданике; док је кнез Долгоруки, на северу односио победу за победом. Најзад тадањи султан Абд-ул Хамид, брат Мустафе III, који је био умро те исте године у сред припрема да сам поведе рат, разочаран ратним несрећама, био је принуђен да потражи мир који је био и закључен 1774 год. Кучук-кајнарџиским уговором. По њему, сем појединих покрајина, које су биле уступљене Русији, признато јој је у исто време и искључиво право заштите над Хришћанима, портиним поданицима.

Овим су потпуно одрешене руке Русији да се она без устезања и из најнезнатнијих околности меша у унутарње послове Турске, под изговором заштите својих православних. Она увек, кад је хтела да завири мало дубље у унутрашњост Турске, позивала се на то право све до 1856 године, до париског уговора. Чланом 9. тога уговора, на основу раније издатог ђулханејског хатихумајуна, Силе су потписнице одузеле Русији то право, са забраном са сваку од њих да се посебице или колективно смеју мешати у расправе Турске са њеним поданицима.

(Наставиће се)

ФРЕГАТА ПАЛАДА

ПУТОПИСНЕ ЦРТЕ

И. А. ГОНЧАРОВА

(ПРЕВОД С РУСКОГ)

I

Руси у Јапану

(НАСТАВАК) (3)

Дан по дан па нам дође и друга половина августа. Јапанци одолеше. Долазе сваки дан по двапут, било с провизијом, било с питањем, било с одговором. Е, већ и тај крајњи Исток постаде ми крајња досада! У беспослици гледаш јапанска лица и не знаш шта да помислиш о њихову пореклу. Сваки пут кад погледаш на црте лица њихова, рећи ћеш да су Китајци и Јапанци близак род међу собом, и ако се ови последњи намерно разрођавају, и ако у карактеру њиховом противурече неке оштре разлике. Иста дугуљаста тавно-жута лица, исти склоп вилицâ, усана, иста испупчена чела и слепоочњаче, мало припљескан нос, црне и граорасте очи, средње величине. Ја не говорим о моралном сродству: оно још боље тврди горњу претпоставку. Вероватно су и једни и други изишли из исте колевке Средње Азије и чинили некад једно племе, које се, у незапамћена времена раширило по југоисточном делу копна а затим прешло и на сва околна острва.

Татарска најезда и племенска мржња, честа у сродних народа, могла је на свагда разделити ова два племена, од ко-

јих се једно (китајско) помеша с Манџурцима, а друго — с Малајцима. Кемфер вели да су Јапанци застали Малајце у Нипону и одагнали их одатле. У њиховом језику има неког сродства с китајским, тако бар веле зналци китајскога језика. Па ипак се могло десити да је заједнички језик ових народа у Китајаца очуван, а у Јапанаца смешан с језиком Малајаца, или оних островљана, које они затекоше у Нипону, Кијусију и на другим островима, и који су могли бити и Курилци.

Зар то не би могло бити тако? Ја знам да се за ово не бих допао Јапанцима, да се они не би устручавали да ме зато баце у тавницу; али мени је сад ипак добро у Јапану. Они сами доводе своје порекло од небесних сила, и при том налазе да је боље ако се рече да произлазе и са севера, од Курилаца него од Китајаца. Но ја сам готов да браним своје мишљење, а особито сад, кад сам се тек растао с Китајцима, док су ми црте лица њихова тако живе у памети, и кад видим лица нова, али њима слична. Што то не би било мишљење? Ето, Кемфер доводи Јапанце — шта мислиш откуд? — од вавилонске куле! И води их у гомили, к о л о н и ј о м, како вели сам, од Каспијског мора, кроз сву Азију у Китај, и отуд у Јапан, и то овакве какви су сад: с готовим језиком, наравима и обичајима, без мало и — са завеском испод пазуха, у којем су свезали све своје садашње кафтане и сукње, с грбовима. Још да напоменем, да овде, осим разлике између проста и образована народа, у начину живота, храни, васпитању и радиности, има још и друге, оштрије, свакојако племенске разлике. Кад се загледаш у лица старијих чиновника и свите њихове, и оне остале масе, што се тиска на околним лађама, и невољно долазиш на мисао, да су се овде састала и смешала два племена. Прост народ заиста има у цртама лица много заједничкога с Малајцима, које смо видели на Јави и на Сингапуру. А како је у Јапанаца строже него и где укорењена нетрпљивост смеше једних друштвених слојева с другима, то није никакво чудо, што је покорено племе све досад остало без мешавине са завојевачким племеном.

Ако упоредите јапанско васпитање с китајским, видећете једноликост. Једна и иста, привилегисана стара религија Синто, или клањање небесним дусима, као и у Китају, — а затим будизам. И овде и тамо господари више морално философски, него религиски дух, и потпуна равнодушност обојих народа према религији. Затим, — једнолико трудољубље и способно-

сти у занатима, у трговини; једнолики укуси; једнолика храна и одећа, једном речи, у свему налазите сличности, и понекад такве, да се дивите како се сме и помислити на разнородност ових народа!

И један и други су подозриви и неповерљиви; спасавају се невоља системом повученог живота, као каменим бедемом; у обојих је је та иста цивилизација, под утицајем које су оба народа, као два брата у породици, напоредо расли, развијали се, сазревали и старили. Да су Јапанци узајмили ту цивилизацију од Китајаца као суседи, као од туђа племена, онда се не би могло објаснити то, што Манџурци и други околни народ и данас стоје слободни од те цивилизације, и ако су знатно ближе Китају, него Јапан.

Не, нека би ме Јапанци одмах ухапсили, ипак бих ја, упорно као Галилеј, тврдио, да су они — чланови китајске породице и њена деца, да су отишли на острова, и захваљујући својем географском положају, затворили се тамо до нашега доласка. Па и сама ова острва, ако је веровати геолозима, нису ништа друго, до део одваљеног копна...

Може бити да ће вам изгледати чудно зашто ја улазим у детаље ствари, која не подлежи сумњи код свију оних што сматрају Кину и Јапан као једну целину. И ви сте свакојако тог истог мишљења као и многи, као и ја сам, као и сви у опште, једном речи — tout le monde. Само Јапанци се налазе увређени, кад их странци, по незнању и варварству, како веле они, мешају с Китајцима. Ја сам додирнуо ово питање само зато, што сам сад у Јапану. А ко дође овамо тај ће се неминовно дотаћи и питања о сличности Јапанаца с Китајцима. Овде је то питање капитално. И ја само следим примеру других. Шта да чиним: од досаде бацам се у педантерију.

Зато избављам и себе и вас од даљих нагађања и досетака: размотрите ова питања на беспосличици, у кабинету, уз припомоћ научних извора. А ја ћу вам просто испричати оно, што видим и чујем.

Кад је реч о изворима, да поменем један, можда од најинтереснијих.

Уморен од Кемпфера, нападнем ја на једну стару књигу, из библиотеке мојега суседа по кајути, која говори такођер о Јапану, и како гласи назив — о узроку гоњења на хришћане. То је спис Карона и Хагенара, преведен чрез Сте-

папа Коровина, Симбирнинина, и Ивана Горлицкога. На жалост крај стране је исцепан, баш на месту где је означена година издања. Крај те књиге ја сам се одмарао од заморних описа поштованог Кемпфера и других ауторитета. Каква краткоћа! Каква добродушност! Какав ли језик? Не могу а да не поделим с вама насладу и ево дајем, с дипломатском тачношћу, неколике исписе о Јапану и Јапанцима из ове књиге.

„...остров Јабадија, о којем сказујет Итоломеј, јест онај, којега сад називају островом Нифон“.

„...империја Јапанска обретајесја сочинена из многих острова, из којих њека могут бити и не острова, но полуострова“.

„Компанија Холандска во Индии восточној бјеху тада у таком великом благоденствију, у истини весма великом“.

„Ма шта то било, воспитаније ли или њечто јестествено, тек жене су тамо (у Јапану) добре, жестоко вјерне и врло стидљиве“.

„Много имају Јапанци благосклоности ка отцам и матерам и тако умствују, да онај, који у томе поползне, тога већ богови карају“.

„Доходии вељможа бивају од разног поизношенија земље, којом ко влада.. У њих земља много производи жита, они ваде много злата и сребра, а прочи — мједи и олова...“

Тим тоном и таквим језиком написана је цела ова интересна књига, која је свакојако Телемахидина сувременица!

Додијало ми је да записујем имена сваком хокејнеу и тумачу што нам долазаше. Баба је долазио једнако и сваки пут је довозио са собом по каквог новог бањоса, свакојако пријатеља, који је желио да разгледа брод, топове дугачке четири аршина, зрна велика као човечја глава; или да чује музику, да види вежбање војника, њихову узбуну, трку на врху брода и маневре с једрилима. Једном су матрози пред њима марширали. Јапанци су седели на петама и изненађено гледали како четири стотине људи сложно крећу своје пушке у рукама, као да су то пера, и ишли у ногу, уз музику, као једна одушевљена маса. Пред њима се возаху на шалупама, које, као птице с раширеним крилима, клизаше по води, изврнувши се скоро сасвим на бок.

Јапанци су тихо, са осмехом задовољства и чуђења, саопштавали један другом своје напомене, на својем звучном језику. Некоји од њих, особито један тумач, по имену, Наробајоси други, млађи од 25 година, који говори по мало енглески, са

уздахом изјавише, да их до усхићења доводи све, што су видели у нас, и да би им се хтело да буду Европљани, Руси, да путују, да виде штогод па ма то било и на Бонин-Симу...

О, јадниче! да ли ћеш доживети да твоји сународници, вољно или невољно, пусте себи друге, или своје повезу у туђа места? Ти би сигурно био међу првима. — Тај Нарабајоси други је врло скроман, замишљен, нема перчина на темену, ни манира, какав је у већине Јапанаца, тако исто нема ни оне самоуверености, као у оних, који су са свим задовољни својом судбином и не мисле више ни о чему. Види се да има у глави сазнање о потреби нечега бољег од онога, што га окружује... И није он сам такав. У тим је људима будућност Јапана и — наш успех.

Лепих лица готово нисам ни видио, а оригиналних има много, већи део, оригинални су скоро сви. Ено, погледајте их! Коса, зачешљана одоздо, даје глави изглед крушке, кафтани им стоје као неки мантилети са широким рукавима, па онда огртачи, па оне папуче! У једног лице дебело, меснато, у другог мршаво као у птице; обрве дугачке а поглед такав, да сам довољно доказује глупост главе; — онај трећи сав рохав у лицу, никако не може да склони велике зубе из горње вилице. Онај издигао обрве и гледа како се матрози купају, како се један за другим бацају с крме право у море и за тренут нестају у води; овај овде засео па не скида ока с онога што се ради у кајути; онај онамо седи на столици па блене у топ, а од старости не може да склони усана. Сви они стоје незграпно, спустивши труп коленима, а већина их изгледају дремљиви и троми види се да их ништа не узнемирује да у целој тој маси људи нема никакве сталне идеје, ни циља, како би требало да је у гомили мисаоној, да они једу, спавају и више ништа не раде, да су навикли на такав живот и да га воле. А све је то — свита.

И баниоси нису ништа бољи, осим неколиких, као што су Баба — Гарадзајмон и Самбро. Кад који изговори своје питање, или одговор, одмах дремљиво зева и звера у страну, докле тумач то не преда. Пажњу њихову мањ ако пробуди егзерцир, или изненадна лупа на палуби, или штогод на то налик: тада они избече очи, наћуле уши, а затим опет падају у апатију. И музика их већ више не креће. У њих нема жива погледа, смела израза, интересовања, оштрине, — свега тога, чиме тако свесно влада Европљанин.

Осим Нарабајосе другог, само још један је привукао на се моју пажњу. Не знам како се зове: био је у свити, али није улазио с баниосима у кајуту, камо су због тескобе и врућине пустили само неколика потребна лица. Он је омален, стројан и држао се право. Да ли га је било стид, што није ушао унутра, или што није за собом имао каква било другог достојанства, осим части, што је јапански чиновник, или је појимао шта га окружује, — не знам; али он стајаше на палуби поносито, у дивној, безбрижној пози. Имао је европско лице, правилне црте, танке усне, вилица му није искакала напред, као у других Јапанаца. На лицу му нисам видио ни оног тупог задовољства самим собом, ни комична достојанства, ни наивна, ограничена расположења, као у многих од њих. Напротив, у очима му сија свест о своме ј а п а н с т в у, и о томе, што му недостаје, а што би он хтео. Видите ли, да и Јапанац може бити интересантан, али како ретко! Ако дође још једном, одмах ћу се упознати с њим, сазнаћу му име, позваћу га у кајуту и ма како сазнаћу шта је он. Сумњам, није ли он ту никогишто, или се из радозналости умешао у свиту и дошао да види какав смо ми свет.

Тога дана у вече, т. ј. кад су Јапанци примили писмо, они, по обичају дођоше да јаве да су „предали писмо“, у шта ми, у осталом, нимало нисмо сумњали.

Трећег дана затим ето ти нам опет хокејиса да гледају фрегату. Један од њих беше Баба, а други — неки новајлија. Они зажеле да виде адмирала, а рекоше да су донели одговор губернаторов на писма од адмирала и из Петрограда. Ту баниоси известише, да је његово превасходство „в и д е о п и с м о с а з а д о в о љ с т в о м и д о б р о р а з у м е о“ и да ће се постарати да учини све. Адмирала није смео примити без допуштења али је већ послао курира у Једо, и нада се да ће скоро добити одговор.

Међутим време је текло, те дотегосмо до 9. септембра. Чекасмо одговора из Једо-а, радисмо и осећасмо досаду, не радисмо — и опет нам би досадно. Никаква задовољства, скоро. Или наши оду на корвету, или с корвете дођу овамо — на ручак, на чај. Спремају неки комад за позориште. Јапанци нас походе, али сад већ ређе. Ипак, ускоро нас узеше чешће походити, а ево зашто. Још кад смо дошли, молили смо да нам пошљу провизије, разуме се, за новац, и рекосмо им, да је иначе нећемо узети. У одговор на то Јапанци занемају своју

песму, то јест, да ваља јавити у Једо, где ће врховни савет ствар доставити Сиогуну, Сиогун — Микаду, и с тога се скором одговору није било надати. Губернатор је послао нешто живине и зелени, с молбом, да примимо то на дар. Одговорише му, да ће примити под погодбом, ако и он прими уздарје, контрпрезент, како веле они. Наше патке и кокоши, купљене у Китају и Бангш-Симу, нешто беху употребљене за јело, а нешто измрцвавиле од бура, топовскога пуцња, и других путних и морских неспокојстава. Требало је слати транспорт у Китај за говеда и живину, а за рибу на обале Сибира. О томе известише губернатора, да би за времена издао потребне заповести својима, да при повратку, без препреке, пусте наше бродове у пристаниште. Губернатора то узнемири: он се бојао, да наши бродови не иду за потпору, те одмах посла људе да нам јаве, да не шаљемо транспорта, пошто би свежу провизију могли добити у Холанђана, који ће је опет узимати од Јапанаца.

Ми се обрадовасмо, и адмирал прими предлог, али транспорт ипак посла, с тога, што је у Јапанаца забрањено убијати бикове, као стоку корисну за рад, због чега они меса и не једу већ рибе и птице, те према томе ни ми не могосмо добити говеђине у Јапану. Осим тога требало је да се пошљу акта и писма преко Хонканга и Источне Индије у Европу.

Губернатор је ужасно награбусно с нама. А нама је добро: двапут недељно пошљемо велики списак, да нам даду овога или онога, живине, зелени, итд. Зато се опет средом и петком гомиле Јапанаца гураху на палуби. Ево и данас једна партија дође и јави да носе свињу, и заиста — донеше је. Јуче нису пропустили а да нам најпре не даду на знање да ће довести воде, па су је затим и довезли. Шта више и ону воду, што је требала корвету, они најпре довезоше нама, на фрегату, колико да јаве да су је довезли, па је онда свозе на корвет, који стоји на 150 хвати ближе граду. И сад без прекида чујеш како пуцкара сламнена обућа, затим цику свиње, коју увлаче горе, па онда глухи пад џакова с ротквом или купусом; на све стране само пуца сламнена траља, јер неко вуче котарицу јаја, неко воћа, обично крушака, великих тврдих, згодних за компот, или — какофига.

Ми се користимо случајем да набавимо себи разне ствари: јапанске чибуке, лаковане сандучиће, итд. А ни место десет, двадесет комада, они ти наједном донесу три, четири. И мени дође

у део по нешто: сандучић, чибук и друге ситнице. Хтело ми се да поручим од свега по неколико комада, али скупо возе. За мало већи сандучић узимају по 12 таила, (таил = 9 динара), за омањи — 8.

Преварени у једном, Јапанци постадоше пажљивији, сморенији. Адмирал рече, да у очекивању одговора из Јадо, треба изнети хронометре на камењар, који ту пред нама бијаше. Ми онако издалека пустимо то у уши Јапанцима, а они, одмах ћушнуше у камењар дрво, да учине камењар сличним брегу, на који смо обећали да не силазимо. Комендијаши!

30. августа, на Александров-дан, давао је доручак Б. Ш. на корвету у част својега имендана. Било је сасвим весело. У реду разних задовољстава, било је и једно веома значајно. На палубу изађе осамнаест дечака, од 12—17 година. Они сложно певаху романсе и хорске песме. Један имаћаше чист, звучан сопран, други диван контралто. На крају двојица најмањих одиграше некоје руске игре. Приморaше их да говоре на изуст Кириловљеве басне. Сви имаћаху не руске физиономије. Ко су та деца? Камчадали! Уче се у школи у Петропавловску и спремају за ниже службенике на бродовима. Ето, где се зажегла искра просвете и уметности! Сви ови дечаци празником долажаху на фрегату и дивно певаху у хору литургију.

Почетком септембра посетио нас је помоћник овдашњег обер-хофта, или директора холандске факторије, млад човек, по имену... заборавио сам — ком. Самог обер-хофта зову Донкер Курт. Пореклом је од неке старе холандске породице. С помоћником дође гомила јапанских преводилаца: они не одмицаше од њега ни корака.

С њим узеше говорити француски, али он замоли да се говори холандски, због Јапанаца. Жалосно је бити у хапсу, а да је бог зна зашто! Овај младић је ту већ девет година. Он рече, да ће сутра доћи и сам обер-хофт у визиту. Али овај не дође ни сутра дан, па ни прекосутра а касније нас извести да је болестан. И тек, кад наш транспорт стиже из Китаја, и кад адмирал посла обер-хофту половину бика, што је овде реткост, он се захвали кратком цедуљом, и у њој изјави велико задовољство, што је адмирал појмио прави узрок његове мниме неучтивости.

2. септембра, у два часа по поноћи духну јак ветар: вихор с горâ и из теснаца беше страховит. У три по поноћи, ма да

беше месечина, ништа се није видило, само је овда онда блистала муња, али се гром није чуо, или није могао да чује због ветра.

Ко живи на копну тешко ће замислити овакав ветар! Његово духање, муња по броду, узвици команде — просто ад! Кроз прозор свој видим светлост од фењера; чујем као неки подземни грохот, лупу ланаца и глух, тежак пад друге котве. Свануло је. Изађем на палубу; врућина; необично се тешко дише густим, влажним а топлим ваздухом. Пређем у капетанову кајуту, седнем крај прозора и гледам у море: оно ме потсети на олујину, коју издржасмо у китајском мору. Узеше и трећу котву. Сав залив беше као један огроман вртлог. Вода се свртала у левак и кипела, ветар је с фијуком гоњаше као прах, пресецаше таласе, који се, као стадо гоњених животиња, бацаше на прибрежни камењар, затим на обалу, заслањајући за тренутак колибе, батерије, ограде а палисаде. Јапански чамци, притајени под обалом, љуљаху се као љуштице.

Око седам изјутра све се у тренутку стиша и наступи одлично време. Идуће ноћи беху тако лепе, да нису уступале тропскима. Какви су нежни тонови вечерњега неба, најпре ружичастог, а затим виолетовог! Како је грациозно груписање облака! Месец бео, па прозрачан… Како је мека светлост, коју он просипа на све унаоколо!

Па ипак је и досадно и жарко: бесконачно наше лето, што започе од јануара, на обалама Мадере, ево протеже се све до сада. Да ли ће кад год проћи? Данас је нешто хладовито, али докле? „Дајте рока: ето већ дува од тропских крајева, биће хладовине“, рече деда, пророчки, као Сибила.

Дани теку једнолико. Матрози устају у четири изјутра (леже у осам), и одмах настаје прање палубе, песком и камењем. И то се ради над мојом главом. Пробудиш се, послушаш мало, па опет заспиш, и то још како слатко, као кад киша пада на дрвени кров! Од шест до седам и по устају официри, дижу заставу, па онда пију чај, а затим — свак на своју страну. Настаје учење, узбуна, кретање једрила. Ако је лепо ја идем на крму и уживам у лепом изгледу околине, кроз двоглед разматрам брежуљке, села, колибе, фигуре људске у покрету, загледам унутра у колибе, кроз широка врата и прозоре, без первваза и стакла, разматрам лађе што пролазе с групама Јапанаца; затим седам за рад и радим до ручка. Ручам од један до два

и пô часа, па онда спавам, а затим шетам, у шетњи скоро пети разговор. А после долази чај, шетња по палуби, уз звуке наше музике, па онда слика лепе вечери са звездама што блистају величанствено, као бенгалске ватре, у овом ретком и прозрачном ваздуху. Вечером одеш да поседиш код овога или онога; на крају полежу сви; кад већ немаш коме да идеш, враћаш се у своју собу, и поново седаш за рад.

Долазак Јапанаца много је пута прекидао наша дневна занимања. Чим чујеш пуцкање њихове обуће по палуби, оставиш перо, узмеш капу и пођеш да видиш зашто су дошли. Тако су нам дошли и 5. септембра. Ја сам нешто куњао, па заспим пред ручак. Фађејев ме буди: „устај, в. в. вели ми, ево Јапанаца: дошао је један новајлија, онако дебео“. Ја сам га застао већ код адмирала с осталим Јапанцима. Он имађаше пуно, округло а преплануло лице, без руменила у образима, с јако напућеним горњим зубима и сталним, често и невољним осмејком, због зубâ јако изваљених напред. Он је врло умешан и окретан; зову га Кичибе. Дошао је да се споразуме о церемонијалу, с којим треба примити посланика и хартију за врховни савет. А! то значи да је дошао одговор изЈедо, и ако они веле да није: лажу, лажу, иначе не би смели ни говорити о церемонијалу. Мени је остављено да саставим пројекат церемонијала, т. ј. како ће адмирал поћи у град, ко ће му бити у свити, како треба да буде предусретнут, итд. То је овде ствар врло важна.

6. септембра. — Тако је. Одговор је дошао. Данас опет дође Кичибе и рече, да су, бајаги, мало час добили одговор. Ја сам спремио био хартију за церемонијал, кад ме позваше у адмиралску кајуту, где беху и Јапанци. К. Н. Посјет казивао им је холандски тачке церемонијала. Кичибе се смејао, кашљао и једва савлађивао нестрпљење докле се ствар читала. Он се позивао на то, што је наш посланик Резанов имао много мању свиту. Одговорише му да је садашње посланство послато с већим задацима, па је зато и свита већа. И адмирал је настојавао да свита буде већа, зато што се свима официрима прохтело да изађу на обалу.

Не предвиђајући могућности да вам шаљем писма из Нагасакија, ја сам и престао да их пишем, па сам почео водити дневник. Ако се дâ случај да вам пошљем писмо, исцепаћу неколико листова из дневника, чим и завршујем ово писмо. Ја-

вићу вам, поред осталога, како смо се видели с нагасакским губернатором, и то онако, како сам записао то виђење под 9-им септембром.

„Шта је то? Одкуда сам ја? Где сам био, шта сам видео и чуо? Да нисам проживео један час из хиљаду и једне ноћи? Да нисам преседио у магичком балету? Или је крај мене минуо један од оних калејдоскопских узора, који сину у уображењу, изненаде те својом јасношћу и немогућношћу, па пропадну без трага?

Ви сте, разуме се, бивали на разним балетима, гледали многу слику у источном типу, па сте то после предавали заборaву, као тренутну машту, као чудноват сан, што вам прекине строгу мисао, што вас одвоји од стварнога живота. А кад би вам ко год казао да тај балет, та машта, узор и сан — није балет, ни машта, ни узор, ни сан, већ најчистија стварност, — ви би онда одговорили: „Ми смо негде на островима, код Излера!“ Да, на островима, разуме се, само не код Излера, већ код Овосаве Бунгона Ками Сама, нагасакског губернатора. Сад смо баш од њега.

Мислићете да нас је тамо пренеразило такво шаренило од којега очи страдају, или — гомиле тканина светле боје, или гомиле драгоцена камења, ћилима, арабесака, — у опште то, што се назива источанским раскошлуком, — не, ничега од тога није било. Напротив, све је просто, скромно, чак сиротињско; али је све чудно, ново! На сваком кораку — за нас невиђена ствар.

Још 5-ог, 6-ог и 7-ог септембра долажаху нам сваки дан хокејмен на договор о церемонијалу наше посете. Ви, тамо у Европи, бринули сте се тада хоће ли што крупно бити, ил' не бити, а ми смо се по целе дане прегонили око тога, хоће ли се седети, или не седети, стајати, или не стајати, па онда, ако ће се седети, то како, и на чему, и т. д. Јапанци предложише да се седи по њиховски: на патосу, на петама. Клекните, па после седите на пете, — ето то вам значи седети јапански. Опробајте, видићете да је згодно: ни пет минута нећете издржати, а Јапанци седе тако по неколико сахати. Ми изјависмо да не умемо тако седети, него да ли би губернатор хтео да седи по нашински, на столици? Али Јапанци не умеју да седе нашински, а међутим изгледа, да нема ништа простије.

вели: нису навикли, отичу им ноге. Сетите се како се častише чапља и лисица — тако вам је овде.

Сутра дан изјутра рано ето ти Јапанаца, у подне — ето их опет, и у вече — опет они. Сваки час ето ти оне њихове дугачке и широке лађе, са свиленим застором на врху и са затубастом крмом. То млађи талки долазе да јаве, да одмах за њима долазе старији талки, а ови опет јављају да долазе хокејиси.

— Па шта ће већ?

— Тхе, све због церемонијала.

— Опет?

— Опет. Носе мишљење губернаторово.

— Па?

— Губернатор пита да ли би могли седети на патосу? — рече уз осмејак Кичибе.

Он се вратио из Једо, куда су га послали да преговара са Американцима, па је заменио сад Љоду и Садагору као старији.

— О, Боже мој! Та не рекосмо ли вам да не умемо тако да седимо, ни одело нам није тако скројено, и да нам је тешко седети на петама!...

— Па ви не морате ни седети на петама, могли би испружити ноге куд било у страну...

— А како би било да их оставимо на фрегати? — рекоше наши и узеше се срдити. На крају казаше, да ћемо понети своје столице и наслоњаче, а губернатор нека седи на чему хоће и како хоће.

Кичибе, Љода и Садагора најпре оборише главе, па после пристадоше. Разговор се водио у капетановој кајути. Адмирал им је још јутрос дао свој одговор, а кад је дознао, да су они опет у вече дошли да се објасне о томе, како ваља седети, није их примио, већ је поручио нама да с њима разговарамо.

— Губернатор, рекоше они, има жељу да вас угости, па моли да примите доручак.

— Примићемо са задовољством, — одговоримо ми по заповести адмираловој.

После разговора „о ствари“, Кичибе настави:

— Губернатор ће отићи да се одмори а и ви ћете такође поћи да се одморите у другу собу, — додаде он а врти се на столици и нервозно се смеје, — и тамо ћете доручковати.

— Сами? Је сте ли ви при себи? — рекоше некоји од наших. — У нас у Европи тако не раде.

— А у нас је то веома уобичајено, — одговорише они, — ми тако увек...

Али изгледа да су лагали: намера им беше да подражавају адмиралу, који је, при првом виђењу с Јапанцима на фрегати, наручио доручак за хокејисе и оставио нас да их угостимо, а сам није био ту. Боже мој! Колико тражења, молби! Кичибе се вртио на столици, са слепоочњача му лију потоци зноја. Љода се клањао, смејао, како је горе могао. Па чак и сурови Салагора се клибио. Али ми остасмо при своме. Сви се толико ожалостише. Са уздахом пређоше затим другим питањима, на пример, томе: на чијим ћемо се шалупама возити, и ту усрдно предлагаше своје, говорећи, да нам тиме указују поштовање. Ми то одбисмо, из разлога, што имамо довољно својих; они су опет молили, а ми смо молбе одбили. Лица им се истегоше.

Све су то, као што видите, ситнице, о којима не би вредило спорити, да оне не вуку за собом значајне последице. Да смо им уступили у ситницама, они би тражили уступања и у озбиљнијим питањима, и то би их занело у односајима с нама. Зато се адмирал стално и држао своје системе: смерности, учтивости и сталности, како у ситним, тако и у крупним питањима. По ситницама, којима се започеше наши односаји, Јапанци су требали да саставе појам о нама, а ми — да утврдимо тон за даље преговоре. С тога је све ово много важније, него што изгледа на први мах.

Наши су помишљали како да им укажу пажњу, те да ублаже отказе, па дођоше на мисао да сашију лаке, платнене ципеле, и обуку их поврх обичних ципела, кад улазе у јапанске собе. Скидање је обуће источњачки обичај, и Јапанцима ће се свакојако допасти, ако не тагамо патоса, на коме они једу, пију и леже. И udари се у посао: за 24 сахата ваљало је доћи до обуће. Сваки, који је само умео да држи иглу, био је заузет. Ако је судити по томе, како су рђаво сашивене биле моје ципеле, држим да их је шио сам Фађејев, ако је и обећао да их да у рад једрилару. Неки су хтели да иду у калочинама, али ради једноликости морали су следити општем примеру. У осталом, ја не бих био с раскида да скинем и чизме, и да седнем на патос, само да бих присуствовао церемонији.

У вече погледамо, опет иду Јапанци.

— Који је то већ пут? И зашто иду?

— Све због церемонијала.

— Па шта би још?

— Губернатор пита би ли се ви могли частити без њега; то би добро било за Јапанце, вели Кичибе.

— А лоше за Русе, — одговоре му.

Опет започеше клањања, молбе.

— Лепо, реците им, — изјави адмирал, — да могу поднети чај, по њихову обичају, али о доручку да не буде ни спомена.

Јапанци се и томе обрадоваше, особито Кичибе. Види се да му је губернатор наредио, да удеси, да ми како било примимо доручак: Губернатору је тако наређено од Горочиђа, а овоме од Спогуна.

— Још је губернатор молио, — поче Кичибе, — односно шалупа; како би било да идете на нашој.

— То не може! — одговорише му суво и кратко.

Затим се водио договор о свити, о броју људи, о стражи, о носилима, које смо неизоставно тражили за све официре. О свему се спорило, са сузама. Против музике се нису изјаснили; свакојако свима, па и губернатору, хтело се да је чују. Одоше.

Сутра дан, 8. ето их опет, и покушаше да говоре о доручку, о вожњи на њиховим шалупама, али узалуд. Њима се хтело да покажу народу да ми не идемо сами, већ нас возе, једном речи, — да туђинци у Јапану немају своје воље.

Затим тумачи замолише, да им се на холандском напишу спис целог церемонијала, како би хартију дали губернатору. Казаше им да дођу довече, хартија ће бити готова; али они рекоше: „боље да је причекамо“. Ја одох на ручак, а они све чекају, затим легох да спавам и устадох, — они још не беху отишли, и тако дочекаше ноћ. И њима дадоше обед; Н. је обедовао с њима. Веле: не једу месо, а у нас једоше колаче с говеђином и супу с пилећином. Заповедили су да се с лађе донесе и њихов ручак, где, између осталог беше и рибе печене, пресоване и исечене на правилне комадиће. К. Н. Н. вели, то им је добро. Не знаш је ли истина, пошто је овај господин у стварима гастрономије врло снисходљив.

Јапанци одоше, рекавши, да је састанак одређен за сутра, 9. и да ће рентмајстор, први чиновник у граду после губернатора, сам са двојицом губернаторских секретара доћи да нас известити, кад губернатор буде готов за пријем. Ми им одредисмо

10 часова изјутра. Ту се они опет упустише у преговоре о томе: како ћемо примити и где ћемо посадити чиновнике.

— На столице, на диване, на патос, нека седну како хоће и где хоће: десно, лево, нека се препну и на сто̑, ако им је воља, — одговорише наши.

— Би ли се могло нацртати, како ће седети они? — запита Кичибе.

Е сад, молим вас, реците и сами, куд ће се с оваким народом? А међутим ваља с њима пословати. Нека нам Бог да стрпељивости! Ето на што излази кад се свет закључа од свију и свакога — неприметно подетињи.

(Наставиће се)

О ХЕРОЈИМА

(СВРШЕТАК)

Док је есеј о Мухамеду најбољи дотле је есеј о јунаку као песнику најсјајнији. Ту је Карлајл описао доиста пророчким речима улогу песника, само што је у исто доба и значај његов јако увећао. Данте и Шекспир преставници су му хероја као песника, и они су по његовом мишљењу у исто доба и највећи песници свих времена. Данте је песник средњег века, душе његове, онога што су десет векова средњег века веровали и у чему су духовно живели. Шекспир је преставник спољњег живота, који је творевина средњег века, он је тај живот описао, он је дао тело његово, док му је Данте изнео душу.

Несрећан у своме земаљском животу, несрећан у љубави, у браку, у јавном животу, изгнан из своје отаџбине, Данте обраћа сву пажњу своју другоме свету и у опису његовом налази задатак свога патничког живота. Тако је постала „Божанска Комедија“, у којој је изражена квинтесенција католичких веровања у Средњем Веку. Пакао, Рај и Пургаторијум три су царства онога света, која описује Данте, и на супрот обичном мишљењу, да је опис Пакла најважнији део Дантеове песме, налази Карлајл, да су сва три дела од подједнаке песничке вредности. Главна карактеристика дела Дантеовог је та, што је оно доиста песма, што је дубока музикална мисао нашла у њеним стиховима израза. Дантеова јачина лежи у његовој дубини, не у његовој ширини, нема ничега што би, вели Карлајл, било тако интензивно као Данте, његова је снага у визији,

која једним махом хвата оно што је битно у једној ствари. Али осим свега и пре свега Данте је велики у моралу, јер по строгости, озбиљности и дубини схватања моралне стране живота он је несумњиво први у модерном свету. Најплеменитија мисао, која се досад јавила, хришћанство са својим дубоким схватањем моралног живота човековог, нашло је свој највиши израз у Данте-у. Са те своје дубине и мистике Данте не може никада бити песник масе, он је песник великих, чистих, племенитих у свима временима и земљама. Тиме је он већи од Мухамеда, који је био способан да говори само великим масама.

Док се Данте са своје дубине може упоредити са ватром у унутрашњости света, дотле се Шекспир са своје мирноће, веселости и видовитости да упоредити са сунцем. Карлајл налази да је Шекспир не само највећи од свих песника, него да је он и највећи од свих умова што су досад постојали. Оно прво несумњива је истина, ово друго може тврдити само онај, који фантазију ставља над разумом, и који не уме да разликује чисти разум апстрактног сазнања од разума, који несвесно агира у фантазији. Ма колико да је Шекспир велики човек, Аристотело, Лајбниц и Њутон већи су људи од њега, већи су исто толико колико је чисти ум апстрактног сазнања виши од фантазије, па ма колико иначе да је та фантазија проткана разумом, као што је то доиста и случај код Шекспира. Шекспир баш и јесте с тога највећи песник, што је он нешто више од песника, што је разум који агира у фантазији његовој тако огроман као ни код једног песника више, тако да је, као што Карлајл добро примећује, још само Гете с њиме у томе сличан. Главну карактеристику Шекспира налази Карлајл у његовој потпуној објективности, у способности тачне репродукције ствари и људи, нарочито људи: он је у томе погледу потпуно равно огледало, док су други више мање неравна, конвексно-конкавна огледала. Тај његов објективитет потиче из саме дубине природе, те су и његова дела као и дела природе савршена, управо сами део природе. Шекспир је већи од Дантеа, јер је Данте патио и борио се, али није победио, док је Шекспир победио патње живота, уздигао се над њима, од туда веселост његова, његов хумор, којега нема код Дантеа. Шекспир је био пророк и ако није као Мухамед осећао да је пророк, он је највиши продукт наше енглеске расе, вели Карлајл: Шекспир више вреди од индијског царства.

На крају својега есеја о Данте-у и Шекспиру Карлајл се дотиче Русије, па упоређујући је са Италијом, која је тада била још неуједињена, вели како је Италија, иако слаба, ипак једна, јер има своју душу, јер је проговорила, док је Русија са свима својим козацима, топовима и бајонетима још увек само једна нема величина, јер није имала гласа генија, који ће говорити свима народима и временима (стр. 154). Пишући ове редове (то је било 1840 г.), Карлајл се сигурно није надао, како ће Русија у брзо проговорити, и то проговорити гласом генија „који ће говорити свима народима и временима“. Она је од тога времена имала и великих песника и великих научника, па је имала чак и пророка, пророка правих, који нас потсећају на оснаваче старих религија, нешто што ни Енглеска ни Италија немају и нису имале. Само највиши тип великог човека још се није јавио у Русији. Али Русија и Словени тек су проговорили...

Свештеник је тип великог човека, који је најближи пророку. Он је духовни вођ народа, док је пророк његов духовни краљ, јер свештеник тумачи само на разумљивији начин исто оно што и пророк, на име велику тајну света. Нарочити значај добија свештеник у временима тешким за религију, у временима кад настане неверовање и идолатрија: тада свештеник постаје реформатором. Лутер и Нокс, први оснивач протестантизма, други енглеског пуританизма као засебне форме онога првога, претставници су свештеника као реформатора. Од њих двојице Лутер је много већа и значајнија појава.

Са Лутеровом реформом, вели Карлајл, почиње новија европска историја. Енглеска и француска револуција, слобода, парламенти и т. д. све се то не да замислити без реформације. Тиме пак у исто доба изгледа да је реформација прва инаугурисала и презирање хероја, смањивање њиховог значаја. Карлајл међутим налази, да су и реформација и енглеска и француска револуција само побуне противу лажних нимало не противу правих хероја. Ослобођење савести, независност личног суда, све то само привидно иде против ауторитета и обожавања хероја, јер све то води искрености, а кад људи постану искрени они ће тиме бити боље у стању да приме и великог човека, чије се биће састоји у искрености.

По природи својој Лутер је био тих, миран калуђер, чија се садржина живота потпуно односила на службу Богу, и та-

кав човек само је случајем и неопходношћу прилика нагнан да постане реформатор. Његова велика душа побунила је се противу незнабоштва Папе и његовог заступника Тецела, који је продајом индулгенција пробудио праведни гнев Лутеров противу обесвећавања светих ствари. А кад се једном Лутер дефинитивно одлучио, да устане противу папе, за њега није било повратка и сабор у Вормсу најбоље карактерише храбру природу његову, одану животу у Богу. „Ја сам овде, ја не могу друкчије, Бог нека ми је на помоћи“, тренутак у коме је Лутер изговорио ове речи, то је највећи тренутак у модерној европској историји (стр. 182). Велики ратови и препирке биле су последице овога великога момента, али шта је крив Лутер за то, он је ишао правим путем, он нас је хтео ослободити привида и довести нас натраг истини. У осталом, шта је мир? Животињска летаргија мирна је, црни гроб је миран (стр. 184). Осим тога не треба изгубити из вида, да за живота Лутерова тих борби и препирки није било. Револуције обично гутају своје осниваче, а Лутер, оснивач највеће револуције, остао је суверени господар њен, а зато је потребна краљевска способност. Њу је Лутер доиста и имао: он је умео ћутати (ћутање, и симболично и фактично, преузноси Карлајл на више места у својој књизи), трпети и био је у исто доба храбар. Многи сматрају његову храброст као зверство, што је сасвим погрешно. Лутер није био тигровски храбар, плашљиво храбар, његова је храброст племенита и неустрашива. Осим тога у тог Лутера било је и нежности и љубави, а ње, вели Карлајл, не може бити где нема праве храбрости. Лутер је, вели Карлајл, прави велики човек: велики не као изрезан обелиск, него као какав алпијски брег — прост, частан, природан, не правећи се нимало да је велики (стр. 192).

Нокс је, кад се упореди с Лутером истина мали и незнатан човек, али што је Лутер у великоме за европску историју то је Нокс у маломе за скотску историју и даље за енглеску. Он је оснивач пуританизма, оне форме протестантизма, у којој је овај постао доиста плодан и добио живота, вере Скотске, Енглеске и Оливера Кромвела. Он је од Скота, једног до тада растуреног патничког народа, начинио „нацију која верује“ и оспособио је за велика дела. Највећа мана његова је у томе, што је хтео да уведе теократију, да свештенике дигне изнад краљева. Али теократија, божија влада, зар није на крају кра-

јева оно за шта се сви пророци боре и за што су се борили, и давајући томе називу више символичан карактер, Карлајл успева, да га на крају крајева чак и због тога оправда. И Оливер Кромвел нешто је то хтео, вели Карлајл, на шта се има приметити, да Кромвел и Нокс нису нешто, и да основати теократију као систем значи нешто тако учинити немогућним пророке као што и друге сталне форме живота сметају правим херојима, да се развију. Али о томе ће бити говора доцније.

Пети тип великог човека, књижевник, сасвим је нова појава. „Никад до, од прилике, пре сто година није се видело да каква велика душа живи одвојено, за себе на тако анормалан начин, напрежући се да надахнуће, које је у њој, изрази штампаним књигама..." (стр. 207). А књиге су права чуда, оне уверавају људе, оне утичу формирајући читаве народе и покољења. Литература је апокалипис природе, откривење „отворене тајне" њене. Мисао је створила све што носи назив људске културе, а књига је непосредни израз мисли. И сад треба, вели Карлајл упоредити значај књижевника са бедним положајем, који он још увек заузима у друштву. Истина да су болови и патње добре, да се види ко је искрен, ко уме да трпи. Али не сме се та борба књижевника за одржање своје оставити слепом случају, она се мора организирати, јер уређење у коме „ваш краљевски Џонсон чами нерадан у соби под кровом, или је упрегнут у јарам у издавачевој јазбини; где ваш Бернс умире сломљена срца као пијанац; где ваш Русо, доведен до лудог очајања, запаљује француску револуцију својим парадоксима: то је најгоре уређење" (стр. 225). Међу тим и ако Карлајл на овај начин сасма умесно указује на једну велику махну модерног друштва, он не чини никакве одређеније предлоге како да се томе великоме злу доскочи. Он само указује на пример Кинеза, који теже да књижевнике учине својим управљачима, али нити је пример добро изабран, нити казује много.

Као преставнике хероја као књижевника Карлајл износи Џонсона, Русоа и Бернса. Он и сам увиђа да примери нису добро изабрани и изречно вели, да би Гете био прави преставник типа књижевника, онаког како га он замишља. Јер Гете је за њега прави херој, за њега је он „један племенити призор, један велики, старински херојски човек, говорећи и ћутећи као какав стари херој, у облику најмодернијег, дубоко васпитаног дубоко образованог књижевника" (стр. 212). Али с погледом на

енглеску публику, пред којом је држао своја предавања, он је морао напустити мисао да изнесе пред њих слику тога доиста великог и њему омиљеног писца и човека и зато је прибегао оним трима херојима, који су по његовоме мишљењу истина хероји, али хероји који су у борби са светом подлегли, који нису успели да победе као Гете. „То су пре гробни споменици, та три књижевна хероја, што имам да вам прикажем. То су монументалне хумке, под којима три духовна дива леже сахрањени. Врло тужне, али и велике и пуне интереса за нас" (стр. 213).

Најглавнији разлог, што су та три хероја несавршени сломљени типови, налази Карлајл у времену у коме су живели, у самоме XVIII-оме веку, и то му даје прилике да сав свој праведни и неправедни гнев излије још једном над тим површним скептичким веком. Истина, да су та три књижевника била потпуни хероји, они би победили своје време, овако оно је победило њих. Осамнајести век по Карлајлу је век површног рационализма, скептицизма, неверовања у хероје и ауторитете, одрицања Божанства у свету, одрицања да је живот истина, тврђења да је свет проста машина, у кратко то је век духовне парализе, неискрености и лажи, век у коме је лежала клица свих таквих кужних друштвених болести, као што су француска револуција, чартизми и др. И наша три књижевника, вели Карлајл, били су пророци тог чудноватог доба, они су били једини више мање искрени људи у тим неискреним временима.

Џонсон је био снажан и племенит човек; у младости сиромах и усамљен он је мушком храброшћу умео бити битку живота, и оставши више мање нађеник кроз цео живот, он је умео обожавати и веровати и бити пророк своме народу учећи га, да у овоме свету има много више да се учини него да се зна.

Русо је био мање херој него Џонсон. „То је болешљив, раздражљив, хистеричан човек; у најбољем случају пре интензиван него снажан... Русо нема дубине, ни ширине, нити тихе снаге за тешкоћу, што је прва карактеристика праве величине..." (стр. 248). Осим тога он је био сујетан и себичан, пун подозрења и дивље мрачне ћуди. Али поред свих ових махна, он ипак има прву и главну карактеристику једнога хероја: он је из дубине душе озбиљан. Својим слављењем природе и дивљег

живота у њој он је још једанпут додирнуо стварност и борио се за њу: он је вршио посао пророка у своје време (стр. 250). Његове књиге као и он сам нешто су нездраво: ту нема беле сунчане светлости, него нечега оперскога, нека врста вештачког руменила (стр. 251). Док Џонсон показује колико за свет може учинити један пророк и поред свих неповољних околности за њега, дотле Русо показује страшну гомилу зла које у тако рђавој организацији може пратити добро. „Њега су могли затворити у собице, могли су га исмевати као лудака, могли су га оставити да скапава од глади као дивља звер у кавезу; — али га нису могли спречити да не запали свет... Тешко је рећи шта су могли управници света учинити с њим! А шта је он могао учинити са њима на жалост је доста јасно — гилотинирати велики број од њих“ (стр. 252).

Роберт Бернс је најчудноватија фигура у осамнаестом веку. Он се јавио „као какав мали извор у стеновитим пустим местима — као каква ненадна светлост небеска у вештачком Vauxhall-у“ (стр. 252). Бернса сматра Карлајл за највећу британску душу која се је јавила у XVIII-ом веку. Његов је живот био горак и пун трагедије, али он је био велика херојска душа, слична у многоме са Мирабоом. И један и други пуни су силне жилаве снаге тела и духа и код обојице она почива на темељу искрености. Бернсови списи само су један малени део њега самога, разговори његови много су још значајнији од његових списа. Овај скотски сељак са жуљевитим рукама био је подједнако у стању да својим говором привлачи како херцегиње тако и просте слуге и слушкиње. И та његова привлачна реч била је на послетку узрок његовој пропасти: велика господа долазила су да се забаве са њим, а он је тиме изгубио мало по мало своје „лавовство“, пао у беде, у погрешке и — подлегао.

Последња и у исто доба по Карлајлу најважнија форма херојизма јесте херој као краљ, владалац. Заповедник над људима, онај чијој се вољи наше воље морају покорити и у овом покоравању нађи добро своје, најважнији је међу великим људима, вели Карлајл (стр. 263). За њега гласачке кутије, избори, парламенти, законске реформе и томе слично има само у толико значаја, у колико све то води избијању на површину најспособнијег и најумнијег човека, правога владаоца и краља. Па и све револуције могу имати само тај и никакви други значај. Француска револуција, ма колико да је једна паклена и у мно-

томе луда ствар, ипак има у себи једну сасма тачну ствар, она је на име била побуна противу лажи у друштвеноме животу, противу лажних величина, које су стајале на врху државне управе. Као продукт осамнајестог века, она је истина била непосредно управљена противу свега херојскога, свега ауторитета у животу и друштву; али њен унутрашњи смисао лежао је у збацивању лажних величина светских. Свака је револуција по себи хаос, а из хаоса треба да се роди ред: отуда свака револуција, сваки санкилотизам мора и мораће да се, док је год човек човек, заврши каквим Кромвелом или Наполеоном, обарањем лажних и постављањем правих краљева. Јер без краља, без способног човека на врху државне управе, немогућан је, вели Карлајл, уређен друштвени живот и ствар је само у томе, да се нађе краљ. Он је одсудно противан тако званим „божанским правима" легитимних краљева. Мислити да је неко, кога сте назвали краљем и метнули му округло парче метала на главу, — тим самим постао божански надахнут, то мишљење, вели с правом Карлајл, треба оставити да мирно труне по јавним библиотекама (266). Краљ је прави онај, који је најспособнији умом и вољом међу нама, њега треба наћи, њега метнути на чело државе. И доиста ово мишљење Карлајлово сасвим је тачно, само што он не даје начина, како да се та доиста важна ствар изведе. Велики су људи свуда потребни, и један велики краљ вреди више од свих парламената, који су више мање, као што вели Карлајл, институције за говор, с друге стране опет парламенти су нужни у наследним монархијама, где је ретко да се на престолу налази прави краљ. Како је у осталом тешко наћи пута и начина, да се прави краљ постави на своје место, показује најбоље сам тај факт, што су у већини случајева прави краљеви продукти револуција, с друге стране опет сам тај факт, што се већина револуција завршује избијањем правих краљева на површину, показује колико је велики човек потребан и у политичко-друштвеном животу.

Највећи примери правих краљева у модерној историји, краљеви, који су у исто доба продукт великих револуција, јесу Кромвел и Наполеон, и њих Карлајл сматра с правом за преставнике тога типа великог човека.

Оливер Кромвел, вођа пуританаца у борби противу краља Карла I, једна је од највећих појава у енглеској историји и баш Карлајлу и припала заслуга, што је тога великог човека

одбрани од ниских напада и клевета, којима су малени потомци обасули име тога правога краља. Кромвел је подједнако омрзнут како од слободоумних тако и од реакционара: они му први пребацују неискреност и деспотизам, ови други гледају у њему опасног револуционара, који се дрзнуо да скине главу једноме „легитимноме“ краљу. Карлајлова одбрана Кромвела управљена је само против оних првих, али не да га одбрани од самих њихових напада већ да покаже колико су основни разлози тих напада неосновани. „Себична амбиција, нечасност дволичност; бесни, дивљи, притворни Тартиф, који је целу ту племениту борбу за уставну слободу обрнуо у једну јадну игру, играну у његову сопствену корист: тако и још горе карактеришу они Кромвела“ (стр. 279). Међутим Кромвел, као ни ма који други велики човек, није био и није могао бити лажан и притворан. Он, који је до четрдесете године своје живео усамљено и повучено, обрађујући земљу и читајући библију, чије мисли нису биле до тада управљене на овај већ само на онај свет, кад је ступио у борбу, он је ушао у њу да брани једну свету ствар. Његови успеси у парламенту, његови успеси у биткама то су успеси храброга човека, који је уверен у ствар за коју се бори. Пребацује му се што је убио краља и што је пре тога говорио, да би убио краља, кад би се с њиме у борби срео. „Зашто не? Те су речи биле речене људима, који су стајали пред човеком, који је виши од краљева“ (стр. 288). Пребацује му се да је био лажан, јер су се све партије ондашње преварили у њему. Међу тим ствар је просто у томе, што је он био и сувише велики човек, који је у себи више имао, него што је хтео и могао рећи, и тако се свака партија могла у њему преварити мислећи да он исто оно мисли што и она. Пребацује му се амбиција, вели се како је он унапред имао план да целу борбу изведе себи у корист. Али то је бесмислица. „Кромвел није имао свој живот пред собом као какав програм раширен, па је требало, како је био неисцрпно лукав, само да га драмски одигра, сцену за сценом!“ (стр. 297). Међу тим колико човек може предвидети од будућности, а особито у таквим мучним ситуацијама, у каквима је био Кромвел! Други опет веле, да је он у почетку био искрен, па доцније постао притворан, мишљење исто толико бедно. Али највећа кривица његова налази се у његову понашању са парламентима, у сазивању и отпуштању трију парламената и у милитарној диктатури, коју

је на послетку на се узео. Међутим шта су тражили ти парламенти од њега? Да им покаже на основу чега он њих сазива и отпушта, где су документа која му дају право на власт! Међутим пре је он могао питати њих, на основу чега су они ту, јер он, победоносни револуционар, и омогућио је парламенат. Осим тога оно што су ти парламенти тражили није се могло извршити, а да се сама ствар револуције не доведе у питање. Парламенат је тражио слободу гласања, међу тим већина Енглеза била је ако не противу револуције а оно равнодушна спрам ње. Први министри у другим приликама могли су оступити, тај први министар, Оливер Кромвел, није могао оступити. „Нека оступи. Карло Стуарт и кавальери чекали су да га убију; да убију ствар и њега. Кад се једанпут навезао, нема више повлачења, нема више повратка. Тај први министар није се нигде могао повући него у свој гроб“. (стр. 316).

Наполеон по Карлајлеву мишљењу није ни издалека тако велики човек као Кромвел. „Његове огромне победе, које су се шириле по целој Јевропи, док је Кромвел остао поглавито у нашој малој Енглеској, само су као високе штуле на којима се види да стоји човек; стас човеков тиме није промењен“ (стр. 317) Међутим разлози, које зато Карлајл наводи, у главном проистичу из његове основне заблуде стављања вере и фантазије над разумом и енергијом: разуме се да му онда мистична пророчна природа Кромвелова изгледа већа и дубља од Наполеонове. Међу тим ма колико да је велики Кромвел, он ни издалека није тако велики човек као Наполеон. Упоредити велике до тада у свету нечувене победе овог последњег са штулама значи само хтети једним упоређењем, које ништа не каже, смањити значај разума и енергије, чије су оне израз и резултат. Наполеон је, вели Карлајл, имао у себи доиста једну црту шарлатанства, само и он је имао у основи и црту искрености, и за њега се с правом може тврдити оно, што се за Кромвела није дало тврдити, на име да је у почетку био искрен а доцније постао неискрен. У почетку његове победе биле су доиста управљене на то, да француску револуцију учини победоносном у Европи, да оно што је чинило истинитост њену приведу у живот. „La carrière ouverte aux talents“, ова изрека Наполеонова садржи у себи право језгро и здравље сваке револуције и демократије, и она је била девиза његове прве периоде живота. Али Наполеон отпада од те своје вере у факта и почиње веровати у привидности: он

ступа у савез са аустријским династијама, са папством, са старим лажним феудалностима, за које је некада јасно увидео да су лажне; чак је хтео основати и своју династију“ (стр. 322, 3). Ова тврђења Карлајлова о Наполеону доиста су сасвим тачна: он, аристократа природе, ступа у савез са вештачком лажном аристократијом овога света, он који је био над њима почиње да верује, да су ипак они над њим. То је Наполеонова основна блуда, и ту лежи његов пад. Његова влада над светом вели Карлајл, од тада је постала неправедна, нечовечна, тиранска и он је морао пасти. И кад је пропао и бачен на Св. Јелену, он не може да се начуди свему томе. Али шта је све то помагало. „Он је ишао својим путем, а и природа је ишла својим путем. Одвојивши се једанпут од стварности, он тумара немоћан по празнини; нема спаса за њега. Он мора да тоне, жалосно као што је ретко с којим човеком било: да сломије своје велико срце и да умре; — тај сиромах Наполеон: једно велико оруђе, сувише брзо отупело док није постало некорисно: наш последњи велики човек“ (стр. 326).

Пошто смо тако изложили Карлајлове погледе на Хероје и у појединостима, имамо да учинимо само једну напомену у односу на његову општу теорију о великом човеку, без које би ова излагања остала непотпуна. Карлајл на име држи да су сви типови великих људи у основи исто, да су сви они начињени од исте грађе, и да би сваки велики човек могао бити ма који од оних шест врста хероја. „Ја признајем“, вели Карлајл „да не знам никојега доиста великог човека, који не би могао бити с в е врсте великих људи. Песник, који би могао да седи само на столици и да саставља стихове, не би никад написао ни једног стиха који би много вредео... Ја замишљам да је у њему политичар, мислилац, законодавац, философ; у којем било ступњу он би то могао бити, он је све то... Наполеон има речи, које су као аустерличке битке... изреке Тиренове пуне су мудрости и генијалности као изреке Самуила Џонсона... Петрарка и Бокачио вршили су дипломатске мисије, како изгледа, сасвим добро... Бернс, даровити писац песама, могао би бити још бољи Мирабо. Шекспир, ко би знао шта он не би могао бити у највишем ступњу“ (стр. 106, 7). Има истина, продужује даље Карлајл, и природних наклоности различиних способности, али бескопачно више различиних прилика. „Али ту је као и код обичних људи у учењу заната. Ви узмете једног човека, чије се способности још нису развиле у једном одређеном правцу, који би још мо-

гао бити ма која врста занатлије и од њега направите ковача, столара, зидара: он је тада и од тада то и ништа друго. Тако и велики човек: код кога треба он да учи? Решимо да је ваш јунак ту; хоће ли он постати освајач, краљ, философ, песник?... Шта ће свет у овом случају допустити и пружити, то је... најважнија ствар која се света тиче" (стр. 107, 8).

Ова теорија Карлајлова о великом човеку скроз је погрешна и некритична. Истина је да се од малога човека може учинити све, што он у опште, према ступњу својих способности, може бити; али велики човек одликује се од малога човека баш тиме, што све његове способности нису, као код овог последњег, од прилике подједнако развијене, што значи неразвијене, већ што су му извесне одређене особине нарочито развијене. Истина да су у том случају, према самој природној психолошкој и физиолошкој вези човекових особина, и понеке друге особине, и то често особине од општег карактера, развијеније него код обичних људи. То је као код високих брежних врхова: што год врх треба да је виши у толико његова основа мора бити шира. Отуда није чудо што Наполеон има изрека, које су као аустерличке битке, што Шекспир има рефлексија, које су равне рефлексијама Бекона Веруламског, што је Лутер имао краљевских способности у влади својој над људима итд. али је извесно да Наполеон не би ни у ком случају могао бити велики писац, бар ни издалека тако велики писац какав је ратник био, да Шекспир не би могао бити Бекон, нити Лутер велики државник. Од малених обичних људи подела рада ствара ову или ону врсту људи, ковача, столара, учитеља, професора, овог или оног чиновника и т. д., обичан човек доиста све то може бити од прилике подједнако добро, ма да и ту има извесних разлика: подела рада у свима овим случајевима није потреба, која проистиче из природе самог појединог човека већ потреба изазвана чисто спољним социјалним факторима. Међутим подела рада природна је потреба, неопходни услов могућности великог човека. Из овога се лако дâ закључити, како у друштву будућности без поделе рада, које велике масе човечанства (масе малених, обичних људи) тако жељно ишчекују, може свега другог бити, и среће и благостања, само великих људи неће бити. А да ли се може замислити људска култура без великих људи, култура која треба да прогресира, на то питање читаоци ће и сами моћи лако дати одговора на основу напомена које смо у почетку овог чланка изнели.

Ма колико да смо били приморани, да како уопште тако и у појединостима противречимо Карлајловим извођењима, ипак његова књига, посматрана у целини, има толике огромне важности за проблем који је у питању, Карлајл је у њој дао толико доказа своје пророчке визионарске природе, он је на толико места осветлио тамне стране ствари, које су од толике важности по ток људске културе, да ми његову књигу препоручујемо најтоплије српским читаоцима. Та је књига једна тешка лектира: али њу вреди читати не само један пут, него и два и три пута.

[1] Српски превод те књиге није без махна. Превод на многим местима није довољно прецизан, на многим је и прилично неспретан, а на понеким је и нетачан. Највећа је махна превода у томе, што је преводилац енглеско „it“ и где треба и где не треба преводио са „то“, и велика већина забуна долази отуда. Али и поред свих ових махна мора се признати, да је преводилац успео, да онај необични силни стил Карлајлов задржи и у своме преводу, а то је најважније.

ПОРОДИЦА ПОЛАЊЕЦКИХ

РОМАН

ХЕНРИКА СЈЕНКИЈЕВИЋА

У 3 КЊИГЕ

ПРЕВОД С ПОЉСКОГА

ДРУГА КЊИГА

(НАСТАВАК)

II

Од тога дана Завиловски је редовно одлазио тетки Броничовој. Често је затицао и Коповскога, јер се у последње време нешто било покварило у портрету овога „Антиноа". Госпођица Линета је говорила како јој још није испало за руком да похвата све што има на његову лицу, да израз можда није такав какав би требао да је: једном речи требало јој је времена да све то обухвати. С Завиловским је ишло куд и камо лакше.

— На такој глави, каква је господина Коповскога — говорила је Линета једном — доста је да се повуче само једна неупутна црта, да се бојом набаци само мање или више светлости, па да све пропадне. А господину Завиловскому треба само схватити основне црте.

Слушајући то били су оба задовољни. Коповски још изјави да то није његова кривица, да га је таквог Бог дао. Доцније је г-ђа Броничова казивала да је на то Линета рекла: „Бог га дао, син Божји га откупио, а свети дух заборавио га озарити". Ову досетку после је понављала цела Варшава на рачун кукавнога Коповскога.

Завиловски га је прилично волео. После неколико састанака учинио му се тако грдно ограничен, да му није ни на ум падало да буде саревњивим. У место тога чак му је било забавно гледати га. Волеле су га и ове даме, и ако су допуштале себи прилично шале на његов рачун, а каткад им је био просто лопта, коју су бацале с руку на руке. Његова пак глупост није била туробна, нити је изазивала неповерење. Имао је некакав хумор монотон, а осмех сасвим чудноват, о чем је можда и знао, али се волео осмехнути него намрштити. Био је добро васпитан, а умешан у свету, при том се одевао укусно у чем је могао Завиловскому служити као учитељ.

Овда онда би задао тако понеко питање, до се човек просто прекрсти од чуда а то је младе ове даме веома занимало. Једном је слушао како г-ђа Броничова говори о поетском задахнућу, па ће запитати Завиловскога: „Да ли зато што човеку треба или не?“ — и у први мах збуни га, те није знао шта да му одговори.

Једном ће му опет г-ђа Анета рећи:

— Јесте ли писали кад стихове? Донесите нам коју песму!

Коповски је тражио да му оставе рока до сутра. Али сутра дан опет или је заборавио или није могао наћи, а оне, добро васпитане, те му нису ни напоменуле за његово обећање. Толико им је било пријатно видети га, да му нису правили неприлике.

У том и пролеће би на измаку, наступаху трке. Завиловски је добио позив да за све то време буде код Основских; давато му је било место према госпођици Линети. Он је у њу гледао као маче у жижак. У сјајној тоалети, у дивну шеширу са црним насмејаним очима, с њеним спокојним лицем, нешто порумењеним од свежега поветарца, учинила му се она правим пролећем и рајем. Вративши се дома он је видео само њу, само о њој мислио, за њу му само срце куцало. Непријатељ му је био онај свет у коме су се кретали, што се тискао ближе до кола да забавља г-цу, и некако био му туђ, али га је њен поглед награђивао за све. Под утицајем светлих сунчаних дана, лепе погоде и топлог ветра и оне младе девојке, која му стаде бивати све дражијом, живео је као у неком сталном заносу. Осећао је у себи младост и силу. Каткад би се на његову лицу показало одиста нешто орлујско. Часом би му се учинило да је као неко разбујало звоно, које само звони и оглашава на све стране како је сладак живот, оглашава како је слатка љубав, како слатка

срећа. Сад је и радио више и списивао тако лако, као никада дотле, а у његовим се стиховима осећао као неки опор залах тек разорене ледине, нека бујност као у млада лишћа, као шум птичијих крила, кад оне прелећу по угару и као неке бескрајне дубраве и поља. Осетио је своју снагу и престао се стидети песништва чак и пред непознатима, јер је разумео: да у њему има нечега, да нешто тиња и да има шта изнети пред оно мало биће.

Полањецки се поред своје трговине заносио и за коњима, и никада није пропуштао прилику да гледа трке, те га је тако виђао у друштву Основских и г-це Кастели, како у ову гледи као у икону, а једном га у канцеларији и запита: да ли је заљубљен. На то му Завиловски одговори:

— Ја не, него моје очи; али ће Основски ускоро отићи, а она и тетка јој такође, и све ће минути као сан.

Али није говорио истину, јер ни сам није веровао: да то све може проћи као сан. Напротив, осећао је да је за њега почео нов живот, који може уништити одлазак Кастелкин.

— А куда намеравају г-ђа Броничова и г-ца Кастели? — упита даље Полањецки.

— Ово што је остало јуна и месец јули провешће код Основских, а после као да ће у Швенинген; али то још није поуздано.

— Основских је летњиковац три миље одавде — рече Полањецки.

Већ је неколико пута дотле стало Завиловскому јаче лупати срце кад би се запитао сам: да ли ће га Основски позвати к себи, или не? А кад су га једном позвали и то наваљујући у велике теме: како би то њима било особито мило, стаде се нећкати, изговарајући се на послове и како нема времена за то. Г-ца Кастели слушала је са стране, подижући у вис своје златне обрве, а кад је излазио пришла му и рекла:

— А што нећете да дођете до летњиковца?

Он прво разгледа да ли га неће ко чути, па онда рече гледећи јој право у очи:

— Бојим се.

Она се насмеја и понови питање Коповскога.

— Да ли сад треба што на то или не?

— Треба — одговори јој он уздрхталим гласом — да ми ви кажете: дођи!

Она се колебала трепут два, не смејући валда да му рече тако просто и отворено, како би он желео, али наједаред поруменене и прошапта.

— Дођи!

Затим побеже, као да се застиде од боје на лицу, која се истицала све јаче, и ако је био већ сумрачак.

Кад се Завиловски враћао дома, чинило му се да пада киша од звезда.

Али ће Основски ићи тек после десет дана, а пре тога је рад на портрету ишао својим редовним током, и ваљало је да иде све до последњег дана пред поласком, јер г-ца Линета није хтела губити времена. Г-ђа Основска је убеди: да слика само Завиловскога, јер Коповскому треба да поседи само неколико пута још, а то се може учинити у летњиковцу, пре него што ће поћи за Швенинген. Завиловскому ово позирање сад се чинило као насушни хлеб, а кад би га што омело у том, сматрао би онај дан да је изгубљен. Обично је при сликању била ту увек и г-ђа Броничова. Завиловскому је она постала врло пријатном, и најзад поче му бивати мио начин, на који је она говорила о Линетки. Обоје су јој просто певали химне.

Често пута би му се учинило да г-ђа Броничова приповеда невероватне ствари. Да је Линета била најбоља ученица сликара Швирскога, да је он могао њу називати „La Perla“, да се могао у њу заљубити, колико је наговештавала г-ђа Броничова свему се том могло лако поверовати: али да је тај исти Швирски, у целој Европи познат, награђиван толиким медаљама на разним изложбама, да је он морао са сузама у очима признати да би му, што се тиче технике, ваљало код ње доучити, у то је и сам Завиловски био толико слободан да посумња. У дубини његове душе тајило се питање: што то ова Линета не спречава и такве разговоре, него само тек рекне: „Тето, знаш да ја не волим кад такве ствари понављаш!“ Али га и то мало трезвености остави, стаде му бивати жао чак и покојног Броніча, и госпођу Броничеву веома заволе само зато, што је могао с њом разговарати о Линети од јутра до мрака.

На поновљено наваљивање њено он у то време походи и старога Завиловскога, тога богаташа, код којега дотле није никако био. Стари племић, белих бркова као млеко, коже на лицу румене, а кратко ошишане плаве косе, дочекао га је седећи на

фотељи, достојанствено као сваки господин који је навикао: да људи имају више обзира према њему, него ли он према њима.

— Извините ме што не устајем — рече — али костобоља није мала... Шта ћеш му! Таква ми је судбина! Изгледа као да ће то терати до века наше презиме. А ти да ли имаш да ти понекад што лупа у великом прсту?

— Не — одговори Завиловски, и ако се зачудио у први мах и начину пријема и томе што му се овај одмах обраћа са: ти.

— Чекај, док старост пристигне!

После зовну кћер, представи јој Завиловскога и поче разговор о сродничким везама казујући младоме песнику како су рођаци.

— Но, ја нисам писао стихове, за то сам врло глуп, али ти морам казати: да си ми се ти много расписао, и да се нисам застидео, и ако сам прочитао моје презиме под стиховима.

Али се посета није могла свршити тако брзо. Госпођица Завиловскова, девојка око својих непуних тридесет година, лепа, али канда пре времена увехла и туробна, хтеде суделовати у разговору и стаде распитивати „рођака“, с ким се познаје и коме иде, а на сваки помен имена стари племић би додао једну или две речи као своје мњење о њему. Кад је поменуо Полањецкога, он је додао „честита фамилија;“ кад је поменуо Бигјела, упитао је: „Како рече?“ Песник понови име, а стари додаде: „connais pas!“ — Госпођу Основску је оцртао једном речи: „Шева“. Уз госпођу Броничеву додао је: „хвалиша“! А најзад кад младић сасвим збуњено помену госпођицу Кастели, старац се мало искриви, ваљда га штрецнуло у прсту, па повика:

— Аха, онај полуђаво из Млетака!

На то се младом Завиловском поред све његове плашљивости смрче нешто пред очима, испале му јагодице изађоше некако још више напред, одмери старца од боне ноге до перчина, па рече:

— Ви сте склони да дајете судове од ока, који ми се не свиде и стога ми је милије рећи вам збогом.

Поклони се, узе шешир и изађе.

Стари се Завиловски навикао да је њему све допуштено, и да му се све пролази те сад гледаше зачуђено у своју кћер, и тек после дужег ћутања рече:

— Шта, он се уштркља?

Младић није казао госпођи Броничевој шта се десило. Поменуо је само то да је био у посети и да му се нису допали како отац тако и ћерка му. Али је она то дознала од старога Завиловскога, који је госпођицу у очи звао „полуђаво млетачки“.

— Али сте ми госпођо за то послали целога ђавола, — рекао јој је — срећан сам те ми је глава читава.

Ипак му се у гласу осећало потпуно задовољство, што се један Завиловски показао тако жустар. Ну госпођа Броничова не опази то у његову гласу, прими ствари јаче к срцу и на велико изненађење „целога ђавола“, рече му.

— Он тугује за Линетком, и то је код њега начин љубави, а човеку, међутим, који је у том положају и у том добу, све се може опростити.

Мора бити да нисте чули приповетку Крашевскога „Полуђаво млетачки...“ То је назив, за који отада зна поезија... Чим старчићу буде боље, а ви ћете му написати реч две, је ли? Такве везе треба одржавати...

— Госпођо — одговори Завиловски — да ми глава ту игра не бих написао ни једне речи!

— Па зар ни онда, кад би вас зато ја лепо замолила?

— Оно... ја нисам баш камен.

Госпођица Кастели смешкала се слушајући те речи. Души јој је било угодно што је он на једну реч, која му се учинила да посиже на част тако скочила, као да је онај казао праву погрду. Тако после позирања за сликање, кад остадоше сами рече му:

— Чудна ствар, како ја мало верујем у људску искреност... Мени је тако тешко поверовати да ми ико, сем тетке, жели добра.

— А зашто, госпођице?

— Не знам, сама не умем то да протумачим.

— А, госпођа Основски? А г-ђа Анета?

— Госпођа Анета? — понови г-ца Кастели.

Ту стаде нешто живо сликати, као да би хтела затурити траг том питању.

— А ја, госпођице? — упита је тишим гласом.

— Ви! — одговори она — да! Ви један не би допустили, у то сам поуздана, да ико о мени ружну реч прозбори. Ја осећам да ми ви истински желите добра, ма да не знам за што, јер ја у опште тако мало вредим...

— Ви мало вредите! — скочи и повика Завиловски. — Пазите добро, ја ником ама баш ником не допуштам да о вама ружну рече, па ни вама самима.

Госпођица Кастели се насмеја па одговори:

— Добро, али седите, јер вас тако не могу сликати.

Он седе и гледаше даље у њу погледом толико пуним љубави и преданости, да јој то поче сметати послу.

— Како сте непослушан модел! Окрените мало главу у десно и не гледајте у мене.

— Не могу, не могу — одговори Завиловски.

— А ја онда не могу да сликам. Глава је почета у оном положају... Причекајте...

Рекавши то, приђе и дотаче се прстима његова чела, и поче му полако окретати главу на десно. Али њему срце стаде куцати као чекићем, стаде му се све окретати по соби, он шчепа њену руку и принесе је устима.

— Шта радите то? — прошапта госпођица Линета.

Он све једнако држаше њену руку на устима, не одговараше ништа, него је све јаче притискиваше.

Она му брзо рече:

— Разговорите се с тетом... Ми сутра идемо.

Нису могли даље ништа прозборити, јер у том уђоше Осиповски, Коповски и госпођа Анета, а који су дотле били у суседној собици.

Г-ђа Анета виде поруменело лице Кастелкино, погледа брзо на Завиловскога, па рече:

— Како вам данас иде?

— А где је тетка? — упита госпођица Кастели.

— Отишла у посету.

— Одавно?

— Пре неколико минута. А како вам је данас ишло?

— Добро, али је за сад већ доста.

Она то рече, остави четке и оде да опере руке. Завиловски остаде још неко време одговарајући више мање тромо на питања, која му стављаху, али је имао вољу да оде. Бојао се разговора са госпођом Броничовом, и, као сваки страшљивац, хтео је пошто по то да то одложи до сутра. Уз то је хтео остати за тренутак на само са својим мислима, уредити их, оценити боље замашај тога што се догодило, а сад му је у глави била само нека нејасна збрка од поимања: да се десило нешто не-

чувено, нешто чиме ће отпочети нова епоха у његову животу. На саму помисао о том обузела би га дрхтавица од среће, али у исто време и страх, јер је осећао да сад већ више нема времена за смишљање, да ваља ићи напред кроз љубав, кроз признање, кроз изјаве госпођици и њеној родбини, чак до олтара. Он је жудео за тим свом душом својом, али се тако навикао да све, што се зове срећом, сматра за појетично привиђење, за нешто што припада свету мисли, вештине и сањарија, да просто није могао поверовати да ће госпођица Кастели бити одиста његовом женом. Али међутим једва је могао ту одседети, и чим се Линета врати, он се стаде праштати.

Она му пружи своју руку, која беше охлађена од воде па рече:

— Нећете да причекате тетку?

— Морам ићи, а сутра ћу доћи да се опростим с вама и с госпођом Броничовом.

— Онда до виђења!

Према оном што се мало пре десило, Завиловском се учинило ово праштање тако чудно и хладно да га спопаде очајање. Али се пред овим светом није хтео опраштати друкчије, него као што је ред, у толико пре што госпођа Анета беше отворила четворе очи.

Кад пође рече му Основски:

— Чекајте, господине. Имамо нешто да заједнички уредимо, стога пођимо заједно.

— Господине Игњате! Да се нисте што посвадили с Линетом?

Завиловски разрогачи очима на њега.

— Ја? С госпођицом Линетом?

— Па ето тако сте се хладно растали. Ја сам држао да ћете је бар у руку пољубити!

Завиловски још већма разрогачи очи, а господин Завиловски стаде се смејати па рече:

— Е онда да вам кажем праву истину. Моја жена, као свака жена радознала, посматрала вас је и видела све што сте радили. Господине Игњате, имате у мени врло доброг пријатеља, који уз то зна још и шта значи то волети. И само ти једно могу рећи: нек ти да Бог да будеш толико срећан колико ја!

Рекавши то стаде му стезати руку, а Завиловски и ако је био збуњен, у мало му не обисну о врат.

— Имате ли одиста сада каква посла? Што одлазите?

— Отворено вам признајем да ми треба времена да се приберем, и сем тога спопао ме је страх од госпође Бронићове.

— О, па ви не познајете нашу тету. И њој сад бучи глава. Хајдмо овако мало уз пут, па да се опет вратимо заједно без икакве церемоније. У повратку ћете прикупити своје мисли, у том ће се вратити и тетка Бронићова па ћеш јој рећи ону реч, од које ће она ударити у сузе. Друге никакве опасности нема. Пази само на ово: ако ти буде добро, имаћеш поглавито да захвалиш мојој Анетки, јер ти је она тако пунила главу Линети, као да јој је рођена сестра. Тако ти је то лудкаста глава, а красно срце. Исто тако добре жене можда има, али лепше зацело нема на овом свету... Нама се учинило да је онај глупи Коповски нешто стао облетати око ње, али се моја Анетка на то тако паљутила, сачувај те Боже. Оне га не мрзе, али нећи за онаквог будака, било би нешто и сувише.

Говорећи тако он узе под руку Завиловскога и мало после опет настави:

— Оканимо се већ тога титуловања са: господин. Ми ћемо и тако постати сродници. Морам ти и то рећи: не сумњам да те Кастелка искрено воли, јер је и она ваљано чељаде. Али је њој опет у своје време толико пуњена глава тобом, да ти сад само треба у тај огањ дометати дрво по дрво, а она је тако млада. Разумеш ли ме... Треба то што има да дође да ухвати дубоко корена код ње, јер је она и необичне природе. Немој мислити да ја хоћу да те опомињем или плашим. Не! Тиче се само утврђивања ствари. Да те она воли не подлежи сумњи. Да си је само видео како се она заносила с твојом књижицом, и шта је с њом било тада, кад сте се вратили из позоришта! Дошла ми била тада на памет једна глупа мисао. Причао сам како сам чуо: да је стари Завиловски хтео зато да се упозна с тобом, да би ти дао његову кћер, да не би имање отишло од његовог имена. И замисли, оно је јадниче тако побледело на то, као креч. То ме поплаши, те ти ја брзо у три у пићар. Шта велиш ти на то!

Завиловском дође и да се смеје и да плаче, а међутим је само из све снаге стиснуо руку Осиповскога, која је била под његовом, а мало после додаде:

— Нити сам ја ње достојан, нити...

— Ну, па шта је за тим другим „нити“? Можда си хтео рећи: „Нити ја њу толико волим“?

— Камо да је тако! — одговори Завиловски дижући очи горе.

— Онда хајдмо назад, па ти лепо реци тетка Броничовој. Немој се плашити да не испаднеш сувише патетичан. Она то воли!... До виђења, Игњате, кроз који час ето и мене, па ћемо имати прстенску вечеру.

Ту стадоше стезати један другом руке истинским братским саосећањем, при чем Осповски рече:

— Понављам ти још једном: дај Боже да у Линети нађеш онакву жену, какву сам ја нашао у Анети.

Враћајући се мислио је Завиловски да је тај Осповски први анђео, госпођа Анета други, госпођа Броничова трећи, а Линета да се над свима њима диже на арханђелским крилима, као нека светиња, као нешто божанско. Сад је разумео да се срце може разболети од љубави. Он је већ у души био пред њом на коленима, метанисао пред њом, волео је, обожавао, а свим тим осећајима који су око њега играли право вилинско коло допао је још осећај разнежености: дошло му као да је та славна девојка још мало дете које он силно воли, но такво коме му ваља бити старалац. Сетио се Осповсковиx речи, како је побледела, кад су јој рекли: да њега хоће да жене са госпођицом Завиловсковом те је у себи викао непрестано: „Ах, ти, моје мило,. ах ти...“ Одаде се осећајима без мере, а захвалност му беше тако испунила срце да му се чинило, да цео његов живот није у стању да исплати онај тренутак, кад је она пребледела. Осећао се тако срећним као никад дотле, и бивало је тренутака, кад га та срећа мало није смрвила. Како је био песимиста по теорији то му је стварност давала и сувише доказа за те теорије да му је тешко било поверовати: да је се могао толико преварити.

Враћајући се вили он је удисао мирис од расцветалих јасмина осећајући некако нејасно да тај опојни мирис није нешто што долази споља, него да је део његове унутарње среће. Успут је сам собом разговарао: „Какви су само то људи, каква кућа, каква породица! Међу њима само и могла се издићи моја Лепота!“ Уз то је гледао како се сунце смирује, како румене завесе ките запад и би му око срца весело. У тој прекомерној светлости осетио је неизмерну милост и доброту, који се изли-

вају на овај свет доносећи му благодет и благослов. Истина није никакву молитву изговарао, али свом душом својом певао је захвалну молитву.

На капији од виле, тржје се као из сна и опази старога слугу у Основских где стоји и мотри на мимопролазећа кола, те му рече:

— Добро вече, Станиславе, а госпођа Броничова још се није вратила?

— Баш то и гледам, само што је никако не видим.

— Оне друге су још у салону.

— Да, а с њима је и Коповски.

— А ко ће мени отворити?

— Тамо је отворено, ја сам само на минут два овде дошао.

Завиловски пође горе, али како не нађе никога у заједничком салону упути се у собу за рад. Ни тамо није било никога, али из суседног салончића кроз врата чу неко тихо шапутање.

У нади да ће наћи тамо обе даме и Коповскога он одшкрину врата и погледавши умало се не зграну од чуда.

Госпођице Кастели није било ту, а у место ње били су госпођа Основска и пред њом на коленима Коповски, а она је држала у његовој коси руке повлачила их ка потиљку и тако се нагињала, као да га је хтела целивати у чело,

— Волиш ли ме, Ането — говорио је Коповски гласом загушеним од страсти.

— Волим! Али не, ја оно нећу! — говорила му она отискујући га нешто од себе.

Завиловски нехотичним покретом затвори врата, мало застаде, као да су му ноге од камена, и готово не знајући шта да чини, пређе преко собе за рад, чија дебела простирка угуши његове кораке као и мало пре, пређе преко великог салона, предсобља, сиђе низа степенице, и нађе се на капији од виле.

— Па ви одлазите? — упита стари слуга.

— Да — одговори Завиловски.

Пође тако брзо, као да би утекао. После застаде и рече гласно сам себи:

— Да нисам ја полудео?

И одједанпут му се учини да је то могуће, јер осети да губи везу у мислима, да ништа не схвата, не разуме и ничему не верује. Почело се у њему нешто кидати, рушити. Како то?

Зар онај дом, о којем је пре једног тренутка мислио да је то неки благословени кутић, где станују нека изузетна створења, он крије обичну лаж, обично неваљалство, обичну животну прљавштину, беду и досадну комедију? И у такој атмосфери дише у такој околини живи, с таквим створењима се дружи његова Лишета, његова „Лепотица“? Сад му падоше на ум речи Основскове: „Дај Боже да нађеш у Кастелки само такву жену, какву сам ја нашао у мојој Анетки“. „Хвала лепо!“ — помислио је Завиловски и без воље стаде се смејати. Зло и беда нису му били непознати, то је он виђао и знао је да постоје. Али му их сада први пут живот показао у тако немилосрдној пронији, при којој му се овај добри Основски, човек, који му је отворио срце као брату, овај честити човек, праведни човек и добри као мало ко на овом свету, учини као будала, занесена луда, занесен вером и осећајем, а обманут од жене. И први пут такође јасно виде, шта може неваљала и недостојна жена да учини од човека, без његове кривице. Пред њом се отвараху нови страшни животни обзори, читаве покрајине, за које је држао да не постоје, јер је дотле могао разумети: да рђава жена може испити човека као какав паук и убити: то му је изгледало демонски, али није могао замислити да га може направити будалом. С том мишљу није могао изаћи на крај. Па ипак је био баш смешан онај јадни г. Основски, што му је пожелео да он буде са Лишетком тако срећан као што је сам с Анетком. Ни ту није знао шта да чини. Не ваља човек толико да воли па да тако залуди.

Ту мисли његове пређоше на Лишету. У први мах му се учини да од оног што је видео у кући Основскога, и од онога што се кувало у његовој души, пала нека сенка и на њу. После се поче отресати таквог мишљења као какве профанације, као нечега што вређа невиност, као кальање у мислима једне толико чисте толико и миле девојке и њених анђеоских крила. Стаде се срдити на себе сама. „Да ли онаквом голубу и на сан долази шта се онде ради?“ — питао се. И његова се љубав узнесе на небеске висине с решењем да „онако анђеоско дете“ ваља што пре извући из оне јазбине. Прохтело му се да је што пре отргне од г-ђе Основске, да њене очи не угледају зло и покор. Истина му је неки демон опет дошаптавао на ухо: да и господин Основски тако исто мисли, као и он, и да би дао душу своју у опкладу, да је његова жена честита, и да би

свако сумњање сматрао за обесвећење своје светиње. Али Завиловски страшљиво одагна та дошаптавања. „Довољно јој је у очи погледати“ — говорио је у себи. И на сам спомен тих очију готов је био ударити у покајнички лелек, као тешки грешник. Срдио се и за то на се: што је одмах изишао, што се није окрепио гледањем у Линету. Сад се сети како је притиснуо на своја уста њену руку и како је она говорила сва усплахирена: „Разговорите с тетком“. Колико је било анђеоске простоте и чистоте у тим речима! Како праведна душа, која воли, а хтела би да јој то буде слободно пред целим светом да чини! Мислећи о том њему дође да се врати. Али је осетио и то колико је узрујан и да се не би могао извући из шкрипца, ако би слуга поменуо да је мало час долазио.

После му опет изађе пред очи Коповски, како клечи пред г-ђом Основском, и стаде се питати: шта сад остаје њему да чини, кад је то тако. Да каже Основскому? Ту мисао одагна срдито. Да се затвори с г-ђом Анетом и да јој каже у четири ока шта је видео — показаће му врата. Неко кратко време било му је на уму да припрети Коповскому и да га нагна да не долази више Основскима. Али на скоро увиде да ни то није ништа. Ако у Коповскога буде колико толико одважности изазваће га на двобој, и онда ће морати да ћути, а свет ће измислити да се све то десило због г-це Кастели. Завиловскому је било жао Основскога, јер је њега веома заволео, а с друге стране опет био је и сувише млад и неискусан, да би се могао помирити одмах са целом том ствари: да зло и неправда ваља да остану некажњени. Ах да му је да сад може с ким да се посаветује, тако с неким, као што су Полањецки и Марина! Али то није могло бити. И после дужег размишљања дошао је био до убеђења: да му ваља све сахранити у себи и ћутати.

После је из досадне молбе Коповскога и одговора Анетинога стао изводити да се зло није морало свршити њеним потпуним моралним падом. Он жене није познавао, али је много читао о њима. Знао је да има и таквих, код који облик преступа има веће дражи него сам он, а то ће рећи жена лишених способности да осете шта је морално, а шта не, а тако исто и темперамента, те их само нешто вуче оној романтичности у изгледу, али имају одвратност према самом пороку; једном речи таквих, које нису у стању никога волети, које варају све, и мужеве и примужнице. Сети се речи некога Фран-

цуза: „Да је Ева била Пољкиња, она би јабуку убрала, али је не би појела“. Таквом му се учинила и госпођа Основска. Можда зло код ње није ни ухватило дубоко корена, као што није ни добро, откуда се и могло догодити оно као са Коповским.

Али ту одмах Завиловски изгуби кључ за даља размишљања и од душе Анете Основске. Он би разумео тај однос са сваким другим, али само не с Коповским, с оним херувимом с идиотским мозгом. — Пудлица више разуме што јој се каже него тај — мислио је у себи Завиловски — и да жена с онаквим аспирацијама на разум, знање, вештину, аспирацијама на све нијансе мисли и осећаја, да се толико због њега понизи! То није умео протумачити чак ни оним што је читао о женама.

Међутим стварност је говорила јаче него све књиге, да је то тако. Одједаред му дође на памет што му је говорио Основски: да су се бојали „да се онај глупак не занесе за Кастелком“, да се г-ђа Основска веома љутила на то и да је стога добро књукала његову главу другим нечим. Дакле госпођи Основској стало је било пошто пото, да се Коповски не врзе око Кастелке — да га очува за себе. Он се ту наједаред стресе јер ако је тако, онда је Коповски ипак покушао тако нешто. И опет сенка паде на Линету. Кад би и то било, онда би она пала на исту нишну на коју је пала и госпођа Основска. Мало после осети неку грчину у устима, а ватру у глави. У њему се расхукта гнев као холујина. То јој не би могао опростити. И сама сумња отровала би га. Задржавши се још мало на улици осети да мора ту мисао угушити, или би можда иначе полудео.

И он њу угуши на тај начин што признаде да је глупак, што је тако што могао и помислити. Да Линета није била у стању да се заљуби у једног Коповског, најбољи му је доказ био што се заљубила у њега, а зебња и старање госпође Основске долазили су отуда што се та лака и несмишљена госпођа побојала за се, да се друга нека не призна за лепшу и привлачнију од ње. Завиловски осети да је тако свалио камен са срца. У души својој он поново падаше на колена пред својом, неокаљаном, а његове мисли о њој беху од тада пуне љубави величања ње, и кајања.

Али одмах сам себи добаци: како зло, ма од кога долазило, опет рађа зло, и колико ли му је још само ружних ми-

сли прошло кроз главу, само за то што је видео глупака где клечи пред шумоглавком. То он добро припамти.

На домак куће срете Полањецкога где иде, под руком са госпођом Машковом, и тако је био отрован оним што се тог дана догодило, да одмах поче сумњати. Али га Полањецки позваде према светлости месечевој и светлости од фењера и очевидно није имао намеру да се крије, јер га очепи.

— Добро вече — рече му — што данас тако рано дома?

— Био сам до госпође Бронићове, а сад ето тако шњуравам, јер је лепа ноћ.

— Онда хајдмо до нас. Ја ћу само да отпратим госпођу, ето и мене. Моја вас жена поодавно не виђа.

— Добро — одговори Завиловски.

И одиста га спопаде жеља да се види с госпођом Марином. Преко њега је прешло тога дана толико осећаја и мисли да се осећао веома уморним, а знао је да ће добро и спокојно лице Маринино делати умирујући на њега.

(Наставиће се)

РАДИЈУМ

Јавно предавање држано у дворани Велике Школе 9. маја 1904. г., у корист књижнице великошколске ђачке дружине Панчић.

Његово Краљевско Височанство Престолонаследник Ђорђе удостојио је Својом високом посетом ово предавање. —

Ваше Височанство, поштовани слушаоци,

Радо сам се одазвао жељи својих ученика, чланова дружине Панчић, да у једном популарном предавању прикажем нов хемијски елеменат радијум.

Ни један од новијих елемената није као радијум тако јако заинтересовао цео образован свет, а нарочито физичаре и хемичаре, који у том новом елементу налазе сасвим ново научно поље заједничког рада.

Некада су физика и хемија и биле једна наука. Раздвојене, оне су се самостално развијале тако, да су данас сви изгледи, да ће се хемија и физика опет стопити у једну заједничку науку.

О радијуму могао би дакле да држи оваква предавања како хемичар тако и физичар. Шта више, предавање из физике о радијуму, налазим, било би занимљивије од предавања из хемије.

Правило је, да предавања, нарочито популарна, из хемије и физике прате огледи. За хемијске огледе редовно се мора утрошити извесна количина материјала. Међутим, толика је велика оскудица у радијуму, да се њиме могу показати за сада само такви огледи, у којима се материјал не троши, дакле у главном физички огледи.

И ако би према томе о радијуму било занимљивије предавање из физике, ипак, на захтев својих ученика, решио сам

се да говорим о том новом елементу, јер је врло подесан за ширење хемијскога знања, а то би у главноме и био циљ данашњега предавања.

Радијум је просто тело или хемијски елеменат. Ево овде, у овој таблици поређани су по азбучном реду сви познати елементи. (Показује ту таблицу, у којој су сви познати елементи овако поређани: азот, алуминијум, антимон, аргон, арсен, бакар, баријум, берилијум, бизмут, бор, бром, ванадин, водоник, волфрам, гадолонијум, галијум, гвожђе, германијум, ербијум, жива, злато, индијум, иридијум, итербијум, итријум, јод, кадмијум, калај, калијум, калцијум, кисеоник, кобалт, криптон, ксенон, лантан, литијум, магнезијум, манган, молибден, натријум, неодим, неон, никел, ниобијум, олово, осмијум, паладијум, платина, прасеодим, радијум, родијум, рубидијум, рутенијум, самарајум, селен, силицијум, скандијум, сребро, стронцијум, сумпор, талијум, тантал, телур, тербијум, титан, торијум, тулијум, угљеник, уран, флуор, фосфор, хелијум, хлор, хром, цезијум, церијум, цинк, цирконијум). То су дакле тела, која хемичар за сада није у стању да разложи и зато се зову проста тела или елементи.

И они који нису учили хемију познају неке елементе н. пр. метале гвожђе, калај, олово, бакар, живу, сребро, злато; од елемената пак, који нису метали, сваки познаје угљен, па и сумпор. Елементе у опште и делимо на метале и неметале или металоиде.

Метала има много више но металоида. Од 78 познатих елемената нема ни 20 металоида; остали су метали. И радијум је метал.

Да бисмо га могли упоредити са другим познатим металима потребно је да проговоримо неколико речи о металима у опште.

Метале у опште познајемо по њиховој карактеристичној сјајности (показује разне метале). Али и по тој особини, по којој се метали могу најлакше познати, не би се могла повући сасвим оштра граница између неметала и метала. Јод н. пр. није метал (показује јод), и при свем том има сјајност, која је карактеристична за метале. Као у опште у природи, тако и код елемената нема оштрих граница између метала и неметала.

Сем живе (показује живу), која је течна, сви остали метали чврста су тела. Већина прелази у течно стање, т. ј. топи се тек

на високој температури. Они метали, који се лакше топе, лакше и испаравају, а и тешко топљиви метали могу да се претворе у пару на врло високој температури.

Већина метала може се ковати (за пример показује разне метале у облику лима и жице), али има и кртих, н. пр. антимон, који се у авану може стуцати у ситан прах (показује ту особину антимона).

Метала има тешких и лаких, па и лакших од воде. (Две једнаке празне флаше од по 100 кубн. см., једна на једном, друга на другом тасу теразија, у равнотежи, пуни прво једну флашу водом и показује да је флаша с водом постала тежа за 100 грама, за тим пуни другу празну флашу живом и показује да 100 кубн. см. живе имају око 1360 грама; показује две сасвим једнаке коцке, једну од олова другу од алуминијума, и мери их на теразијама, упоређује још и друге неке метале по тежини).

Има метала, који су преко 20 пута тежи од воде, а има их, који су и лакши од воде. Најтежи је метал осмијум (сличан платини), он је 22.5 пута тежи од воде, близу два пута тежи од живе, а литијум је скоро два пута лакши од воде. (Литијумова једињења позната су као средство против ревматизма).

Из овога се види, како се метали знатно по тежини међу собом разликују.

Метале разликујемо даље као племените и просте. Племенити су метали злато, платина, сребро и жива, а остали рачунају се у просте метале.

Најпостојанији су метали злато и платина. Сребро пак, као што знамо, хоће да поцрни. У чистом ваздуху добро се држи, али у нечистом, у коме има сумпоровитих једињења, доста брзо превлачи се сребро црним слојем. (Замаче сјајну сребрну плочу у сумпоровиту воду и показује како сребро поцрни, за тим раствором калијумцијанида уклања црну превлаку са сребра. Исто тако поступа и с плочама од платине и злата, које се у сумпоровитој води не мењају).

Сребро, и ако је племенит метал, ипак као што смо видели није тако постојано као злато и платина. И киселина, која врло снажно дејствује готово на све просте метале, киселина која је позната под именом ђезана (азотна киселина), раствара и сребро. (Показује, како азотна киселина дејствује на сребро, злато, платину, бакар и легуре, које изгледају као злато).

На просте метале слично дејствује већ и ваздух и вода. Познато је како се гвожђе на влажном ваздуху мења. (Показује гвожђе претворено у рђу и друге метале, који се на ваздуху мењају). Та промена зависи и од температуре. На вишој температури, прости метали на ваздуху много се брже мењају но на обичној

температури. На вишој температури поједини метали сагоревају као друга на ваздуху запаљива тела. (Показује како метал магнезијум сагорева и у какав производ прелази).

И међу простим металима има знатних разлика, једни су постојанији од других, једни се постепено мењају као н. пр. гвожђе, бакар, цинк, олово и т. д., други опет мењају се одмах чим дођу у додир с ваздухом и водом. Такви метали морају нарочито да се чувају или у течностима, које на такве метале не дејствују, као што је н. пр. петролеум, или у затопљеним цевима, из којих је или ваздух извучен, или су напуњене каквим индиферентним гасом. (У кратко описује показујући алкалне и алкално-земне метале, показује калијум и натријум, како су то метали, који се могу лако ножем сећи, како на ваздуху одмах потавне, како по води пливају као тела лакша од воде и како воду разлажу већ на обичној температури).

Какав је метал дакле радијум? Да ли долази у ред тих метала, који се тако лако већ на обичној температури од ваздуха и воде мењају, или је сличан оним другим простим металима, као што су гвожђе, магнезијум, бакар, олово, цинк итд. или је племенит метал.

По продајној цени, могли бисмо радијум сматрати као најплеменитији метал, и ако по својој прилици спада у ред најнеплеменитијих метала.

Радијум није још добивен у слободном стању као метал. Радијум нам је за сада познат само у његовим једињењима и растворен у живи као амалгам (укратко карактерише хемијска једињења и амалгаме). Али једињења радијума толико су слична једињењима једнога од оних метала, који разлажу воду онако лако већ на обичној температури, да се може довољно поуздано закључити, да радијум долази у ту групу непостојаних метала. Једињења радијумова по хемијским особинама показују највеће сличности с једињењима метала баријума, метала, који на обичној температури воду разлаже. (Показује баријумова једињења и упоређује их са једињењима радијума — показује таложење баријум-сулфата и помиње, како се исто тако може да сталожи и радијум-сулфат из раствора, напомиње даље како од радијумових једињења пламен поцрвени и у вези с тим сагорева смеше за црвену и зелену ватру).

Радијум долази дакле у групу најнепостојанијих метала, који као натријум и калијум воду разлажу већ и на обичној температури.

Радијум се поглавито добива из једне руде, која се зове уранин или настуран (показује ту руду) и која се налази у **чешким рудним планинама**. Главни је саставни део те руде метал уран. (Показује метал уран и његова једињења и говори о најважнијим особинама и примени уранових једињења).

Уранин није чисто једињење урана већ смеша разних тела. Има врло много различних метала, који се у већим или мањим количинама налазе у уранину. Количина радијума у тој руди одвећ је незнатна и издваја се на исти начин, као што се баријумова једињења издвајају, т. ј. издваја се заједно с баријумовим једињењима, која се такођер у уранину налазе и онда из баријумовпх једињења, на основу разлике у растворљивости радијумових и баријумових соли, после одвећ многобројних операција, из баријумове соли издваја се радијумова со.

Из уранина прво се издвајају уранова једињења, па оно што остане и што пре проналаска радијума није имало готово никакве вредности, такви отпатци служе данас као материјал, из кога се издваја скупоцени радијум. Не дакле због вредности сировине, већ због одвећ великих тешкоћа у издвајању радијума, а нарочито и због сувише незнатне количине, које су до сад нађене, радијум је данас најскупоценије тело. Злато се обично сматра као најскупљи метал, и ако има тела, која су много скупља од злата. Данас стаје један килограм злата на 3456 динара, а радијум нити се продаје нити се може добити на килограм.

У ценовнику хемијске фабрике Dr Штамера из Хамбурга означена је цена радијум-хлориду са 15 марака и 50 пф. или око 19 динара један милиграм и продаје се у цевчицама по 5 милиграма. Према томе један килограм радијум-хлорида вредео би на 19 милијона динара! Не за 19 милијона већ ни за који новац не би се могао набавити један килограм ма каквог радијумовог једињења, јер кад би се покупило све што се данас налази у појединим лабораторијама и фабрикама у свету, могло би се можда наћи једва неколико грама чистих радијумових једињења.

У ценовнику радијумових препарата једне фирме у Паризу означене су цене једног грама радијум-бромида са 400.000 дин.

Због такве оскудице у радијуму приликом предавања о радијуму морамо се дакле задовољити таквим огледима, у којима се или радијумови препарати не троше или се место радијума

узима други материјал, који је или сличан радијуму или може да послужи да нас ближе упозна с тим новим ретким елементом. По хемијским особинама, као што смо поменули, радијумова једињења толико су слична баријумовим једињењима, да је веома тешко одвојити их једно од другога. По физичком карактеру пак одликују се радијумова једињења одвећ оригиналним особинама, које управо први пут налазимо код радијумових једињења, и у томе лежи велико интересовање о радијуму.

Назив радијума изведен је од латинске речи radio, што значи сјати, блистати, јер радијумова једињења одликују се том карактеристичном особином, да саме по себи распростиру светлост.

Светлост радијумових једињења није као обична светлост, она се н. пр. поред дневне светлости не види. Радијумова једињења светле само као свитац у мраку. Али кад радијумов препарат, који је замотан у црној хартији, метнемо на затворено, незаморено око, осетићемо као да нам је цело око испуњено светлошћу. Од те светлости око се замори врло брзо. И они који су сасвим изгубили вид, примете ту светлост, само ако им је мрежњача одржана. Стога се у почетку веровало, да ће се радијумовим зрацима у извесним случајевима слепила постићи велики успех.

Многа тела кад се изложе утицају сунчаних зракова светле у мраку. За таква тела кажемо да фосфоришу, т. ј. да светле у мраку као фосфор. Исто тако и зраци радијумових једињења изазивају фосфорисање код многих тела. (Показује Crookes-ов спинтарископ („варничар") апарат, који личи на дурбин, али који има само једно сочиво, а на другом је крају затворен металном плочом, која је изнутра превучена масом једнога тела, које од радијумових зракова фосфорише. Пред том плочом налази се једна игла као нека сказаљка, која на врху има врло малу количину радијумове соли. Са врха те сказаљке ужасном брзином разлећу се на све стране варнице, које се лепо виде у мрачном локалу, кад се кроз сочиво у апарат погледа. Та појава може се у спинтарископу видети и дању, само треба неко време жмурећи оставити да се око одмори и онда подуже гледати у апарат. — Што се дуже гледа, појава је све јаснија и лепша).

Нека тела светле дејством радијума јаче, нека слабије, нека дуже, нека опет брзо изгубе особину да светле (фосфоришу). Дијамант н. пр. дејством радијума много јаче фосфорише но имитације дијаманта, тако да се помоћу радијумових зракова могу лако разликовати прави дијаманти од имитација.

Радијумови зраци одликују се даље и том особином што

продиру и кроз таква тела, кроз која обична светлост не може да продре. И кроз метале продиру зраци радијумових једињења, и то кроз неке теже а кроз неке лакше. Најлакше продиру кроз алуминијум, а најтеже кроз олово и платину.

Кроз дебелу црну хартију, кроз коју не могу да прођу зраци обичне светлости, радијумови зраци дејствују н. пр. на фотографску плочу слично као зраци сунчане светлости. (Показује фотографије или правилније радиjографије, које су добивене помоћу радијумових зракова, и описује како су те радијографије добивене, показујући фотографску плочу замотану у црној хартији и прстен од олова, који је био испуњен радијумовим телом).

Не само на фотографску плочу већ и на друга тела врло је карактеристично хемијско дејство радијума. Од његових зракова н. пр. обичан отрован фосфор прелази у црвени, који није отрован. (Показује једну и другу алотропску модификацију фосфора).

Радијумови зраци уништавају даље дејство змијина отрова. Змијин отров изложен утицају радијумових зракова постепено слаби и напослетку сасвим изгуби дејство отрова. Чињени су физиолошки опити с морским свињчетом. Од змијина отрова, који није био изложен утицају радијумових зракова, угинуло је морско свињче после 10 часова, а од отрова, на који су за време од 6 часова дејствовали радијумови зраци, наступила је смрт 2 часа доцније, још доцније, и то 8 часова доцније наступила је смрт, кад су рајијумови зраци 20 часова дејствовали на отров, напослетку тај отров није више никако дејствовао, кад је 58 часова био изложен утицају радијумових зракова.

Утицајем радијумових зракова кисеоник прелази у озон, слично као дејством електричних варница. Обична домаћа со, сланик од радијумових зракова пожути или се обоји љубичасто или плаво или зелено; стакло промени боју, постане љубичасто или мрко и т. д.

Врло је интересантно и физиолошко дејство радијумових зракова. Радијумови зраци врло снажно дејствују на све организме. Од радијумових зракова биљка увене и осуши се, бактерије не могу да се развијају, мале животињице брзо пропадају, а и веће такођер страдају. Радијумови зраци енергично дејствују на мозак и кичмену мождину, изазивају узетост, и већина животиња од тога после неколико дана угине.

И на кожу снажно дејствују радијумови зраци. Код једне особе, која је имала у цепу од прслука само неколико деци-

грама радијумове соли и то у запечаћеној стакленој цевчици, која је још била замотана у хартији, па затим у кутији од картона, кроз све то и кроз одело радијумови зраци пробили су и разорили су кожу. Тако замотан радијумов препарат није дуже био у џепу од шест часова и за то време није се осетио никакав бол, али после 10 дана, пошто је препарат из џепа био извађен, појави се на кожи тако јако запаљење, да је тек после 49 дана рана зарасла.

Не само што је врло тешко доћи до радијума већ, као што видимо, и опасно је њиме се бавити.

Можда је још наша срећа, што радијума има тако мало, јер кад би га било у већим количинама и кад не бисмо у стању били да се његових разоравајућих зракова сачувамо, у његовој околини не би могло бити живота.

При свем том научна испитивања о радијуму настављају се највећим интересовањем. Научници одушевљени својом науком не обзиру се ни на какве опасности, кад је у питању истина, коју наука тражи.

У осталом као да је већ пронађен и материјал, који потпуно апсорбује радијумове зраке. Помиње се као такав домаћа со или слаиик. Од тога материјала имале би дакле да се праве кутије, у којима би се чувао радијум.

На основу констатованог физиолошког дејства радијумових зракова, покушава се да се употребе као лековито срество против кожних и других болести.

И у неким минералним водама нашло се, да имају радијума, и већ се почиње да верује, да извесне минералне воде због тога лековито дејствују.

Поред зракова, који се тако карактеристично понашају, из радијумових једињења стално се производи и топлота. (Показује Dewar-ов суд, у коме се експерименталним путем може показати, како се н. пр. са 0.7 грама радијум-хлорида одржава за 3° виша температура од температуре у другој истој таквој флаши, у којој се место радијум-хлорида налази друго какво индиферентно тело).

Ми знамо да се обично топлота производи, кад неко тело сагорева. Топлота се јавља кад упалимо дрво, угљен или друго какво запаљиво тело. У свима тим и сличним случајевима свршује се хемијски процес. Код хемијских процеса често јавља се топлота у толикој мери, да се од саме те топлоте запале тела, која једно на друго дејствују. (Показује како се упали фосфор.

који је био растворен у угљен-дисулфиду на тим раствором преливена нетуткалисана хартија н. пр. купеђа или хартија за филтрисање, на којој чим угљен-диоксид испари, упали се фосфор дејством кисеоника атмосферског ваздуха).

Било би дакле најпростије, ако бисмо развијање топлоте и светлости код радијумових једињења објаснили *хемијским процесом*.

Па шта нам смета, да такво објашњење примимо?

Смета нам, што код радијумових једињења, која непрекидно светле и производе топлоту, није се могла до сада констатовати онаква материјална промена, каква иначе увек прати хемијске процесе.

Кад смо н. пр. упалили магнезијум, док је било магнезијума развијала се топлота и светлост, чим је магнезијум сагорео, пламен се угасио. Као код сваког хемијскога процеса тако и овде, поред појава, које прате хемијске процесе, добили смо из тела, које је сагорело, и један производ сагоревања. (Показује бео прах, који је раније у једном опиту добивен сагоревањем магнезијума).

Ако се дакле из радијума хемијским процесом — сагоревањем дакле развија топлота и светлост, онда, исто онако као код магнезијума, мора се трошити радијум и мора се стварати ма који производ сагоревања.

Да бисмо ма каквим горивом произвели топлоту морамо утрошити извесну количину горива и количина произведене топлоте, као што знамо, зависи од количине утрошеног горива.

Од неког горива морамо утрошити више, од другога мање, тек увек мора се утрошити извесна количина горива, да бисмо произвели извесну количину топлоте. Радијум дакле био би прво тело, које непрестано светли и развија топлоту, а не троши се приметно.

Како то да објаснимо?

Ту се сад као и иначе у сличним приликама помажемо *разним хипотезама*.

Од многих хипотеза, које се за овај случај предлажу, ја ћу да поменем само једну, која ми изгледа као најпростија.

Као што смо већ поменули, најпростије би било, кад бисмо хемијским процесом објаснили развијање топлоте и светлости код радијумових једињења, т. ј. да радијумова једињења развијају топлоту и светлост услед некога хемијског процеса. Могли бисмо н. пр. замислити, да се радијум стално али тако споро рас-

пада, да тако споро сагорева, да нисмо у стању да приметимо како се троши.

Међутим, за научна мерења служимо се веома осетљивим теразијама, на којима и делови милиграма могу тачно да се измере. (Показује аналитичке теразије, показује и тег од једнога милиграма (од алуминијума) и напомиње, да има још осетљивијих теразија од оних, које су показане).

Па кад се и таквим теразијама не може да констатује разлика у тежини радијумових једињења, ма да она непрекидно развијају топлоту и светлост, и не може да се констатује разлика у тежини оних тела, која од радијума приме светлост па после и сама светле, онда бисмо се ту сад можда могли помоћи претпоставком, да се из радијумових једињења у врло незнатним количинама хемијским процесом развија какав **необично лак гас**.

За сада познајемо водоник као најлакше тело, али ко би могао поуздано тврдити, да не могу егзистовати и такви гасови, који су можда 1000 и више пута лакши од водоника. (Показује водоник и карактерише га у кратко, напуњену лопту водоником пушта, да се у вис пење; показује запремину једнога грама ваздуха и једнога грама водоника; — напомиње, како је ту већа разлика но између жива и воде и напослетку помиње колику би запремину заузео један грам некога гаса, који би 1000 и више пути био лакши од водоника). Кад би се од таквог сувише лаког гаса, који нам још није познат и који само замишљамо, издвајале само незнатне количине, онда не би тако чудновато било, што се незнатни губитак такве одвећ лаке материје не би могао мерењем констатовати.

Таквом хипотезом могли бисмо можда да објаснимо чудновато понашање радијумових једињења; шта је пак у ствари, т. ј. каквога је порекла светлост и топлота код радијумових једињења, то нам је готово још сасвим непознато.

За сада знамо н. пр. то, да се радијумови зраци знатно разликују од зракова обичне светлости, даље да поред тих зракова из радијумових једињења избијају одвећ сићушни делићи материје, тако звани електрони или корпускули. Ови сићушни делићи материје крећу се брзином, коју је исто тако тешко замислити, као и брзину којом се светлост распростире и која износи 288.000 километра у секунди. За електроне израчунато је да у једној секунди пређу простор од 160.000 километара.

Из радијумових једињења развија се у одвећ незнатним количинама некакав гас, тако звана еманација, који се сад проучава и за који се поред осталог сазнало, да има ту веома значајну особину, да после извеснога времена пређе у један од познатих гасова, који се хелијум зове. И хелијум је један од новијих елемената. Спектроскопом пронађен је прво на сунцу, па је после нађен и на земљи.

Елеменат радијум, који је иначе необично интересантан, добио је још већи значај тиме што се констатовало, да из њега може да постане други елеменат, хелијум.

Стварање хелијума из радијума показује, да елементи нису онаква тела, каква их обично сматрамо, т. ј. проста тела, која се нити могу разложити, ни из других произвести.

И ако се данас у хемији верује, да су елементи порекла једне праматерије и да према томе није искључена могућност, да се елементи могу једно у друго да претворе, дакле да се и злато може направити; ипак нисмо до сад имали још ни један експериментални доказ о томе, којим би се дакле то веровање могло да потврди.

Први пример о претварању једнога елемента у други имали бисмо дакле у стварању хелијума из радијума.

Врло је значајна и особина радијумових једињења, да могу сама од себе да се наелектришу.

На сваком кораку код радијума наилазимо на појаве, које нам врло много обећавају.

Поред радијумових једињења пронађена су још и друга нека тела, која испуштају сличне зраке. Пронађена су још и два нова таква елемента: полонијум и актинијум, за која се међутим још поуздано не зна, да ли су заиста нова проста тела.

Таква тела, која избацују зраке светлости као радијумова једињења, зову се радиоактивна, а зраци, које испуштају, зову се Бекерелови или уранови зраци. Тако се зову ови интересантни зраци стога што је француски физичар Бекерел први у већој мери научним испитивањем констатовао да извесна уранова једињења светле у мраку, и ако пре тога нису била изложена утицају сунчаних зракова, и ближе испитао зраке, које иста тела избацују.

На завршетку да кажем само још неколико речи о значајном дејству радиоактивних тела на ваздух.

Сув ваздух, као што је познато, није у стању да спроводи електрицитет, али утицајем радијоактивних тела постаје електроноша, и то у толико јачи, у колико је радијоктивитет тела снажнији, у колико има више радијоактивне материје. На томе се оснива мерење радијоактивних тела т. ј. одређивање количине радијоактивних тела у смеши са индиферентним телима.

Та мерења од највећега су значаја за проналажење радијоактивних елемената. Мерењем радијоактивитета појединим телима, која су издвојена из уранове руде, сазнало се, у којим деловима има највише радијоактивних елемената и у том правцу продужавало се издвајање, док се напослетку није дошло до производа, у којима се налазила приближно чиста једињења радијоактивних елемената

Како су количине радијоактивних елемената одвећ незнатне то их не бисмо могли изоловати, да нисмо у стању мерењем радијоактивитета да сазнамо, у којим издвојеним деловима да их тражимо, и како да их према тиме издвајамо.

Мерењем радијоактивитета пронађене су дакле методе за издвајање нових радијоактивних елемената.

У тим радовима највећих заслуга има хемичарка пољкиња, госпођа **Склодовска**, супруга француског физичара Кирија и у почаст њене отаџбине, првом издвојеном радијоактивном телу, дато је име **полонијум.**

Захваљујући дакле словенском интелекту, добивена су ова нова одвећ интересантна радијоактивна тела, и то из материјала, који нам је такођер прво дала словенска земља.

Dr. Марко Т. Леко

ХРОНИКА

ПОЛИТИЧКА ХРОНИКА

Путовање председника француске републике, Лубеа, у походе талијанскоме краљу у Рим, дало је повода једној крупној расправи политичко-културнога значаја. Још пре пута говорило се како је Ватикан незадовољан намером председника републике, да врати посету талијанскоме краљу. Француска је земља католичка par exellence. И ако се патриоте француске с правом поносе, да њихова отаџбина марширa на челу цивилизације, ипак је вера, и то католичка, један крупан, силан фактор, културни и политички. Рачунајући на тај утицај религије Ватикан је веровао да ће се и председник републике уздржати од посете талијанскоме краљу, — као што се уздржавају и други католички владари. Цар Фрања Јосиф, и ако је одавна добар савезник Италије, још се није одужио талијанскоме двору посетом, нити ће се одужити.

Ватикан је од постанка нове талијанске краљевине у непријатељству с њом. Када се Италија ујединила, нестало је и последњег трага светске власти папске. Земља папина patrimonium Petri, држава, којом је он непосредно управљао и на коју се ослањала светска власт његова, сједињена је са краљевином Италијом. Тај моменат не може се никада заборавити на Ватикану. Некада је Рим господарио светом; папа је имао свемоћни утицај не само на савест и религиозно убеђење католичкога света, већ се његова моћ силно осећала у области политике. Али је напредак друштва европског учинио своје. Људи су се у својим уверењима, религиозним и политичким, еман-

циповали од Рима. Папин је ауторитет и утицај постајао све мањи, тако, да је на послетку ограничен и сузбијен у природније му границе. Кад је свршено уједињење Италије папство је изгубило и последњу подлогу, на којој је, макар и у самообмани, могло зидати снове о повраћају изгубљене власти.

И за све то, — што је папство оправдано спашао историјски удес са толиких грехова његових, оно криви краљевину Италију. Папство с тога не може мирно да гледа како католички владари посећују талијански краљевски пар, јер у томе види признање свршеног факта: укидање светске папске власти. И до сада су католички владари савесно штедели осетљивост папину уздржавајући се од посета талијанскоме краљу. Али, председник француске републике прекршио је овај обичај католичких владара.

И ако путовање председника републике није било намерно изазивање Ватикана, дакле нарочито припремљена демонстрација, већ потреба новога правца у односима француско-талијанским, који су се знатно поправили у последње доба, — и ако је председник републике из свију обзира куртоазије, кад других и не би било, морао вратити посету италијанскоме краљу, на двору папскоме узело се то као демонстрација противу шефа католичке цркве. Свакако да је црквена политика француске републике у последње доба могла само изазвати и створити нерасположење у Ватикану. Али без обзира на дапашњу црквену политику француске републике, Лубе, као председник републике, шеф једне демократске државе, није се могао и смео поплашити од негодовања папског те да с тога запостави и интересе земље и погази обзире учтивости. Посета је била дакле неизбежна.

Ватикан је опет за то протестовао. Кардинал Мери дел Вал, канцелар папин, обратио се француској влади нарочитом нотом, у којој су изложене незгоде путовања председниковог. За тим је — у главноме исту ноту у облику циркулара саопштио свима папским посланицима — нунцијусима на страни. Али за све то јавност није знала, докле од једном један париски лист не донесе садржину ових нота, — у маломе измењену. Како је тај лист био клерикални, с правом се веровало, да то није учињено без знања папске курије. Дотле је и могао остати овај протест папин као интимна ствар француске владе и Ватикана, али од како је избио у јавност, није се мо-

гао крити и прећи заборавом а да у исти мах углед Француске не претрпи озбиљан удар. Француска влада није се ни мало збунила овим кораком Ватикана. Она је још озбиљније одговорила на протест папин — одазвала је свога посланика на папскоме двору, Низар-а, и на тај начин прекинула дипломатске односе.

Овај одлучан корак француске владе хтели су експлоатисати и пријатељи и противници њени. Противници с намером, да је код биготне сеоске масе још већма компромитују, а пријатељи, напредни елименти, да тим поводом изнесу као неопходно и неодложно решење великог културно-политичког питања — питања о одвајању цркве од државе. Подједнаком енергијом министарство Комбово умело је да одбије противнике а и своје пријатеље да упути на стрпљење. Нити је од великог интереса нити од значаја оно што се дебатовало поводом интерпелације у француском парламенту 14 маја. Оно, што је министар председник, Комб на крају дебате обећао, од највећег је значаја у целој овој кампањи. На име министар председник је с тврдим уверењем умирио своје пријатеље, да је питање о одвајању цркве од државе зрело и да се дуже не може одлагати. Чим се сврши на јесен буџет, изнеће се оно пред парламенат, а то ће бити у почетку 1905 године.

Кроз кратко време изнеће се дакле на решавање ово замашно питање, питање о одвајању цркве од државе. Вековима оно постоји на Западу. Читави историјски периоди испуњени су једино борбом између цркве и државе, духовне и световне власти, питањем о компетенцији једне или друге. Безброј жртава пало је, силна се снага са временом утрошила у тој страховитој борби. Оно је и онда остало нерешено, када је после одцепљења протестаната од Рима, после крвавих религиозних ратова, ауторитет папе спао до немоћи а утицај вере престао да буде онако силан фактор у јавноме животу Запада, и онда, када је развитак духа људског учинио онако огромне напретке. У Француској је само за једно кратко време било скинуто с дневнога реда и решено: за време велике револуције. Али је Наполеон I опет васпоставио односе с Римом, закључивши Конкордат. Католичка вера постала је и опет државном вером. И заштићена, као државна религија, католичка црква није презала да се упушта у политику, — јер црква, а у истини папство, није могла никада заборавити власт, коју је некада имала. И ма колико црква

имала моћи, да се прилагоди промењеним приликама, ипак је она у основи остала конзервативна установа, не могући да се измири с републиканском демократијом. Тако је клерикална странка ослањајући се на богате материјалне изворе своје и на неразвијену свест сеоске масе, била права опасност за демократију у Француској. Отуда се и почела ова културно-политичка борба, која се води у Француској и која ће се свршити — и ако и онда можда не дефинитивно — када се буде решило ово крупно питање о одвајању цркве од државе. Путовање Лубеово дало је повода Ватикану да протествује, да дакле и сам ауторитет шефа државе доводи у питање. Али тај опет протест биће фаталан за клерикалну странку у Француској, — јер је он био непосредни повод да се покрене ово велико питање о одвајању цркве и државе.

Овако су дебата, која је вођена у француској скупштини и овај сам протест учинили једну лепу услугу француским интересима. Талијански монарх и талијански народ осећају се дубоко захвални према Француској због симпатичног држања њеног у овом питању. У италијанској Народној Скупштини сви су посланици као из једнога грла — 17 маја — бурним одобравањем и усклицима дали израза својој захвалности француској Скупштини и влади. То је друга добра страна овог протеста, — јер талијанско-француски односи само су добили њиме, поставши тешњи и интимнији.

— Љ. —

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЈА

Jivoin Péritch, **Appendice à l' Étude sur la constitution du Royaume de Serbie du 6 avril 1901.** — (оштампано из „Bulletin de la Société de Législation comparée de Paris. Numéro Août — Septembre, 1903.).

Своју опсежну расправу о Уставу Краљевине Србије од 6 априла 1901[1] морао је г. Жив. Перић, ускоро по њеном изласку из штампе, допунити једним апендисом. Устав од 6. априла био укинут револуцијом од 29. маја прошле године, па је предмет г. Перићеве расправе добио више историски значај. То није ни мало окрњило њену научну вредност, али се из ње више није видело, како су у садашњости регулисани односи разних власти у Србији, и чим су сад загарантована индивидуална права српских грађана. Г. Перић је ту празнину попунио овим апендисом, у којој су укратко истакнуте све важније разлике између Устава од 1901 који је престао да важи, и Устава од 1888, који је после 29 маја враћен у силу.

Одмах у почетку овог апендиса г. Перић констатује, да у погледу одредаба, којима су регулисана уставна права српских грађана има мало измена. Те су одредбе биле и у Уставу од 1901 довољно либералне, те се није осетила потреба да се у многоме измењују.

Има неких права, која су боље заштићена садашњим Уставом. Случај је с правом збора и са слободом штампе. По овом Уставу, за држање збора у затвореном простору није потребна никаква пријава власти, а за зборове под ведрим небом, довољно је претходно известити власт; по Уставу од 1901, за зборове у затвореном простору

[1] Штампану у „Bulletin de la Société de Législation comparée de Paris“, 1903.

ваљало јо известити власт, а за оне под ведрим небом било је чак потребно одобрење власти. По Уставу од 1901, ујемчено је српским грађанима слободно исказивање и предавање јавности својих мисли. Ограничења су се могла чинити само законом, али цензура није могла бити заведена ни законодавном одлуком. И то је све за слободу штампе. Садашњи је Устав много одређенији и потпунији. Њим је забрањена не само цензура већ и свака „друга превентивна мера која спречава излазак, продају или растурање списа и новина" (чл. 22.) Осим тога, тачно је предвиђено у ком случају може бити забране, а расправљено је и питање о одговорности.

Али по неким својим одредбама, којима се ујемчава лична слобода, садашњи Устав заостаје иза пређашњега. По њему, решење Првостепеног Суда поводом жалбе против решења истражне власти о притвору, извршно је, без права жалбе вишем суду. По Уставу од 1901, против решења Првостепеног Суда постоји право жалбе Касационом Суду, чим је, дакле, лична слобода грађана двоструко заштићена. Осим тога, садашњи устав само предвиђа, да се смртна казна укида за чисто политичке кривице, а пређашњим се одређују тачно случајеви, у којима може бити смртне казне.

Много је веће разлике уочио Г. Перић код одељака о Организацији државних власти.

Однос Краља према Народном Представништву одређен је на исти начин у обадва устава. Једино, што је сад изреком напоменуто (чл. 101), да се редовни сазив не може закључити док Скупштина не реши државни буџет.

Народно Представништво састављено је из једног дома, док је по уставу од 1901 било два дома (Сенат и Народна Скупштина). Састав Скупштине врши се у главном на исти начин у обадва устава. Разлике има у томе, што по новом није утврђен број народних посланика, него је постављен однос између броја посланика и броја гласача. Осим тога, цензус је сад готово у пола мањи. А лакше су и погодбе предвиђене у том погледу и за право избора. (По Уставу од 1901 требало је плаћати непосредни порез од 60 динара, а тек изузетно 30, док се сад тражи од свих да плаћају 30 динара). Уопште одредбе новог Устава су много потпуније и јасније при одређивању чиновничког права избора. У погледу начина бирања нов је Устав потпунији: Он не предвиђа само, да је гласање тајно, него утврђује и потребне мере да се тајност обезбеди.

Права Народне Скупштине, с малом разликом, иста су у обадва устава. Важно је споменути, да по новом Уставу Скупштина сама ове-

рава посланичка пуномоћства, док је пређе то вршио Касациони Суд. Осим тога, сад једино Велика Народна Скупштина има право да решава о измени устава (чл. 129.).

У одељку који се односи на извршну власт од интереса је то, што по новом уставу министри могу бити посланици, док по уставу од 1901 тога није могло бити. По овом последњем Краљ је постављао све чланове државног Савета, а сад половину бира Народна Скупштина. Надлежност државног савета знатно је проширена. По чл. 144. ни о каквом законском предлогу не може се дискутовати у Народној Скупштини, пре но што је о њему тражено мишљење државнога Савета. Савет, осим тога учествује на начин прописан у чл. 164 и 179. у избору чланова Касационог и Апелационог суда, и Главне Контроле.

Одредбе о судској власти сад су много детаљније и одређеније. Велики број важних принципа, који су из Устава од 1901 без разлога изостали, налазе се у новом Уставу. Г. Перић нарочито помиње одредбу којом се ујемчава установа пороте, одредбу по којој у судовима морају бити најмање три судије, забрану ванредних или преких судова итд.

Укидање Сената пропратио је г. Перић једном кратком политичко-правном расправом. По његовом дубоком убеђењу та реформа новога Устава велика је политичка погрешка. За две године својега живота Сенат је дао доказа, да у њему лежи гарантија уставних права Народне Скупштине. Њим је била ујемчена не само форма, већ и суштина и дух тих права. А озбиљних законских гарантија има тек онде, кад стављају онога, против кога су прављене, у алтернативу: или да формално и материјално поштује права, предмет тих гарантија, или да их потпуно гази, и то не само у погледу њихове садржине, њихове суштине, већ и у погледу њихове форме. Законска гарантија врло је слаба кад допушта да се ништи суштина права, а да форма остане неповређена. Догађаји који су се затим десили у Србији то најбоље доказују. И г. Перић се на њима задржава колико је потребно било ради расправе самог питања.

Краљ Александар није био потпуно искрен, кад је пристао да се Сенат установи. Он је, по својем карактеру, био рад да настави систем владавине заснован 11 октобра 1897, али је хтео да на Сенат, чију је већину сам именовао, пребаци одговорност такве, по интересе земље, несумњиво штетне, а у очима народа врло непопуларне владавине. Међутим, српски политичари, који су дали свој пристанак на горњи дом, имали су са свим други циљ пред очима. Они

су хтели помоћу Сената да разреше ту загонетку, која се звала Краљ Александар. Поводом своје женидбе, он је обећао Србији нов политички живот, с владавином потпуно уставном и парламентарном. Ну, због прошлости могло се сумњати у искреност његове речи. Сенатом је требало да се Краљ стави пред дилему: или озбиљно да буде уставан и парламентаран владалац, или да се отворено преда апсолутизму. Сенат је, другим речима, требао да онемогући лични режим, у коме владалац врши увек своју вољу, а не мора да повређује текст устава. Такав систем владавине, формално уставни а у суштини аутократски, врло је згодан за владаоца. Он у њему има све корисне стране апсолутизма, а не мора се служити државним ударима.

Једнодомим системом тешко је спречити завођење личног режима. Краљ, који не бира средства, готово ће увек успети да добије народно представништво по својој вољи. За доказ могу послужити готово сви избори од 9 маја 1894, кад је укинут Устав од 1888, до проламовања Устава од 6 априла 1901. Краљ Александар имао је скупштине какве је желео.

На Сенату од 1901 сломио се лични режим. Краљ Александар, остављајући парламентарни радикало-напредњачки кабинет, и образујући владу, која није могла рачунати ни на какву потпору у Народном Представништву, осетио је, да му ни Скупштина, која ће бити изабрана по његовој вољи, неће бити од велике користи. Сенат је био противан завођењу личног режима, а већина сенатора беше постављена на цео живот. И кад једнога дана краљ Александар би решен да кида с уставом и парламентарном владавином, њему више није било могућно да изигра устав као пређе; другим речима, он више није могао да гази суштину његову, а да остави форму нетакнуту. Сенат га је принудио да уништи и ту форму, и да отворено уђе у апсолутизам. Указом од 25 марта пр. године би укинут Устав од 6 априла, Краљ Александар прогласи себе апсолутним владаоцем.

Заслугом Сената Србија је сад ушла у периоду уставног и парламентарног режима. Место да му се захвали на томе, њега укинуше.

Ма колико да је г. Перић био убеђен, и то своје убеђење јасно је испољио у овој расправи, да краљ Александар, продужујући апсолутистички режим, није се могао одржати у једној земљи која се навикла на уставни живот, он опет није за револуцију од 29 маја. Г. Перић је за друга два средства против једног апсолутног владаоца: принудна абдикација и прогонство.

У трећем, последњем одељку износи г. Перић разлоге са којих је Сенат укинут. Ти су разлози чисто политичке природе. Самостални

радикали, који су се са својим старијим друговима разишли поглавито на питању о завођењу Сената, били су у врло јаком положају попосле 29. маја. Њихова политика, управљена на првом месту против самог Краља Александра, постигла је тога дана најпотпунији успех. Према томе, разумљиво је што, кад се приликом уставне ревизије осетила потреба, да се ова два крила радикалне странке приближе једно другоме, то приближење било је извршено по цени укидања Сената. Али то, по мишљењу г. Перића, био је главни, али не и једини разлог укидању Сената. Има их још два. Прво, међу старијим и споразумним радикалима било их је доста велики број, који су Сенат сматрали као антидемократску установу, али су на њ пристали на наваљивање Краља Александра. Друго, старији радикали хтели су укидањем Сената да одузму својим супарницима једно моћно средство за агитовање на изборима који су предстојали.

То је садржина расправе г. Перићеве, коју смо у главним потезима овде изнели.

Апстрахујући политичка уверења и симпатије г. Перића, које он оцењујући догађаје отворено казује, а о којима се, разуме се, може дискутовати и с којима се читалац може не слагати, расправа ова има свој неоспорни значај, јер се у њој научним методом третира једно од врло крупних уставо-правних питања, те би је наши професионални политичари требало с пажњом да прочитају.

Др. Мом. Нинчић

Über den heutigen Stand der geologischen Kenntnis Bosniens und der Hercegovina. Von Dr. Friedrich Katzer. Wien 1904. С. 331—338 (1—8).

На геолошком конгресу у Бечу држао је Д-р Кацер предавање о резултатима досадањих геолошких испитивања Босне и Херцеговине. У њему има нових резултата о старости неких стена и о распрострањењу појединих формација.

Босна и Херцеговина имају две старе геолошке области, око којих се групишу млађе формације. Прву од тих области чини наставак архајских и палеозојских планина јужне и југозападне Србије, а другу шкриљасте планине средње Босне, које иду у правцу СЗ—ЈИ од хрватске границе, па прелазе у новопазарску област. Ове старе средишне области састављене су већим делом од кристаластих, јако метаморфисаних шкриљаца, који у главном припадају карбону и не-

рму, а незнатан део архаику. Преко тих слојева наслаган је тријас тако да између њега и горњих палеозојских слојева (црвених конгломерата и пешчара) нема оштре границе; исто тако и у тектонском погледу тријас и палеозојик су у јакој вези, док се је тријас од млађег медозојика одвојено образовао и чини подлогу млађим формацијама. Испитивање појединих катова у тријасу истом је почело. У јури се већ разликују разни катови лијаса и малма. Горњи слојеви јуре су увек у вези са тзв. босанском серпентинском зоном, коју чине стене, карактеристичне за „старији босански флиш". Овај је серпентин увек млађи од креде у западној Босни и Херцеговини, некима се може старост одредити између тријаса и титона, а један део припада јурској формацији.

По досадашњем геолошком знању Херцеговина је била монотоно земљиште, састављено само готово од кретацејских кречњака. Испитивања г. Кацерова утврдила су, да је знатан део тога земљишта покривен еоценим седиментима и да су кречњачке масе врло често испресецане жицама тамних интрузивних стена, од којих један део припада млађем мезозојику. Особито је важна зона од еруптивних маса, која иде кроз целу земљу од Чајнича на ЈИ до Босанског новог на СЗ. Стене од којих је састављена ова зона нису све исте старости, многе су млађе од тријаса, кога ове пресецају и матаморфозирају. Имају ли везе са јурским серпентином источне и средње Босне, није још решено.

У Херцеговини је развијена само горња креда (обалска фација рудистичког кречњака), у Босни имамо и доњу креду. Између креде и еоцена у Херцеговини је дискорданција, јер нема доњег еоцена. На местима где су тектонске линије одредиле границу између горње креде и најнижег еоцена јављају се асфалтне стене. У постеоценим геолошким временима Босна и Херцеговина биле су копно. Данашњи орографски облик ових земаља је резултат постплиоцених покрета у кори земљиној као и дилувијалних и алувијалних ерозионих појава при којему је ледено доба незнатно утицало.

Ј. Дедијер.

N. Vulić, **Cassio Dione XXXVIII. 31. 3.** Estratto dalla Rivista di Storia Antica. N. S. Anno VIII. Fasc. 2. 1904.

Писац ове расправе први је изнео, у једном немачком часопису 1900 год., да Дијон Касије говори друкчије но Цезар о том, где су Хелвећани мислили да се населе, кад су, 58. год. пре Хр. емигрирали из своје земље. Талијански научник Columba, у једном одлич-

ном свом делу од 1902 год., разуме као и Вулић речи Дијонове и види у њима такођер верзију различну од Цезареве. Али он мисли да Дијон овде говори онако како је говорио његов извор. Вулић разлаже да ми немамо никаква доказа да је тај извор писао као Дијон, да је, на против, вероватно да је он о овој ствари друкчије говорио, и да ми, по свој прилици, имамо овде посла просто с једном Дијоновом погрешком.

Д.

N. Vulić, **Antike Denkmäler in Serbien.** Из Jahreshefte des österr. archäol. Jnstitutes, Band VII, 1904.

Публикација извесног броја римских натписа и рељефа из Србије и Ст. Србије, које је писац сам нашао или их је добио од других. Натписи су издати у факсимилима, транскрибовани су и објашњени, у колико је то било потребно за стручњаке. Ни један од њих није без интереса, а има их и од веће вредности. Сви споменици су нови, изузев један натпис, који је Вулић раније издао у 39. Спом. Крањ. Срп. Академије, стр. 86. Вредно је поменути да је то онај натпис око којега се водила пре извесног времена полемика између Вулића и J. Томића у „Штампи" и неким другим листовима. То што први тврди и у овој нем. публикацији, оно што је његов критичар огласио за погрешно (да је царинска станица Lamud... била негде код Куманова, зато што је ту натпис нађен), најбољи је доказ да је напад био потпуно неоснован.

Овај рад поднесен је пре него што ће изнићи на нем. језику, нашој Академији Наука. Што је изашло пре на немачком језику, томе је узрок нагомиланост материјала за Академијин „Споменик". Али пошто је он Академији поднесен пре него што је игде објављен, дакле као оригинал, он ће изаћи и у „Споменику", као што су н. пр. изашли и „Антички Споменици у Србији" II.

Д.

БЕЛЕШКЕ[1]

КЊИЖЕВНОСТ

Живот. — Наш признати књижевник Симо Матавуљ штампао је у издању књижарнице Светислава Б. Цвијановића збирку цртица, слика, импресија и типова, врло различитих и по месту, одакле су, и по садржини. Разноликост свега, што је у овој књизи, и чини те она с правом носи име „Живот“, који и са̑м има исту одлику. Ту се налазе описи: београдских сиротињских помена, који стају један грош; разноврсни породични скандали из занатлиских и чиновничких редова, — који су постали готово редовна појава у нашем друштву; приморско, паланачко „философирање“ једног старог племића, који не допушта својим ћеркама, да се удају; црногорског циновског „здухача“, који се бори у бурама и непогодама са својим херцеговачким и приморским противницима и т. д. Књига има десет оваквих слика, у лепом и елегантном издању, а цена јој је 1.20 дин.

„Летопис Матице Српске“. — Добили смо III. св. „Летописа“ за 1904., у којој, с правом, прво место заузима лепа студија Марка Цара: Никола Томазео према Српству. Једно од видних места у колу талијанских научника и мислилаца прошлога века заузима Никола Томазео, син далматинског српског приморја. Својим колосалним и плодним радом Томазео задужи много не само Италију, своју нову отаџбину већ и српско племе, из кога и са̑м беше произашао. Радећи и борећи се за напредак целога човечанства — овај велики ум и ово племенито срце, које је искрено куцало за све понижене и увређене — Томазео је припремао уједињење Италије и у исто време износио научном и културном свету величанствене умне продукте свога рођеног народа: српску народну поезију. У превеликом одушевљењу и љубави наспрам Словенства Томазео иде тако далеко, да, истичући заслуге Коперника, Марка Пола, Бошковића и др., узвикује западној Европи, да се чува да не поквари и заведе Словене, јер ће они њу обновити. У једној својој дивној песми он упућује паћенички поглед

[1] Ко од писаца или издавача жели да му се дело прикаже у овоме листу, међу белешкама или међу рефератима, нека изволи свој спис или своје издање послати уредништву овога листа.

своје намучене отаџбине, Далмације, скоро „васкрслој Србији“, „с којом она (његова отаџбина) има и да живи и да ради“. Са не мање пијетета Томазео је писао и говорио о српском („илирском“) језику. Све ове односе Цар је лепо и опширно изнео, више него што је о томе до сада код нас било познато, као и неслагање и размимоплажење Томазеово са једним од највећих српских хуманиста — Доситејем Обрадовићем.

Друго место у овој свесци „Летописа“ заузима више библиографски преглед него научна студија: Хрватска лијепа књижевност у почетку XX. вијека од Јована Храниловића, која је ваљда имала да покаже славном уредништву „Летописа“, како најновија реалистичка струја у „драмској производњи“, која тражи мотиве, грађу и типове у савременом стварном животу човечанства, значи декаденцију у овој врсти књижевности! Или нешто друго, не мање смијешно, да је Иво кнез Војновић, писац „Психе“, „Еквиноција“ и „Дубровачке трилогије“ по „народности“ — Хрват! Спрота „Матица Српска“, у место да сузбија сваки шовинизам, она га шта више потпомаже, па још у овом смислу и на овај начин!

На трећем је месту приповетка: „Газда Нeдељко“, од Драгутина Ј. Илијћа. У рубрици: „Књижевност“ има више мањих приказа и бележака. Интересантна је ствар и да се одмах уочити, да су, у овој свесци нарочито, белешке знатно одскочиле по свему од важније рубрике приказа, којих до душе једва мало мање има од бележака. На крају је симпатичан чланак од М. Ш. о Јовану Лудвигу Рунебергу, великом класичном песнику финскога народа, који се је од свих лепота у словенском свету највише одушевљавао српским народним песмама, из којих је чак и неке своје мотиве узео.

Песме и мисли. — Као што је некад Плиније Млађи казао за Рим, тако би се исто могло рећи, да су и наши дани (у Србији) „родили многим млађим песницима“, од којих су многи те ретке среће, да — сами себе и читају. Неки Адам, без сумње опет какав младић, штампао је на врло лепој хартији збирку својих „песама и мисли“. Међу песмама има свакојаких: понека чак и прилично лепа, али „мисли“ таман да одговарају мислима и философским погледима онога библијског човека, чије је име писац узео за свој псеудоним. И овај је покушај само још један мали доказ, да и најблагороднија биљка не може дати плода, ако се дуго, систематски и брижљиво не — чува и негује.

Књиге за народ. — Као издање „Матице Српске“ из задужбине Петра Коњевића изашао је II. део збирке народних песама о Краљевићу Марку, коју је „удесио за народ и школу“ Тихомир Остојић. Ваља забележити, да и овај приређивач народних умотворина, као и сви они, који су се јавили после а и пре Вука, стоји у овоме послу далеко иза Вука. И у овом издању српска народна поезија је доста изгубила: успљеност и тежња за „дуљењем“ и проширивањем, невешто бирање стихова и израза и овде су заменили ону класичну природност и лакоћу, ону дивну једрину и лепоту српске народне поезије. Личне интересе треба сузбијати, кад је у питању — општа штета.

О књигама за народ и какве оне треба да буду, што је почела да издаје „Срп. Књижевна Задруга“, говорићемо засебно.

Закон реда у историји. — Госп. Божа Кнежевић оштампао је и засебно

своју философско-историску студију: О закону реда у историји. Овај је рад само резиме и кратак преглед пишчевих философских и историских погледа, који су већ изнесени у његовим већим, ранијим радовима. Овде писац доказује, „да једним истим редом иду ствари у природи и у процесу индивидуалног и друштвеног живота човековог, у процесу материје, као и у процесу душе и духа“. Пропраћајући целокупни развитак Космоса писац долази до закључка: да све постаје онда кад је потребно и траје док је потребно, и да све, кад постане непотребно, и нестаје... А човечанство и његова цивилизација, његов духовни живот и прогрес јесу само луксуз природе“.... Природни човек са природним потребама далеко ће преживети цивилизацију и историју, луксузне потребе свог дугог живота. Јер ће оно, мисли писац, што је прво постало, последње нестати.

Тежња да објасни најразличније проблеме из науке и живота — поред многих чисто метафизичких спекулација — главна је одлика овога дела, са чијим се многим закључцима никако не можемо сложити, а које ми ипак препоручујемо нашим читаоцима, у толико пре, што су дела ове врсте у нашој књижевности тако — ретка.

Der Kampf Kaiser Sigmunds gegen die werdende Weltmacht der Osmanen (1392. b. 1437). — Под овим натписом штампао је у Готи Густав Бекман прошле године једну студију, која је већ и по самом размаку времена, које обухвата, за српску историју од великог интереса и од не мање важности. Јер крај XIV. в. и почетак XV. јесте оно време, када се је српска нација највише напрезала а најмање успеха имала, време херојских али узалудних борби, напора и варљивих нада, да ће се ипак моћи сузбити дивља и помамна навала Азијата. Но све ово као да беше још више потенцирано непосредним интересима ондашње угарске краљевине и млетачке републике, које се у ово време појављиваху на Балкану као заштитници и савезници балканских хришћана, чија је се судбина поглавито у ово време и решавала.

Време од 1392.—1437. год. јесте један део оне епохе у историји јужноевропских и средње-европских народа, када се је турска империја све више уздизала ка својој кулминационој тачки. Најзад, то је оно време, када су се српски владаоци у својој спољашњој политици стали наслањати на Угарску, чији је краљ Жигмундо (1387.—1437.) радио на организовању једног крсташког похода, који би имао за задатак, да Турке протера у Азију.

Бекман је своју расправу поделио у пет делова, који, и поврх приличне једностраности, имају значаја за боље и правилније схватање догађаја, који су се десили за време Жигмундове владе. У првом делу, у коме је у главном изнесен програм Жигмундов уједињења Европе за борбу против Османлија (1410.), на првом месту износи он мисију Пипа Спана у лето 1410. год. на папској курији Јована XXIII. заједно са упутствима и захтевима, које је Жигмунд на Јована управио. Овај се програм састојао из ових тачака: 1.) потпомагање краља Жигмунда у његовим захтевима и претензијама на римску краљевску круну, 2) учвршћење угарскога краљевства, 3.) интервенција између угарске краљевине и млетачке републике и 4.) рад на унији између латинске и грчке цркве са главном тежњом, да се Турци, чије је нагло продирање већ претило Угарској, протерају са Балканског полу-

острва. У другом делу, који обухвата време од 1411.—1412. изнесен је заједнички рад краља Жигмунда и папе Јована XXIII. на реализирању овога програма; за тим распра између Угарске и Млетака, чији интереси на Јадранском мору дођоше у конфликт. На крају се износи стање рада на овоме програму у пролеће 1412. год., када је Жигмунд у души већ ковао планове, да, крунисан трима крунама, буде вођа крсташкога похода против Ислама и освајач чак и светих места у Јерусалиму. У трећем је делу, који обухвата 1413. год. изнесен обрт у Жигмундовој политици, када је он због црквених заплета на западу морао за једно време да напусти свој источни програм. Четврти део, који се простире од 1415. до 1437., до смрти краља Жигмунда, говори о поновном подухваћању његову на извођењу поменутог програма као и о сметњама, које су му стављане. Последње подузеће у овом смислу било је 1436., а већ 1437. са Жигмундовом смрти и те жеље ишчезоше. У закључку писац износи како је Жигмунд удајом своје кћери Јелисавете за аустријскога херцога Албрехта V. и означењем овога за наследника луксенбуршког дома у Угарској и Чешкој постао творац аустроугарске монархије. На крају је писац поново, сасвим засебно, критички пропратио посланство Пипа Спана на папској курији у јуну 1410., као и његов значај. (О Пипу Спану код нас је писао г. Др. Станоје Станојевић — наговештавајући да је то Филип Маџарин из наших народних песама).

Главна мана овога рада, управо овога покушаја, јесте једностраност у претресању постављене теме. Сви односи Жигмундови са Србијом и Босном, који су имали на његов рад јаког утицаја, нису ни додирнути, као и све везе између деспота Стефана Лазаревића и Жигмунда, за које имамо поузданих сведочанстава. Сама слика Жигмундова, који је био велики угарски политичар, у тежњи да га престави као неког идеалног човека, испала је сасвим погрешна, кад се тачно зна, да је он хтео да протера Турке, али и да он сâм завлада Балканским полуострвом.

Према свему томе ова оваква историска студија, нарочито због материјала, црпеног из записника млетачког сената, може само да послужи као згодан, ма да једностран и прилично тенденциозан, прилог за решење овога историскога питања.

ИСПРАВКА

У априлској свесци Дела у реферату о књизи г. Dr. К. Кумануди на стр. 136. место „наоружане“ равнотеже треба читати: нарушене равнотеже; место става: отуда оне гледају на Источно питање, које итд. треба читати: отуда оне гледају на Источно питање као на питање, које оне имају да решавају; место напоменуте сарадње треба читати: наметнуте сарадње и т. д.

Власник и уредник Др. Драгољуб М. Павловић
(Дубровачка ул. бр. 17.).
Доситије Обрадовић — Штампарија Аце М. Станојевића (Маћедонска улица бр. 40)

ДЕЛО

КЊИГА 31. Јули, 1904. год. СВЕСКА 3.

ЗМАЈ ЈОВАН ЈОВАНОВИЋ

Одавно није васцело Српство тако јако осетило губитак једнога свога великана, као што је ових дана осетило, да га је за навек оставио Змај Јован Јовановић. Цело Српство зна, да је Змај био онај песник, који је с њим делио сваку радост и сваку невољу у току дугих педесет година, онај родољуб, који је јаче него ико и боље него иједан Србин осећао потребу и корист српскога духовнога јединства, онај трезвени посматрач српског друштвеног и политичког живота, који је силним песмама својим потресао цело српско друштво.

Због тога је и разумљива она узвишена жалост, она свечана туга, са којом је Српство испратило у гроб трошни пепео великога Змаја. Том општем осећању, јединственом и по једнодушности и по изразитости, придружује се и наш часопис, који се дично Змајевом сарадњом. И ове речи, које исписује слабо перо једнога сарадника Дела, јесу само покушај, да се у најблеђим потезима прикаже значај Змајева рада и величина његова духа.

Сјајна особина Змајеве певаније, којом се у тој мери не може подичити лира иједнога песника, јесте она колико племенита и песничка толико тешка и заморна страна његова рада, да је он увек био гласник свога времена, израз свога покољења, песник свога доба. За педесет година Змајева песничког рада није прошла иједна иоле значајнија појава у јавном животу српскога народа, а да је Змај није уочио и одазвао се песмом. За то су двојаке његове песме ове врсте: родољубиве и друштвене.

У родољубивим песмама Змај је врло изразито певао о свима оним догађајима, приликама и људима, у којима се огледало талашње стање српскога народа. Мисли, које је велики Змај уносио у бесмртне родољубиве песме своје, тицале су се моралне јачине српскога народа (о којој није никада сумњао), његове језовите прошлости, неповољне садашњости и тамне будућности. Обухватајући видовитим погледом пространу Српску Земљу, Змај је шесетих година певао о невољама српскога народа у Босни и Херцеговини и подстицао савременике на што бржи рад за ослобођење потиштене браће; седамдесетих година одушевљавао је народ српски у борби с непријатељем и нарочито славио јуначке бојеве Црногораца с Турцима, а у песничком и родољубивом заносу поздрављао замишљено састанак србијанске и црногорске војске на Косову, и песмом исказао радост о проглашењу Србијине независности; осамдесетих година величао је косовске јунаке о прослави косовске пет-стогодишњице... и ко би могао набројати оне значајне предмете, које је Змај тако срдачно и тако умно опевао у својим родољубивим песмама! Једно само треба рећи: ниједан српски песник није у својих савременика толико уздизао српско осећање колико Змај Јован Јовановић.

Друштвене песме Змајеве дају верну слику српскога друштва од шесетих до деведесетих година. У њима је Змај најпогоднијим начином исмевао страначке обичаје, нападао назадно новинарство, жигосао подлаце и кукавице свога доба, војевао с филистарством, приказивао накарадно домаће васпитање и у родољубивом болу предочавао пропадање Српства. Међу овим песмама особито се истичу слободоумним и тачним мислима политичке песме Змајеве, које се понајвише тичу политичких прилика прекосавскога Српства. Ту се Змај показао као напредан и правичан човек и као редак народњак.

Ниједан српски песник није испевао толико и тако јаких пригодних песама о српским приликама, колико их је испевао Змај. Осетљива срца, јака ума, одређена гледишта, Змај је умео запазити и оценити све догађаје савременога живота. И у тој осетљивости Змајеве душе и у тој јачини његова ума, зацело се налази величина и значај његова рада.

Врхунац Змајева песништва приказују његове оде, посвећене разним предметима, који су одушевили песника, а испуњене особито дубоким песничким размишљањем. Песнички по-

лет, јасност у излагању, топлина у дикцији, умно размишљање дижу ове песме изнад свих сличних песама других српских песника и дају Јовану Јовановићу прво место у тој лирској врсти. Светли гробови јесу Змајева песма над песмама.

Радећи много година на оваквим пригодним песмама, а охрабрен великим успехом својих песама, Змај је у овој врсти стекао ретку окретност. Особито је леп онај низ алегориских пригодних песама Змајевих из деведесетих година, у којима је врло фино певао о неслози, неодређености и нераду српске интелигенције. Зацело ће много времена проћи, док српско песништво добије такве друштвене песме, као што су Једноболни, У магли, Навире ноћ и Понеари из Друге певаније. — Уз ове песме и по лепоти обраде и по јаким мислима долазе две оде Змајеве Мацинију и Гарибалдију у којима велича ова два знаменита радника на талијанском уједињењу. Особито јак утисак ових песама долази отуда, што је Змај врло вешто везао прилике уједињенога талијанског народа са приликама неослобођеног и неуједињеног Српства.

Личне песме Змајеве показују Змаја као особито доброга посматрача своје душе и у веселим и у жалосним тренуцима. Ђулићи су овековечили песникову љубав, а Ђулићи увеоци његову јединствену жалост. Кроз ове песме веје нежно, умерено осећање интелигентнога човека, те се са Ђулићима могу поредити само Јакшићеве песме Љубав, а Ђулићи увеоци остали су као најлепше личне елегиске песме у српском песништву, које ће тешко ико надмашити. На обради оваквих личних песама вежбао се дар Змајев од младости. Доцније се песник смело винуо у такве висине, до којих готово никад није допирао дух српских песника. Песник свога срца постао је песник свога времена, добри геније свога народа.

Лични разлози и добро познавање дечије душе упутили су Змаја песмама из дечијега живота у почетку осамдесетих година. Велики песник и на овом пољу имао је сјајан успех. А погодне личне прилике развиле су у Змају још много раније здраву и јаку хумористичну жицу, која се сјајно огледа у великим и малим радовима његовим ове врсте.

Као прави српски песник Јован Јовановић за све време свога обилнога рада држао је традиције српске књижевности — величао рад и спомен пређашњих наших песника Филипа Вишњића, Симе Милутиновића, Лукијана Мушицкога, Бранка Радичеви-

ћа, Стјепана Митрова Љубише, Ђуре Јакшића, Петра Прерадовића и других. Три класичне посланице Стевану Кађанском приказују Змаја као друга и пријатеља.

Као што је познато, Змај је радо и много преводио. Обиље тих радова сведочи о Змајевом развијеном осећању према лепом, па ма којој народности припадало, а ваљаност тих преведених песама о савесном раду даровитога песника.

У последњим песмама својим Змај се вратио народу српском, од кога је уз помоћ Бранка Радичевића и научио певати. Сипохватице, песме пуне разних спомена из народнога песништва, показују опадање песничкога стварања у старога песника, али гдегде ипак пробије она стара богодана песничка искра те се понека предсмртна песма Змајева може једначити с најлепшим песмама из младости или из зрелога доба.

За све време дугога и обилнога песничкога рада свога Змај Јован Јовановић беше будилац народне свести, рада, духа, слободе, — проповедник љубави и мира, борац за напредне културне и политичке мисли, одани пријатељ српске омладине, омиљени „Чика Јова“ српске деце. Као добар мислилац Змај беше човечни пријатељ слабих и потиштених; као књижевник развијенога укуса — поштовалац свих уметности, а као добар Словенин Змај на првом месту беше идеални радник на слози између браће: Срба и Хрвата. Као песник српски Змај беше велики у стварном приказивању, велики у песничком осећању, велики у добром познавању српскога језика. Таквом песнику, великом Змају, на жалост немамо заменика!

Васцело Српство силно је осетило губитак свога великана и бесмртника Змаја Јована Јовановића. Али је синуо Змајев светли гроб, којим ће се мала Каменица у Срему поносити, док је Срба на свету.

М. К. Драгутиновић

ПОЕЗИЈА

ЈА ГЛЕДАМ....

Ја гледам како вече пада,
Дан како губи своју моћ,
И чекам кад ће да овлада
По мирној земљи мртва ноћ.
Ја знам, живот ће да заћути
Ал' нови дан ће освануши.

Ја гледам, кругом у околи
Славуја како вене стан,
Па док још хладан вихар сколи
Минуће лето к'о и дан.
Ал' знадем, неће дуго бити
Гај ће се опет зеленити.

Ја гледам где ми срце студи,
У оку где ми гасне плам,
Још коју жељу док прожуди
Младост ће проћи, ах то знам,
И никад више неће сјати
Нит' ће се на ме насмејати.

ВЕЛИКАН

Изникне к'о из праха што никне њежан цвет,
Украси врт Господњи, задиви жељан свет,
Забави око трепут, два; увене — па је пра'.

Одјекне као труба у тихи ноћни мрак,
К'о гласник више силе, к'о вечног духа знак,
Узнесе за трен своју моћ; умукне, — тија ноћ.

Узлети кано соко и снажни пусти крик,
Високо, хеј високо, к'о смели победник, —
Ал' тренут па је сјај му сав у праху где и мрав.

У БУРИ

Још траје дан ал' облаци тавни
Сенкама својим прекрилише равни,
Те место светла наста полутама,
Полуноћ наста место ведра дана.

Оморан ваздух као да се згусну
И стаде мирно, без даха, без крета,
К'о тучна маса навали се тешко
На слаба плећа суморнога света.

Одједном тамо негде од видика
Загрме мукло, за тим брже, јаче
И проломи се, оштра муња сену
И млазевима плах се пљусак заче...

А мене сетна, напуштена самца,
Гледајућ' бујни дажд како се слива,
Мисао једна одведе далеко,
И занесе ме успомена жива.

Сетих се да смо заједно покаткад
Желели 'ваку дневну полутаму
И загрљени дивили се бури
И миловањем разгонили чаму;

Сетих се за тим промучених дана,
Вечери сетних и страсније' ноћи,
Па када мис'о на растанак дође
Бол ме обузе самца у самоћи.

И двије сузе у то кишно море
Скотрљаше се и нигде их није —
О кад би могле успомене моје
Утонут' тако к'о те сузе двије!

Ужице.

Пијетро Косорић

ЈЕРМЕНИ

— П. К. Яворовъ —

Изгнаници тужни… Одломци ништавни
Рода што роди народ мученик.
Сирота деца робињâ кукавни',
Велика жртва на пуст жртвеник —
Далеко од дома у туђину збрани,
Носећи само терет судбе своје,
Испити и бледи пију у кафани
И певају, ну кô да кроз сузе поје.

Па пију — пијући јадни забораве
Прошлости муку, садашњости јад,
У црно вино мрачна лица даве
Спомене црне на живот и пад.
И болан дух ће у груд'ма заспати,
Ишчезнут' и мајчин страдалнички лик,
Клонуле главе неће тад' слушати
Последњи за помоћ где их зове крик.

Кô гоњено стадо од курјака гладна
Прснули у туђи непознати свет,
Заостô чемер испили су са дна,
Пехара што пружа удес зао, клет.
Оставили крви мили завичај,
Оставили пламу и очински кут,
Свуда их само сусретао вај;
Једини — у крчму — отворен им пут.

Па певају — како је песма дивна
Тог црног јата ласта жалосница,
Жалостан мотив кога судба кивна
Ствара и суза горка с бледог лица...
Песма што нови живот васкрсава,
Што у груд'ма огња распаљује жиже,
Што мртве своје болно опојава,
И пâли дух на освету диже.

А зимња бура дружи им се гласу,
Хуји и удара о кафанску клет,
И љути вихар у дубоком басу
Бунтовну песму разноси кроз свет.
И све је небо тамније, тамније,
И све силније стеже зиме моћ,
И све дружина пева ватреније,
А бура јој отпева кроз ноћ...

Па пију и поје... Одломци ништавни
Рода што роди народ мученик,
Сирота деца робињâ кукавни',
Велика жртва на пуст жртвеник —
Далеко од дома и боси и голи,
Бурдељем огњиште заменули своје,
Пију — у пићу губи се што боли
И певају, ну кô да кроз сузе поје.

М. М. Ускоковић.

НА НЕПОЗНАТОЈ СТАЗИ

ЉУБИ ШИЛЕВОЈ

Ја сам срећан!...

Кад се сунце смеши, кад је зрак чист, кад је небо ведро, онда се и ја смешим, онда је и моја душа ведра и чиста... А данас је топао, ведар дан. Више мене небо плаво и чисто, а зрак светао и миран. По небу шета весело сунце и са осмехом расипа зраке.

Ја сам срећан, радостан и чио! Моје се груди надимљу од велике среће: моје је биће слабо да је целу поднесе. Ја бих је радо поделио с неким. Моја су браћа још мала, моји ме другови не разумеју; они би покварили моју срећу.

И ја бежим у поље, у шуму. Тамо ћу бити са̂м; али не. Тамо има цвећа, зеленог младог дрвећа; тамо се игра лаки поветарац, и ја ћу с њима поделити своју срећу. Они ми је неће покварити. Ти неми створови мисле и раде што ја хоћу: весели су и тужни како ја хоћу и њих нестаје кад ја хоћу...

Око мене је шума.

Кроз лиснато грање младог дрвећа греје топло, умиљато сунце; милује свежу земљу и зелену маховину; милује ону бубу што немарно зуји око зовина цвета, милује све, па и мене...

У лаком, зеленом шумском зраку одишу моје груди. Моју срећу дели цвеће, бубе и лептири, и они певају о њој, а и ја заједно са њима. Моја је песма час весела а час тужна, час наивна, а час несташна, пу она пролази кроз моју душу и своди се на једну — да хоћу да живим...

Ја газим по сувом лањском лишћу. Оно шушти и пева песму, али не песму о прошлости и смрти, већ песму данашњем дану што обасјава његову децу, која горе на дрвећу живе слатким животом.

Ја лутам. Куда, камо? Не знам. Моје младо срце хоће да живи не мислећи на минут који ће за овим доћи. И ја лутам дуго и дуго. Већ ми се ноге замарају. Ја бих сад радо пошао утрвенијим путем...

Преда мном се указа једна стаза. Стрмена и вијугава вере се кроз павитњак уз брдо.

Крепком ногом ступам на њу.

Купина и павита увила се преко зелене траве. Под мојим ногама жути се љутић и смеши саса. Понеки лептир пролети, и гуштер протрчи. Меко лишће помилује моје лице, а понеки трн огребе га.

На овој стази нисам био никада. Али мене није страх да не залутам. Ја сам млад и пун снаге. Више моје главе кроз лишће сија сунце и осветљава пут. Уз песму отклањам гране и ступам напред.

У шибљу око мене певају славуји и шеве. Под мојим ногама пршти пруће. Снажне руке раскидају сплетове грања. И ја брзим ходом одмичем напред.

Од брзог хода већ се задијах, те стадох да мало одахнем. Обазрех се око себе. У зеленом лишћу спазих једну дивљу ружу. Њена млада круница још се не бејаше отворила. Ја се обрадовах. То је прва ружа коју сам ове године видео. Како су лепе те дивље руже. Сећам се да сам, и кад бејах мали, волео их више него питоме. Њихови бледи листићи чине ми се увек нежнији, лепши но натрпано румено лишће у питомих ружа: њихов благи мирис опомиње ме на бескрајно плаво небо, шарено цветно поље и слободу.

Сагох се и помирисах ружу. Она ми мирисом испуни груди и занесе памет...

Ја никада не кидам цвеће и увек мрзим оне који га кидају, штрикају својим прљавим прстима, па га онда увела одбацују. Али кад би нашао који одбачен цвет, китио бих се њиме не стидећи се, што је био каљав. И под блатом остаје мирис. После бих га метнуо у лисницу и у самоћи бих се с њим дуго разговарао.

Моја лисница није била овде; па и цвеће у њој било је кад-тад — туђе. А мени на овој ста и треба само моје цвеће, које ће једино мени да мирише и само за мене да живи.

Пољубих ружу и откинух је, па је прикачих на груди. Она отворила круницу, мирисала и гледала ме слатко и умиљато, а ја бејах срећан, пресрећан...

Пођох даље. Мој је ход био лакши. Ноге већ уморене, а треба чувати и ружу да ми не падне са груди. Стаза је шира, али стрменија. Место шибља уздизало се одрасло дрвеће. Погдегде само зачује се славуј, али креје беху чешће...

Већ жудно почињем упирати очи врху који није далеко. Ту ћу се слатко одмарати.

И понека врана полети.

Сунце нагиње западу.

Мора се похитати!... Напред!

И рукама и ногама грабим да што пре стигнем на врх. Ружа моја почела да вене. Отпуштени листићи њене круници тужно ме гледају као да моле да им опростим, што више нису свежи. Зар су они криви, што су се спарушили?!... Зар сам ја крив, што је ова стаза кривудава и одмориште тако далеко?!... Ко је крив?!...

— Кре-кре-кре, смејала ми се креја са оближње леске.

— Нико и сви!... кре, кре, кре!

Још два три корака па сам на врху.

Вране учестале.

Још мало па ћемо се добро одморити.

Још само једна гра̂на, још само један скок.

— Ку̏-ку̑, ку̏-ку̑, ку̏-ку̑!...

Тргох се. У овој самоћи глас кукавице је тако страшан!

Сунце већ залази. На истоку до половине неба црвене се облаци, а запад плива у мору беле светлости. Како је свечано и бледо сунце које залази!...

Искочих на врх.

Пред-а-мном је пропланак обрастао травом. По њој се плави стидак, жалфија и мајска звонца. Вечерњи поветарац њиха танке травке.

Све мирише и лелуја се. Али је све некако жалосно. Све као да мири мирисом скувана жита и воска.

На средини пропланка подиже се бела кућица. Поред ње... торањ, крстови, пирамиде...

— Ку̏-ку̑, ку̏-ку̑, ку̏-ку̑! чуо се опет глас.

— То је гробље.

— Ку̏-ку̑, ку̏...

Вечерњи поветарац пирка полагано, улази кроз отворене прозоре на торњу, а звона тихо да се једва чује, тужно и полако јече...

Сунце тоне: последњи му зрак заигра на позлаћеном крсту црквеном и изгуби се. Умире и осмех његов на облацима. Полагано спушта се вече, хвата се тајанствени сумрак, а од веселог дана остао само страшан глас:

— Ку̏-ку̑, ку̏-ку̑, ку̏...

Београд 1904.

М. М. Ускоковић

МУЈАГА

Тек што се мало одјутрило, а Мујо Хашимовић већ се спрема на посао. Дoћерô је он у авлију још одавно неколико возова влака, па кад му гођ затреба да што купи у чаршији, лако ће се ухаснити са којом пуљом пара. Исцијепај само влаку, па ето два, три товара дрва. Мујо је задовољан кад може за то купити мало каве и духана, а друго и шта ће му? — Мало жита и компира нађе он и у свом читлучку... А и онако, елбет буде нешто и „испод руке“, ама „непсе“...

Пошто је једну влаку исцијепао и сложио за два товара, уђе у појату да изведе мркова и дорушу, да их натовари, па да крене. Истрча мала Алмаса, најмлађа му шћи, од својих пет, шест година:

— Бабо, бабо, а ђе ћеш то?

— Одо' у чаршију, ја ђе ћу?... Ајд' у кућу, немој да се скиташ...

Алмаса се стаде умиљавати, а Мују мило. Није се он на њу ни пољутио што га пита, само оће адета ради да јој мало подвикне, да се дијете прибоји.

— Е дина ти, бабо, купи ми из дућана силаџија... Jā — па мало засузи и шћеде да се заплаче — Ајша има, купио јој њен бабо, а ти мени н'еш...

— Ајде не чеврљај... Купићу ти, рече Мујо тек да се отресе. Иди зовни ми Асана — то му је најстарији син — да ми помогне натоварити.

Пошто натоварише, Мујо напуни чибук и припали, па крену у касабу.

Мрков и доруша каскају полагано по неравноме путу, а Мујо за њима одбија димове и премишља... Премишља од бир земана... Из тих га мисли тргну који пут кљусад, кад се које спотакне о какав камен, а Мујо за час прекине мисли, па подвикне:

— Ди, пасја траго!... Мало сте зар пута вудије каскали...

Па из дуан-кесе допуни лулу и опет настави премишљати. Гледа он свог мркова, па мисли: на шта ли му је спао... Е што то бијаше некада бенгир . Не би га, вала, дао за најбјешњега хата. Могô је он ићи барабар, пропињати се и трчати кошију и са самијем забитским коњма. Е... али би му онај вакат, па прође... И Мујо уздахну, уздахну из дубине душе. Никад њему мрков није остао ја без зоби, ја без јечма... Имô је он изобила. А волио је њега Мујо намирити вазда прије, него себе. Дође само ће у село, — а био је суварија — па још није ни сјахао, а већ виче домаћина:

— Еј море, и зовне по имену, а знао је сваког по нацији, изиђи-де, те привати коња... Шта чекаш?... Зар се тако дочекује царска суварија? Камо зоб, камо сијено?...

Сељак истрчи, па снебивајући се, понизно одговара:

— А зар си ти Мујага?... А ето, ето... Ми есапљасмо неко је други... А биће вала за тебе, што је Бог дô, све у царско здравље... Ово је твоја кућа...

Мују би онда било мило, што тако зада по мало стра'...

— Вла је Вла... ваља да те се боји... Јä што смо Турци, јä што је, демек, наше царство...

А сад, ето, мрков му тегли дрва... Већ слипсô, једва се миче. Нема му више оне старе згоде... Мујови амбари нису тако пуни кô свијетски... Онда: овђе мало, овђе мало, а сад спао да га Мујо тура у букагије и пришиње кријући у Ћеирбегов чаир да се мало напасе. И доруша спала на танке гране, али се није бољем ни научила: њу је Мујо купио за триста гроша, некако баш онда, кад су га шћели учинити „азул“... Па му је поште добро дошла, послужила га баш лијепо. Кљусе трпељиво, па је подносило све: и обирке иза мркова, и тојаге про леђа и товаре преко сто ока. Тек Мујо није имао разлога да што и на дорушу зажали.

Дође му тако на памет стари вакат, па зажали за њим, зажали вала више, него што је његова рахметли жена зажалила за њим, кад је јако у аскер отишô. Е... да се то може

повратити!... Не иде Мују никако у главу да има какога и његова седепа, што је изгубио царски љеб. Мисли он у себи:

— Е Ала' наредио, те цјо крмскога меса, ако сам што крив... Јесмо ли Турци?... Је ли раја, раја?... Па ето на биганри-хак, седеп раје да будем азул, и то седеп једне Влашње... Настао други вакат, нема впше старог турковања.

Па му ту изиђе јасно пред очи, кô да је јуче било, кад га снађе таксират, те изгуби царски љеб.

*

Пошô био у нацју, спремили га кајмекам и мулазим да с кметовима таксили верђију. То су за Муја били прави џенетски дани. Онда се тек он проводио, све с ципваре на ципвару, а неће богме закољу и јањца. Није баш толико ни због ципваре, него је и онако Мују мило одит' по нахији. Ашик мало и на Влашње, па му мило да их бар види...

По селу је тек он био „Мујага", „драги ага", па и „евенднја"... Шта је кајмекам, шта ли кадија спрам њега?!... Највише би се обрадовô, кад дође ће кући, па учини ђиџум на домаћина, стане га резилити што није царски данак платио, што не чини дикат царским људима, па му тек подвикне:

— У пранге ћу ја тебе, крмски сине, што си се одуларио, па, неш да си царском уђумету на дикату?... Упамтићеш бели ко је Мујага Хâшимовић.

Па би ударио гласом на оно „Мујага".

Сељак сирома, ја шта ће, него моли и куми да га не ћера у касабу, заклиње се и преклиње да ће платити чим оврше или док прода што мáла, а Мују по ћенфу, што му је задô стра'. Па се ту стане одмах пећи кава, готовити ципвара... и већ, што је на селу адет. Тек се појиње Мујо мало одобровољи, па почне:

— Ето, вала турске ми вјере, пуштићу те сад, нећу те водити... А валâ и билâ, да ти је дошô ко други, ома би те за јаку, па преда се... Па свено, јоне' ви не знате ко је Мујага Хашимовић...

Па тако, пошто је провео три, четири дана по нахији, пошô натраг у касабу. Око подне стиже у Рожине, па се упути право кући Јакше Шалипура на ручак. Био је то добар домаћин... Коначно је Мујо код њега толико пута, па му мало замакло око и на Петрију Јакшину... Здрава жена, пуна, румена, ва-

љана. Баш у најбољем бијесу између тридесете и четересте, а Мујо стари мераклија.

Бијаше остала сама код куће, а знала је добро: ко је Мујо. Баш изишла нешто пред колибу, а Мујо одјаује коња.

— Како си Петрија? ослови је, па кад виђе да је сама, приђе сам, те привеза мркова за ограду пред појатом.

— Добро, вала Богу, одговори му Петрија одсјечно и хладно.

— А ђе ти је Јакша, бо́на, што он не изиђе? рече Мујо пошто привеза коња, па пођe пред колибу.

— Отишо̂ у кириџилук, у со, зар не знаш?... Ђеца отишла за овцама, а Павле (то јој је ђевер) отишо̂ на мобу код Стаменића.

— Ако... ако... Ето ја за Јакшу сад од тебе алнансах... Нек му је арли!... Да Бог да здраво да се врати!...

Срце му заиграло од радости, што је тако игбали, те не би више никог, него сам он и Петрија.

— Да Бог да Турчине... А што си ти дошо?... Ако ти је што Јакша требо, ето нема га...

— Вала-и ето, поче Мујо мекше, као да се умиљава. Не требаше ми Јакша... А знаш и ти, кућа је моја, па, ето, наврати' се мало... А ти Петрија некако оћеш да ме заспеш, а ја се вала с тобом свуда фалим... Е нема те међу Влашњама!... изговори Мујо, смијешећи се, па јој приђе ближе и загледа јој се у очи... Е да си у турској вјери, Петрија, вала-и била, туко̂ би се за тебе... Бели би моја била.

Па пружи руку да је дохвати за образ.

— Мичи ми се, Турчине, испред очију тако ти твога дина, рече Петрија уздрхталим гласом... Бијаше жена образита, па јој све пламици пођоше уз образе. Играше јој сваки рибић на тијелу.

— Јаваш мало, женска страно, јаваш... Не знаш за маскару... Па стаде опет да се смијеши и очима преваљује.

Петрији већ наврије крв на очи, па јој дође нека снага, смјела би, учини јој се, и на гладна курјака ударити.

Мујо бијаше спуштио ногу на малу троножну столичицу, што се случајно десила пред колибом, а рукама се наслонио на пушку, па и даље онако безобразно гледаше у Петрију.

Петрија у оној љутини шчепа изненада пушку, окрену на њега и подвикну:

— Мичи се пасји законе!... И ти си ми Турчин... Зар на женски образ насрћете?... Пу! Пу! — И пљуну два три пута на Муја. — Сад ако одапнем, ваљаћеш се у својој пасјој крви.

Како то би изненада, Мујо се спотаче и у мало не паде на земљу, поклецну мало, а пребліједје вас као крпа. Није могô ни помислити, да ће се она мирна Петрија, која му је толико пута сазувала опанке и дочекивала на конак, кад је бивао и Јакша код куће, толико ражљутити, и на њега, „што пару измет чини“, толики зулум учинити.

Прибра се мало за тренут, па поче усиљено да се смијеши, па мало дршћући изговори:

— Ама Петрија, види ти ње... Ићи ћу, вала ићи ћу... Нисам ни дошô да коме ђз узимам... Па још блажије додаде: — Дајде ми ту пушку, јадна, не ћерај маскару са мном...

— Каку маскару?... Зар си ти за маскаре погана ли балијо једна?... Попријо те онај љеб, што си га у овој кући изијо... Сад ћеш виђети што ће од тебе бити...

Муја спопаде смртни страх, да већ немаде кад да се на лијепо насули с Петријом, него потеже да зграби пушку...

— Вамо пушку, крмска шћери!... Па се залеће на Петрију и шчепа је за лијеву руку.

Петрија таман да окине, па, кô да јој неко пришапта, досјети се нечему, па јој чисто нешто лакну... Није шала просути крв... Може због тога и кућа да се раскопа... Запе свом снагом, те се истрже, па полеће уза страну на бријег, што бијаше изнад куће... Мујо оста као укопан: „Шта ће сад бити?... Ова је бели помашитала...“

Петрија, чим истрча на бријег, испали пушку... Разлијеже се пуцањ на све стране, а она викну колико је грло доноси: — Ој ви царски људи, што сте ту доље у Омерагином шљивању... Зар на ваше очи да један ђесуз слабој жени узме образ?...

Кад то чу Мујо би му горе, него да је онај куршум њему сасула... Аман јараби, шта ли му је тада у памет дошло?... Није знао шта ће од себе, бјежао би, а како ће без пушке?... Прићће мркову, све клецајући, одријеши га и притеже му колане на врат на нос... Све му у памети оно, што она рече: „Ој ви царски људи у Омерагином шљивању...“ Каки сад царски људи?... Ту га проби ледени зној... Да није мулазим, ја кајмекам, бинбаша?... Аман, аман!...

Сиромах Мујо није знао да је у Рожине, на његов таксират, баш тада била изишла меала. Изишо Смаил-бег, аза из мешћеме: Атиф-ефендија, ћатиб; Јусуф-ефендија, заптијски мулазим и Суљо, заптија. Шћели да виде куда је удут измеђ Јовишина читлука и Омерагина. Нису могли сами да се насуле, па се поћерали преко мешћеме, те сад изишла меала; дозвали чиичије и једног и другог, кмета Станимира и још неке сељаке, па гледају да нађу какав карар да буде право обојици. Па кад су већ свршили посо, отишли сви у Омерагино шљиваље да ручају.

Петрија сиђе с бријега.

— Е тако ти жива твоја ђеца била и ришћанске ти вјере врати ми пушку, поче сада Мујо очајно молити. Не узимај сад ти мени образа, тако ти светога твога Божића!...

— А зар сад тако?... А мало прије како си зборијо?... Даће ти је сад мулазим, који ти је и предо, да њом чуваш рају, а ни на ког да не насрћеш...

Мују мркну пред очима...

Кад одозго, ево ти и мулазима, и кмета, и Смаил-бега, и Суља, заптије, са пуно сељака.

Згрецаше се сви пред колибу.

А кад Петрија разјарена поче причати, умукоше сви. Како је трчала, пала јој некако марама с главе, а плетенице се пружиле низ леђа, а онако зарумењела се, па дошла лијепа и колико није. А глас јој звонак, па се разлијеже... Муја свака ријеч сијече посред срца.

— Зар се тако, евендија, чува сиротиња?... Пустили сте курјака међу мирне овце, па нека коље... Ко ће јадну сиротињу бранити ако царски ућумет неће?... Ено, онај угурсуз — показа на Муја, који стајаше непомично — да је имао запта, не би смијо насртати на туђу кућу, на сиротињски образ...

— Шта је, шта је, женска страно??... зачуше се питања са свију страна.

Суљо, заптија, приђе полагано Мују, па му тихо шапу:

— Несретни сине, шта си урадијо?... Зла нака твога таксирата, ће се и ми воље трефисмо... Гледај богме сад, како ћеш оцевапити.

Мујо му не може ништа одговорити.

Петрија настави причати све како је било, па кад заврши, пружи пушку мулазиму:

— Ето ти је, евендија, па гледај коме ћеш је дати!...

Мулазим дозва Мују преда се.

Мујо стаде мирно, одвали пату, па поче замуцкивати, мијешајући час турски, час „бошњачки". Најприје му бијаше, кад погледа у пушку... Да је ко Мују прије из маскаре казо, како ће му Влашња отет' пушку из руку, одино би на лећима добар спомен да вазда памти ко је Мујо... И, ето, шта се потрефи...

Виђе мулазим шта је и како је, да се Мујо силео, па се брани онако на силу, исука канџију из чизама, па на Мују:

— Суз бре!... Суз!... Пезевенк!... Па ти га засу турски псовати... А опет и канџија...

Мујо не могаше никако схватити шта се то с њим и око њега збива... Заљуља се да падне, али га Суљо придржа... Окрете му се све око њега.

*

Ето сад премишљајући о томе своме таксирату, извиђе му и онај мулазим пред очи и то са канџијом и сва она гомила, што бијаше свједок онога страшнога пониження, што га је у своме животу претурио... И, сјећајући се, усиламће... Кљусад све онако тромо и лијено каскаху, неке жене сељачке размину ше мимо њега, па ни мукајет... Мујо их погледа попријеко, па сав јед немаде на коме другом искалити, него на дорушн.

— Ди, вуци те изјели!... И, мјесто тојагом, замаху чибуком, лула паде и мало се окрњи.

— Е бака ти де, куд се запијех!... Саже се и дохвати лулу, сједе крај пута на један камен, те је намјести, па је опет стаде пунити...

Сунце већ бијаше одскочило, те се врућина осјећаше. Мујо се вас ознојио, па скиде свој стари јамурлук и претури га преко мркова. То му је још само остатак од негдашњега вакта.

Покидане пуљке, остала само још једна на средини са звијездом и мјесецом као посљедни знак негдашње величине, око џепова испрешивано неколико пута, а један и сад онако „ћали", разбуцан про сриједе; на рукавима и лећима све сама закрпа, једна до друге у пуно свакојаких боја, а постање већ и нема...

Чакшире од сукна, које је он и љети носио, могле су и којекако поднијети за бившега суварију, али јамурлук већ је био свршио своју улогу.

Па и сам се Мујо измијенио. Ето нема му више од педесет, а већ прогрушиo, браду запуштио и чалму завио од како је изишо из суварија; бркови, који су некад доста помагали да се Мујаги чини виши ихтибар, сад се отомбољили... У лицу више поцрнио и смршо, али очи... Е оне су још задржале онај стари заптијски поглед, а подмукле ко и прије.

Ето шта вријеме чини, колико човјека измијени!... А нема више од пет, шест година, како је Мујо први пут дошо пјешке из нахије, из Рожина (а мркова други узјахо), па у конак под иститинтак. Послије га стрпали у кауш и предали га на мешћему.

Имао је Мујо и достова под главом... И вала су чинили гајрет и на њега да се мало отрпи, а молили и кадију и кајмекама, чак и мутесарифа да потегну мало на Мујову страну... Али, зар ето... таксират, судбина...

Мулазим, некакав Стамболија, на Турчину своме потури ногу да се саплете.

— Зар оно Турчин — говорио би Мујо — убила га пушка каурска?!... Оно је Вла, болан Вла!... Нити клања, ни иде у џамију, ни пости рамазана, а вала-и-била, видијо сам га у Павловића магази, ђе и вино пије... Па кад ш њим егленишеш, све му је, демек, под каурско...

И тај „Вла“ мулазим отписа на бинбашу, те се Мујо, пошто одлежа два мјесеца, за навијек опрости с конаком. Опет да му није било достова, оћерали би га и у Ушћуп.

И од тада је Мујо стао да живи другијем животом.

Кућа му је била близу касабе, једно три черека сата далеко, није више, па то му је ваљало. Још и његов рахметли бабо рачунао је због тога себе у касабалије, па ни Мујо није дао друкчије.

Треба ли коме коњ под кирију, да му прегони ја камен, ја пијесак, ја што друго, Мујо би оправио Асана да се погоди. А већ кад за коње нема другог посла, онда је и товар, два дрва за увар. Више од двије године није силазио у касабу, па и ако је био касабалија“... Било му је тешко да прође поред конака, а ако сиђе у чаршију има свакојака свијета...

— Бит' у царском измету, за сав дуњâ да ти ко да, не мош јопе' сваком акли бити, говорио је Мујо.

Кад изиђе у чаршију нађе се какав хаирсуз, па викне из будака:

— Ђе је, Мујо, Петрија?... Како ти се свиди Влашња?... Па, ко ће то поднијети?...

Али се ни Мујо није могô одвојити од осталога свијета. Морô је и он да се опет мијеша с људима... Дирали га, дирали, па огуглô. Али му опет није свéдно... Кад би ко изишô на сриједу, па му што рекô, расцупô би он њему пањкушу, па макар одма добијо „калап-бент“... А овако... буцак је буцак. Оно, истина, ако и Мују ко падне шака у буцаку, више му не треба. То зна најбоље Авдо, екмешчија, који и сад пред кишу привија студену крпу на леђа.

С Власима, ђе је гођ могô, није стио да има никакве каришме. Ако би Асан коме Влау и продô дрва, Мујо бели не би: прије́ би их вратио кући.

Но, опет није он рају заборавио. Од коња и њихове зараде танка вајда, а и ђечице се понабрало, ђутурице нестало из суваријскога вакта... А кад се какав влашки во „сефлуком“ нађе у Мујовој појати — „ували га у зијану“, или кака кобила одфирари отуд из Србије, па нађе уточишта код Муја, е онда је друга ствар. Таква каришма није никако из Мујова тевтера била префашана.

*

Кад би већ до касабе, срете га нови заптија Милишко, што је сад јако уљегô по „новоме кануну“. Да је могô Мујо, обишô би га да се с њим не сусретне, али не може.

— Сабалајросум, Мујо, рече му Милишко.

— Зосум!...[1] проциједи Мујо кроза зубе, тек да му нешто оцевапи, набра чело а не шће ни да га погледа.

— Ти Мујо, богме добро натоваријо... Колико моћ узети за та два товара?... поче Милишко, да би само мало с Мујом проегленисô.

— Глај свога посла!... Што питаш кад ниси муштерија? оцевапи му Мујо осорљиво.

Виђе Милишко да се с Мујом не да егленисати.

— Пеке, пеке Мујо!... па размину.

— Е бака ти де, мисли Мујо у себи, знам га добро, поћерô сам га у конак за верђију толико пута, па са' и он уљегô у

[1] „Зосум“ мјесто „Алах-разосум (рази олс'н“), што значи: Бог ти помогô! Фанатичнији Мусломани неће Хришћанину одговорити „Алах разосум“, него ово „Зосум“, што ништа не значи.

царски измет, а праве Турке ћерају... Па колико је онамо он нас, неће да каже ни Мујага, него Мујо, Мујо... Ах, не пао ми само шака!...

Кад би већ пред касабом, заокрену другијем сокаком, да не пројe само испред конака.

Стиже и у чаршију. Срета се с неким Турцима и поздравља.

Нађе испред дућана Ћазима, бакала.

— Мераба, рече Мујо.

— Мераба Мујо, отеже Ћазим с ћепенка, кô да га дозива. Па шћеде мало да га дарне.

— А је ли ти то, Мујо, она србијанска кобила?...

Мујо му не даде да доврши, него се осијече:

— Прој се, Ћазиме, турске ти вјере, пака ината!... Jâ кад ми наври на очи, вала-и-била, нек свак бјежи испред мене...

Па прођера кљусад мимо Ћазимов дућан.

— Ето, есапијо сам да ми је накав дост, па ми и он затура ифтиру, рече Мујо полугласно као за себе.

А баш је и Ћазим посефио. Ову дорушу купио је Мујо; има вала и десет ишата, који су виђели кад је пазарио... Било је до душе и неких србијанских кобила, мусафира у његовој појати, али би могô јемин учинити да ни једну Ћазим није видио, сем ако је од кога што чуо... Умио је њих Мујо упутити, а да се нико не осјети.

Од Ћазимова дућана упути се Мујо у доњу чаршију. Даваше му неки пуљу и пет пара за товар дрва, но он нешће, не да ниже од два гроша.

Дође на домак меане Видоја Бојаџића.

Ту је било некад старо мјесто Мујово, ђе се он почешће свраћао, па или на тенану или „с ногу“ прекренуо по коју, јер „асли онда инсан добије бољи кувет“, како би Мујо говорио, да оправља свој дослук са јаворушом. Видоја, мимо све остале Ришћане — јер он је само пред Видојем тим именом замијенио име „Влa“ — сматрао је кô свог првог госта, па како је од онога вакта ријетко и силазио у доњу чаршију, није се ни виђô са Видојем, а већ чим је чалму завио, није ракије ни омирисô.

Видоје, постарији чоек, тако Мујова вакта ја мало старији, али држећ и личан, а печен у своме занату. Умио је он своје мусафире дочекати кô мало ко: његова кава и ракија биле су некад на гласу... Али се сад измијенило... Муштерије прешле

у друге меане, у „кафане“, а код Видоја слабо ко, спао и на то да пече каву муштерији по дућанима, а кад је без посла, а то бива најчешће, он изнесе клупу пред меану, па сједне и сеири… Могао би он увече тачан есап поднијети: ко је прошо чаршијом ко није, колико је товара дрва проћерано, колико жита, сијена, ко се с ким препоријечио… и све тако.

Угледа га Мујо, па му би некако и мило и није… Није с Власима стио да има каришме, ама Видоје је опет друго… Учини му се да и Видоје њега угледа, па стаде мислити: оће ли проћерати коње ближе или неће.

Мисли се, мисли, па пође напријед.

— Сабалајросум, Видоје, рече Мујо мало ладније, јер му не би чаре, ваљало је да се упита са својим старим достом.

— Алах разосум, Мујага, прихвати Видоје живо и устаде с клупе. А ђе си ти добар чојче?… Колико ето има вакта, како те нијесам видијо…

Мујa нешто пријатно текну у срце… Би му мило, мило да се чисто збуни… Па и поглед му се измијени, са највећим задовољством гледаше у Видоја.

— А ето… вала, ја тако… слабо куд и одим…

— Па како си ми још, Мујага, поче Видоје?… Како су ђеца?… Бујрум мало да сједнемо!… Па пође у меану.

Мујо не шће премишљати, него привеза коње за дирек од фењера, па уђе за Видојем.

— Ето, шућур Богу, здраво смо… А како си ми ти Видоје? Како су ти ђеца, како девераш?…

— А добро смо, фала Богу, како си ми ти Мујага…

И наставише тако још мало о здрављу цијеле фамилије.

Мујо извади дуан-кесу, па пружи Видоју:

— Де Виде, бујрум, запали, мало је поћескин… Па нам испеци двије слатке, а налиј де теби један вртаљ…

— Неш ти вала Мујага… Дошо у моју меану пошље толико вакта, па оћу ја да дам џабу…

— Неш турске ми вјере… Немој да ме љутиш… Ако ћеш ми атер потеглити, донеси што ти кажем.

— Е вала, баш ми је криво… Аџаии, ти у мојој меани да частиш… А добро, добро, кад баш оћеш нећу ти кварити атера, рече Видоје, коме баш не би толико криво, колико рече, што се окрете да буде „џаба“ Мујова.

Пошто пасу каве, запалише, а Видоје примаче још и фртаљ.

— Вала Виде, баш ми те би мило виђети… Чоек си, била, и од чоека си… А знаш бели и сваки ред… Нема те лако међу Ришћанима, па повуче из чибука и узе филџан да пије каву.

Видоје је знао за слабу страну Мујову, па му поче:

— Фала ти Мујага, што тако збориш… А и ти си вала чоек ка' мало ко… А достови смо одавно, па треба један другоме ихтибар да учинимо.

— Треба Виде, треба… Ама свак не чини тако… Ето, ти мене рече Мујага… ето, отпаде ли ти што од уста?…

— Бог с тобом!… Па фала Богу, и јеси ага, и јеси прави аиедан… Имаш свој ирад…

— Имам шућур Богу, нисам никоме муктач… Ама, ето и овије' нашије', па све: Мујо, Мујо… Па и ови ваши, кад ме ће сретну: Како си Мујо? Сабаларлала Мујо!… Баш јутрос и онај Милинко, што је уљегŏ у заптије, па и он дигŏ нос… А вала-и-била Видоје, смркне ми се нешто… А шта ћеш ето, неће пасји скот с миром, оће да уједе… А сће ли му што отпаст' од уста?…

Видоје натеже из фртаља, па додаде:

— Е, шта ћеш, Мујага, свијет к'о свијет… А има данас вала погана свијета…

— Деде Виде, наспи још један, загриј се мало, вође је у меани ладовина, може се, а нисмо одавно овако ни проеглеписали.

— Не требаше чојче… Стид ме је вала од тебе, рече Видоје, а у себи као да мишљаше: „добро је добро!“

— Немој се наљутити, Мујага, рече Видоје, пошто донесе други фртаљ.

— Чуј Видоја!… А како би' се ја на те наљутијо?…

— Би ли ти једну, дина ти!…

— Вала, ето видиш и браду сам, бива, пуштијо… Од онда нисам окусијо… Би вала за твој атар… ама баш ме немој дирати… Знаш не подноси, видиш — па показа на чалму — а може неко избити на врата…

— Пеке, пеке Мујага… Ја онако, кŏ велим: у друштву је слађе, онда оде и која више.

У том уђе Симо, касапин, људина једна кŏ и сваки касапин. Мујо се бијаше сагŏ, гледајући у чибук, те не виђе како Видоје маче оком на Сима.

— Сабајрала Мујага, продера се Симо.

Мујо подиже главу и развуче:

— Алах разосум Симо... Сједи... Дајде и њему један фртаљ. Чисто кô да бијаше заборавио оно „Зосум“.

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

Попише посље још по једну каву, а части и Видоје по једну на зор. Мујо плати што би трошка, па пође на врата:

— Е, ејвала, газда Видоје, алали!...

— Енсадиле, Мујага, бериђатверси!...

Тога дана Мујо је био особито расположен. Не шће се пошље ни годити за дрва, него их даде баш по пуљу и пет. Није заборавио за малу Алмасу, него јој је купио силаниља... Истина, из кесе је још притурио, али није зажалио.

У вече, кад је стио да легне, све је мислио о Видоју... И уснио је, како је Видоје умрô, па га меленћети пренијели у турско гробље.

— Акли чоек, прави чоек, бољи од многог Турчина, рекао је, кад се пробудио.

А Видоје, да је случајно водио дневник свога пазара, забиљежио би тога дана прихода више четири гроша и марјаш.

Ст. И. С—џ—ћ.

Непознатије турске ријечи. Пуља: 1 грош и 20 пара: неисе: како му драго; дин: вјера: силаније: ђинђухе; бенгир: коњ; суварија: коњички жандарм; есапити: рачунати; демек: дакле: бити азул: отпуштен из службе; рахметли: покојни; седеп: због, узрок; биганри-хак: на правди Бога: таксират: несрећа; дикат: услуга; мâл: овде значи стока: алнансати: разумјети; аирли: нека је срећно: игбали: срећан; измет: посао; насулити: намирити, споразумјети; аман јараби: Боже драги; меала: комисија; азâ: чиновник; мешћема: суд; одвалити пату: специјалан израз значи учинити поздрав по војнички; âли: празан, отворен: ихтибар: поштовање: инстинтак: ненит: дуњâ: свијет; акли: прав; каланбент: неки параграф, којим се осуђује на 101 годину робије: каришма: мјешавина: сефлук: погрешка: о фирацети: [illegible]: мераба: здраво — овим поздравом Потурчењаци неће никад поздравити Хришћанина; ифтира: подметање; мусафир: гост; јемин: заклетва: кувет: снага: да слук: пријатељство; поћескин: љут; аџаип: чудновато: анедан: домаћин: прад: зарада; неке: добро: ејвала и енсадиле: збогом: бериђатверси: хвала: меленћети: анђели.

ЦАРИНСКИ САВЕЗ
СРБИЈЕ И БУГАРСКЕ

Кад се хоће да изнесу користи и докаже остварљивост привредне заједнице, у облику царинског савеза, између Србије и Бугарске, не може се потпуно обићи ни политичка страна овог питања. Царински савез мења не само привредне, него и политичке односе земаља које су га закључиле, па се мора водити рачуна о томе, да ли су корисне и ове последње измене.

Утицај царинског савеза, који би од Србије и Бугарске створио једну одвојену привредну целину према другим земљама, био би неоспоран и велики и на политичке односе њихове. И то је лако разумети. Царински савез два народа изазива јачи промет, ствара нове и живље везе међу њима. Он их зближава не само привредно, него и културно и политички. Јер народи, долазећи трговином у чешћи додир, боље се упознају: сваки од њих с већом пажњом и интересовањем прати целокупан развитак код другога. Према страном свету они су привредна целина. Њихови су интереси заједнички: у напретку налазе обоје користи, а и опасности су им исте. Та једнакост привредних интереса поступно изравњава политичке супротности, док најзад не изједначи и политичке интересе обадва народа. У раду на привредном пољу представници обадва народа стално су упућени једни на друге: они имају споразумно да утврде спољну трговинску политику, да уложе сав свој труд и сву своју памет, како би од других држава добили што веће уступке за извоз домаћих производа и да заједнички прегну, да страну утакмицу сузбију са домаћих тргова. А како се, узто, старање о привредним интересима земље све више истиче на

прво место, сасвим је природно, што представници оваквих привредним везама тесно спојених народа, већ навикнути да се узајамно потпомажу, не одричу потпоре један другоме и у чисто политичким стварима. Отуда царински савез, кад брже кад спорије, али увек сигурно, припрема земљиште за склапање политичког савеза.

О томе има примера у историји. Добро је познато, од колике је користи био царински савез (Zollverein) немачких држава за стварање уједињене Немачке.[1] Пруска је могла постићи циљ своје велико-немачке политике, јер је у тој материјалној заједници, која стално зближаваше становнике појединих држава, имала чврсту и сигурну основу за извођење својих планова.[2] Према томе, појмљиво је, што су се поједине веће државе трудиле, да помоћу царинског савеза политички прибубе к себи своје слабије суседе. Такав један савез, који је Француска желела да закључи с Белгијом средином прошлога века, крио је у себи намеру једне велике силе да посредним путем дође до анексије једне мале државе, на чију се независност, због отпора других великих сила, непосредно није смело ударити. Па и сада, бивши енглески министар колонија Чемберлен ради на утврђењу што тешњих привредних веза између Енглеске и њених колонија, поглавито у циљу, да од те развучене групе, која нагиње распадању, створи велику и моћну Енглеску Империју, која би према осталим земљама образовала нераздвојну политичку и привредну целину.

И у нашој економској историји има примера у којима се манифестује жеља, да се склапање царинског савеза употреби ради политичких циљева. Аустрија се дуго времена носила мишљу да уласком у немачки царински савез парализше претежни утицај Пруске. Али су најзад сви њени напори били осујећени, и она се, дефинитивно потиснута са Севера,[3] сналазила

[1] Већ од 1819 почела је Пруска прикупљати око себе у царински савез неке омање немачке државе. Напоредо с тим, образовао се на Југу јужно-немачки царински савез између Баварске и Виртемберга. Оба ова савеза ујединише се 1. јануара 1834 — дан знаменит по својим последицама у историји нове Немачке.

[2] Conf. Theo Sommerlad, Zollverein. (Handwörterbuch der Staatswissenschaften von Dr. J. Conrad. etc., 2. Aufl. VII B. стр. 994.).

[3] После дугих напора, које је Пруска свима средствима гледала да сузбије, Аустрија је успела да се у уговор од 19 фебруара 1853 унесе једна одредба, којом се предвиђају преговори за склапање царинског савеза. Тај је

на Југ. На Балканском Полуострву требало је да нађе накнаде за све што је изгубила према Немачкој. При том, Босна и Херцеговина само су распалиле њене прохтеве. Али осећајући, да је Србија прилично опасан залогај, она се трудила, да питање о њеном заузимању реши поступно, читавим низом економских и политичких мера. Непосредно се није могло ударити на ову, већ од дужег времена самоуправну земљу, па је ваљало ићи обилазним путовима. Тога ради наши суседи засновали су план, да најпре униште привредну независност Србије, па ће политичке саме по себи нестати.

Та се њихова намера јасно огледа у једном уговору од 1878, у коме је изреком предвиђено, да ће стране уговорнице проучити питање о царинском савезу Србије и Аустро-Угарске.[1] Али се у Србији одмах увидело, камо се циља са том, на први поглед врло невином одредбом. Стога од предвиђеног проучавања, па ни од царинског савеза није било ништа. Једино што је Аустро-Угартка успела, да разним олакшицама у пограничном промету уговора од 1881 год. заузме према Србији изузетан, повлашћен положај. Ну уговором од 1892 ослободили смо се унеколико тих опасних веза,[2] а врло је вероватно, да ће уговором који ће се сад закључити, Аустро-Угарска бити стављена у исти ред са осталим државама. Наши суседи ће морати да потраже друго какво средство, ако желе да им се завојевачки смерови најзад приближе своjему циљу.

Док на Северу наша трговинска политика треба да буде управљена на то, да привредне везе с Аустро-Угарском у што већој мери олабави, према Бугарској треба да јој поставимо са-

уговор требао по плану Аустрије, да уравна пут њеном уласку у немачки царински савез: с тога је у њему промет држава уговорница специјално повлашћен (царине су биле спуштене за 25 до 50%). Ну уговором од 1862, којим су, крај свег протестовања Аустрије, немачке државе дале Француској највеће повлашћење, било је онемогућено даље извођење царинског савеза.

[1] „Уговор закључен између Србије и Аустро-Угарске 26 јуна — 8 јула 1878 год., у Берлину односан на жељезницу, на трговину и на просецање Ђердапа“, чл. 2., ал. 3 гласи: „У исто доба, проучиће се и питање о ђумручком савезу, који би се закључио између обе земље, ако би се нашло да је то корисно по уговарајуће стране“.

[2] Из уговора од 1892 отпала је пређашња диференцијална тарифа, којом су чисто индустриски производи Аустро-Угарске (проста артија, неуглађене израде од камена и цемента, обична грнчарија, проста стакла и т. д.) добили олакшице пограничног промета.

свим супротан задатак. Она треба да нас доведе у што тешњу везу с Бугарима; другим речима, она треба да циља на остварење царинског савеза међу овим двема земљама Словенскога Југа.

Прва добит коју бисмо имали од царинског савеза, напред је изложена. У њему бисмо нашли чврсту, поуздану подлогу за утврђење политичког савеза. Да би у овоме била доиста добит, не може бити сумње ни за једног озбиљног, ни поштеног човека у Србији. Потреба за политичком заједницом с Бугарском осећа се све више с нашим културним напретком. Јаче образовање и развијенија свест поступно нам бистре поглед на праве истинске интересе наше. У толико више, што се ствари око нас тако развијају, да ми у политичкој заједници с Бугарима не можемо више гледати само једно средство које ће нас послужити да задовољимо извесне захтеве, управљене ван граница наше отаџбине. Она је сад корисна поглавито тога ради, што смо помоћу ње једино у стању да обезбедимо сигуран и миран живот у будућности.

У исто време, царинским савезом ниште се један аргуменат који изгледа необично јак, те се њим врло често, у недостатку бољих и убедљивијих аргумената, служе противници политичке заједнице Србије и Бугарске. Они тако радо истичу неизгладљиву супротност у политичким интересима, која је од Бугара створила непомирљиве непријатеље наше, и то им даје повода да сумњају у искреност наших суседа, при ма каквом споразумном политичком раду. Та зебња, у колико се иза ње не крију нечисте побуде, донекле је појмљива, и ако неоправдана. Ми смо у последње време много више радили један против другога, но један с другим. Царински савез, претходећи политичком, дао би нам времена да се тешње зближимо, и да стекнемо пуну веру један у другога, у колико је већ не би било. Он ће нас навићи да мислимо о једнакости наших интереса, а до сада су нам само супротности боле очи. Царински савез ће на тај начин поступно ослабети антагонизам међу нама, а кад тога антагонизма, који на жалост у многоме још постоји, потпуно нестане, све ће се политичке диференције, ма како оне велике изгледале, лако изгладити.

Али политичка добит није једина добит коју би Србија и Бугарска имале од царинскога савеза. И ради чисто привредних интереса ми треба да радимо на остварењу тога савеза.

Привредне користи његове нису од мањег значаја. Пре свега, ни Србија, ни Бугарска не представљају никакве особито важне привредне области за трговину других, већих земаља. Стога ове махом и не полажу много на то, какве ће уговоре с нама закључити, нити се старају, да нас корисним уступцима придобију. Ми обично добијамо уговоре, у којима се таман онолико има обзира према нашим интересима, колико је друга страна за то расположена. Србија и Бугарска, удружене царинским савезом, образовале би већ прилично пространу потрошачку област, о којој би се водило озбиљна рачуна. Тада би други народи придавали више вредности одржавању повољних трговинских веза са нама, те бисмо дошли до уговора са озбиљнијим уступцима за своје аграрне производе.

Осим тога, у привредној заједници ми ћемо бити јачи, моћи ћемо боље и сигурније организовати своју производњу, те ће успешније одолевати навали туђинске робе, која је све силнија у колико се ми више трудимо, да свој привредни живот што потпуније развијемо. Историски развитак културних држава донео је стварање огромних привредних области, према којима и веће државе, изоловане, изгледају мале и слабе. Идеја о образовању средње-европског царинског савеза није производ људи, који би из своје превелике љубави према човечанству гледали да бар привредне границе што већма размакну, кад не могу политичку подвојеност међу државама потпуно да униште. Идеја о томе савезу, који би обухватио све државе Средње Европе (Аустро-Угарску, Немачку, Италију, Швајцарску, Белгију и Холандију, а може бити још и Француску и Балканске Земље) поникла је код озбиљних људи, који увиђају да ће њихова отаџбина, била она велика као Немачка или Аустро-Угарска, бити у опасности, ако остане усамљена насупрот превеликим привредним и политичким јединицама, као што су Енглеска са својим колонијама, Русија са Сибиром, који стално расте и становништвом и простором, и Савезне Америчке Државе. Колико је тек несигурно за тако мале земље, као што су Бугарска и Србија, чији су такмаци куд и камо многобројнији и опаснији, да са својим скромним средствима уђу у страшну привредну борбу, која слабе коси без милости.

Али царински савез Србије и Бугарске не би само појачао њихов положај према другим земљама. Он би дао повољне резултате и у развитку међусобних трговинских односа. Промет

између Србије и Бугарске био је до сада, апсолутно и релативно, веома слаб. За последњих 10 година (1893—1902), наш извоз у Бугарску само је једне године, по вредности, прешао 1 милион динара (1899 : 1,045.604 динара), а силазио је и испод 600.000 динара (1895 : 532.975 дин.). Према укупном извозу највећи му је удео био 1.75%, (1897 год.), а био је мањи од 1% (1901 : 0.92%; 1900 : 0.94%). С увозом је још горе. У истом периоду, ако не узмемо у рачун једну посве изузетну годину (1898), када је вредност увезеног кукуруза прешла 1 милион динара (1,090.716), а кукуруз се других година у опште није ни увозио, увоз из Бугарске дошао је једне године до 645.694 дин. (1897), док је иначе био стално мањи од 300.000 дин., а једном је пао испод 100.000 дин. (1893 : 91.173 д.)[1] Према укупном увозу находио се између 0.22% (1893 год.) и 1.43% (1897 г.)[2]

Истина је, да размена робе између Србије и Бугарске, обе земље аграрне производње, неће никад бити особито жива, пошто у главном имају исте предмете једна другој да понуде. Нама тек изузетно може затребати бугарско жито, стока или други који производ њихове пољске привреде, пошто их и сами имамо да нам претичу за извоз. Исти је случај и с Бугарском. Али је опет несумњиво, да би веће олакшице при прелазу границе повољно утицале на развитак досадашњег промета. Тако је и после уговора од 1897 год., у којем су предвиђене ниске царине за све

[1] Према подацима које је Кир. Г. Поповъ прикупио и објавио у органу Бугарског економског друштва (Списание на българското икономическо дружество, књ. 9—10, год 1902, чланак: „Сравнителенъ Прегледъ на външната търговия на Ромуния, Гърция, Сърбия и България" стр. 588—9) Бугарска за Србију по вредности увоза долази тек на десето место са, просечно годишње, 0·9% целокупног српског увоза (после Аустро-Угарске — 56·8%, Немачке — 12·2%, Енглеске — 10·8%, Турске — 4·8%, Америке — 3·3%, Румуније — 2·7%, Француске — 2·1%, Италије — 1·9% и Русије — 1·5%), а по извозу на пето место и односи 1·3% целокупног српског извоза (после Аустро-Угарске — 87·4%, Немачке — 5%, Турске — 3·8% и Румуније — 1·5%).

По истим подацима и за исти период (1891—900) Србија за Бугарску по вредности увоза долази тек на десето место са, просечно годишње, 1·3%, целокупног бугарског увоза (после Аустро-Угарске — 32·6%, Енглеске — 22·2%, Турске — 11·9%, Немачке — 11·7%, Русије — 5%, Француске — 4·8%, Италије — 3·2%, Белгије — 2·6% и Румуније — 2·6%), а по извозу исто тако на десето место са 0·4% целокупног бугарског извоза (после Турске — 27·6%, Енглеске — 19·7%, Француске — 16·3%, Немачке — 13·7%, Белгије — 5·9%, Аустро-Угарске — 5·6%, Италије — 2·1%, Грчке — 1% и Румуније — 1%)

[2] Изузетне, 1898 године, износ је 1,525.514 дин., или 3·14%.

важније предмете наше међусобне трговине, промет знатно оживео. То се може јасно видети из овог прегледа:

	Године пре уговора			
	1893	1894	1895	1896
	у динарима			
Извоз из Србије у Бугарску	667.404	640.599	532.975	608.357
Увоз из Бугарске у Србију	91.173	104.233	111.149	107.106
Свега	758.577	744.732	644.124	715.517

	Године за време уговора			
	1898	1899	1900	1901
	у динарима			
Извоз из Србије у Бугарску	956.143	1,045.604	629.049	604.969
Увоз из Бугарске у Србију	1,525.514[1]	245.131	278.800	268.218[2]
Свега	2,481.657	1,390.735	907.849	873.187

Србија нема разлога да се боји јачег увоза из Бугарске. На против. Долазак бугарске робе у већим количинама Србији би био чак потребан многих година, и обратно. Аграрна производња, која у главном саставља нашу народну привреду, ћудљива је и нестална. Она је једне године добра, изванредна, а друге посве слаба. С тога је и нама бугарска, и Бугарима наша роба добро дошла у тренуцима кад домаћа производња омане. Увоз кукуруза и пшенице у 1897 може послужити као згодан пример. А то није све. Још једну корист имали бисмо од јачег увоза бугарске робе. Наш извоз расте брже но производња предмета који се извозе. Отуда се у земљи често осећа извесна оскудица у животним намирницама; отуда се цена разним сточним и пољопривредним производима толико попела. Ту оскудицу ми бисмо могли попунити унеколико јачим увозом бугарске робе. Тада бисмо, трошећи њу у земљи док се домаћа производња, услед јаче привредне образованости, бољих саобраћајних и кредитних прилика, итд., не би повећала, били у стању да поднесемо још и јачи извоз, а да животне намирнице не поскупе. Сличну услугу чинимо ми Угарској. Она своје производе извози и продаје по добру цену, а мањак, нарочито у стоци, попуњава нашим, јевтинијим производима.

[1] Увезено је било кукуруза за 1,525.514 дин., пшенице за 201.702, дин.

[2] Година 1897, кад је (1. априла) садашњи уговор ступио у живот, дала је извоз од 975.995 д., а увоз од 645.694 дин.

Привредна заједница с Бугарском пружила би нам и других користи. Немајући непосредна излаза на море, Србија је принуђена да без мало сав свој извоз шиље на Север, поглавито у Аустро-Угарску. Није тешко уочити, колико материјалне штете, да не спомињемо другу, има земља, кад ја њена извозна трговина везана само за тако ограничен број најближих тргова, и иначе препуњених аграрним производима. Та је штета нарочито велика, што наши извозници, имајући у близини купце који узимају робу у ма каквом се облику она налазила, не труде се, да је колико толико прераде или је бар дотерају и даду јој повољнији облик како би се могла послати непосредно у места потрошње, и на тај начин би се избегли огромни посреднички трошкови, којима се без потребе пуне џепови пештанских и бечких комисионара. Већ та чисто материјална штета довољна је да нас подстакне, да потражимо излаза на другој страни. Ово у толико пре, што ће по уговорима, који буду закључени на основу нове аустро-угарске и немачке аутономне тарифе, извоз аграрних производа у те земље бити веома отежан, делимице можда и немогућан. С тога ће утврђивање нових трговинских веза, другим путовима, ускоро постати за Србију питање живота. Пут кроз Турску преко Солуна био би добар, кад би провоз кроз ту земљу безвлашћа и нереда био сигуран, а Солун и његово пристаниште боље опремљени, да се преко њих пребаци роба на море. Остају нам још два пута: низ Дунав, преко Брајле и кроз Бугарску, преко Варне и Бургаса. Првим путем наша роба, нарочито жито, већ је почела да силази. Пут кроз Бугарску био би вероватно још погоднији. Али га треба опремити за тај посао. Треба осигурати слободан провоз, повољне ставове бугарских железничких тарифа и удесно претоваривање у мореке бродове. Све би нам то, без сумње, дала привредна заједница. Отуда бисмо имали користи и ми и Бугари. Њихове железнице дале би већи приход, а Бургас и Варна, добивши један низ нових, лукративних послова, знатно би оживели. А ми бисмо ступили у непосредне трговинске односе са Западном Европом. То би било у толико лакше постићи, што Бугари, у далеко повољнијем економском положају, већ су великим делом утрли својој роби пут за Енглеску, Француску, Немачку и Белгију.[1] Једино не-

[1] У периоду 1891—900 извоз Бугарске био је, у просечним годишњим цифрама, овако распоређен:

мачко бродарско друштво (Lewante — Linie) прима нарочиту субвенцију од бугарске владе, да редовно шиље своје бродове у Бургас и Варну. Таквом везом могли бисмо се и ми користити, по потреби уз потпору српске владе, и то не на штету бугарских извозника, пошто би друштво, услед већег саобраћаја, имало рачуна да попусти на подвозној цени. А треба бити трговац па знати, шта значи у трговини њни већ спремљеним путовима, користити се већ постигнутим везама.

Осим тога, у привредној заједници и ми и Бугари показали бисмо више успеха у раду на потпунијем развитку наше народне привреде. Тада би нам лакше било прећи на виши привредни ступањ. Једни и други учињемо се да створимо индустрију у земљи: да своје сировине сами прерађујемо и да најважније потребе своје, на пр. у оделу, подмирујемо домаћим израдама. Ти напори нису дали до сада никаквих особитих резултата. Главни узрок био је у оскудици најпотребнијих елемената за стварање индустрије. Капитала је мало, радна снага, умна и физична, недовољна је и по квалитету и по квантитету, потрошачка област скучена. А кад би капитали и радне снаге којима оба народа располажу били удружени, кад би обе земље

Турска	20,136.000	динара
Енглеска . . .	14,397.000	„
Француска . . .	11,928.000	„
Немачка	10,014.000	„
Белгија	4,289.000	„
Аустро-Угарска .	4,061.000	„
Италија	1,534.000	„
Грчка	765.000	„
Румунија . . .	734.400	„
Србија . . .	300.000	„

и т. д.

Извоз Србије представља сасвим другу слику:

Аустро-Угарска .	48,800.000	„
Немачка	2,571.000	„
Турска	2,060.090	„
Румунија . . .	801.000	„
Бугарска . . .	713.000	„
Француска . . .	327.000	„
Швајцарска . .	36.000	„
Белгија	18.000	„

и т. д.

(Кир. Г. Поповъ, Сравнителенъ Прегледъ, итд. стр 588—9).

састављале једну област за потрошњу домаћих прерађевина, нова индустриска предузећа лакше би се оснивала, и њихов рад могао би рачунати на већи успех. При том не треба губити из вида још једну околност. Ма како неразвијени у привредном погледу, ми стојимо далеко изнад Турске. И развијајући своју индустрију, ми можемо рачунати, а обично и рачунамо, на извоз у Турску. Она треба да послужи, а у неколико већ и служи, да прошири потрошачку област наших производа. Извоз бугарских и српских прерађевина према Југу почео је узимати све одређенији облик, али је страна утакмица врло јака, захваљујући веома повољним подвозним приликама до границе и царинским на граници турској (писка царина ad valorem, која се уз то то плаћа тек једним делом због поткупљивости царинских чиновника). Поврх тога, страни капиталисти почињу у самој Турској подизати разноврсна индустријска предузећа која се почињу лепо развијати, те је велика опасност да наши произвођачи у борби с њима не изгубе своје садашње позиције, а заузимање нових постаје врло проблематично. Друкчијем резултату можемо се надати, кад српски и бугарски извозници, јачи јер су удружени, почну заједнички крчити пут својој роби кроз Турску. А привредна заједница на томе раду дала би убрзо довољно доказа о потреби и користима, које би нам пружила и политичка заједница на раду у истом правцу.

Користи које би оба народа имали од привредне заједнице неоспорне су и велике. Њих и сами противници признају. Али, веле они, царински савез Србије и Бугарске је једна лепа, но неостварљива жеља. Његовом извођењу стоје на путу несавладљиве сметње. Сметња има, озбиљних и у не малом броју, али оне нису несавладљиве.

Прва и најглавнија сметња царинском савезу налази се у различности привредних интереса земаља које треба да га склопе. Царински савез претпоставља потпуно јединство према страним државама, претпоставља, дакле, потпун споразум у спољној трговинској политици. А како ће се у томе споразумети две земље с неједнаким привредним интересима, кад јој баш они одређују како ће регулисати своје односе с другим земљама? Али, да разлика у привредним интересима, ма како она била велика, није несавладљива сметња царинском савезу, доказ је „Zollverein“, закључен између земаља индустриских и аграрних, и на неједнаком ступњу привредног развитка. Још убедљивији доказ, у

том погледу, имамо у трговинском и царинском савезу Аустро-Угарске. Ту се налази Аустрија са старом и јаком индустријом и аграрна Угарска, која се упиње да подигне своју мануфактурну производњу. Лако је увидети, колико у томе царинском савезу има жртвованих интереса. Унутра, аустријска пољопривреда остављена на милост и немилост угарске производње, а млада угарска индустрија посрће под утакмицом аустријских фабрика. С поља заједничком аутономном тарифом ваља подједнако заштитити интересе аустријске индустрије и угарске пољопривреде. Па ипак наши суседи успели су да у потребној мери сложе све те, тако различне интересе. Царинска тарифа их је, истина, стала великих мука, али су они, крај свих тешкоћа, успели да је саставе, и да на основу ње закључе заједничке трговинске уговоре. И што је врло интересно, план царинског савеза између Немачке и Аустрије, две земље с неједнаким привредним интересима, беше пропао не из привредних, но из чисто политичких разлога.[1]

Сасвим су други односи међу Србијом и Бугарском. Обе земље налазе се на истом ступњу културног и привредног развитка,[2] обе су аграрне с екстензивном аграрном производњом,

[1] „Ein Zoll und Handelsbündniss mit Deutschland", Dr. J. Грунцел-а Српски превод у „Финансијском Прегледу", књ. V., год. 1900, стр. 339. — Dr. Грунцел јасно излаже, да је једино антагонизам Пруске осујетио прилажење Аустрије немачком царинском савезу. Политички моменат био је ту од пресудног утицаја и за Аустрију и за Пруску.

Међутим, велике су биле и сметње које су потицале од привредне неједнакости и различних правних односа и уређења у тим земљама. С тога је предлагано, да се царински савез изврши поступно, у више периода од којих би сваки трајао неколико година.

[2] Према подацима поменутог бугарског писца (Кир. Г. Поповъ, Сравнителенъ Прегледъ на вънпната търговия на Ромъния, Гърция, Сърбия и България. — Списание, и т. д. 1901, књ. 9 и 10, стр. 584) на једног становника пада од средње годишње вредности:

	од увоза	од извоза	укупно
	у динарима		
Румунија	63	48	111
Србија	17	19	35
Грчка	50	38	87
Бугарска	20	19	38

Из овога прегледа, и ако је он само приближно тачан, може се проценити једнакост привредних способности Србије и Бугарске.

и обе желе да развију најпотребнију домаћу индустрију, располажући при том истим средствима. С тога посебни привредни интереси, који се код других земаља истичу као огромна сметња закључењу царинскога савеза, код Бугарске и Србије не само да нису никаква сметња, већ напротив, водећи бачи о њима рачуна ми треба да остваримо царински савез. Од њега не би имала штете ни аграрна, ни индустриска производња наша. Пољских производа и стоке имамо и ми и Бугари више но што се може у земљи по повољној цени продати, те нема опасности, да ћемо једни друге преплавити својом робом, и кад бисмо јој допустили потпуно слободан прелаз преко границе. Ни на-

Рачун г. Кир. Попова није сасвим тачан, бар у колико се Србије тиче, те се из тога може сумњати и у потпуну тачност наведених података за друге три земље. Бугарски писац дошао је до својих резултата за Србију, делећи просечну годишњу вредност њене спољне трговине у периоду 1881—1900, са бројем становништва у 1900 години.

У „Финансијском Прегледу" (књ. XII., стр. 415—6) уочена је погрешка у коју је пао г. Кир. Попов, али она није исправљена као што треба. Сасвим је умесна замерка, да при упоређењу с Грчком и Бугарском није требало узимати у обзир оне године, за које нема података за спољну трговину тих земаља. Али је непојмљиво, зашто је референт „Фин. Прегледа" годишњу просечну вредност спољне трговине у 1886—900 (која је погрешно наведена 89,119.000 место 89,786.000) дели са 2,400.000 округло, јер та цифра апсолутно ништа не преставља. С тога се мора одбацити и ова исправка, по којој средња вредност спољне трговине износи у Србији, у 1886—900, с главе на главу — 37.13 дин. (место 35 дин. код Кир. Попова), а у 1896—900., — 42.07 дин.

Тачан резултат добиће се само тако, ако се средња годишња вредност спољне трговине у даном периоду (1886—900) подели са средњом годишњом цифром становништва у истом периоду. Тако се добија:

	средња годишња цифра			
период	становништва	увоза	извоза	скупа
1886—90	2,063.000	39,249.000	40,133.000	79,382.000
1891—95	2,238.000	38,784.000	47,411.000	86,195.000
1896—900	2,404.000	44,064.000	59,717.000	103,781.000
1886—900	2,235.000	40,699.000	49,087.000	89,786.000

	долази на сваког становника динара		
период	од увоза	од извоза	скупа
1886—90	19.02	19.45	38.47
1891—95	17.32	21.18	38.50
1896—900	18.32	24.82	43.17
1886—900	18.22	21.81	40.03

шим индустријама не би царински савез нанео штете.[1] Имајући исте потребе, а једнаки у привредној снази, ми смо у погледу индустриског развитка постигли сличне резултате. Кад издвојимо фабрике дувана, цигар-папира, жижица и осталих предмета чија је производња у Србији монополисана, према последњим статистичким подацима[2], у Србији има 235 фабричних предузећа, са 3261 радником и 20—25 милиона динара сталног капитала,[3] у Бугарској има 236 фабричних предузећа са 5940 радника и 25,633.000 динара сталног капитала. Према томе, нема опасности да бисмо у царинском савезу који би дао слободан прелаз прерађевина, ми довели до пропасти Бугарску, или Бугари нашу индустрију. Подједнаке јачине, оне се могу напоредо развијати. Само понека трошна предузећа, која сада животаре и захваљујући царинскоме зиду просто експлоатишу своју околину, пропала би услед живље утакмице, а друга способна за нов живот, добивши нову потрошачку област, кренула би свој рад још успешније. Уз то, старе и богате немачке и аустро-угарске фабрике осетиле су потребу да се удруже, картелирају, како би што сигурније сузбиле страп увоз и добиле нове снаге у завојевању ванграничних тргова. Зар није природно да би ту исту потребу осетили и српско-бугарски предузимачи? Зар они неће увидети, колико би им тада лакше било да се

[1] У једном чланку који је изишао у белгиском листу „Moniteur de la Fédération belge" (од 10. маја, ове године) препоручује се закључење царинског савеза између Белгије и Холандије. Разлози који се ту наводе потсећају на разлоге који се могу навести у корист српско-бугарског царинског савеза. Истиче се, како не постоји никаква опасност од веће утакмице међу домаћим произвођачима, док је утакмица са стране постала ће бити веома врло опасном. Уз то, савез би повољно утицао и на извоз обеју земаља, који отежан будућим тарифама.

[2] „Списание на българското Икономическо Дружество" 1901 год., књ. 4 и 5, стр. 223 „Статистички годишњак Краљевине Србије", V. књ. 1900. стр. 279 и др.

[3] Нема тачних статистичких података о томе, колико је сталног капитала уложено у српска фабричка предузећа. (То је најбољи доказ, да се код нас још није озбиљно мислило на уређење унутрашње привредне политике, јер се на њу не може озбиљно ни мислити, док се брижљиво не прикупе сви статистички подаци, који ће дати тачну слику о садашњем стању нашег привредног развитка. У недостатку тих података код нас се не зна ни то, каква су успеха имали разни покушаји да се поједине привредне гране унапреде). Статистички Годишњак даје нам само податке о капиталу уложеном у пиваре (2.659.000 дин.) и у парне и вештачке млинове (6,141.000 дин.). Горња, приближна цифра наведена је на основу личног испитивања.

одупру туђинској навали, и под колико би бољим погодбама могли организовати свој извоз? Тако картелом спојени, домаћи произвођачи напустили би међусобну утакмицу, да са што више снаге стану на супрот страној, било на унутрашњим, било на спољним трговима.

Једнакост положаја према туђинству јавља се као природна последица те наше културне и привредне сличности. Не само да српска и бугарска индустриска предузећа стоје по својој јачини врло близу једна другима, него, ствар веома важна, у главном исте индустриске гране развиле су се у обема земљама. И у Бугара и у нас, с погледом на јачину производње, заузимају прва места: парни млинови, пиваре, фабрике текстилне индустрије, индустрије кожа, алкохолних пића, керамичких производа, итд. Према томе, обе земље имају исту врсту производње да заштићују, и у истом обиму. Наше спољне трговине самим тим упућене су истим правцем, а наше аутономне царинске тарифе могу се само у детаљима разликовати. Кад се још има на уму, да имамо исте привредне супарнике (Аустро-Угарска, Немачка и Енглеска, најјачи увозници индустриских производа у обе земље, упеле су у периоду 1891—900, просечно годишње у Србију 69.1%, а у Бугарску 68·6% целокупног увоза),[1] а да

[1] У периоду 1891—900 увезла је свака од ове три земље, просечно годишње:

	у Србију		у Бугарску	
	хиљ. динара	%	хиљ. динара	%
Аустро-Угарска	22,967	56,8	24,703	32,6
Немачка	4,942	12,2	8,889	11,7
Енглеска	4,350	10,8	16,803	22,2

(Кпр. Ј. Поповъ, Сравнителенъ Прегледъ на вънщната търговия на Румуния, Гърция, Сърбия и България. Списание, 1901. год., кн. 9 и 10 стр. 588.).

А за последњих пет година (1898—902) кретао се увоз из тих држава овако:

У СРБИЈУ

	1898		1899		1900		1901		1902	
	хиљ. дин.	%	хиљ. дин.	%	хиљ. дин.	%	хиљ. дин.	%	хиљ. дин.	%
Аустро-Угарска	22.965	55,88	27,437	59,13	25,529	47,30	23,166	52,85	25,019	55,8[illegible]
Немачка	4,282	10,42	4,792	10,33	15,015	27,79	6,831	15,59	6,798	15,17
Енглеска	3,837	9,34	5,732	12,34	3,774	7,00	3,931	9,14	4,810	10,74

ли свој извоз наилазимо махом на исте тешкоће, види се јасно, да је најглавнија разлика у нашим спољним трговинским политикама била у томе, што смо их одвојено, сваки за себе водили.

Чак и у погледу чисто фискалних царина, т. ј. царина које се подижу искључиво ради фискалних потреба државе, лако бисмо се сложили. Услед једнаке производње и прилично равномерне потрошње у земљи, имали бисмо тога ради у главном исте предмете да оптеретимо при увозу; а друго, како су фискалне потребе обеју држава готово исте (т. ј. сразмерно велике), лако бисмо се споразумели и у величини тих царина.[1]

И неке мање важне тешкоће истичу се, да би се доказала неостварљивост царинског савеза. Али оне једва заслужују, да се на њима задржимо и изнесемо сву неоснованост таквога ми-

У БУГАРСКУ

	1898		1899		1900		1901		1902	
	хиљ. дин.	%	хиљ. дин.	%	хиљ. дин.	%	хиљ. дин.	%	хиљ. дин.	%
Аустро-Угарска	20.455	28,12	18.441	30,64	12,641	27,28	17.228	24,60	18,142	25,46
Немачка	9,390	12,91	8,543	20,51	5,615	12,12	9,828	14,03	8,556	12,01
Енглеска	17.384	23,90	12,343	14,20	7,529	16,25	13,917	19,07	15,142	25,46

(Статистика спољашње трговине Краљевине Србије за 1902, 1901, 1900, 1899 и 1898 год. — Статистика за търговията на Княжество България съ чуждитѣ държави, прѣзъ 1902, стр. 10 и 11).

[1] У опште, увоз Србије и Бугарске, распоређен по групама и по износу вредности показује малих разлика.

На првом месту долази група материја и производа текстилних (бр. 580—701 бугарске, а 70—89, 173, 487—530, 531—40, 548—50, 587—600, 603—8, 611—19 наше тариф. статистике), с увозом од 15,505.000 дин. у Србију (1901. год.), а 25,590.000 дин. у Бугарску:

група коже и кожарских производа с 4,448.000 дин. (1901. год.) у Србију (ст. бр. 316—30, 569, 623, 626—7, 629, 632, 635—7, 639) и 4,601.000 дин. у Бугарску (бр. 551—579):

метали и метални производи с 4.192.000дин. за Србију (ст. бр. 246—310), и 4.474.000 дин. за Бугарску (бр. 420—505):

колонијална роба (с дуваном, који ту не спада по бугарској тарифи) с 2,809.000 дин. за Србију (ст. бр. 336—51, 353—7), и 4,429.000 дин. за Бугарску (бр. 114—7, 119—46):

машине инструменти и справе с 2,703.000 дин. за Србију (ст. бр. 457—77, 484—6, 571—3, 579—85) и 4,474.000 дин. за Бугарску (бр. 719—40):

шљења. Спомињу се, на пр., тешкоће које се имају отуда, што у обема земљама царинске управе треба да се врше по једнаким начелима; затим, што треба пронаћи заједничку меру за поделу прихода. Ове тешкоће, истина, постоје, али као што пример немачког „Zollverein"-а доказује, оне се могу отклонити кад се осети озбиљна потреба за царинским савезом.[1] Да напоменемо још, да се царинска законодавства европских држава у основи не разликују много, те доиста не би било тешко потпуно изједначити српско и бугарско законодавство. У жељи да се прикључи Zollverein-у, Аустрија се није устезала да уговором од 29. фебруара 1853. године, прими на себе обавезу да заведе пруски царински поступак. А извршење те обавезе повлачило је за собом измену у свеколикој царинској управи.

Сагласност у унутрашњој привредној политици и новчаном систему, у колико је она потребна, може се извести без великих тешкоћа. У осталом те сагласности је шим делом већ има. Железнички споразум на пр., који је у том погледу најважнији, већ постоји. Само га треба проширити.

Неједнакост у порезима пружа већ озбиљнију тешкоћу за остварење царинског савеза. Њу и сад истичу. И доиста, ма како били тесно спојени економски, ни ми, ни Бугари не бисмо могли допустити слободан увоз предмета који нису оптерећени једнаким порезима у обема земљама. У питању су, дакле, само извесни посредни порези. На пр., у Србији постоји монопол дувана, Бугарска га нема. Појмљиво је да Србија мора ударити царину на увоз бугарског дувана, јер би иначе дејство монопола било уништено, пошто би цео свет уживао немонополисани, те с тога много јевтинији бугарски дуван. Исти је случај са свима оним предметима, који су у једној земљи јаче оптерећени но у другој. Ако би земља с већим по-

уља, масти и други масни производи с 1,425.000 дин. за Србију (ст. бр. 434, 436, 442—56) и 3,438.000 за Бугарску (бр. 519—49);

материје за дрводељство, резарство, плетарство и њихови производи с 1,409.000 дин. за Србију (ст. бр. 91—126, 568), и 2,014.000 дин. за Бугарску;

хартија с 1,307.000 дин. за Србију (ст. бр. 1—27) и 1,983.000 дин. за Бугарску (бр. 538—50);

алкохолна пића с 1,087.000 дин. за Србију и 647.000 за Бугарску и т. д.

[1] Dr. E. v. Philippovith Grundriss der Politischen Oekonomie. II. B. стр. 313., 1899 год.

резом допустила слободан увоз тих предмета, њени произвођачи били би у горем положају од произвођача земље увознице, пошто они на те предмете плаћају мањи порез, па их могу јевтиније продавати. А утакмица под тако неједнаким погодбама не сме се допустити.

Али је скроз погрешно мислити, да се због тих неједнакости у пореским системима царински савез не може привести у дело. То, међутим, истиче један бугарски писац, који је са својим гледиштем остао прилично усамљен међу њиховим економистима. Г. Д. М. Јабланскп[1] износи по познатом француском писцу П. Лероа – Болје-у[2] три сметње остварењу царинског савеза међу државама, а најглавнија[3] „неједнакост у финансиској потреби сваке од њих“.[1] Али ова, по изгледу, тако страшна

[1] „Каква трѣбва да буде Икономическа Политика на България — изобщо и частно — спрѣмо съсѣднитѣ и държави?“ (Списание на Българското икономическо дружество, 1901. год., књ. 4. и 5. стр. 251).

[2] Paul Leroy-Beaulieu, Traité de la Science des Finances, 5. ed. t. I., год. 1892., стр. 623.

[3] Остале су сметње ово: 1) чисто политичко-егоистични узроци — тежња сваке државе да придобије надмоћност над другом: разлика у самом њиховом политичком уређењу и антагонизам међу њима, и 2) разлика у њиховим укусима и обичајима.

Ниједан од ових разлога не може се навести против склапања царинског савеза између Бугарске и Србије. Опасност од превласти могла је постојати у савезу Пруске са другим, према њој слабим немачким државама, у савезу Француске са Белгијом и Швајцарском, најзад, ту смо опасност и ми уочили у намишљеном царинском савезу с АустроУгарском. Али Србија и Бугарска, готово једнаке у сваком погледу, не могу имати амбиција да преовладају једна другом. Царински савез могао би само да развије осећаје пријатељства и солидарности, да им покаже у пуној светлости, колико су оне упућене на заједнички рад, колико су потребне једна другој. А покрет за зближењем, који је у последње време тако силно избио и коме је састанцима наших владара дат врло озбиљан карактер, сведочи да међу Србима и Бугарима не може више бити говора у каквом антагонизму, који би стојао на путу остварењу тешње привредне заједнице. А Лероа-Болије је могао навести разлику у политичком уређењу, укусу и обичајима као сметњу за једну општу царинску конфедерацију међу државама, али таквих разлика нема међу Србијом и Бугарском и њиховим становницима.

[1] Г. Јабланскп опширније разлаже ту сметњу: „Ми знамо, да су главни извори буџетских прихода посредни данци, у главном распоређени на консумативне предмете, због чега, на пример, ако се вино или ракија у Бугарској пије по 40—50 пара литар, у Немачкој или Француској пије се по 1.5—2

тешкоћа отклониће се ако се, остави царинска линија, на којој би се наплаћивале царине, распоређене у низу, да се увезени предмети изједначе у пореском оптерећењу са домаћим. Ова линија може постојати и кад се царински савез закључи, јер овај не мора претпостављати потпуно слободан промет међу уговорним земљама. Царинске линије било је и у Zollverein-у између појединих немачких држава, које су у својим пореским системима имале монополе (на карте за играње и со), а и у другим њиховим унутрашњим дажбинама било је велике разноликости. С тога, и кад је уговор о Zollverein-у ступио у живот, промет многих предмета био је подвргнут надзору и царинама ради изравнања. Те царине не само да су биле неједнаке у разним земљама, но шта више, оне су и у истој земљи биле различне према томе, да ли оптерећени предмет долази из земље с већим или мањим унутрашњим порезом.[1] Цела ствар не би ни из далека била тако замршена у царинском савезу Србије и Бугарске, јер ту треба изравнати неједнакости које постоје само између две земље, само између два пореска система. У осталом, тих би неједнакости било све мање, јер би обе државе споразумно поправљале своје пореске системе, изједначујући их и усавршавајући у исто време. А потребне реформе много

динара; тако је за дуван, пиво, спирт, уље, и др. и др. При слободној трговини, или боље царинском савезу, то би значило жртвовати домаћу производњу, кад је много оптерећена данцима, у замену за страну, и лишити како произвођача од награде за његов труд и трошкове уложене у производњу, а државне буџете средстава да покрију своје расходе". (Списание, год. 1901, књ. 4 и 5, стр. 251) — Разноликост пореза на потрошњу и буџетске потребе које не допуштају да се ти порези укину велика су сметња, али не за царински савез, но за потпуно слободну трговину. А г. Јабланскн греши, што ти две ствари брка. Закључење царинског савеза не повлачи за собом потпуно привредно јединство, већ само јединство с поља, т. ј. заједничку одбрану од спољњег непријатеља. (conf. Philippovitch, op. cit., B. II. стр. 313)

Исто тако, на погрешном је путу г. Јаблански, кад мало даље тврди, да су то разлози због којих се не може остварити савез међу Аустријом и Немачком. Тај савез, пре уједињења Немачке није се могао остварити, што му се Пруска из чисто политичких разлога противила, а сада је мучно веровати у његово остварење не због пореза на консомативне предмете, већ због политике на заштити домаћег рада, која није створена да привредно зближује народе.

[1] Савезним уговором од 1. јануара 1834 био је у принципу предвиђен слободан промет робе између уговорних држава. Али због различности пореских система остали су т. зв. порези за изравнање (Ausgleichungs-

је лакше извести у земљама са сразмерно новим порезима, с порезима који не постоје одавно, те нису дубоко засекли у привредни живот народа.

Извесна тешкоћа закључењу царинског савеза с Бугарском налази се и у нашим специјалним односима с Аустро-Угарском. На првом месту, Аустро-Угарска нама даје, као што је познато, велике олакшице у виду пограничног промета. Тим се олакшицама дакле, ниједна друга земља не може користити. Оне су дате искључиво нашим производима (за све врсте жита, суве шљиве и пекмез, вочове, ракију до 38% алкохола и извесна вина). Ако се будемо хтели царински сјединити с Бугарском, ми се морамо одрећи свake наде, да ћемо у новом уговору ово нарочито проширење пограничног промета моћи испословати, јер привредно, као и политичко зближење Србије и Бугарске одстрањује Аустро-Угарску од Србије. Према томе, поставља се питање, да ли бисмо ми ради царинског савеза с Бугарском, имали рачуна да изгубимо те специјалне олакшице. Пре свега, према садашњим трговинско-политичким односима у Средњој Европи, није могућно бити оптимиста у том погледу, ма како ми удесили своје односе са суседном Кнежевином. Нова аустро-угарска аутономна тарифа, са њеним високим, минималним и другим аграрним ставовима, показује нам довољно јасно, на какве и колике уступке ми можемо рачунати за свој аграрни извоз у будућем трговинском уговору. Али ми у Србији прилично равнодушно очекујемо губитак садашњих специјалних уступака, јер знамо, да ће се на тај начин убрзати наше економско ослобођење од Аустро-Угарске. Кад једном не будемо имали садашње ниске царине које нас просто везују за Пешту и Беч, српски извозници, немајући више толико рачуна да носе своје производе у Аустро-Угарску, почеће озбиљније мислити на друге, даље тргове, који ће нам, уз бољу цену за нашу робу, дати и економску независност. Према томе, за нас може бити све једно, ако Аустро-Угарска у царинском савезу Србије и Бу-

steuer), на извесне предмете. Пруска је на тај начин оптеретила увоз пива, ракије, дувана, кљука од грожђа и вина: Баварска и Виртемберг: пиво, ракију и слад и т. д. Величина тога пореза (царине) за изравнање одмеравала се према величини унутрашњег пореза и пореза који је тај предмет плаћао у земљи одакле је долазио. (W. Weber, Der deutsche Zollverein, 2. Aufl., Leipzig, 1871., стр. 113 и др.).

гарске буде нашла један разлог више, да новим уговором укине ове специјалне олакшице у т. зв. пограничном промету.[1]

Друга је сметња у ветеринарној конвенцији, коју ми имамо с Аустро-Угарском, а Бугарска је још нема. Јер, докле год суседна Кнежевина не буде закључила повољну ветеринарну конвенцију, ми ћемо бити принуђени да одржимо забрану увоза њихове рогате стоке, коју Аустро-Угарска од нас императивно тражи.[2] Бугари ће лако увидети потребу ове одредбе, изазване једино санитетско-полицијским обзирима. У осталом, како ће они по свој прилици још у најближој будућности предузети потребне мере, које ће земљама увозницама дати довољно гарантије у погледу здравственог стања њихове стоке. Бугари

[1] Г. Д. М. Јабланскн (пом. Списание, стр. 252), сматра, да би се царински савез међу балканским државама (ми навалице избегавамо да говоримо о таквом општем балканском савезу не с тога, што би сметње биле много веће, већ што, по нашем мишљењу за остварење царинског савеза Србије и Бугарске постоје нарочити разлози. Он је прече, те на њему ваља усредсредити сву пажњу и сав рад. А кад се међу њима буде доказала остварљивост и истакла корисност царинскога савеза, друге балканске земље лакше ће се решити да му приступе), крај антагонизма њиховог и разлика у финансијским потребама могао остварити, да није спољних политичких узрока. За Србију је тај спољни узрок у Аустро-Угарској. „Она (Србија), вели писац ће се отргнути финансијске зависности Аустрије, кад пренесе своје дугове у Француску, иначе, захваљујући суседству с Аустријом, она је економски у потпуној њеној зависности“. Горњи навод је двојако нетачан. Прво, финансијска зависност једне земље не мери се по томе, где су њени садашњи дугови пласирани. Много је важније, коме ће се она обраћати за своје будуће финансијске операције. Друго, српски дугови пласирани су поглавито у Француској и Немачкој.

Осим тога г. Јабланскн, ценећи вредност наших трговинских односа само по статистичким подацима, а не узимајући у обзир друге, важне околности које тим подацима тек дају прави значај, могао је доћи до нетачног закључка да Србија, догод има отворену границу Аустрије „која је једино крепи и богати економски, једва би се решила да потпомогне друге државе у економској им политици“ (op. cit., стр. 252.).

[2] Тачком 1. закљ. протокола ветеринарне конвенције од $\frac{28 \text{ јула}}{9 \text{ августа}}$ 1892 г. Србија се обвезала „да предузме све потребне мере како би се спречио без изузетка увоз и провоз рогате стоке са границе румунске, бугарске и турске“. Али, кад буду престале потребе за ову забрану (а оне ће престати, кад Бугарска закључи ветер. конвенцију с Аустро-Угарском) „уговорне стране задржавају себи право да по заједничком споразуму уреде и одредбе предњег члана“. То значи, да забрана увоза бугарске стоке може престати и за време трајања саме конвенције.

ће, сумње нема, успети да закључе ветеринарну конвенцију с Аустро-Угарском. Тада ће нестати забране увоза, а с њом и једне не мале сметње потпуном изједначењу српско-бугарских трговинских односа према страним државама.

Идеја о закључењу царинског савеза између Бугарске и Србије није нова. Први корак на томе путу већ је учињен уговором од 16. фебруара 1897. године, који и сад важи. То није обичан уговор ни по својој садржини, ни по намери оних који су га склапали. По својој садржини одваја се од обичних уговора не само по знатном проширењу пограничне зоне (место обичних 6—10 километара, по 20 километара с једне и друге стране границе, са великим бројем производа који се иначе не уносе у погранични промет),[1] него поглавито с тога, што су за велики број предмета, кад се непосредно увозе, предвиђене врло ниске диференцијалне царине, које уживају само српски, одн. бугарски производи.[2] Како се ниједном од ових уступака (у пограничном и диференцијалних у непосредном промету) друге земље не могу користити, уговором од 1897 год. обележен је пут којега се треба држати, да бисмо извели потпуно олакшање међусобне трговине, не вређајући при том познату клаузулу о највећем повлашћењу.

Да ови специјални уступци нису учињени једино у циљу да се трговински односи што јаче развију, јасно је, кад се имају на уму прилике у којима је уговор закључен. Распо-

[1] Погранична зона нашег уговора с Аустро-Угарском обухвата само по 10 километара од заједничке границе.

У пограничном промету уговора с Бугарском предвиђени су и ови производи: сирово воће, грожђе, ораси, лешници; дрвени пољопривредни алати (виле, лопате итд.); живина заклана, дивљач; брикети; дрво за гориво; асуре, метле и плетарске израде. Ови производи нису предвиђени у промету пограничне зоне нашег уговора с Аустро-Угарском, нити се находе у другим уговорима. Њихов слободан промет објашњава се једино намером, да се између Србије и Бугарске створе што интимнији трговински односи.

[2] Ове диференцијалне царине уживају: вино (из пограничних округа), 2.50 дин. од 100 кгр.; ракија (испод 40% алкохола) 0.50 дин.; пиво — 5 дин.; масло, кајмак и масти — 5 дин.; домаћи сир — 2 дин.; месо, сланина, шунка и т. д. — 2 дин.; зеља и варива — 0.50 дин.; грожђе (изузев суво) — 1 дин.; брашно — 1 дин.; ситна стока — 0.30 дин.; покровци, вреће — 10 дин. платно кудељно и ланено — 12 дин.; шивене и платнене израде — 25 дин.; ужарија — 5 дин.; ћилими и поњаве — 25 дин.; аба и шајак — 15 дин.; гајтан — 26 дин.; дуге и дрвена грађа — 0.50 дин.; камени угаљ, дрво за гориво и ћумур — слободно, и други мање важни производи (Прилог В., IV.).

ложење за политичку заједницу Србије и Бугарске било је у то време живо и на једној и на другој страни. Царинским савезом ваљало је утрти пут политичком, а нов уговор имао је да припреми земљиште царинском савезу. У томе је полузванични орган српске владе био категоричан: „Овај извршени чин (т.ј. закључење уговора) нема сумње, само је један корак на постигнућу још тешње привредно-трговинске везе, ми овде имамо на уму потребу, коју увиђају и српске и бугарске патриоте, а то је, да се на овоме чину не треба зауставити, него да треба радити на остварењу **царинског савеза** између **Србије** и **Бугарске**, и кад се ово постигне, онда ћемо створити толико јаку економску заједницу, да ће она бити у стању уклонити све политичке диференције између нас и Бугара, и бити јак политичко-економски бедем против туђинске привреде и трговине“ („**Одјек**“ од 1897 године, бр. 28.).

Отуда се може разумети оно одушевљење с којим је примљен нов уговор. Бугарско Собрање дало му је све своје гласове, док је уговор с Аустро-Угарском, о којем је у исто време решавано, донесен већином гласова. Његово ступање у живот, 1. априла 1897 год., прослављено је на свечан начин у Пироту, у присуству обадва председника министарства.

Сад је погодно време за остварење царинског савеза. Трговински период, заснован уговорима који ће ускоро престати да важе, завршује се у Србији и Бугарској. Обе земље находе се у времену кад треба новим међународним споразумима положити темељ будућем привредном животу. Како ћемо још ових месеца приступити закључењу новог трговинског уговора с Бугарском, идеју о царинском савезу моћи ћемо у брзо почети да приводимо у дело; у толико пре, што у исто време пада и крај великог комплекса средње-европских трговинских уговора, те смо на тај начин у могућности, да заједнички утврдимо своју привредну политику према другим државама.

И саме спољне прилике гоне нас, да се што више приљубимо једни уз друге. Велике су тешкоће у изгледу за будућу међународну трговину, нарочито што се тиче аграрних производа. Земље које их извозе неће више моћи рачунати на сва досадашња тржишта, те ће морати да потраже нове трговинске везе. А неизвесно је, да ли ће и у колико ће у томе успети. Земље аграрних производа находе се, дакле, пред истом опасности. А заједничка опасност зближује и људе и државе. И с политич-

ког је гледишта повољан тренутак за остварење привредне заједнице. Држава, на коју и Бугари и Срби увек рачунају у критичним данима, заплетена је у рату који ће, по свој прилици, дуго времена привући сву њену пажњу. С тога је остало на нама самима да се одупремо похлепности једне велике силе, која почиње да скида вео којим су њени завојевачки планови били до сада брижљиво обавијени. Како би извршењем тих планова и сам опстанак наш био доведен у питање, природно је, што смо осетили преку потребу да се наслонимо једни на друге. Оно што се 1897 године осетило као потреба, данас је неодољивост.

Извођење царинског савеза је ствар прилично компликована. Оно захтева извесна претходна проучавања, обухвата један низ претходних споразума, који се морају довршити пре но што се приступи закључењу самога савеза. А како нас раздваја само мали број месеца од преговора за нове трговинске уговоре, а дотле основа царинском савезу треба да је већ потпуно утврђена, послу се мора без оклевања, енергично приступити.

Већ је један драгоцен тренутак пропуштен. За извођење царинског савеза најбоље би послужила израда заједничке опште царинске тарифе.[1] Сада бисмо имали исту основицу за вођење преговора с другим државама. Али како се ни прошле године није ништа предузимало на остварењу српско-бугарске привреде заједнице, а садашњи трговински уговори на измаку су, валало се пожурити са израдом опште царинске тарифе, те их сад, засебне и неједнаке, имамо и ми и Бугари. За израду нове заједничке тарифе, посао дуг и тежак, већ немамо више времена. С тога бисмо при извођење царинског савеза били у прилично незгодном положају, да на основу својих посебних тарифа, које се у детаљном распореду и величини царинских стопа не мало разликују, постигнемо исте резултате у преговорима са другим државама.

Ну с тим није све изгубљено. Ово неколико месеца који ће проћи до преговора за нове уговоре, могу се корисно упо-

[1] Израду такве тарифе предлагао је још пре две године, док се за то имало времена, један одличан бугарски писац, који је питање о царинском савезу, као и сва друга питања која третира у својим расправама, врло правилно схватио. То је г. Г. Т. Данаиловъ, млади професор бугарске Велике Школе: „Ако би се, вели он у једном свом чланку, ове три државе (Румунија, Бугарска и Србија) по узајамном споразуму склопиле да израде

требити. Само се не сме губити времена. Пошто се све мере потребне за извођење царинског савеза, морају споразумно предузимати, требало би одмах саставити један српско-бугарски трговински одбор, који би израдио цео план и бринуо се о његовом извршењу. Први посао тога одбора, по нашем мишљењу, био би, да утврди одредбе новог трговинског уговора између Бугарске и Србије, који би послужио као основица за даљи рад. У том уговору морало би се изреком предвидети закључење царинског савеза, да не би највеће повлашћење, које ће ван сваке сумње, бити дато другим државама у новим трговинским уговорима, сметало поступном укидању царина на српско-бугарској граници. У исто време, одбор би израдио потребне измене у нашим општим царинским тарифама, нарочито у погледу груписања робе и изједначења тарифских назива, у колико би то било потребно, да би уступци учињени другим земљама били примењени на исту робу. Том одбору чији би чланови, у сталном додиру, били обавештени о заједничким интересима, ставило би се у дужност, да утврди границу до које се код сваког става може попуштати при преговорима, и да изради у опште сва упутства за наше заједничке делегате. Слично томе имамо у царинској конференцији (Zollkonferenz) аустриских и угарских стручњака који, састајући се наизменце у Бечу и Пешти, споразумно расправљају о свима питањима која су у вези са њиховим будућим трговинским уговорима. Главно је, постићи при преговорима потпуну једнакост у уговорним ставовима. А невезане лако ће бити изједначити и по закључењу уговора, законодавним путем.

То је први и главни посао, који би од Бугарске и Србије створио једну привредну област према спољнем свету. Наравно, да се на томе не би смело зауставити. И нашим међусобним трговинским односима ваља дати већега полета. Нама неће бити тешко, да постепено жртвујемо све заштитне и фискалне

тарифу на једним истим начелима и при једнаком положају, оне би достигле зближење у принципима своје трговинске политике, и оградиле би се од спољне утакмице једним истим царинама. Тада ће de facto оне представљати за спољни свет једну исту царинску област. А такав поступак неће наћи ни на какве спољне репресалије“. („Ступанска солидарность между Ромуния, Сърбия и България и Балканският митнишки съюзъ“. — Лѣтописи, 1902. год., бр. 6 и 7. стр. 228.).

царине, а да се зауставимо само на царинама за изравнање,[1] бар док се потребне пореске реформе не изврше. Да би утакмица наших произвођача била слободна и под једнаким погодбама, ваља и у унутрашњу привредну и финансијску политику унети више хармоније. Изједначење у свем царинском, и делом у пореском законодавству истиче се као неопходно потребно. У исто време, и с не мање пажње ваља приступити споразумном поправљању разних привредних (на пр. закона о потпомагању домаћих индустрија)[2] и трговачких (на пр. меничног права, закона о акционарским друштвима, о задругама итд.) закона; за тим у саобраћајној и валутној политици, итд.[3]

[1] Заштитне царине треба све укинути, али не од једном. Треба постепено навићи произвођаче на све мање царине, и унети потребна изједначења у привредним и финансијским законима. Ма да не би било опасно по привредни развитак једне или друге земље, и кад би се заштитне царине, првим уговором потпуно збрисале, било би у том случају извесних потреса, а њих је увек боље избећи. А она индустриска предузећа која и после тога не би могла да издрже утакмицу, и ако су у згодном положају, јер се наслањају на већ постигнуте везе, боље познавање своје околине, већу близину потрошача, и т. д., њихову пропаст не треба жалити, јер не заслужују да живе. Г. Данилов сасвим умесно разлаже (Лѣтопись, стр. 103), да царине треба постепено смањивати, обухвативши само неке производе „и кад нас резултати трговине убеде о користима таквог режима, проширити га на све производе, и тако постићи постепено премештање царинске границе док не остану само чисто фискалне царине и акцизи“. По нашем мишљењу, могло би се отићи један корак даље, па дигнути постепено и фискалне царине. Приход који ће држава имати отуда није велики, јер је промет робе сразмерно слаб (у осталом приход од оптерећења бугарске робе при увозу у Србију, и обратно, биће мањи но што је сад, јер многих царина неће бити, а друге ће се смањити), па се може жртвовати кад се има на уму, колику би олакшицу имала отуда трговина и колико би то било корисно за тешње привредно спајање обе земље.

[2] Наш закон о „Потпомагању домаће радиности (индустрије)“ од 1898 и бугарски за „Насърдчение на мѣстната индустрия“ од 1894 ни сад се много не разликују, једно због сличности привредних односа у обема земљама, а друго што су рађени по истом угледу (угарском и румунском закону).

[3] У јавности није познато, да ли су српска и бугарска влада прихватиле идеју о склапању царинског савеза. Оне су у положају да промере, да ли политичке прилике, увек од пресудног значаја, допуштају стварање тих тесних веза, чији би се утицај осетио и ван граница Бугарске и Србије. Само се при том не треба освртати на пријатељске опомене које Аустрија не би пропустила да учини. Она се можда, имајући због руско-јапанског рата прилично одрешене руке у балканским стварима, а знајући да би царински савез Србије и Бугарске, са свима својим економским и политичким последицама, кварио њене завојевачке планове, не би устезала, ни да нам за-

Царинским савезом дакле, постиже се двојак циљ: политички и економски. Према томе треба га ценити по једним и другим последицама његовим. Поступно нас зближавајући, уносећи више поверења и интимности у наше односе, он би нам олакшао споразум у свима још нерасправљеним питањима и одвео би нас у политички савез. А кад једном такав резултат буде постигнут било услед заједничког рада на привредном пољу, било из каквих других узрока, царински би савез изједначујући трговинску политику обеју земаља, стварајући од њих привредну област, учинио политичке везе нераздвојљивим. Политички би савез, тек подупрт царинским, био довољно чврст да одоли свима убитачним утицајима и да постане оно сигурно и снажно оруђе које он треба да буде, да бисмо крај толиких непријатеља били у стању да заснујемо и с успехом довршимо

прети прекидом трговинских односа. Али нам таква претња не би задала велика страха, јер смо потпуно свесни, да Аустро-Угарска нема рачуна да загази у царински рат са Србијом, који би, претпостављајући царински савез закључен, повукао за собом и прекид односа са Бугарском. Ове две балканске земље представљају потрошачку област од преко 6 милиона и већ купују сваке године око 45 милиона динара аустро-угарске робе. Узто, удео њен у целокупном увозу Србије и Бугарске сразмерно опада (у 1884—92 износио је увоз Аустро-Угарске у Србију просечно годишње, 66,30% целокупног увоза нашег (највише 1887: 75.16%, а најмање 1892: 59.24%). У 1893—902 није износио више од 55.93%, просечно (највише 1894: 59.18%, а најмање 1900: 47.30%). Мањак у другом периоду прелази 10%. Сличан резултат постигла је Аустро-Угарска у трговини с Бугарском. Док је око деведесетих година прошлог века њен увоз у Бугарску износио око 40% целокупног бугарског увоза, сваке доцније године губио је од свога значаја. Његова просечна годишња вредност у 1891—96 узимала је 33.51% (највише 1891: 41.78% а најмање 1896: 29.26%), а у шестогодишњем периоду затим (1897—902): 26.97% (највише 1899: 30.64%, а најмање 1901: 24.60%). А балканске земље међутим, све су потребније за извоз производа суседне монархије, који све теже пролазе на Западу. Она се мора трудити да новим уговорима повећа своју трговину са нама, а не да ствара стање које ће је упропастити. Прекидом односа њено би место у увозу Бугарске и Србије било одмах заузето, а у трговини једном изгубљене позиције готово је немогућно повратити, нарочито кад ваља потиснути тако јаке противнике, као што су Енглеска, Француска и Немачка. У осталом, царински рат с Румунијом (1886—1891) прибавио је А.-Угарској потребно искуство у том погледу. Рђаве последице тога рата стално су се осећале и доцније, кад су редовни трговински односи обновљени. Увоз А.-Угарске у Румунију био је од тога доба за увек потиснут.

Осим тога, не треба губити из вида Угарску, која не би тако лако пристала, да ради амбициозних смерова Аустрије уђе у царински рат са Србијом и Бугарском, у коме нема шта да добије, а може много изгубити.

заједничку акцију, од које неослобођени балкански Словени још једино могу очекивати бољу будућност. Тада се више неће десити, да нам се отима из руку свако учешће у решавању питања, која тако дубоко засецају у животне интересе наше.

С привредног гледишта, царински савез дао би Бугарској и Србији толике користи (важније су напред изложене), да би већ само тога ради његово остварење требало да буде главни циљ наше спољне трговинске политике. Тај се савез може извести, и то не само у техничком погледу, него и у погледу наших садашњих трговинских односа с другим земљама. Његово склапање, сумње нема, изазвало би извесно узбуђење на страни и жучне новинарске чланке. Оно би вероватно дало повода и измени разних експликативних нота. Али у ствари, изненађење не би било велико. Братимљењем српске и бугарске омладине у Софији и Београду и учестаним састанцима наших владара и министара, јавно мњење на страни довољно је обавештено о расположењу незваничних и званичних кругова обеју земаља.

Д-р Мом. А. Нинчић

РУСЛАН И ЉУДМИЛА

— ПУШКИН —

ПРОЛОГ

Крај морске луке дуб зелени,
Златан је ланац на дубу том.
Дан и ноћ мачак ту учени
Шета по ланцу сплетеном.
У десно — песму он изводи,
У лево — бајку наводи.
Тамо су чуда, там' дух броди,
Русалка седи на грани;
Ту, на брвини потајној,
Траг видиш звери незнаној;
Дом на кокошњим ногама,
Без врата и без окана.
Ту привиђења шума крије,
У зору талас пљуска, бије,
По обалама пешчаним;
И тридесет витезова красних
Из воде редом иду јасних,
А с њима морски деда им.
Тамо краљевић, мимоходом,
Оплени цара силеног,
Тамо у облак, пред народом,
Преко мора и свемира,
Вештац носи богатира.
У ропству, ту, царевна тужи,
А мрки вук јој верно служи;

Ту стӯпа са Баба-Јагом
Иде и брбља са собом;
Цар Коштан ту се на злату ипше,
Ту руски дух — Русијом дише.
Тамо сам био и мед пио,
Крај мора видех дуб зелени,
А под њим мачак учени,
Своје ми бајке зборио!
Једне се сећам, и бајку ту,
Предајем данас народу...

ПЕСМА ПРВА

Дела давно минулих дана,
Предања старине дубоке.

Међу синцима рода славна,
С дружином сред собе високе,
Владимир-сунце пирује;
Најмлађу ћерку сватује
За кнеза храброга Руслана,
И медовину из бо̆кана
У њихно здравље испија.
Није журило претке наше,
Нит су дизали наглином
Пехаре и сребрне чаше
С пенастим пивом и вином.
Весеље у срце су лили,
Бризгала пена около,
Слуге су важно обносили,
Госту се ниско клањало.

Слила се реч у шум нејасни,
Гостију бруји весес лук;
А у том јекну глас прекрасни,
Гусала јасних бурни звук.
Сви ћуте, слушају Бајана:
То слави певац миљени
Људмилу дивну и Руслана
И Љељом венац свијени.

Но пламном страшћу уловљени,
Не није Руслан заљубљени,
Он милу неву гледа,ври,
Уздише, пламти и гори,
И грицка брк од нестрпљења,
Сваки му часак — дан мучења...
А тамо, челом стуштеним,
За столом бурним, свадбеним,
Витеза троје младих седе
И ћуте за празном зделом,
Ни рујно вино да погледе
Нит' руком тичу за јелом;
Не чују мудрога Бајана,
Мутан им поглед, срушен над,
Такмаци то су кнез-Руслана,
Тишти им душу боља давна:
Љубави и зависти јад.

Први је Родгај, мишце кивне,
Он мачем доби земље дивне:
Кијевска поља богата;
Други је Фарлав, хвастун худи,
На пировима први свуди,
Ал' увек скроман сред рата.
А трећи — препун страсног плама,
Млади хазарски хан Ратмир;
Сви троје бледи као чама,
Весели пир им није пир.

И пир се сврши, сви устали,
У гомиле се измешали,
Младенци ту су, гледају њих;
Невеста очи оборила,
Стидљивим срцем занемила,
А миљем обасјан жених.
И тама земљу хвата бледа,
Поноћ их глуха нука сном;
Бојари дремљиви од меда,
С поклоном крећу дому свом.
Раздраган женик међу њима,

Потајно гледа у мислима
Стидљиве невестице чар;
А књаз велики, препун миља,
Младенце сретне благосиља,
Очинског срца то је дар.
Време је; милу невестицу
Постељи брачној воде лећ';
Огњи се гасе… и свећицу
Поноћну, Љељо пали већ.

Испуниле се слатке наде,
То љубав нука младенце,
И саревњива одећа паде
На цариградске веленце…

Љубавни да ли чусте говор
И пољубаца мили звук
И испрекидан тихи шумор,
Срамежљив шумор? — И супруг,
Осећа сладост већ зарана,
Она се ближи… Но, шта би?

Грмну и севну кроз ноћ сану,
Утули жижак, густи дим
Све зави тамом, дрхте сви,
Претрну душа у Руслану…
Мир је. У страшној тишини
Загрме два пут глас незнани:
Неко, у димној густини,
Узви се цри ко демон тамни…
И опет трем је пуст и тих.
Преплашен поскочи жених:
Са лица капље зној ледени,
Дршћући као листак лак,
Рукама пипа неми мрак…
Но, јаох, миле друге камо?
Постеља пуста стоји ту,
Људмиле нема, у мрак, тамо,
Незнана сила сакри њу.

Љубави патник ако, ах,
Мучи се страшћу у безнуће,
Ма да је тежак жића дах
Живети ипак је могуће.
Ал' после дугих, дугих лета
Грлити милу своју другу,
Па тек тренутну, ах, супругу
Изгубит' на век... Друзи, о!
И смрт бих рађе него то!

Ал' ипак жив је Руслан јадни;
Но шта велики каже књаз?
Поражен чудом, ко звер гладни
На зета баца муња млаз.
Њега и сав двор зове, хита:
„Људмила где је?“ мрко пита:
Са мрачног чела ужас ври.
А Руслан ћути. „Децо, друзи!
Вазда сам даво по заслузи:
О, смилујте се старцу, ви!
Реците, ко би од вас, жудан
За мојом ћерком кроза свет?
Буде л' му успех незалудан
Том — (стењи, плачи зликовче клет,
Кад жену чуват' ниси знао)
Том' за супругу кћер бих дао,
С по царства дедова мојих!
Ко се одзива, децо, друзи?“
— Ја! — кликну очајни жених.
— Ја! Ја! — с Родгајем повикаше
Фарлав и радосни Ратмир:
„Седлајмо одмах коње наше,
Прелетећемо света шир.
Оче, растанка скрати муке
Не бриши, сви ћемо за њом!“
А старац захвалан у том
Пружи им обе своје руке,
Плачан, у горком болу свом.

Сва четир изађоше скупа:
Руслан је тугом убијен.

Невестин удес срце чупа,
Тишти га као смрти сен.
На коње скочише ватрене,
Низ Дњепар журно хитају,
За њима прах — стреле итлене
У недоглед се скривају.
Јахаче већ не видиш давно,
Али још дуго, нем ко кам,
Велики кнез кроз поље равно
За њима оком жури сам.

Сатрвен болом Руслан мучи,
Јадима он је изгубљен сав.
Преко рамена гледајући
И важно подбочен Фарлав,
Надуто јаше за Русланом.
Он проговара: једва ја
Слободан дахнух, друзи, да!
Но да л' ћу скоро с великаном? —
А већ да видиш крвав бој;...
На жртву љубави ћу смело!...
Весео буди мачу мој,
Коњицу верни, весело!"

Хазарски хан, у уму свом,
Људмилу већ грлећи сада,
Тек што не игра над седлом,
У њему кипи крвца млада.
Надеждом пламти поглед мрк,
Час-по полети у сав трк,
Час трза дрскога летуна
Около, упропнице час,
Ил' смело уз брег јурне с нова...

Родгај, суморан, баш ни слова...
Незнане судбе мучи га сен,
Завишћу кињен хата жури,
Неспокојства је највећи плен;
Ужасни поглед често јури
На кнеза мрачно устремљен.

Такмаци једним путем нагле,
Заједно јашу цели дан.
Над Дњепром већ се слазе магле,
С истока ступа ноћ и сан;
Тама је над Дњепром дубоким,
Коњима ваља одахнут';
Под гором, баш друмом широким,
Унакрст простран дели се пут.
„Разиђимо се!“ рекоше они.
„Незнана судба стазу нек да̂!“
И сваки коњ, без да га гони,
По вољи пође у тај мах.

Шта радиш, Руслане жалосни,
Самац у немој пустињи?
Људмиле свадбу, дан пакосни,
Ко да си на сну видео ти!
На веђе медни визир спушташ,
Из моћних руку узде пушташ,
Ти кроком ступаш стазом том
И нечујно у срцу твом,
Надежда гине, трне вера...

Но пред витезом, гле, пештера,
У њојзи плам. Он право њој,
Под дремљиве улази своде
Срезане рукама природе;
Суморно уђе: шта је то?
Унутри старац: свет'о лик,
Спокојна ока, брада седа,
Пред њим кандилце — светилник;
Над древном књигом старац сед,
Прелеће помно сваки ред.
„Добро ми дошо, о, сине мој!“
С осмејком рече он Руслану:
Већ двaест' лета у шпиљи тој,
У мраку стари дани сахну.
Но, најзад, ето, и то би,
Предвиђо̂ што сам ја одавна,
Нас два смо судбом везана,

Седи и почуј старца ти.
Руслане, ти си без Људмиле;
Снажног ти духа копне силе,
Али ће брзо минут' зло,
Привремено је, сине, то.
Са надом и вером веселом,
Спремај се на све, не тужи;
Напред! са мачем, мишцом смелом,
Кроз поноћ свој пут продужи.

„Но знај, Руслане, твој је злотвор
Чаробник, страшни Црномор,
Момица дивних отмичар,
Поноћних гора господар.
Још ничиј поглед не прониче,
До овог дана у његов двор,
Ал' ти, праведни осветниче,
Продрећеш тамо, и злотвор,
Под ножем твојим мора лећи,
Даље ти ништа несмем рећи:
Судбине твоје будући дни
У руци су ти, — господар, ти!“

Наш витез старцу у полет,
И радосно му љуби руку,
У оку затрепери свет,
И заборави срце муку.
Оживе снова, ал' опет,
На свеже лице па'ше јади:
„Витеже, ја те разумем млади
Али, разагнај очај клет.“
Рече му старац — „тебе плаши
Врачара седог гадна страст;
Но залуд ти се срце страши,
Невестински је нетакнут крас.
Он звезде своди с небосклона,
Кад звизне, дрхће месец, ноћ,
Но против времена закона
Науке му је слаба моћ.
Ревниви и брижни браниилац

Бесрамне своје тврдиње,
Немоћни он је тек мучилац
Прекрасне, младе робиње.
Около ње он немо ходи,
Опаки куне удес свој...
Но мој витеже, дан проходи,
А тебе тражи санак твој".

На меко мâље Руслан лежи,
Пред издишућим пламеном;
Он жудно изгледа за сном
Врти се, мучи, но сан бежи...
„Узалуд!" Витез рећ' ће сад:
„Не спава ми се, оче! Јад
Клонулу душу трза живи:
Дај, срце моје нек оживи
Беседе твоје свети над!
Питању дрском прости ми;
Кажи се, ко си, доброчинче,
Непојмљив судбе миљениче?
Пустињи ко те догони"?

С осмехом тужним главом махну,
И рече стари: „љубезни сине,
Већ и не памтим земљу даљну
Суморни крај. Рођени Фин,
Кроз доље, мени знане тада,
Околних села гонећ' стада,
Безбрижни младић, знађах ја,
Само дубрава сени плавне,
Поток, пећине планина
И дивље, сиротне забаве.
Но у тишини дивотној
Живет' ми не би удес мој.

„Тад у близини наших стена,
Ко цветак нежни, усамљена,
Наина беше... Међ другама
Славило с' њено лице бајно.
И једног јутра зором рано
Изјавих стада у тамни луг:

Надувах своје гајде тада;
Поточић шуми преда мном,
А на обали мома млада
Венчић је плела пажњом свом.
Њојзи ме вукла судба силна...
Ах, сине, беше то Наина!
Ја к њој — и пламен слатког нада
За дрски поглед би награда;
Познадох љубав душом свом,
С небесном њеном милином
И мученичком горчином.

„Кад мину года половина,
Са стрепњом бол јој казах свој,
Рекох: „љубим те, о, Наина!“
Али на уздах скромни мој,
Наина гордо погледа ме,
Једино себе љуби та,
Без срца баци поглед на ме:
„„Пастиру, не љубим те ја!““

„И све ми мрачно, дивље стаде,
Колеба, шуме зелене,
Пастирске игре милене —
Не ублажи ништа моје јаде.
У болу срце сахнут' стаде,
И најпосле доконах ја:
Са финских отићи поља,
Неверних мора пучине
С дружином братском бродити
И бојном славом добити
Наклоност горде Наине.
Сакупих јато бораца,
Злата и борбе жељних вазда.
Први пут тихи крај отаца
Витешки зачу звук мачева
И шум немирних чунова;
Смело су шајке запливале
Са јатом храбрих другова,
И десет лета снег и вале

Багрисмо крвљу врагова.
Рашчу се глас: цареви даљни
Трепере испред имена мог,
Њихни се борци распрштали
У бег од мача северног.
Весело смо се и смело били,
Делили пљачку, бој и мир;
С побеђенима братски пили,
Другарски с њима водили пир.
Но срце, свладано Наином,
Под шумом битке, пирова,
И растрзано тугом кивном,
Жељено је финских брегова.
— Време је дома, похитајмо,
Оклопе наше повешајмо
Под светом сенком крова свог —
Рекох и весла замахаше
И, страх оставив за собом,
У залив краја рођеног
Приспеше гордо шајке наше.

„Испунише се дивни сни,
Извршила се жеља света!
О, часу слаткога сусрета
И мени једном засја ти!
Пред ноге моме омиљене
Положих ноже обагрене,
Корале, злато и бисер;
И пред њом занет жаром дивљим,
Окружен ројем завидљивим
Другâ јој, као уловљен звер,
Стајо сам немо и послушно:
Но мома, одлазећи, вај!
Рече ми хладно, равнодушно:
„„Витеже, не љубим те, знај!““

„Нашто да причам, сине мој,
Што исказати немам моћи?
Ах, у самоћи и сад тој,
С душом на прагу вечне ноћи.

Осећам тугу, и кад — кад
У прошлост мис'о мене носи,
И по седој ми бради тад
Круни се суза, лице роси.

„Но чуј, у крају рођеном,
Међу браћом ми сиротном,
Наука ту се чува дивна;
Под оном вечном тишином,
Сред шума, у глуши дубокој,
Врачари живе од давнина;
К мудрости дивној и високој
Мисли им дижу полет свој.
Свак чује њихов глас ужасни,
Шта беше и шта мора бити;
Вољи су њиховој подвласни
И љубав и гроб страховити.
И ја, помамљен душом жедном,
Реших, у јаду недогледном,
Наину, чарима стећи:
И гордо срце моме хладне
Љубављу страсном ужећи.
Похитах у крило слободе,
У удаљених шума сен;
Међ врачарима, усамљен,
Небројне провео сам годе.
И наста давно жељени час:
И тајна страхотне природе
Мом уму поста прави крас.
Упознах силу заклињања,
Мету љубави и чекања!
Наина, сад си ти моја!
Победно сам — мишљах ја —.
Али истински победилац
Беше мој удес, зли гонилац.

„Замаштан надом млађахном,
У пламу жудног чекања,
Започех своја заклињања
Дусима. И у шумској тми

Пролете стрела громовита,
Чаробни вихар затутњи,
Земља се љуљну пода мном...
У том се створи преда мном
Старица увела и седа,
Очима упалима гледа
Згрбљена, с главом дрхтавом;
Жалосне старости руина,
Ах, сине, то беше Наина!...
Душу ми следи страшни страх,
С грозом сам призрак погледао,
Чисто још нисам веровао
И од једаред заплаках;
Шта видим? Ах, ти си Наина!
Где оде твога лица чар?
Како ишчезе сјај, милина,
Изневерило те небо, зар?
Кажи, давно ли, напустив свет,
Растах се ја с душом и милом? —
„„Четрдесетог лета цвет!““
Одговор њезин беше клет.
„„Седамдесето већ се свило;
Ех, шта ћеш!““ — запишта јој глас, —
„Много се лета угасило
Пролећа нашег мину крас,
И лице нам је остарило.
Но чуј, то нека не мучи нас
Што мину младост мирисава,
Мало сам можда и грбава;
Што бејах онда нисам сад,
Живахан, мио цветак млад;
Но за то“ — мигну брбљавица —
„Тајну ми чуј — ја сам вештица!“

„И истину је одала;
Нем и као скамењен пред њом,
Ја бејах права будала.
Са целом мудрошћу својом.
Ал' шта најгоре дочеках ја,
Чарање мени нахуди самом,

Згрбљена моја богиња
Страсно ми приђе с новим пламом.
Осмех јој њушку рашири тад,
И гробним гласом стари гад,
Шушљетну љубавно тепање;
Замисли моје очајање!
Дркћем, а поглед блуди гор;
Тресући главом искашљала
Вештица страсни разговор:
„Тек сад сам срце искушала;
Премили друже, ах, оно
За нежну страст је рођено;
Чуства се буде, умрех ја!
Љубави моје срце жуди,
Да те притиснем сад на груди,
О, мили, горем, горем сва!“
И међутим, да горки дан!
Намигну усалим очима,
И међутим, за мој кафтан
Дохвати коштавим прстима;
Ах, у том часу, премирах,
Склопивши од ужаса очи;
Не могах дуже, нагло скочих
Побегох с криком у тај мах.
А она тад: „о, недостојни!
Ти ми узмути век спокојни,
Невине моме трну сни!
Напна прими твоје жуди,
Ти презре — ето, то су људи,
Издајством дишу они сви!
Ах, саму себе криви ти:
Што он саблазни јадну мене,
Дадох му дражи нељубљене...
Издајо! Ал' нек стрепи сад
Разбојник мома̑, одљуд, гад!“

„Тако се сврши. И од тад
Усамљен живим у самоћи,
Сносећи мирно удес свој;
Старца ће, мних, утешит' моћи,

Природа, мудрост и покој.
Мене изгледа поклоница,
Ал' она чуства немила,
Махнула није помамница,
И плам позпога огњила
У злобу сад је обратила.
У црној души гајећ' зло,
Вештица стара на тебе сад
Коварство своје лије сво;
Но није вечан земаљски јад!"

Витез је помно слушао
Причање старца; будне очи
Није му дремеж склапао,
И тиха крила тамне ноћи
Замишљен није слушао.
Но већ се данак јавља жарни...
С уздахом витез благодарни
Врачара старца загрли;
Нада му душу обгрли;
Помамног хата свог обисну
Руслан је спреман за пут свој,
У седло скочи, силно звизну...
„Не остављај ме, оче мој!"
И по пустоме каса лугу,
А седи мудрац младом другу
Довикну сада: „срећан пут!
Праштај, и љуби своју другу,
Савету старца веран буд'!"

(Наставиће се)

ХИНЕСКА ЛИРИКА

I

У Европи се до најновијих времена мало што знало, о животу хинеског народа и о култури пространог „Небеског Царства“.

О хинеској држави знало се толико, да је то једна од најстаријих држава на свету, да заузима велику просторност, да је ограђена високим зидом и, да на тој просторији живи више стотина милијуна душа.

О хинеској култури и индустрији знало се нешто више: знало се за древне грађевине и пагоде, за хинеске везове и свилу, за хинеске лепезе, чај и порцулан.

Понајмање се знало о самом народу и његовој књижевности. О самоме народу знало се толико, да је жуте боје, да им је глава округла, да Хинескиње имају мале ноге, да људи носе курјук низ леђа и да наличе на пун месец. О умноме животу тога народа, нити је ко што знао, нити је хтео да разбира. Под хладном месечевом маском, шта се ту друго могло и очекивати до — ледено срце, без осећаја.

Но ближе познанство са овим народом не само да нас је о противноме уверило но и задивило. Под хладном, немилом чауром, открисмо једно топло срце са нежним осећајима, велику душу са узвишеним идеама. Ту нађосмо великих песника и књижевност јаку и развијену.

За познанство са хинеском књижевношћу, у првоме реду има се да захвали француским калуђерима — мисионарима. Они беху први, који нам донеше боље гласове са даљњег Истока. Као да је било суђено, да се тешке двери „Небескога Царства“,

прво расклоне пред силом и знаком креста, те да нам отуд преко њега први светлији зраци одсену. Француски калуђери беху први, који су међу европским књижевницима пробудили веће интересовање за овај народ и његову књижевност.

Благодарећи труду извесних књижевника, хинеска литература више није за нас нека tabula rasa, — већ нам представља једно доста велико и обрађено поље. Све гране хинеске лепе књижевности, данас су већ проучене и многа дела преведена на главније европске језике. Данас је ето већ могуће, да се један европски књижевник, упозна са којом год граном хоће из хинеске литературе а да не мора познавати хинески језик. Хинеска прича, еп, драма и лирика, данас су већ сасма добро заступљене у преводима наше европске литературе.

Ја сам себи ставио у задатак, да упознам српски читалачки свет, са једном граном хинеске лепе књижевности, и изабрао сам лирику. Она је између свију осталих грана хинеске литературе најинтересантнија а, што је још главније, ради своје вредности и лепоте и најпретежнија. Моја је данашња намера, да изнесем у краћим маркантним потезима, историјско развиће овог књижевног огранка и да поред кратких биографија појединих песника изнесем и неколико угледних примера из хинеске лирике.

II

Француски калуђер, Père Lacharme, био је први, који је европски свет упознао са хинеском поезијом. Он је први на свет издао, једну збирку хинеских песама, у преводу на латинском језику. Овај превод, поред све његове марљивости и добре воље, — на чему му радо одајемо хвалу — беше непотпун, сувише слободан и у многоме погрешан. Rückert, у жељи, да своје сународнике упозна са хинеском поезијом, морао се послужити овим непотпуним делом оца Lacharme-a. Тек много доцније бејасмо срећни, да добијемо једну ваљану збирку хинеских песама, трудом Viktor-a v. Strauss-a. Она је израђена марљиво и савесно. А преведена је са самог хинеског оригинала.

Некадања оскудица на овом пољу, с дана на дан, постајаше све мања. Тако хинеска лирика поста приступачнија европскоме свету. Данас већ имамо много лепих превода, на

свима главнијим европским језицима. И у бољим часописима већ данас почешће сусрећемо приче, новеле и песме преведене са хинеских оригинала. Сем тога наилазимо и на већи број ваљаних и интересантних критичких студија, између којих се нарочито одликују студије познатога бечког критичара Отто Hanser-а.

Још у најстаријем добу, у добу предисторијскоме, Хина је била културно средиште, тадањег света. Она је моћно утицала на развиће и цивилизацију, познијих старих држава: Асирије, Мисира и Јудеје. Библија нам — у јеврејском тексту — прича, како су: „народи, који у почетку говораху само једним језиком, нагрнули са Истока и, поселн равнице у земљи Месопотамији". Без двојбе, ови народи, о којима прича Библија, беху хинеска племена, која са североистока азијског, населише азијски запад. Ова мешавина Хинеза са Јеврејима, довољна је да нам објасни ону сличност, коју сусрећемо у поезији ова два народа. На исти начин, даје се објаснити и она једноликост, која се примећава у поезији Арапа и Хинеза. Утврђено је, да је Арапска у седмоме веку после Христа, стојала у врло живоме трговачком промету са Хином. Облици арапске поезије из овога доба, као и доцније, сасвим се подударају са оним облицима, које још много раније налазимо код Хинеза, из чега се, с правом, може закључити, да су те облике, у седмоме веку, са многим другим примили од Хинеза.

Ако зађемо у најстарија предисторијска времена, то ћемо наћи на веома развијену лирску уметност код Хинеза. Док међутим од епа и драме не налазимо ни трага. Према овоме, Хинезе можемо карактерисати као народ чисто лирски, који према семитским и аријским народима, заузима противположено место, почем код њих далеко претеже епска поезија.

Хинески језик састављен је из једносложних речи, које, услед гласоудара, пењућег или спуштајућег се, добијају различан значај. Бечки критичар Отто Hanser тврди, да се хинески стихови дају најбоље пренети у трохејима и да се њима најбоље даје изразити хинески нагласак стихова. Најстарије хинеске песме, састоје се већином из редака од четири речи, које се таковваним арапским сликом спајају у строфу од четири, шест или више редова.

Најстарије хинеске песме, које су очуване и, за које се зна, то су оне песме, из збирке Конфучија (хинески: Конг-Фу-Тсе). Њих је Конфучије г. 483. пре Христа сабрао, уредио и

на свет издао, под насловом: Ши-Кинг, — што на хинескоме језику значи песмарица. — Збирка ових Конфучијевих песама, обухваћа дуги одсек времена од 1500 година. Према овоме могло би се рећи, да најстарије песме хинеске, датирају на две хиљаде година, пре Христова рођења. Међутим, најновија истраживања показаше и доказаше, да је, још много раније, пре Конфучијевих песама, постојала поезија у Хини и, да се већ и у то прадревно доба хинеска лирика на доста високоме ступњу налазила, што најбоље сведоче песме из тога доба, које се још овде-онде очуване налазе. Тих најстаријих песама, врло је мало, тешко да би се и на прсте избројати могле, но лако је могуће, да ће доцнија истраживања, из колосалне умне ризнице хинеског народа, још који драгоцени примерак пронаћи. Од тих најстаријих песама прастарога доба, које су старије и од самих Конфучијевих песама, једна је од најлепших: Јадање пет кнежевића на свог брата цара, који се одао раскошноме животу. То је једна повећа песма из које ћу овде један одломак и то, јадање другог кнежевића, као углед навести. Тај одломак гласи:

„Ко год живи да угодност храни,
И у лову пролазе му дани,
 Дворе диже и зидове реси,
Вином, песмом, све време тамани, —
 Себи пропаст својом рукомноси,
Срећи су му, дани избројани“.

Но да се повратимо још једном, на Конфучијеву збирку. Конфучијева збирка, садржавала је не мање од три стотине разних песама. Те песме су веома разнолике у садржини. Оне обухваћају све друштвене слојеве, све сталеже и све разнолике појаве живота тадашње Хине. Поред ода владарима и великашима, налазимо у виду сатире, тужбе и осуде на рђаву управу, поред веселих винских песама, сетне акорде љубавника, поред безбрижних и задовољних узвика срећних „општивача“, тихе уздахе усамљених пустињака. Карактеристично је, да су све ове песме написане врло одмереним тоном; у њима не налазимо оних сетних љубавних пренемагања, ни оних гуглих „типа кукавица“ што вечно запевају и наричу, ни оних викача и дрекаваца вечно незадовољних. У тим песмама све се креће у одмереним границама естетике, што даје овим песмама уметничку лепоту.

Ова Конфучијева збирка песама са необичном брзином распрострла се по свој овој пространој земљи, од једнога краја до другога. Те песме посташе тако омиљене у хинеском народу, да су, не само освојиле ову колосалну просторију, већ и победиле све насртаје и преживеле бурна вековна времена. За време тог страшног гоњења хинеске литературе, на триста година пре Христа, за време цаговања Ши-Хоанг-Ти, који беше издао заповест, да се сва та дела предаду огњу, Конфучијева збирка би претворена у пепео. Али у пркос сили, она живљаху и даље, живљаху у срцу народа, који их је као драгоцену светињу крио на дну свога срца, у срцу чувао и, очувао. Од оних три стотине песама, које садржаваше збирка Конфучијева, једва да се тек по нека изгубила. Те песме усмено пренашаху се са колена на колено и преживише дуге векове и сва бурна времена. Ово је довољан доказ да покаже, колико ове песме беху популарне и омиљене у хинескоме народу. Сам Конфучије ево шта вели о значају тих песама: „Ове песме покрећу дух, гоне на самопосматрање, уче нас вештини друживости, казују нам како да савлађујемо страсти; из њих се учимо дужностима на спрам родитеља и владара и, упознајемо се са тицама, животињама и биљем“.

Већина ових најстаријих хинеских песама, беху удешене за певање. Ово нам објашњује зашто се у тим песмама, у свакој строфи понавља једна иста мисао, само са варијацијама речи и израза. Ради примера, нек послужи следећа песма:

ОСТАВЉЕНА

Кад те видим с огрлицом проћи
Мислим срце да ће да искочи.
Да ти дођем, није ми у власти.
Зар ти немаш ништа мени касти?

Кад те видим с плавим пâсом проћи
Мислећ' на те, срце да искочи.
Кад не могу јадна к теби поћи
Зар ти не би к мени мог'о доћи?

У хинеској поезији доцнијих времена, ова се особина губи. Њихне доцније песме, показују већу разноликост мисли а поред тога и развој осећаја.

Први песник, који се спомиње после Конфучијевих песника, био је Кио-Пуен Он је написао једну збирку песама под на-

словом: Тсу-Све — Елегије из земље Тсу. Био је министар, но вазда више песник но државник; доцније, стали су га гонити због његових слободоумних начела и најпосле би збачен са тога места. Он је написао многе сатире исмевајући у њима режим тадашњег доба. Најрадије је писао песме у алегорији. Из његове једне такве песме, навешћу примера ради последњу строфу. Она гласи:

„Нико не зна за дужности вољу
И ја још јадам на општу невољу?
Где је владар, да врлину штити,
О, Фенг. Теби веран у смрти ћу бити!"

Фенг-Хиен био је један великодостојник хинески, који је својевољно скочио у реку да се утопи. Песник нам у горњој песми обећава, да ће то исто учинити. Ко би му веровао? Шта све песници не обећавају? Но не грешимо.

Кио-Иуен беше један од оних ретких песника, који је певао само оно, што је истински осећао и који је искрено казивао оно што је мислио. Све што је певао, он је и својим делима и својим животом потврдио. То беше прави песник — родољуб, који је жртвовао својој домовини, положај, достојанство, спокојство и мир, па на послетку и свој — живот.

Кад је видео, да његове опомене и његови савети осташе безуспешни, кад се уверио, да његови, родољубиво-тужни узвици, одјекнуше преко бескрајних просторија његове отаџбине, као глас вапијућег у пустињи, ово поштено срце, не могаде дуже да издржи. Да не би доживео и својим очима видео како му отаџбина тоне у пропаст, он је пре ње желео да погине, он се предаје бурним таласима реке Мен-Лео и нестаје га. Али помен његов преживе сва бурна времена и остави за собом више од двадесет дугих векова. Име његово ето још и данас живи у хинеском народу. Народна легенда овековечила је његово име и обесмртила његов дух, који у виду воденог духа са народом живи и дугује. Сваке године редовно, на дан његове телесне смрти, са свију крајева далеке земље, многобројан се народ стиче к реци Мен-Лео и на оном месту, приноси му жртве паљенице. У мрачним, кишовитим јесењим ноћима дух се његов јавља народу а његов тугујући глас меша се са фијуком јесењег ветра.

Много дугих столећа раздвајају ово старо хинеско класично доба — време Кио-Иуена и Конфучијевих песника —

од хинескога renaissance-а. Вечни унутрашњи немири и бесперекидне најезде с поља, учинише крај античком добу хинеске књижевности.

Златно доба хинеске поезије, то је доба владавине славне и моћне династије Танг-а. У тој периоди, хинеска лирика све више напредује и достиже свој врхунац. Оно се свршава са династијом Танга. Међутим, сам почетак ове сјајне периоде, ваља тражити још раније. Весници, који наговештавају ово сјајно доба, јавише се још за време оних земаљских немира, који постајаху све ређи и слабији. Као оно испод тамних облака, кад понеки сјајан зрак пробије да навести величанствени излазак сунца, тако и ови песници у овим тешким и мрачним временима, навестише сјајно доба хинеске књижевности. Ови песници, ови весници сјајнијега доба у многоме нас потсећају на провансалске песнике у Француској и на Minnesänger-е, народне песнике германске.

У овој прелазној периоди, најзнатнији беху: Сун-Тсе-Кинг и Тео-Тшен. Баш њих двојица и беху претече Ли-Тај-Пеа и Ту-Фу-а, двају највећих песника које је Хина родила.

Њихне песме, још дисаху ратничким духом а војнички живот и борбе, то беху главни и најомиљенији предмети, које они опеваху. Ево једне песме Сун-Тсе-Кинг-а:

ЈАДАЊЕ ВОЈНИКА

Јутра уздах прелеће пољане,
Киша капље на плачевне гране.
Свет се диг'о те нас на пут прати,
Ђаконије свуд нам уз пут деле.
Зар ко може судбину избећи?
О, кад би ме магле понет' хтеле!
Шта је теже од прераие смрти:
Вечну младост и богови желе.

Златно доба хинеске поезије почиње почетком седмога века после Христа и обухвата дуги период времена од три столећа. У то доба, Хина беше достигла врхунац своје државне моћи. Под славном династијом Танг-а, у земљи владаше мир и ред док се хинески легиони одмараху далеко у Персији. Хинеска царевина простираше се у то време на југо-истоку до Индије а на западу до Самарканда и Бокхаре. Хинески брамини и научници у накрст пропутоваше Индију а несторијанско хришћанство беше у то доба већ дубоко продрло у Хину а његов

утицај беше јак и моћан. Све ове околности, имађаху огроман утицај, на хинеску књижевност и уметност. Тако поста златно доба.

У реду многобројних песника тога доба, над свима узвисују се три имена: Ли-Тај-Пе, Ту-Фу и Пе-Ло-Тиен. Савременици их сматраху за највеће песнике свију времена. У тој слави, они живе још и данас. Доцнији векови, нити су кога испред њих истакли, нити су им могли створити ривала.

Као први међу првима важи Ли-Тај-Пе. То је хинески Бајрон. О њему његови савременици веле: „да је срце имао од меке свиле а његова уста вез“. Он беше прави, богодани песник. Њега одушевљаваше вино, он се радоваше животу и љубљаше свет и природу. Презирао је сјај и величину, с тога је почешће долазио у сукоб са великашима и падао у владареву немилост. О њему се прича ово:

Једном га је цар позвао к себи у двор и ту га обасуо почастима и обдарио богатим даровима а он из двора право у крчму. Ту се, огрнут оним истим скупоценим хаљинама, које је од цара на дар добио, препне на сто и са чашом вина у руци стаде самога цара представљати и пародирати.

Поред све нежности својих осећаја и својих критичких погледа на живот и свет, он ипак не беше песник — песимиста. И кад удари у сетне акорде, кроз облаке његове туге најзад опет пробија, као оно сунчани зрак, његова топла љубав према животу и његово одушевљење и радост за лепоту природе. Кад се у свету усамљен осећа, тада он у месецу тражи „друга свога“ и он се у његовоме друштву осећа срећан и задовољан. Он нам најрадије и пева сјајне пределе, обасјане меком месечином. Исто тако он радо пева песме вину. Његове винске песме осташе ненадмашне. Ево једног примера:

„Ево вина, разна цвећа свуда,
Још да ми је само једног друга!
Да ли месец да позовем туде,
Да ми данас друг у вину буде?
Гле, ево га, дође на мој глас
С мојом сенком: сад је троје нас:
Ако месец вино и не није
Сенка моја, чаши се нагиње.
Кад ја играм, играмо нас двоје
Ил' правије да вамречем троје:
С нама игра и месец на небу.
Кад ћемо се друзи опет састат' туде?
Брзо, кад на небу, облака не буде.“

Још чешће у својим песмама песник исказује своју сету и своје слатко душевно расположење, кад вина жар и топлина, загреју његове дамаре. Ти се описи одликују особитом нежношћу, као у овој песми:

„Ето од истока благ лахорић пири
Над реком и лугом прамалеће шири:
У сунчаном сјају зелени се џбуње
А цветни листићи с мирисом прелећу
Висинама снежним облаци се крећу.
У дрвећу цветном, птица гњездо иште.
Ето, свако има, своје прибежиште —
А ја јадан немам осим гроба мога
С тога пијем, певам, у мирисном цвећу
И на небу тражим, месец, друга свога.“

Сем ових песама, Ли-Тај-Пе је писао песме и из војничкога живота. Ова четворедна строфа, спада међу хинеске најомиљеније песме:

„Пред логором месец рас'о сјај
К'о мраз сребрн да је пос'о крај.
Ја погледам к небу у висине,
Па се сећам миле домовине.“

У ова четири ретка, колико је лепоте, колико нежности! Толико је нежан у овој песми наспрам своје домовине, да не сме чак ни то да изусти (зар да је не увреди), да се за њу боговима моли!

Смрт Ли-Тај-Пе-а беше тајанствена. Насигурно се не може утврдити, да ли је умро природном смрћу или је себи живот одузео. Ово последње по свему изгледа вероватније. Неки тврде, да се, возећи се у барци, утопио, други опет тврде, да је сам себи живот одузео. По народ најрадије верује, да су једне сјајне месечеве ноћи, дуси сишли с неба на земљу и у врачне висине собом га однели.

У опште, цео живот Ли-Тај-Пе-а, огрнут је многобројним народним легендама. Ову особину, да своје песнике увија у легендарне приче, налазимо одомаћену код хинеског народа. Али, ни о једноме песнику, нема толико легендарних прича као о Ли-Тај-Пе-у. Ово јасно показује, колико је хинески народ љубио и поштовао овог свог великог песника. Он беше прирастао за срце народа. Смрт његову народ није могао да прегори нити се хтео са њим да растане. Он је створио легенде и у тим леген-

дама, народ је и даље живео у дружби са својим песником. Смрт је имала моћ, да прекине њихну телесну релацију али душевну никада.

Ту-Фу беше савременик и друг песника Ли-Тај-Пе-а. Живот му беше буран. Од порекла сиротан, он се уздигао до високог положаја, части и славе. Али му срећа не беше веран друг. Са своје висине, падао је неколико пута у највећу беду и оскудицу. О њему се прича, како се једном приликом сам возио у чуну, у намери, да посети неку стародревну развалину. У путу га изненади нагла поплава, тако, да је једва био у стању, да спасе свој живот, склонивши се у развалине једне старе пагоде. Ту је, борећи се с глађу, одвојен од света, провео пуних десет дана. Неким срећним случајем нађу на њега, нађу га мршава и изнурена, где се, у највећим мукама, бори са смрћу и спасу му живот. Као што се прича, умро је напрасно, после једне гозбе, од пресићеног стомака.

По примеру својих савременика и Ту-Фу је радо опевао војнички живот. У тим песмама, песник нам се приказује као прави реалиста. Најрадије је опевао буђење природе а нарочито пролеће. Ове његове слике, које би најприличније могли означити са немачким изразом Stimmungsbilder — врло су лепе и одликују се финоћом и нежним тоном. Ево такове једне песме:

„Киша пада а с кишом и вече,
По пољима још студен прелеће
Киша роси успавано цвеће
Које буди топло прамалеће.
Све притисла тмина и облак
Тек жмируца у баркама зрак
Ал' ускоро кроз таму и мрак
Све обасја рујне зоре зрак."

Трећи, међу првима, беше Пе-Ло-Тиен. Он се родио г. 772., а умро је г. 846., у својој дубокој старости. У своме животу, беше много срећнији од своја два савременика. У слави им беше раван а у срећи далеко испад њих. Већ у својој седамнајестој години он је добио докторску титулу. Изабрао је био чиновничку каријеру и у њој је имао среће. По тим степеницама, он се успео до највеће висине, па и на царскоме двору уживао је велику милост и још веће одликовање. Он беше срећан и после смрти, јер је цар заповедио, да се његове песме урежу у камене плоче и да се поставе на један угледан вис, у

самоме врту песникову. Тако дом песников поста књижевна „Ћаба“ тога доба. Са свију страна пространога царства, стизаху се песници — хаџије, да се поклоне светоме месту и да се ту напоје песниковим духом. За један златник, беше свакоме дозвољено, да са ових камених листова препише, што жели и што му је срцу драго.

Основни тон његових песама, то су радост и љубав према лепоти природе, упоредо с овим и, љубав према беднима. У песмама својим, песник преко свега цени, душевни мир и спокојство. Пе-Ло-Тиен, писао је и многе сатире; у свима се истиче његова љубав према слабима и потиштеним. Из гомиле тих сатира навешћу једну ради примера:

„Скупила се огромна светина
Сјај, позлата, коњи и прашина.
Кад упитам шта је, шта ће бити:
‚Министар ће туда пројурити.‘
Великаши с црвеним тракама.
Генерали са златним јакама
Гордо журе у логор на гозбу
На коњима, у сребру и злату.
Плитице су пуне са јестивом,
А бокали са најбољим вином,
Тунг-наранџе и најлепша риба
Што Небесно — језеро скрива.
Добро јело, добру вољу даје
Добро вино, изазива шале. —
Кад Кван-Нан народице бију
У Кју-Чеу, госте се и смију.“

Под овим сунцем све је пролазно, све, или пре или после нестати мора. Па тако је било и са хинеским златним добом. Грађански немири унутри а непријатељ с поља, уништише славну династију Танг-а. Тврди зидови царевине затресоше се из темеља, најзад и попустише, отворивши врата спољнем непријатељу. У то време, на северу се беше подигла нова, велика татарска држава, чије хорде без престанка узнемираваху границе хинеске, пљачкаху села и градове и продираху све дубље и дубље, к срцу државе. Најзад освојише и њега. Пе-Кинг паде у непријатељске руке а на престо хинески седе нова династија монголска.

Нови завојевачи, који беху још полуварвари, примише језик и културу хинеску, али у њу унесоше и страни елеменат.

Прича и драма, ови сасвим страни и непознати књижевни огранци, унесоше се у Хину и потиснуше хинеску лирику. Али је утицај старе класичке поезије био још толико моћан, да се није дао савладати. Хинеска лирика овога доба, и ако се није могла самостално развијати, она је моћно утицала на књижевност тога времена и своје доминирајуће право одржала. Приче, новеле, па чак и друге ствари, беху зачињене песмом; чак и предмети чисто прозајичне природе, често беху написани везаним слогом.

Нови завојевач, који освоји Хину, беше способан да прими оно што је ту нашао, али, не имаде снаге да ту културу даље развије.

Поједини песници тога времена труђаху се, да поврате старо класичко доба, али сва мука њихна беше узалуд. Стари се векови више не повратише. Између песника тога времена, заслужују помена два имена: Ванг-Нган-Ши и, Су-Тунг-По. Они нас у многоме сећају на песнике класичкога доба. Њихне дивне песме, као оно свеже оазе у пустињи, губе се у мору новијих песничких „мазала.“

Ванг-Нган-Ши, био је виши државни чиновник. Његове песме долазе у ред најлепших песама хинеских. Ево једног примера:

„Лишће освежила кишица тија,
А благ повестарац, пирка, ћарлија:
Краљев пас[1] дрема у чашици цветној
А бамбус шапће о љубави сретној
Девојци, што бели платно на реци.
Крип попрскан пеном о веслачу спева,
У боровом грању сјај месечев[2] пева.
Макар да је свело цвеће премалећа
На пролетње снове још нас трава сећа.“

Његов млађи друг Су-Туг-По, беше члан министарства, које је било познато под именом „Гај-кичица.“ (У то време кичица се уздигла изнад мача и пера. Установе, научна друштва, па чак и министарства узимаху себи за емблеме кичицу).

Приликом неког преврата, он буде свргнут са свога положаја и прогоњен на далеки усамљени оток Хан-Нан. На том пустом отоку он је живео дуго година у једној колибици са

[1] „Краљев пас“ зове се један инсекат у Хини.

[2] „Сјај месечев“ је име једне мале птице певачице.

својим малолетним синчићем, одан и веран својој музи. У самоћи његовој, чешће га посећиваху његови пријатељи и поштоваоци. Са даљних отока и са разних страна простране земље, народ често у великим масама долазаше на овај усамљени оток, на ово заборављено место да види свог незаборављеног песника. Песник — пустињак задахну ово кршевито и пусто место, духом и животом.

Најлепше песме Су-Тунг-По-а, то су песме из доба његова прогонства. У њима нам песник ванредном лепотом описује своју самоћу, свој изгнанички живот, усамљени предео и дивљу природу овог пустог отока. Али у ту самоћу и у ту пустолину песник уноси живот и топлину своје душе. Преко тихе пучине мора разлежу се у дивним акордима меки и сетни звуци а голо кршевито стење покрива мирисно цвеће, које на том кршу цвета задахнућем једне велике песничке душе.

Ево како песник — изгнаник описује место свога заточења:

„У небо се диже гола стена:
Пустолина да страшније нема.
Рушевине свуд од тврдих стена —
Почивају од вечних времена.“

Ова друга песма, коју је песник такође написао као изгнаник, у оној дивљој самоћи, далеко од своје домовине, спада међу најлепше песме ове врсте. Она гласи:

„У самоћи, време дане носи,
Гледам цвеће где ветар разноси;
С облацима ту по југу блудим
Са тицама к северу ја жудим.
Бука мора и гром надвикује
Хриди стењу а вал запљускује —
О, како је далеко мој крај
Залуд молбе, залуд уздисај“.

Са смрћу ова два песника, може се рећи, да је изумрла и хинеска лирика класичног доба. Доцнија поезија, или је слаба копија старе класичке поезије или су то слаби стихови без духа и живота. Са своје негдашње сјајне висине, она се спушта ниско, на земљиште свакидањег живота. Она ступа као најамница у службу друштва и сталежа. Она се повија за друштвом, служи његовим слабостима и ћефовима појединаца и, често из друштвеног кала извлачи златне двоколице властника и великаша. Она постаје помодна роба, која више не служи

уметности и идеалима, већ пролазној ћуди времена — она се мења као и годишња мода, везује се за личности, са њима живи и са њима умире.

Поезија овога доба пева похвалнице великашима и заштитницима, удвара се дамама, краси лепезе и порцуланске вазе намењене великашима и дамама. Тако на пример песник пева: једној гранчици епидендрона на једној порцуланској вази, на другом месту, песник пева оду једном везеном калијантус-цвету, и т. д. Место, оних негдашњих дивних љубавних песама, заузимају песме удварачке, с којим се песници желе да препоруче дамама. У тим префињеним песмама, које су препуне баналних фраза и куртоазије, песници преузносећи женску лепоту, падају пред њима на колена, да би заслужили њихову милост. Оних нежних и узвишених љубавних акорда, једнога Ши-Кинг-а, нигде више не налазимо. Љубав престаје бити онај моћни покретач и узвишени мотив песничких излива; њу замениле углађеност, куртоазија и етикета.

Песник, који жели да се удвори некоме великашу, мора да пронађе за њега неки леп и редак цвет, те да тим цветом његово име замени. Да би заслужио његову заштиту, песник пред њим мора да полаже песнички испит. А од самог кандидата се тражило, да на том испиту, пред својим заштитником напише неку „духовиту“ песму, у коректној форми тадашњег времена. Сем тога песник је морао да изабере најодабраније речи и најфиније изразе а што је још главније, да пронађе неку „нову“ или оригиналну мисао.

Из овог се види, до које се низине спустила лирика тога доба.

У овој периоди декаденце, а из гомиле песника ових времена, једва да се могу одвојити два имена, која заслужују пажњу. То су два песника новијег доба, који су живели у почетку седамнајестог века, Кан-Иг и Чан-Ти.

Кан-Иг, беше царев секретар, чувен као импровизатор. Волео је жене а оне га облетаху и обожаваху. Умро је млад. Већину својих песама посветио је женама; оне нас у многоме подсећају на гдекоје талијанске и шпанске песнике ове врсте:

Говори се да ме љубиш. ,Мучно', одвраћаш ми
Хтедо рећи да ме мрзиш. ,Некад', признајеш ми
Право. Мржња то је љубав твоја, која пара, коси
И заблуда, што душевни мир собом односи".

Ова би песма сасвим могла проћи, као песма неког шпанског галантног песника-кавальера, као што би се могло узети да је написана у парку Фонтенебла или Версаља. Лако би се могло узети да је овај галантни genre певања, са европскога запада, и то поглавито из Француске, са многим другим пренесен у Хину и, да се ту одомаћио. Ово би се могло са сигурношћу узети само да се појавио мало доцније но што јесте. Знамо, да су у другој половини шеснајестог столећа Језуити дошли у Хину и, да су ти мисионари имали велики утицај на културни развитак ове земље. Они су у то време веома добро били примљени, уживали су многе повластице и заштиту хинеских царева. По царској жељи, ти су мисионари пропутовали велики део земље у цељи картографског проучавања; они су подигли звездарнице, лили топове и, упознали и обогатили дальни Исток са знањем и проналасцима европске западне културе. Први пионери овог калуђерског реда — Milites Jesu — дошли су у Хину тек г. 1583., кад је већ била у јеку ова хинеска кавальерска периода. Према томе, хинески мисионари нису је могли изазвати ни одомаћити. За време свог највећег утицаја, овај калуђерски ред није имао ни најмањег утицаја на хинеску поезију. Према свему, горња претпоставка била би неоснована. У Хини ова периода опада а тамо далеко на западу европском тек ускршава.

Овде се сусрећемо са једном, не одвећ ретком, случајношћу у историји, да се, нека идеа, или, нека истоветна форма, истодобно појављује, на разним, удаљеним тачкама, независно једна од друге. Те појаве, кад их не умемо друкчије објаснити, називамо их духом времена. И у овом случају, ваљада је тај „дух времена“ деловао и на овим удаљеним тачкама и изазвао исте појаве?

Чан-Ти живео је такође на двору цара Канг-Хи, који је ценио и одликовао песнике, пошто је и сам био песник. И он је певао љубавне песме, у галантном маниру тадашњег времена, али, код њега наилазимо и на песме озбиљнијег садржаја. Међу тим озбиљнијим песмама, нарочито је лепа и нежна песма перцету, која гласи:

„О, ти лако перце, у вихора власти
Куд те собом гони, да ли западеш касти
Куд те гони малог, слабог у немоћи

Куд ће те однети, куд ли с тобом доћи?
　Ти би с радо вин'о у небеса зрачна.

Зар не презаш јадан, од понора мрачна
　Који ће те к'о гроб негда давних лета
Мраком заборава одвојит' од света!
　Слико човекова, ког понор не плаши
Кад га жеља гони, да се неба маши!"

Пошто је калуђерски ред — Milites Jesu — био прогоњен из Хине, под владом цара Канг-Хи, јавља се реакција, управљена против оног извештаченог и униформисаног епигон-стила. Лирика се буди из свог мамурлука и отима се, да постане трезвенија. У то време и код самих владара јавља се песничко частољубље. Но још и раније, цар Канг-Хи бавио се поезијом. Цар Киен-Лунг, трудио се, да надмаши Канг-Хи-а у песничкој слави. Он је то заиста и постигао, јер га његови савременици славише, као највећег песника Хине. Слава савременика?! Па ипак, она је била довољна, да задовољи његово царско частољубље. Овај цар-песник писао је много и оставио је после своје смрти, не мање од 170 свезака. Неке од својих песама, између осталих и своју оду теју, дао је исписати на порцуланске шољице, које се израђиваху у његовим фабрикама.

У то доба, за владе цара-песника, живео је Цуан-Тсе-Тсај, последњи хинески лиричар од већега гласа. Он је био и доктор и члан академије „Гај-Кичица". Доцније је напустио науку и одао се искључиво чиновничкој каријери. Кад је допао у своје средње године, напустио је и ту каријеру и посветио се искључиво књижевности и вртарству. Умро је у дубокој старости. Његов парк постаде нека académie literaire. Ту, у хладовини лиснатих бамбуса читали су се најновији песнички састави и декламовали добри стихови, уза чашу још бољег вина. Највећа препорука за једног песничког — дебитанта беше то, кад се његово дело читало у хладовини под лиснатим бамбусима и кад је ту лепо примљено било. После ове критике, песнику је име било осигурано у хинеској литератури.

Цуан-Тсе-Тсај, био је песник-мисленик. Његове су песме пуне философске дубине и критичког посматрања. Његов немирујући ум и његов знања жедни дух по кад што одриче чулни свет а још чешће тражи да провири иза оне тајанствене завесе, која застире оно невидљиво, надчулно царство, или се мучи да дође у додир са оним невидљивим духом, ког и преко своје

воље, на крају крајева признаје. Но и у овим својим песничким философијама он нам се вазда јавља као прави песник. Његова философија, није нигда главни предмет, ни мотив, већ резултат његових песничких осећаја, као што се јасно може видети из следеће мале песмице, која гласи:

ЈЕСЕН

Гледећ' тужно у сунчев залазак
Лишће жути, спремно на одлазак.

И опада, на ког дође ред
На чију ли жељу? Чију заповед?

У другој песми коју ћу навести, песник одриче све и у све сумња, али ипак кроз ту сумњу, која све одриче и руши, па чак и саму веру и богове, тајанствено одјече унутрашњи глас тајне верске слутње. Ево те песме:

НЕВЕРНИК

Ја се само смејем, кад гомилу гледам
Кад Богове моли и свемоћног Фо:

Од вечнога поста, тело се умори
А од свега другог, с душом исто то.

Обмана је све. Је л' у људској спази
Да са својим оком, ветра сѐн опази?

Ако је Богова, нек' се јаве коме!
И за глупим светом, верујућ', ево ме.

Само један велики песник могао је да песмом искаже онај тајанствени унутрашњи глас наше душе, који нам, онда кад све порушимо у својој сумњи, из своје тајанствене дубине узвикује: e pur si muove!

Зар нам из оне треће строфе: Обмана је све. Је л' у људској спази, да са својим оком, ветра сѐн опази? у којој песник одриче све, не одјече онај тајанствени глас наше душе, који нам шапуће: не видиш али веруј!

Како је дивно овај песник умео да изрази у својој песми оно „нешто" што се не да ни очима видети ни речима исказати, које само наша душа слути. Тако што у стању је по кад што да постигне само један велики песник.

Горње две песме довољне су да нам прикажу песника

Пуан-Тсе-Тсај-а, као песника — философа. С пуним правом он се може назвати Гете хинеског народа.

С овим смо исцрпли предмет, који сам ставио себи у задатак да изнесем. Модерни, данас живећи хинески песници, једва да заслужују, да им се имена помену.

Но пре него завршим, неће бити без интереса споменути, да, и данашња општепозната хинеска царица — регенткиња, не само поезију високо цени и воле, већ и сама пева. Сликање и поезија, то су јој најмилије забаве, у којима проводи своје слободне часове. И ако се не одликује бог зна каквим песничким талентом, воља је ту. А и то није за презирање. Међутим, она је много писала и изнела је пред академију „Кичина-Гај" не мање од 600 својих песама.

Данашњи светски песници, поред својих већ познатих крунисаних другова, краља шведског Оскара II, црногорског кнеза Николе I, и Кармен Силве — румунске краљице Јелисавете — имају да додаду још и име хинеске царице — регенткиње.

в. (Н-гп).

СТОЈАН МУТИКАША

РОМАН

НАПИСАО

СВЕТОЗАР ЋОРОВИЋ

(НАСТАВАК)

XXXV

Три пуна дана био је Стојан љутит и раздражљив. Нити је с киме говорио, нити је дао да га запиткују. Газдиницу Анђу грдио је непрестано, без икаква повода, а слуге у магази шамарао је сваки час. Образ као да му је једнако горио од шамара Росина и он је мислио само о њој. Она, она да се усуди и да га ошамари! Удала се, па дигла нос, побјеснила и мисли, да јој сад нико раван није!... И ништа није желио, него да јој се освети... Само да дочека, па да је види понижену, посрамљену, како му се увија око кољена и како га моли. Само то! И тада да јој се насмије, да је гурне, уништи, упропасти!

— Осветићу се, макар одма умро... Ништа не жалим, ни пара, ни живота, само да се осветим! — говорио је сам себи и, грицкајући нокте, смишљао педесет разних „планова", како ће је укебати.

Газдиница Анђа опет је стрепила пред њим. Није смјела ни дахнути, а камо ли да што проговори. И ко зна колико би још ћутала, да, једнога дана, управо на Богојављење, не јави им се у кући ненадан гост, који их нехотично присили, да проговоре једно с другим.

Негдје око свануће јави им се тај гост: невисоко, мршаво момче у прљавим и похабаним сеоским хаљинама, са подераном

капом на глави, кроз коју је провиривао бијел фес. Очи му црвене, крваве, лице подбухло, чивитасто-модро, неуређени му бркови пали по устима, а на челу му се испољиле двије крупне чворуге, које је сигурно задобио у каквој тучњави. Не снебивајући се ни мало, смјело и отворено приступи Стојану и пружи му руку.

— А зар се нећеш пољубит' са мном? — запита га. — Ја сам ти буразер Јован.

— Ти? — запита Стојан и као не верујући загледа му се у лице. — Ти?... Тако ми Бога јеси баш ти, несретниче.

И ако преко воље, ипак се диже са шилте и пољуби се с њиме. Затим бржебоље окрену главу у страну, јер је из Јованових уста ба̀здило ракијом.

— А како си ти, невјеста? — запита Јован Анђу, рукујући се с њоме. — Не знамо се, ама треба да се упитамо...

Па и не понуђен сједе на сред собе, прекрсти ноге и, потегнувши иза врата кратки чибук, напуни га. Припали.

— Ја знам, да ти није драго што сам дош'о, — рече Стојану. — Ти си к'о газда један во̀ђе, а ја сам угурсуз и никаква вјера. Ама буразери смо, ефендум! Нит' се можеш ти одрећи мене, ни ја тебе, а ја се и не одричем не д'о Бог... Ја би волио да имам десеторо браће, па да су сви газде!...

Стојан мргодно гледаше преда се и не одговори ништа.

— А дош'о сам да се видимо, — настави Јован, одбијајући димове и правећи најсмјешније гримасе према Анђи. — Одавно се и нијесмо састали... Онда смо били ђеца, а сада велики са̀мсови, да би могли о нама кењца одријети... Па да те обрадујем, а знам да ће ти бит' мрско, а велим ти и то: ја сам дош'о да останем у шехеру. Окушаћемо, може ли се и из мене истесати осредњи газда...

— Ти да останеш? — поплашено подвикну Стојан, помакнувши се с мјеста.

— Чекај, буразеру, немој се љутити, јер ти није Татарин за вратом, — дочека Јован безбрижно. — Што, бива, не би и ја мог'о живит' у шехеру?... Зар и ја нијесам човјек, створен, бива, на подобије божије?... Сестра нам се удала давно и ено је сад болесна, па се једва миче... Запасала болес' покојне матере... А ја сам ост'о сам самцит у кући, без икога. Шћео сам се женит', ама ме неће никаква ђевојка, осим Гашанове Маре; а ја опет њу нећу, јер има мало маханице при себи: ћорава је

и шантава... Па сам лијепо све прод'о, што сам им'о. Прод'о све и потрошио. Сад немам ни грошића, ни парице, нити воринтице и сад сам дош'о да вође преживим...

Стојан скочи и наднесе му се над главу.

— Несретниче, зар си све прод'о? — викну.

— Све, — одговори Јован мирно. — Ђе би се ја мислио са оликом земљом?... Ја кад имам воринту у џепу, мислим се ш њоме и не могу мирно заспат', док је не потрошим, а како ли би спав'о мислећи о земљи?

— Па имаш образа, да то причаш? — цикну Стојан, дрмусајући га.

Јован диже главу и погледа га попријеко.

— Немој се ти, буразеру, издирати на ме, јер ти ја нијесам жена, — одговори. — Ако си и газда, нијеси ђендар, па да те се бојим. Ја дош'о лијепо, да се разговоримо к'о људи, а ти ме дочекујеш к'о Влах с коца. Какав је то адет?

— Бре зарадио си да те удавим, распикућо једна, — брекну Стојан, искезивши зубе као раздражено псето. — Утући те треба к'о пса...

Јован стиште своју велику, рањаву шаку и показа му је.

— Имам и ја нешто топузине, што рек'о Краљевић Марко, — дочека. — Ако ме дофатиш, биће ти: колико си мене ударио, толико ћу тебе ударити и још три пут толико... Нек читав свијет чује како су се буразери лијепо састали и поздравили!

Стојан се измакну и скрсти руке.

— Па шта ћеш овђе, несретни сине? — запита блажије. — Мислиш ли, да се овђе о води живи?

— Чепркат' ми је и вође и на селу, к'о и пијевцу, — прихвати Јован. — А вође си ми и ти, буразер, па ћеш ми и ти упријет' у кола...

Стојан рашири руке према Анђи и погледа је.

— Шта ћу сад с њиме? — запита. — Образ ће ми оцрнит' пред људима.

— А јеси ли икоме овђе казив'о, да си брат Стојанов? — запита Анђа Јована, благим и меким гласом, правећи се, као да није чула Стојанова питања.

— Нијесам још никоме, — одговори Јован.

— И нећеш ни казиват'?

Јован заврти главом.

— Тхе... како се погодимо... Можебит' и да нећу.

Анђа приступи Стојану и положи му руку на раме.

— Подај му што, — рече шапатом, — па нека се одма врће у село. То је најбоље!...

— А колико би му дао? — запита и Стојан шапатом.

— Подај колико хоћеш... То ти боље знаш...

Стојан се измаче у ћошу, извади из њедара кесу и, као мислећи се и застајкујући, одброја неколико талира.

— Е чујеш, — рече, окрећући се Јовану. — Ево ћу ти дат' нешто, ама да се одма врнеш у село. Овђе никоме не казуј, да си ми брат... Прими паре, па одма пут за уши...

Јован скочи и десном руком дотаче се капе, као војник, кад поздравља.

— Разумијемо, — рече.

— Ама ни часа да не останеш у шехеру.

— Ни часа!

Па узе новце и сасу их за појас.

— Збогом!

— Збогом!

На вратима собним опет застаде и окрену се.

— Не бегенишем ти ни мало шта си урадио са Милошем, — рече. — Продали су му и кућу и земљу и све за твој дуг, а вриједило му је три пут више... Виђ'о сам, како га ђендари изћераше из куће... Врište му ђеца, до неба се чује, и привијају се уза њ, а он пао по кућњем прагу, па га љуби и јеца... јеца... камен да расплаче... Оно ти ни мало не бегенишем.

— Ти гледај свога посла, — окоси се Стојан сурово, окрећући му леђа.

— Разумијемо, — одговори Јован и опет се дотаче капе. — Ја сам то 'нако каз'о, јер то ја не бегенишем, макар што сам угурсуз... И збогом остајте!... У здрављу се опет виђели!...

Па скочи с прага, подврисну весело и оде из авлије.

— Ех, види несретнога сина, — прогунђа Стојан, ходајући по соби. — Какав је, хоћаше ме обрукат' пред свијетом... Шта би ја, да је поч'о причат' у чаршији, да ми је брат?...

— Шта би? Ништа, одговори газдиница мирно. — Зар си ти крив, што је он 'наки? Ко теби зато може замјерит'?... Ја сам ти рекла, да га вратиш у село само због тебе, да се ти не љутиш, а нијесам мислила на свијет...

Опет ућуташе. Стојан се мало зачешља, очетка фес и салту, па не погледавши више Анђу, изађе у чаршију. Хтио се на

беспосличи (јер магазу није отварао), разговорити с њиме и распитати се за неке ситнице.

А иза подне отишао је чак у Катину механу. Најприје се добро распитао о Бошку: куда иде, како ради, и у којој механи највише пије? Кад су му казали, да онај готово никада и не одлази од Катина Страхињића, осмијехну се и одмах крену тамо.

— Одавно и нијесам ни био у механи, — проциједи кроз зубе, — па треба да се данас оде. С Бошком се свакако морам разговорити... Не љути се, зар, и сада на ме, па ће ме саслушати, осим ако му Роса не буде причала...

Ту се замисли мало, па одмахну руком.

— Није му причала, — осијече поуздано. — Жена никад никоме не прича о таким стварима... А Роса баш неће причат' ником, па ни Бошку.

Механа је била готово сасвим празна, кад је он уљегао у њу. Само су они бегови, познати бегови, сједили за својим асталом и, из кахвенога ибрика, испијали ракију. За другим столом сједили су полупијани: Бошко и — Јован. Угледавши Јована, Стојан одиже штап, као да ће га ударити.

— Зар си заборавио, да сам ти наредио, да се одма вриеш у село? — оштро запита.

— Лијепо је мени и вође, кад се има пара, — одговори Јован, не мичући се.

— Несретниче, зар се нећеш ни враћати?

— Јок ја!

— И измамио си ми паре, па слаг'о, угурсузе?

— Ја нијесам ништа слаг'о, — дочека Јован. — Мени се боље свиђа шехер, него село, а хоћу и тебе да се нагледам. Драг си ти мени, буразеру, к'о душа моја и нећу те оставит' без велика сијасета...

Стојан је видио, да би узалудно било и даље разговарати и прениратн се с њиме. Окрену му леђа, па пристуни Бошку и ухвати га за мишицу.

— Бошко, хоћеш ли да проговоримо неколике ријечи насамо? — запита.

Бошко отрже руку и окрену главу од њега.

— Што ћу ти ја? — осијече.

— Требаш ми, — дочека Стојан меким и благим гласом. А твој је пос'о и ради се о добру твоме и твоје ђеце... Ја њима

све заборавио што је било и опет си ми драг. А видио сам ти и ђецу и… оно су златна ђеца!… Анђели једни!… Ја њима свако добро желим, кад су 'нако красни…

Бошко се разведри и весело га погледа. Чувши, како му хвали дјецу, чисто узрасте човјек и из све снаге удари се у прси.

— Хе, хе, јесу ли ми красни? — запита. — Оно и јесу анђели! Живот је оно мој што се каже, благо моје!

Стојан осјети, да је погодио гдје треба, па га опет ухвати за мишицу и повуче за собом у други крај механе. Сједе га поред себе.

— Ама велим ти, да су прелијепа, — поче опет, — и не би никад вјеров'о, да ти можеш имат' 'наку ђецу… Кад сам их видио, у мало нијесам заплак'о… Ех смјешкају се, ех гугућу, машу ручицама, е да их изједеш од драгости!… И одма сам каз'о: ја ћу ову ђецу извести на прави пут. Бошко је опет мој, макар се и крвио са мном, а сиромах је и нема капитала. И рек'о сам сам себи: да ћу ти помоћ' да се дочепаш капитала, како би ону ђецу љуцки одгојио…

— Шта то велиш? — запита Бошко дарнут, а сузе му навријеше на очи.

— Велим: хоћу да те помогнем и дигнем, због оне ђеце…

— Стојане, брате, дај да ти руку пољубим, посветила ти се она, — викну Бошко и ухвати га за руку. — Ти си један свети чојек, један чудотворитељ!…

Стојан зовну Кату и нареди вина. Наточи и себи и Бошку.

— Ја сам смислио, — рече, — да ти дадем и робе и пара, па да отвориш какву рађу… Грехота је, да радиш к'о до сад… Ако хоћеш, даћу ти десет хиљада гроша… Тако ће бит' боље и теби и ђеци… Имаћеш свој дућан, своје мјесто…

— Стојане, снијевам ли ја? — запита Бошко, тарући очи. — И јеси ли ти прави Стојан?… Ја, несретник један, увриједио тебе до срца, а ти тако…

— Кад сам ти видио ђецу, ја сам све заборавио, — опет ће Стојан тише… И ја ћу теби, брате, дат' робу и паре, а ти ћеш мени заложити кућу.

Бошко зину.

— Кућу? — запита. — Нећу, брате, нећу! — викну јаче и скочи. — Ја ништа немам осим куће, па шта би жена и ђеца без ње?… Јок, јок!… Они су моји!… Нећу ја њима отет' кућу..

Стојан га опет ухвати и силом посади на столицу.

— Ама утишај се, чојече, — дочека. — Ко ти отима кућу? Нијесам ни ја харамија... Ја хоћу да помогнем ону златну и лијепу ђецу, а ти тако... Кућа је њихова и остаје њихова. Ја то чиним само због Пере, јер ми је он ортак и паре су његове. Неђу да ми каже: „дао си толике паре, а нијеси се осигур'о"... Нека ђеца стоје у кући к'о и до сада, а ово је само једна осигурација и ништа више.

Бошко искапи још једну чашу.

— А баш ми нећеш гонити ђецу? — запита.

— Не д'о Бог! — одврати Стојан брзо. — Велим ти: то је само због Пере... Ја ћу теби дат' паре, па ћемо начинит' један, што се каже „купопродајни уговор", у коме ти мени дајеш кућу, а кад вратиш паре... рећемо кроз шест мјесеци... да ти је лијепо вратим...

— И нећеш ме преварит'?

Стојан се засмија.

— Кад би те вар'о, друкчије би нудио, — рече. — Баш си ми чудан!... Немам кога другога преварит' него тебе и оне мале анђеле...

— Е лијепо је то, — рече Бошко и испи нову чашу. — Ја ти све вјерујем и кабулим... Још само да се договорим са Росом...

Стојан скочи и ухвати га за раме.

— Нипошто! — викну. — Ти знаш, да сам ја њојзи мрзак, јер сам је до срца увриједио. Она неће ништа од мене примит'... Макар јој и ђеци помог'о, она неће!... Њојзи ти не говори ништа!... Ако те запита: „оклен ти паре?" ти јој реци „од газде Радована"... Она мене мрзи, а не зна да ја хоћу да вам помогнем и да оперем све, што сам вам згријешио... Ако Бог да, када те дигнем на ноге и кад прође неколико мјесеци, онда ћемо јој казати...

Па га узе испод руке и поведе из механе. Одведе га право на дућан „старога јарана" Јегуље. Ту поручише и по друге „старе јаране", по бакала Марка и Кривошију, као по свједоке. Сви се затворише, да их ко не би видио, и заједнички написаше један велики, дугачак уговор. Потписаше сви. Тада донесоше још вина, донесоше и меса и почеше се господски частити.

XXXVI

На прољеће поче Стојан зидати нове двије куће. Старе је и довршио и добро их издао под кирију, па је хтио, да их има још. Мајсторе је и опет „добро“ частио као и први пут, а чаршинлије поново натјерао, да долазе, кладе се и свађају. Додуше овога пута било их је, који му се нијесу онако дивили као прије, него су почели и којешта говорити о њему. Зли људи почели му завидити на толикоме „имућу“, па почели измишљати некакве луде и невјероватне вијести и пуштати их у свијет. Говорили су, како није могуће, да сва добра покупује и све куће озида за саме „газдиничине“ новце, и како се почео користити Периним капиталом и кредитом. „Обје нове куће, гради за Перине новце“, причали су „и те новце вади из радње а да Перо и не зна“... Било их је, који су и Пери стали натуцкивати о томе, али се он, као памјетан човјек, није дао ни осолити. „То зли људи хоће да нас заваде и раставе, јер виде да радња добро иде, па им мука“, казао му је Стојан, а он је више вјеровао њему, него свеме свијету. Он је и даље узимао пара из магазе и трошио, а у тефтере није хтио ни привирити. Био је тврдо увјерен, да Стојан све у реду води. То је Стојана највише и соколило, те је радио све живље, не обзирући се на завидљивце. Од ранога јутра, па до мрклога мрака, опет није могао главе дизати од посла, нити часа починути. Робу стару продавао је брзо, а нову непрестано довлачио. Муштерије и старе и нове стизале су са свих страна. А новци су се гомилали, падали „из неба и из земље“. Много му је времена требало самò њих да изброји, наслаже и сасие у мале и велике кесице.

Једино већим свецима није хтио отварати радње и опет је почео редовније похађати цркву. Многи су се чудили и питали: рашта је то? Ипак се нико није могао досјетити. Неке су бабе говориле, како је пуно Богу згријешио, па сад иће и моли му се за опроштење, док су се три четири бакалчића клели, да иде само за то, „не би ли какогод и Бога преварио“. Свак је то тумачио на свој начин, а Стојан је, као за инад, једнако ишао и још остајао у цркви до краја, кот врага, док се сав свијет не разиће.

Он је добро знао, да ни Роса није изостајала од цркве о свима већим празницима. Знао је и хтио да је гледа. Старао

се, да увијек буде близу ње, да је посматра, наслађујући се мишљу, како ће брже доћи вријеме, када ће му се морати да покори. Бошко је већ био у његовим рукама, ухватио се као муха у паучину, и не би се могао искобељати, све кад би био и већи мајстор него што је. И тако ће лијепа Роса скупо платити онај шамар и сузама својим опраће га са његова образа!

Ипак је Стојана у цркви љутило то, што њега, као великога газду и трговца, нико није хтио ни понудити, да се измакне мало напријед од врата и да сједне у сто, као што су сједиле неке остарије газде. Нарочито се љутио ради тога, што је у првоме и најугледнијеме столу сједио газда Радован, мрски газда Радован, који хоће да се истиче свуда и на свакоме мјесту. Додуше газда Радован био је предсједник црквене општине и као неки првак народни, али зашто да се баш он толико одваја од осталих људи? И Стојан је увијек, враћајући се из цркве, дуго размишљао о томе и кидао се јаче него прије. Сад је почео увиђати, да није довољно ако човјек има много новаца и добара, па да буде угледан, поштован и крупан. Треба ту и нешто друго, нешто... и Стојан није могао лако смислити, шта још треба?

— Ама или ћу се упропастити, или ћу га престигнути на свијем мјестима, — опет је говорио сам себи. — Зар ја да стојим поред врата ко бакалчић какав, а он да се у столу курисава?... Шта је он?... Ко је?... И њега да свијет више поштује и да га више слуша него мене!...

Неколико дана Стојан се сашаптавао о томе и са газдиницом Анђом. Питао је за савјет и молио, да му каже начин, како би газду Радована потиснуо и из црквенога стола? У трговини га је прилично потиснуо, још само да га побиједи ту, па онда да буде сретан и свуда први!... Газдиница Анђа слушала га је пажљиво, али није знала ништа смислити. „Ти си паметнији, па ти и мисли“ говорила је, „а ја сам женска глава и не разумијем се у те послове“...

Кашње се Стојан обрати бакалу Марку и Јегуљи. Онако, из далека, поче их искушавати: шта они мисле о газди Радовану, као о човјеку? Добивши од обојице по газду Радована врло неповољне одговоре, Стојан стаде да га напада и као предсједника општине. Прво поче нападати на учитеље, како су бијесни, охоли, како неуредно живе и не пазе на школу. Наведе и неколико примјера: како је учитеље затицао у механи

у вријеме, када би требало да су у школи. Затим истакну, како се ни школа не држи у реду и како је у њој све пексино и нечисто, као у штали каквој. Покров јој се накривио, зидови попуцали, па, ако је киша, пљушти у собама као и на двору, а ако је вјетар, звижди кроза њу и пробија као у планини. Најпошље спомену и цркву, указавши на онај беспримјерни неред у њој, на ону тјеску,грају и шапурење, као да то није црква, него механа каква.

— И ко је крив томе? — запита затим. — Ко је крив?... Крива је наша управа, јадна и жалосна управа, која све то не види, или можебит` неће да види! А највише је крив онај напухани газда Радован, онај јарац, што мисли да је најпаметнији на свијету, а `вамо не зна више од једнога вола. Читаву свијету шћео би да даје савјете, а сам себе не зна насјетовати... Он је крив свеме злу, јер није за онога мјеста...

— Бога ми и није! — живо прихвати Јегуља, који је најбоље познавао Стојана и готово прозирао његову намјеру. — И ја би могао 'нако управљати! — викну јаче, да би се још боље додворио Стојану.

Стојан устаде и удари се руком у прси.

— А мене, браћо, пусто срце боли, кад то гледам, — рече. — Боли ме, јер сам Србин и ришћанин мимо друге! Оно су нам наши стари начинили и оставили да уредимо, а не да упропашћујемо.... А како се ради, све ће пропасти! И остаћемо ми, к'о касабалије какве или сељаци, и без школе и без цркве своје... Оцрнићемо себи образ и пред Богом и пред људима...

Бакал Марко поче трљати руке и гурити се.

— Богме хоћемо, — рече. — Немамо, стара му мајка, ниједног чојека, који би то знао уредити.

— Било би људи, — упаде Стојан кочоперећи се, — ама само да нам свијет није махнит, па да не бира увијек онога баксуза... оног Радована... Било би људи, који би радили од срца и поштено, к'о што и приличи. Имамо ми, па ако нема старијих, има млађих!... Млађи су бољи, окретнији и паметнији!

— И учевнији богме, — додаде Јегуља.

— Јā, — настави Стојан не слушајући га. — Ако 'вако остане, паре не вриједи. Требало би, да се нађе људи, па да отворе очи свијету и да му укажу прстом на ову бруку. То би требало и ви да радите! Треба ићи по чаршији, причати свакоме, говорити... Ко има очи, свак ће виђети, да имамо право!

— Ама ако збацимо оне старохане, треба да измислимо нове општинаре, — дочека бакал Марко забринуто. — Не може се то тако не мислећи...

Стојан се поносито испрси.

— А зар ми немамо мозга да смислимо? — запита. — Зар немамо људи? И колико још има млађије' људи, који ће једва дочекати, да буду изабрани. Још ће нам и они помоћи, да збацимо старе.

Јегуља запали цигар и затрепта очима.

— А би ли ја једну смио рећи? — запита.

— Шта?

— Нећеш ли се љутит' на ме?

— Нећу, — одговори Стојан.

— Е, ја мислим, — рече Јегуља, пребацујући ногу преко ноге и жмиркајући, — да у нас нико згодније не може замијенит' газду Радована к'о ти. Ти имаш министарску главу. Кад ти можеш уредит' и водит'ваку рађу, још ћеш боље уредит' цркву и школу.

Стојан сједе на банак и поче климатати ногама.

— Ја би био за тога и уредио би, ама се ја нећу примит', — отегну. — Ја, кад би дош'о глед'о би да радим поштено, да поновим и школу и цркву, да све процјева. Ама то би штетило мојој трговини, па не могу. И кад би се ја примио тога, свијет би одма рек'о, да сам за то и викнуо на газду Радована...

— Ништа се ти не брини за свијет, — викну бакал Марко одушевљено, и скочи. — Ти немој ни викат' на газду Радована и немој ништа радит' против њега, само ако ћеш се примит' његова мјеста... Стара му мајка, зар ми немамо уста да вичемо, а Бог нам је дао ноге, да бржe летимо по чаршији... Ја ћу их сам дигнут' тридесет против Радована, само се ти прими...

— Не могу, — опет одби Стојан, смјешкајући се. — Ја би радио и добро и поштено, ама ће ми штетит' послу...

Јегуља опази, да Стојан отеже тек адета ради, како они не би помислили, е је једва дочекао да сједне на газда Радованову столицу. С тога се и намргоди и стаде пред Стојана.

— Кад би свак тако говорио, онда се не би нико примио, — викну. — Свак има свога посла и свакоме ће штетит'... Тако ће газда Радован остати во вјеки вјеков.

— И ја тако велим, — дочека Марко.

Стојан се као у чуду прекрсти.

— Ама, божји људи, што сте мене салетили? — запита. — Има људи и осим мене.

— Ама нико не види, што ти видиш, — подвикну Марко јаче. — Ето, прије тебе нико није видио, да је школа и црква у нереду, а свак има очи. Само си ти за тога.

— Ти, ти, ти! — зацича Јегуља и унесе му се у лице.

— Мајка му стара, прими се нама за љубав, — опет ће Марко ватреније. — Ево те ми молимо! Ти само реци, па ћемо ми оног пса збацит' прије мјесеца дана! Кроз двадесет и пет дана и састаје се скупштина, па имамо вакта, да га оборимо.

— Прими се, прими! — прихвати и Јегуља. — Не бој се за побједу! Ту је твој Перо, ту ја, Марко, Кривошија, Бошко, па још нас неколико. Сви ћемо радит' за те!

— Ама поштедите ме...

— Јок, јок, — дочекаше обојица једногласно. — Зар имаш срца да гледаш, како нам оне светиње пропадају?

Стојан уздахну.

— Мене и боли, кад на оне светиње помислим, — рече. — И ето, због њих, и примићу се... Макар ми пос'о и назадов'о, примићу се.

— Та ти ваља! — викну Јегуља обгрливши га. — Сад си ми прави Србин!

— Сад си Обилић! — дочека бакал Марко и, не знајући шта би друго, тресну фесом о земљу.

(Наставиће се)

ИНТЕРВЕНЦИЈА У МЕЂУНАРОДНОМ ПРАВУ

С ОБЗИРОМ НА ТУРСКУ

(НАСТАВАК)

Интервенције од почетка XIX века до кримскога рата.

За време велике европске кризе, коју је изазвала француска револуција, Турска је, може се рећи, дремала. Њене политичке странке у Цариграду су се задовољавале збацивањем и довођењем појединих султана на царски престо. Она је остала незаинтересован посматрач свих бораба савезника против Наполеона. Тек, после битке код Јене, нашао је за потребно тадањи султан, Селим III, да пошље нарочитог изасланика Наполеону који ће му честитати победу и понудити савез. Наполеон је то радо прихватио у намери да га употреби против Русије. Али споразум овај није дуго трајао. Селим, према коме Наполеон држаше да је ангажован, био је збачен од антиреформаторске струје и место њега био је доведен Мустафа IV. Француски падишах, као што је Селим називао Наполеона, који је имао обичај да мења чешће своје политичке комбинације но одело, после своје победе над руском војском код Фридланда, за време састанка с Александром I у Тилситу, 1807. године, употребио је прилику да се врати на свој стари план, који је имао при експедицији у Египат. Помислио је да ће деобом Турске добити јакога савезника, чијом би помоћу могао срушити Енглеску. Тако, савезник турски, који је неколико месеци пре тога писао Селиму: „Немој дати Србима концесије које ти траже с оружјем у руци, и нек твоја војска маршира на Шокзим, ти

немаш више за што да се бојиш Русије...", потписао је у Тилситу са монархом те исте Русије уговор о савезу којим су делили Турску међу собом; а годину дана доцније, при састанку у Ерфурту, они су притврдили свој савез. Али и овом приликом догађаји, који су се за то време десили у Европи, нису дали савезницима времена да изврше њихов план, те је Турска, у пркос неминовне опасности, која јој је претила, остала и даље мирна. Било јој је дакле суђено да је њени сопствени поданици пробуде из тога сна и да је за навек дискредитују код Европе.

Оно што се дешавало пред самим прагом турске државе, и ако није било у стању да покрене инертну Турску, оно је било од утицаја по хришћане, њене поданике. Све што се збивало за време трзавица између Наполеона и савезника, Хришћани, портини поданици, пратили су будним оком. Грмљавина топова и мирис барута њима су некако несвесно били улили јаку наду на ослобођење, и сви су држали да је то време већ тако блиско, тек што није куцнуо час.

На нашу велику радост, народ, који је понајвише био задахнут идејом за слободу, био је тај који је, у пркос четворостолетнога ропства чувао живе успомене на своју прошлост. Српски народ, коме су турски зулуми, од 1389. године, од пада његова царства на Косову, били догрдили, претрпео је био толико невоља да му је стање било несносно. Он и ако није имао ништа од онога што му је било потребно за одважан корак, уздајући се у Бога и у се, развио је смело, 1804. године, крсташ барјак, символ слободе. Хајдуци, крвни непријатељи полумесеца, и сељаци са свих страна, хитали су весело да се ставе под команду народног јунака, свог „врховнога вожда" Карађорђа. Охрабрени успехом својим против паша одметника они се ускоро отворено побунише против царства, тражећи с оружјем у руци извесна права. Потпомогнути ратом који је онда постојао између Турске и Русије, они су успели у неколико прилика да победе царску војску и да оснују неку врсту автономне државе са својим шефом на челу. Турска, да би имала одрешене руке против Русије, обећала им је извесне повластице, под погодбом да се умире. Али побуњеници, пошто нису веровали у искреност њених обећања, одбише јој предлог, одговарајући: да ће примити само оно што оба цара односно њих буду уговорили. Тим је у неку руку изишло као да они раде заједно с Русијом, која је у њима гледала савезнике своје.

Но, 1812. године Руси, принуђени да бране своју државу од навале Наполеонове војске, измирили су се с Турском и повукли се к северу. У уговору, који је међу њима закључен у Букурешту те исте године, Руси нису заборавили своје дотадање савезнике. Чланом осмим тога уговора они су освештали административну автономију Србије. Истина је да то није било ни од какве користи по Србе, јер су Турци, чим је нестало силе, која их је нагнала да попусте, чим су се повукле руске трупе, мислили да их ништа више не везује према својим побуњеним поданицима, према којима су употребили све мере да их једном за навек умире. Али ипак од овога тренутка почиње нова ера за Турску и експедијенат је тај у више прилика нашао примене према њој за поједине њене провинције.

Године 1815., за време бечког конгреса, изасланици српскога народа, који се је понова побунио, нису били примљени. Конгресисти, да би учинили Русији по вољи за учињене им услуге при умиривању револуције, из благодарности нису хтели улазити у питања, која су се тицала Турске, но су оставили Русију да сама раскрштава с њом.

Примеру датом од Срба следовали су неколико година доцније, 1821. год., и Грци. Од пре неколико већ година грчке су патриоте биле основале тајно друштво са седиштем у Одеси, чији је задатак био да спреми грчки народ на устанак. Разни грчки комитети, основани у скоро свима већим трговачким европским варошима, очекивали су згодну прилику да се одметну. Први покрет, којим је почињао устанак, појавио се у Влашкој, под Хипсилантом. Премда је он тамо био угушен и сам вођа при бегству ухваћен од Аустрије и затворен, ипак је букнуо устанак у Мореји, где је имао више услова. Грци, који су се у почетку тешили уверењем да их потпомаже велика нека сила, а под тим су подразумевали Русију, увидели су ускоро да су остављени својој судбини. Русија, за коју су држали и Турска и остале силе да је изазвала неред, одмах је у самом почетку својим држањем, јер је избрисала из редова својих официра Хипсиланта, царева ађутанта, дала разумети Турској да је противна побуни а и Грцима да немају шта од ње очекивати.

На конгресу у Верони, који је држан поводом побуне у Шпанији и немира у Напуљу, грчка је револуција била примљена као последица бунтовничких републиканских идеја про-

тив којих се сва Европа борила, и као така она је била противна начелима усвојеним од Свете Алијанције. Кнез Метерних, у намери да заустави покрет, световао је Русију да интервенише у корист Турске. Али цар Александар, који није био рад да постане Дон Кихот принципа легитимитета, задовољио се је тиме што није указао никакве помоћи Грцима. По томе, поједине су европске владе изгледале као да не воде више рачуна о Грцима. Али није тако било и с јавним мњењем. Грчка поезија, књижевност и успомене на класичну Грчку, занеле су биле филелине, који су у свом одушевљењу жртвовали и имање и положаје своје, па чак и живот и који су силазили у маси на поједина грчка пристаништа да се и сами бију за отаџбину Платонову, Сократову и других о којима су слушали у школама својим.

Често су са пристаништа француских и енглеских полазиле лађе, натоварене оделом, храном, оружјем, муницијом и свим што је било потребно за рат, да однесу побуњеницима. Благодарећи одушевљењу философа и љубитеља класицизма, који је онда био у јеку, Грци су могли, премда су у више прилика били побеђени, са врхова планина наставити хајдучки рат. Најзад, од турских свирепости, извршених над изнемоглим старцима, женама и нејаком децом, згрозиле су се и европске владе, које су већ биле почеле водити нешто више рачуна о невољама грчког народа. У Русији, Александра I наследио је Никола I. У Лондону министра Лондербери-а, који се убио, заменио је филелин Канинг, а с њим је дошао и кабинет нов наклоњен Грцима. Са новим министром председником енглеска је дипломација узела нов обрт, повољан по Грке. Русија, узнемирена новом политиком енглеске владе, пошто није била рада да се лиши наклоности, коју је уживала код свих хришћана у Турској, па и код Грка, водећи рачуна и о свом праву заштите над њима, које је имала на основу кучук-кајнарџиског уговора, примила је са задовољством предлог своје супарнице да интервенише код Порте у корист Грка. На конференцији, држаној 4. априла 1826. год., решено је било да се колективним посредовањем принуди Турска да прими оно што се на конференцији буде решило. Пошто је Турска одбила посредовање, Енглеска, Француска и Русија уговориле су 6. јула 1827. год. да натерају Турску озбиљнијим мерама да приме њихову резолуцију. Али В. Порта, коју је тајно помагала Аустрија,

у нади да ће се раскинути савез, то одбије. Свемогуће аустријске махинације нису ништа успеле, и кад је 20. октобра 1827. год. стигао изненада глас да је уједињена флота савезничка уништила турску и мисирску флоту код Наварина и Аустрија и Турска су се забезекнуле. На ултиматум В. Порте, којим је она тражила од савезника да оставе Грчку саму, да плате Турској оштету за нанети јој пораз и накнаду за увреду нанесену турској застави, цар Никола је одговорио објавом рата који се свршио исте године једренским миром.

На лондонској конференцији била је решена независност грчког краљевства са облашћу колико је могло бити мањом. Пошто је Леополд Кобург одбио круну новосковане краљевине, која му је била понуђена од савезника, они су је понудили млађем сину баварскога краља Луја, Отону.

Од овога момента Турска, која је дотле била остављена нахођењу појединих њених непријатеља, улази у фазу колективне интервенције, што је 1856. год. и свечано инаугурисано.

Није се још Грчка потпуно била умирила, кад је у Турској букнула друга побуна јача и опаснија по њен интегритет. Мисирски паша Мехмед-Алија, који је за време грчког устанка помогао султану да поврати мир, с погодбом да му он после повери управу над њом, побунио се је против свог суверена и тражио је у замену место ослобођене Грчке Палестину и Сирију. Ибрахим, његов син, био је већ посео те покрајине. Турска, исцрпена ранијим ратовима, није била у стању да савлада одметника, те, да би казнила свог непослушног васала, она се обрати за помоћ европским силама. Од свих њих једино је Русија притрчала на позив, и њена флота, која је већ била у Босфору, очекивала је наредбу да се искрца. Али Енглеска, да би осујетила руску помоћ, послала је свог адмирала Кисин-а. Овај се понудио Турској да изради код Мехмед-Алије да прими портине услове. Тиме је присуство руске флоте постало излишно. Али, пошто је Мехмед-Алија одбио Махмудове предлоге, султан је био принуђен да се поново обрати Русима и 3. априла 1833. године изишло је 5000 руских војника на малоазијску обалу. Енглеска, која није могла допустити да Мала Азија, у чему је видела опасност за своје интересе у Индији, постане руски плен, успела је аустријском помоћу да свршени факт остане без последице, тако, у пркос рускога протеста, султан је потписао 5. маја 1833. год.

у Ћутахи аранжман, којим је, по саветима Енглеске и Француске, Сирија била уступљена Мехмед-Алији.

Тиме је главни циљ енглеске дипломације постигнут и одлазак руске флоте убрзан. Али тим привидним својим успехом мало се је она могла похвалити, пошто су Руси пошавши 10. јула однели са собом и тајни Ункјар-искелиски уговор о одбранбеном и нападном савезу с Турском, који је само два дана пре тога био потписан. На основу тога уговора, који је био закључен између султана Махмуда и графа Орлова, рускога посланика у Цариграду, Русија се обвезивала да брани Турску и на суву и на мору, под једином погодбом с њене стране да затвори Дарданеле кад Русија захте.

Енглеска је била запрепашћена кад је сазнала за то, што је на тако прост начин изиграна. Мало те није због тога објавила рат Русији. Но најзад, на наваљивање Метернихово, она се реши да сматра уговор као мртво слово, претварајући се да је не интересује, а очекивала је међу тим згодну прилику да јој се освети.

Прилика се за то јавила у скоро. Постиђен и понижен због Ћутахиског уговора Махмуд, на наваљивање Енглеске, која је била главни узрок закључивања тога уговора, поверио је знатну војску свом великом везиру, ренегату Хозрев-паши. Овај тек што је срећно свршио експедицију против Курда, жељан да учини услугу своме суверену, а по највише да још више придобије његово поверење, прихватио је радо учињени му предлог, те је 21. августа 1839. год. турска војска прешла Еуфрат. Али пошто је 21. јула исте године она претрпела јак пораз у пољу код Незиба, а флота се турска придружила мисирској, није више ништа стајало на путу Ибрахим-паши да пређе Тавор, за што је већ био и готов. Турска је у том моменту била у жалосном стању. Султана Махмуда, који је у том међувремену умро, наследио је малолетни Абд-ул-Меџид. Турска, без војске, без флоте, и без финансијских средстава, била је остављена на милост и немилост победиочеву. На молбу дивана упућену Русији за помоћ на основу Ункјар-искелиског уговора место једнога дотрчало је више бранилаца. Енглеска која је изазвала рат, водећи рачуна о својим интересима, била је прва која је упутила своју флоту у сирijске воде. После дугих неуспешних преговора њена флота, пошто је заузела Акреки Св. Јован и пошто је потукла мисирске трупе, стигла је под Александрију, у циљу да заплаши

паши. Овај, застрашен успесима енглеским, пристао је најзад да изађе из Сирије, да поврати Турској њену флоту и да се задовољи са наследним правом које му је било уступљено над Мисиром. На уговор закључен 15. јула 1840. године између Енглеске, Аустрије, Русије и Пруске, којим је било свршено мисирско питање, Порта је похитала засебним протоколом од истога дана да се придружи њиховој резолуцији. Француска је на то пристала доцније лондонским протоколом.

Ово је питање коначно решено тек 13. јуна 1841. год. на лондонској конференцији, којом је гарантовано породици Мехмедовој наследство над Египтом. Том приликом Енглеска није пропустила оно што је пре 8 година већ вребала, а то је да раскине Ункјар-искелиски уговор и место њега да се усвоји од потписника стално затварање за све њих дарданелског пролаза.

III

Интервенције од 1854—1878

Кримски рат. — Лондонском конференцијом Енглеска је успела да изврши своје, да понизи Русију.

Затварањем Дарданела ишло се једино на то да се стане на пут њеном утицају. С тога је она очекивала згодан моменат да га раскине у пркос целој Европи. Догађаји од 1848. много су допринели да јој се подигне унижени углед.

Никола I, пошто је спасао Аустрију од очигледне пропасти, пошто је учинио неизмерне услуге владаоцима, којима је претила опасност од револуција, он је помислио да ће моћи да реши сам у своју корист Источно Питање. У то доба Немачка је још била у потресу од револуционих удараца. У Француској, револуција од 1848. довела је била на престо Наполеона III. Енглеска непријатељски расположена према Француској обожавала је свога новог савезника. Турска, увек богата у догађајима којима се може изазвати неред на Истоку, није ускратила ни Русији то задовољство да јој да повода да се умеша. Повод за то бејаше свађа између католика и православних око светих места. Латини, на основу уговора од 1740. између Турске и Француске „да ће калуђери латински који живе ван Јерусалима и у њему као и у цркви Божјег Гроба тако званој Карнанија притежавати поклоничка места у истој мери као

и пре“, тражили су од православних још 9 олтара поред 19 које су већ имали. Латини се у тој борби обратише и Француској. Турска, на захтев француске владе, одредила је у договору с њом мешовиту комисију од Грка и Латина. Резултат истраге био је неповољан по православне.

Ови се пожалише руском посланику у Цариграду. Нота цара, заштитника православних, на основу Кучук-кајнарџиског уговора, којим је он тражио васпостављење status quo-a, имала је то дејство, да се растури комисија и да се повери истрага турској комисији. Тако, питање чисто верско, уплетањем Француске и Русије, добило је политички карактер.

На протесте француског посланика у Цариграду, турски је министар обећао да ће сам извидети ствар и да ће узети у обзир уговор од 1740. Русија опет, у намери да отежа ствар изазивањем нових заплета, послала је у Цариград генерала Менчикова, док су се њене трупе приближавале турској граници. У пркос руским околишењима права мисија Менчиковљева није се могла сакрити. Одмах чим је он приспео у Цариград настала је министарска криза. Руски изасланик, и ако је отворено радио на питању светих места, тајно је тражио да се се обнови Нићар-искелијски уговор са тешким погодбама по Турску и забранио је турском министру да говори француском и енглеском посланику о томе, под претњом да ће објавити рат. Русија је том приликом обећавала Турској помоћ од 400.000 војника и своју флоту, с погодбом да Турска стави под њену заштиту целу православну цркву, да да извесне световне повластице патријарсима у Цариграду, Антиохији и Александрији; и најзад да ни један владика не сме бити ни наименован ни отпуштен без пристанка руских посланика у Цариграду. Пошто је диван одбио те предлоге, Менчиков је напустио Цариград. А 31. маја 1853. г. Висока је Порта примила руски ултиматум на предлоге Менчиковљеве с претњом да ће руска војска ући у Влашку, ако Турска буде одбила те захтеве. Одговор турски био је негативан, те зато руска војска упаде у Влашку док је флота пошла к југу. Али кад је већ руска војска 3. јула 1853. год. заузела Влашку а флота победила турску код Синопе, Француска и Енглеска нису могле више остати неутралне. С тога оне наредише својим флотама да се упуте Босфору. Кад су ове ушле у Црно Море и кад им је Русија тражила објашњење за њихово присуство, савезници одговорише ултиматумом, којим

су тражили од ње да испразни кнежевине. 12. марта они су потписали у Цариграду уговор с Турском, а 10. априла била је закључена у Лондону коначна конвенција. Аустриски цар, Франц Јосиф, захвалан Николи I за свој престо, није хтео да им се придружи. Такође пруски краљ, услед породичних разлога, изјаснио се да ће остати неутралан, али је ипак за сваки случај закључио с Аустријом војну конвенцију, којом су уговорили да одрже интегритет и независност Турске: док је с друге стране наређивао да се читају молитве у Берлину за Хришћане, који су имали ту несрећу да су у турском ропству.

Тако се Русија нашла сама према Турској, Енглеској, Француској и Сардинији, која се придружила првима да би учинила Француској по вољи. Руске трупе после неуспеха које су имале у кнежевинама морале су се повући на руско земљиште. Судбина Севастопоља, који су савезници били опсели, имала је да реши питање. Цар је признавао да је учинио погрешку. У земљи се било појавило незадовољство против њега, али његов понос му је налагао да се не повуче: „Мој наследник може учинити што год хоће — говораше он — али ја не могу друкчије". Најзад 8. септембра, савезници уђоше у варош, и мало после тог пораза цар се од муке преселио у вечност.

(Наставиће се)

ПОРОДИЦА ПОЛАЊЕЦКИХ

РОМАН

ХЕНРИКА СЈЕНКИЈЕВИЋА

У 3 КЊИГЕ

ПРЕВОД С ПОЉСКОГА

ДРУГА КЊИГА

(НАСТАВАК)

Мало после зазвони и кад уђе и поздрави се поче објашњавати: како је дошао на позив господина Полањецкога, на што му она рече:

— Па да сте и онако, ја се веома радујем. Мој муж прати госпођу Машкову, која је била код мене, али ће се одмах вратити за чај. Доћи ће и Бигјелови, а и мој отац, ако не оде у позориште.

После тих речи указа му на место за столом, поправи шешир на лампи и предузе посао, којим се дотле забављала, а то је било шивење неких кокардица од црвених и белих пантљика.

— А шта градите то? — упита Завиловски.

— Кокардице. То се пришива на разне ствари.

Мало после додаде:

— Али је много занимљивије шта радите ви? Да ли знате да вас цела Варшава жени са госпођицом Линетом? Виде ли вас у позоришту, на тркама, виђају вас на клизалишту, и нико им не може доказати да то још није ствар решена.

— Кад сам с вама увек отворено говорио, онда ћу вам и сад искрено рећи да је то већ готово свршено.

Она га погледа насмехнутим очима и пуним радозналости:

— Тако? Па то је нешто најновије? Дај вам Боже такве среће, какву вам желимо и ја и Стах.

Она му пружи руку, и после обузета радозналошћу запита:

— Јесте ли разговарали с Липетом о том?

Завиловски отпоче казивати, каза све како је било и шта је говорио с госпођицом Кастели и са господином Основским. Затим се поступно стаде у приповедању заносити, те исприча све што се с њим дешавало: како је испочетка само мотрио и критиковао, борио се сам са собом, и није се смео падати: како се после трудио да то себи истера из главе, управо из срца — и како му се није могао одупрети. Тврдио је да је неколико пута хтео да одједном прекине са познанством, али увек му недостајало снаге за то, и увек је све више и више увиђао да му је тамо цео свет, циљ живота, да без ње, без госпођице Липете, не би знао шта би с тим животом, и увек би се враћао.

У ствари Завиловски истина није мање гледао, али је много мање критиковао и борио се са собом, него што је причао да је чинио. Али је то ипак искрено говорио. Додао је најзад да сад у опште већ зна поуздано да је заволео, не своје осећаје, него њу саму, и да му је то најмилије створење на овом свету.

— Помислите само госпођо — рекао јој је — други имају рода: браће, сестара, оца, матере; ја сем својега несрећнога оца нигде никога немам, и зато све што може један човек да има љубави код мене се стекло за њу једну једину.

— Истина је — рече Марина. — Тако је морало бити.

А он је говорио што даље то занесеније:

— Али се опет све непрестано мени чини да је то сан, и не иде ми никако у главу да ће она одиста постати мојом женом. Каткад ми се учини да то никако не може бити и да ће све искрснути што год што ће окренути све тумбе.

Стварни осећај бивао је све јачи у њему и кроз само одушевљење, за које је био већма склон од других људи, а већ се поче нервозно трести, а после заклони рукама очи и говораше:

— Ето, видите, госпођо! Морам очи да затворим, да то боље замислим. Таква срећа, таква неограничена срећа! На шта тражи човек од живота и брака — среће! А сад опет недостаје ми снаге. Не знам да ли сам каква слаботиња — али тек, искрено вам кажем, недостаје ми снаге.

Марина мету кокардицу на сто, мету на њу руке, гледаше у њега неко време, па поче:

— Ви сте песник и сувише се одушевљавате. Слушајте ви мене, шта ћу ја да вам речем. Мени је од матере остала једна књижица, у коју је она записивала што је мислила да ће за мене бити корисно, а била је слаба, те се бојала да неће дуго живети. О браку ми је написала нешто, што после ни од кога нисам чула, нити сам то и у једној књизи читала: да се брак не склапа ради среће, него да се испуни обавеза, коју је Бог људима оставио, а да је срећа нешто што Бог уз то још може дати. Видите ли, господине, како је то просто, али у исто време суштa је истина да ни од кога то више нисам слушала, али нисам ни чула: да је когод доцније ступајући у брак више мислио на то него за срећу. Упамтите то и ви, а кажите и Линетки, а?

Завиловски је гледао у њу зачуђено:

— Знате ли, госпођо, да је то тако нешто обично да ником ни на ум не пада.

Она се осмехну, мало тужно, па узе своју кокардицу и настави шивење. А мало после понови:

— Кажите ви то Линетки.

Настави шивење жустро размахујући својом нешто смршавелом руком и танком иглом.

— Знате господине, кад човек тако умири своје срце, онда стече мира за навек; може тај мир бити нешто веселији или тужнији, то је већ у Бога све! Али је тек дубоки мир. А без тога има само неки зрачак среће, а све готово обмана, можда и због тога једино што смо срећу друкчије замишљали.

Она продужи шијући.

Он је гледао у њу погнуте главе, гледао је на њене руке што се хитро крећу, слушао је њен глас и учинило му се да тај мир, о којем је она говорила, лебди тик над њом, испуњава ваздух око ње, виси над столом, гори у лампи, а већ и у њега улази.

Он је тако био обузет собом, својом љубављу, да му ни на памет није падало да у тој соби има можда једно срце, које тугује. У место тога он се веома чудио двема стварима и то прво: да је оно што она говори тако јасно као два пут два четири, те мора бити да то сваком стоји на врх језика, а друго како то да он сам до тог није могао доћи, па чак није ни ми-

слио на то. После се сети госпође Основске, поче гледати у Марину и стаде као сам за се говорити: „Оно је жена, а и ово је!“ Наједаред на њега напође неко лакнуће: све његове узбуркане мисли смирише се. Осетио је како му се дух одмара гледајући у ту племениту жену, а у себи је говорио: „У Липетке је исто такав спокој, таква тишина, исто таква правда и простота“.

У том дође и Полањецки, а ускоро после њега и Бигјелови, а за њима донеше чело. При чају Полањецки је говорио о Машку. Машко је настао био свом снагом да обори тестаменат, ма да је на сваком кораку наилазио на тешкоће. Млади адвокат који је заступао добротворне установе, на које је гласио тестаменат, След, за којега је Машко рекао да ће га помазати зејтином, забиберити па прогутати, испаде да није тако згодан за гутање. Полањецки је слушао о њему да је то човек хладан, издржљив, а у исто време печен правник.

— А што је још најинтересантније у том, то је што Машко (као Машко!) држи да је племић, који се овде бори с плебејцем, и да то треба да буде проба, чија је крв јача. Штета што кукавни Букацки није у животу, и њега би то баш веома забављало.

— Је ли Машко још једнако у Петрограду? — упита Бигјел.

— Данас ће се вратити. Стога она није могла остати вечерас — одговори Полањецки.

После мало додаде:

— Ја сам имао о њој неко предубеђење, али све више долазим до уверења да то није рђава жена, а притом је несрећна.

— А по чему је несрећна? Машко још није парницу изгубио — рече г-ђа Бигјелова.

— Али није никако дома. Мати јој је у очној болници у Бечу и врло је вероватно да ће потпуно остати без очију, а она тако данима преседи сама самцита. Кажем вам да сам пре имао неких предрасуда против ње, а сад ми је дошло жао.

— Истина је сушта да је она од удадбе постала много симпатичнијом — рече Марина.

— Јесте — одговори Полањецки — а уз то још није ништа изгубила од лепоте. Пре је кварило поцрвенеле очи, а сад је и то прешло, и сад је опет као што ваља.

— Не знам само да ли је Машко што задовољнији због тога.

Али је Марину жегло да исприча свима новину о Завиловском; али пошто није по обичају био верен, смишљала је да ли сме. Ну, кад га после чаја г-ђа Бигјелова запита како његова „ствар“, а он рече да је при крају онда дође Марина до речи: да ствар стоји тако да се господину Завиловскому већ може честитати. Наједаред ударише сви у руковање и свима завлада велика веселост. Бигјел од радости пољуби Бигјелку, Полањецки нареди да се донесу чашице и боца шампањскога вина да се напије „највреднијем момку“ у Варшави. Госпођа Бигјелка стаде дирати Завиловскога како ће само то славан пар бити: појета и сликарка! Завиловски се смејао, али је у ствари био веома узбуђен тим, што његови снови почињу бивати нешто реално.

После мало куцајући се с њим Полањецки му рече:

— Нека ти Бог да среће, а ја могу само један савет: Што има у теби појезије то ти мети у своја дела, а у животу буди реалиста и упамти: да живот није ро....

Али није могао довршити, јер му Марина мету руку на уста и рече у смеху:

— Е доста, ти, мудрицо!

А Завиловскоме се обрати речима:

— Не слушајте ви овога саветодавца, немојте унапред правити никакве теорије, само је волите.

— Сасвим је тако, госпођо! -- одговори Завиловски.

А Полањецки љутнут мало на то одговори:

— Онда сад одмах купите харфу...

Али чим се спомену харфа, Бигјел докона своје чело говорећи да тако вече ваља завршити музиком. Марина седе уз клавир и убрзо отпочеше Хандлову серенаду. Завиловски је изгледао као да из њега душа излеће, стапа се са оним складним тоновима, и лети кроз тиху ноћ уљуљкујући њима у сну Линету. Вратио се доцне у ноћ, окрепљен у друштву ових честитих људи.

III

А Марина је имала мира — „онаквог каквог јој га Бог дао“ — али је био дубок. У нахођењу тога мира велику јој је помоћ учинио глас из гроба, она од времена већ пожутела књижица, у којој је читала: „Не треба се удавати зато да се буде срећно, него зато да се испуни обавеза, коју Бог ставља

на девојку“. Марина је пређе чешће загледала у ту књижицу и читала у њој те речи, али је њихово право значење схватила тек у последње време, за време оног духовног процеса, кроз који је прошла, кад се вратила из Италије. А тај се процес у њој свршио на тај начин, што се она измирила са својом судбином, али у друштву није допуштала ни да се помисли да она није срећна. Она је у себи тврдила да је срећа истина сасвим друкчије нешто, него што је то она замишљала, али да притом није ништа мање стварна. Одиста, кад би јој на пример Бог дао моћи да наређује људским срцима, она би хтела да Стах њој указује, не више уважења, него више оне брижљивости, какву он може и уме да укаже, и какву је у своје време указивао Литки; она би желела: да његово осећање према њој буде мање трезвено; да у њему буде оно зрнце поезије, које је било у њене љубави. Али опет, с друге стране, било је у ње неке наде: да све то може доћи доцније, а после јој долазило на ум и то: све баш и да не дође, ваља Богу бити захвална, што јој је дао вредна и ваљана човека, којега је она могла не само волети него и ценити. Често би се замислила: с ким би га могла поредити, и није нашла никога, ко би могао с њом стати на равно. Бигјел је красан човек; али у њега нема тог полета. Основскому, при свој његовој доброти, недостајало је оне реалне енергије и рада. Машко је био већ сасвим нешто ниже. Завиловски јој је изгледао више као какво генијално момче, него као човек. Једном речи Стах је излазио и сувише високо изнад свих њих. А ресултат је свега тога био: да је она имала све више вере и поуздања, и све га више и више волела. Уз то ограничавајући себе, предајући му своје ја, приносећи на спалиште њему своје маште и свој егоизам осећала је, да се све више душевно разрађује, да бива све згоднијом и лепшом, да никако не пада у низину, него да се пење на неке висине, на којима је душа све ближа Богу, и наједаред опази да је у том сва срећа. У то време Поланецки је бивао често ван дома, те је она често остајала сама и често размишљала, као паметна и искусна жена: „Па човек мора да се стара да би био што лепши, а ја кад нисам ништа ружнија, него што сам била — шта онда фали! А да је друкчије, ја би се можда покварила!...“

Није јој ни на крај памети било: да баш у том има више мудрости, него, на пример, у свем размишљању и ћаскању го-

споће Основске. Изгледало јој је исто тако природно: што она сад за „Стаха" има мање примамљивости, него пређе. Она је чешће стајала пред великим огледалом, гледала у њега а у себи говорила: „Еле, очи се не мењају, али само каква сам у струку! Какво лице! Да сам ја на његовом месту, у свет бих утекла".

Али то није истина, не би она утекла, али је тако увећавала заслуге његове. Тешиле су је сем тога и речи госпође Бигјелове: да ће после оног бити још лепша „као каква девојчица, сасвим". И каткад би јој било тако мило што је то све тако дивно уређено: с почетка жена мало поружњи, па после мало пропати, а мало после још не само што се све враћа, него за награду има се мала „беба", која својим животом везује двоје, те чини нову спону између мужа и жене. На тај начин имала је не само мирних, него и веселих тренутака, те једном рече госпођи Бигјелки:

— Знаш шта ја мислим, да човек може бити много срећан, само ваља да се боји Бога.

— А какве то везе може да има једно с другим? — упита г-ђа Бигјелова, која се навикла по своме мужу, да јој се све јасно представи.

— Па такве — одговори Марина — да човек буде задовољан оним што он даје и не досаћује му што није дао оно, што се нама чинило да је боље.

После тога додаде весело:

— Не досаћивати, не досаћивати!

Обе ударише у смех.

Више пута из старања, које је већ постајало досадним, лепо се могло видети: како Полањецкому није толико стало било до жене, колико до детета; али Марина му већ то није примала за зло. Додуше, није причала никада. Пред другима је била готова да му то упише у заслугу, јер је убеђивала себе: да је сад то дужност њих обоје, да се пре свега старају о детету, као о будућој заједничкој милости. Одричући се тако сваког дана једног по једног од својих захтева личних она је налазила све бољи мир, који се огледао у њеним очима што су биле тако као никад дотле. Готова је била да се и у том помири с божјом вољом, али се нешто бојала Стаха, и једног дана запита га као у шали:

— Сташо, а ако буде син, нећеш га убити?

— Не — одговори смешећи се и љубећи јој руке — али бих волео да је кћи.

— А ја сам слушала од госпође Бигјелке да људи обично воле да буде син.

— А ја сам такав човек, који воли да буде кћи.

Али њене мисли нису увек биле тако веселе. Каткад би јој пало на памет да може и умрети, јер је знала да се то догађа и топло се молила Богу да то не буде. Прво, она се смрти бојала, а друго није јој било до одласка, макар то било и на небо баш тада кад је у изгледу било толико милости, а најзад је замишљала да би је Стах силно жалио. И на ту помисао тако би се разнежила над њим, као да је он један од оних које треба највише жалити од свих несрећних људи на свету. Зато никад није с њим говорила о том, ма да јој се чинило да и он сам избегава каткад такав разговор.

Но она се савршено варала. Докторка, која је сваки дан обилазила Марину убеђивала је сваки пут и њу и Полањецкога да све иде својим најбољим током, због чега њему није ни на ум падало да она може умрети. Повод за његово неспокојство било је друго нешто, чега се Марина никад не би сетила, а што сам Полањецки није смео отворено да изрече. Од неког времена почело му се нешто кварити у његовим унутарњим рачунима, са којих је био тако поносит и који су му давала много задовољства са самим собом. Пре само неку недељу још држао је: е су његове теорије о животу зграда састављена од великих брвана, а на темељу од камена љутца. Он се у себи поносио том зградом, а полако се узносио сам над онима, који нису умели справити себи такво што. Укратко да речемо: сматрао је себе за најбољега мајстора у познавању живота. Држао је и то: да је та зграда готова од крова до темеља, и да му се само ваља уселити, наместити и отпочинути! Заборавио је био да је душа људска као птица: кад се попне докле хоће високо не само да јој се тада не може да отпочине, него јој још више ваља крилима махати, да се на тој висини одржи, иначе ће је прво искушење свући к земљи.

У колико је то искушење било горче у толико се више једио што ће му морати подлећи. Ниски предмети и пуста жудња! Није могао дати рачуна откуда они. А и поред свега тога зидови његове зграде стали су пуцати. Полањецки је био у опште узев побожан човек, и то из убеђења, али је био пот-

пуно откривен сам пред собом, да би могао сам себе убедити: да и људима, који тврдо верују у Бога, може тако што да се деси. Не! Он је по природи био човек одлучан, и његова је логика говорила: „или, или!“ јер је осећао да тако говори са више права. Али ни од тога искушење није уступило, него се он само једио што је на њега наишло, те га довело на то да посумња у своју карактерност. Држећи да је он бољи од других људи, сад је дотерао дотле да се запита: да не буде он баш гори од других, јер не само да је на њега искушење наишло, него је осетио да би му се могао подати у згодном тренутку.

Гледајући у госпођу Основску често би у себи понављао изреку Конфучијеву: „У обичне је жене таман толико памети, колико у кокошке, у необичне пак, колико у две кокоши“. Гледећи пак у госпођу Машкову падало му је на памет, да има жена у погледу којих је та дрска кинеска истина чак и ласкање. Кад би се бар за њу могло рећи да је искрено глупа, могла би се скоро потпуно оцртати. Али она није ни то била. Неколико десетина формула учиниле су њу једним правим ништавилом. Као што 200 или 300 речи чине цео језик становника Нове Гвинеје, и задовољавају све њихове потребе, тако су ове формуле скривале госпођи Машковој обичне потребе друштвенога живота, мишљења и живота. У осталом била је безгранично пасивна, а оном нијансом аутоматског самопоуздања, које ствара скучена памет и слепа вера. Кад нешто има везе са једном од оних њених формула, онда неће погрешити. Полањецки је таквом знао и зато је толико исмевао још као девојку. Називао је лутком, аутоматом, мрзео је због оног лекара, који је због ње отумарао у свет, тамо где бибер расте, омаловажавао је и није је могао подносити. Али кад год би се нашао с њом било код Бигјелових, било код госпође Краславске, све би му она физички била у памети, и све је о њој мислио. Оно угашено лице, онај пасивни мирни израз њен, она хладноћа у опхођењу, они очни капци више пута поцрвенели, оне рељефне контуре њенога тела, све је то имало неке дражи на њега, привлачило га. Некад је то тумачио правом природног одбирања, и нацртао тако техничку ствар, на том је и остајао, јер је утисак, који је Марина на њега чинила, био силнији, те је за њим и пошао. Сад је Марина била његова, он се навикао на њену лепоту, које је у осталом за неко време нестало. Испаде некако тако да се са

госпођом Машковом чешће виђао, зато што је Машко често осуствовао, управо виђао се сваки дан, услед чега су ранији утисци не само оживели него, према околностима, у којима се находио Полањецки због стања, у којем је била Марина, оживели су неочекивано силно. И тако се догоди да он, који није хтео бити брус за оштрење сто пута лепше г-ђе Основске, он, који се одупро њеним фантазијама у Риму, он, који је држао да је човек од начела, најјачег карактера и ума од њих осталих, очазн сада, кад би само госпођа Машкова хтела маћи својом ножицом, да би све то отишло у прах и пепео. Он зацело не би зато престао са љубављу према својој жени, којој је био веома одан, али је осетио да би био у стању да је изда, и то не само њу, него и себе самога, своја начела, своју замисао о том какав треба да је и шта треба да чини честит и моралан човек. С потпуним страхом а у исто време са срдбом нађе он у себи човека животињу, и то још слабу. То га узнемири, он се стаде против тога бунити, али је није могао савладати. У том погледу најпростије је било да се не виђа са госпођом Машковом, или да се виђа с њом што ређе, али је он налазио повода да се виђа с њом што чешће. С почетка је хтео сам с њоме да се успава, али као човек, који је био искрен према себи то није могао, није му то испало за руком, него се свршавало само тим што је измишљао себи сплетке. У место тога варао је тим и жену и кога год нађе. Кад би био у друштву г-ђе Машкове није могао а да не гледа у њу, да је погледом не обухвати од пете до перчина. Обузела би га радозналост: шта би она учинила, кад би јој он наједаред тек признао шта се кува у њему, шта би рекла, и уживао је и против своје воље, замишљајући, како она не би на то рекла ништа. Страшно је зато на њу мрзео али зато ипак није ништа мање за њом жудео. Налазио је у себи масу покварености, и приписивао то својем бављењу на страни, и како је дотле држао да је природе здраве и непоколебљиве, стао се прибојавати, да се није варао, и да ли није утисак чулни, који сад чини на њега ова тако мало привлачна особа, нека врста нервозе која га спопада, а он то не зна. Није му падало ни на ум да може наступити такво стање код човека, у којем његова душа мрзи неко женско створење, а људска животиња, што је у њему, гине за њим.

Међутим је код ње инстинкат заменио разум. Она није била наивна толико да не разуме шта значи његов поглед, који је близно

по њој: али шта су говориле његове очи којима је нетремице гледао у њу, кад би говорили на само. И осетила је унапред сву сласт самољубља, којему се тешко одупрети чак и ваљаној жени, кад осети како се за њом жуди. Стога је готова била да не зна и не размишља о каквој опасности, као оно ној, што загњури главу у песак, кад му се опасност приближи. Тај песак био је за госпођу Машкову њено држање пред светом. То је и Полањецки осећао. Он је још из момачкога искуства знао да има женскиња, којима је једино стало до онога што свет види, ма то било и нешто најчудније. Видео је на пример и таквих које плачу од негодовања кад им се каже нешто просто пољски, на што би се само насмешиле, да им је речено француски. Познавао је и такве које су у својој кући и у својем месту биле просто неосвојиве тврђаве: међутим у летњиковцима, по бањама могао си с њима чинити што си хтео. Знао је и такве које су подносиле ствар, а нису подносиле речи. Знао је и такве, које су друкчије биле на дану, а друкчије у ноћи. Где год није честитост потицала из душе и начела, дубоко укорењена у крви, опирање и подавање зависило је од случаја, околности, од спољних често врло благих прилика и нарочитих појмова о пристојности. Држао је да тако може нешто бити и са госпођом Машковом, и што дотле није још пошао путем пробе и искушавања било је само због тога, што није хтео да се саблажњава и што је мрзећи њу у дубини душе, грдио се да презире и сама себе. Задржавало га је осећање према Марини и саосећање с неком врстом штовања оног стања, у којем се она налазила, захвалност за то и нада да ће постати оцем, па онда близина милих часова што је с њом имао, и најзад верски осећај. То су били као неки беочузи у ланцу: којима је још задржавана животиња у том човеку.

Али они нису држали увек подједнако. Једном, и то баш оног вечера кад ће се срести са Завиловским, умало се није издао. На помисао да се Машко враћа, и да она баш зато јури кући спопаде га нека нека чисто животињска срџба, те рече истина угушеним гласом, али ипак доста разговетно:

— Тако. Сад разумем што се журите! Улис се враћа, те Пенелопа мора бити дома али... — Ту му дође нешто да псује.

— Али шта? — упита госпођа Машкова.

А он без икаквог либљења одговори:

— Сад бих вас баш нарочито имао вољу да душе задржим!

— То није пристојно — одговори она мирно гласићем као да је кроз иглене уши прошао.

И у тим „непристојно“ била је цела њена душа.

Он се врати, проклињући и њу и себе, а у повратку затече у мирној и светлој соби Марину са Завиловским, којему она доказује: како у браку не треба тражити уображене среће, него обавезе које Бог у своје време намеће човеку.

(Наставиће се)

ДИМИТРИЈЕ НЕШИЋ

1836—1904

Почињу се приметно губити из наше средине један по један од људи, који су живот свој посветили књизи српској и цео свој рад уложили на стварање услова да се и у нас наука неговати може. Са Димитријем Нешићем, чији се живот угасио 26. априла ове године, отишао је и трећи важан чинилац у најновијој историји нашег интелектуалног препорођаја, који је поред прва два: Даничића и Панчића, највише допринео да се у нас створе погодне прилике за одавање оним занимањима, који условљавају право напредовање и развијање једнога народа. Да је губитак овога човека пао у време пре 15 година, много би се више осетио, но што је случај данас, кад се је његово нестајање из наше средине регистровало као обичан догађај, што се потпуно поклапа са несрећним стањем нашега данашњег друштва, које је упућено на безначајне ствари и утонуло у материјализам најгрубље форме, који ничега заједничког нема са науком, нарочито са идеалном науком, чији је представник у нас Нешић био.

Поменута три најјача представника науке у нас последњих 30—40 година ишли су на то да омладину српску упуте на прави и племенити позив њен и може се казати да су у томе они и једини највише успеха имали. Радом у школи, на књижевности и у друштву умели су науку ученицима својим омилити, створити заинтересованост за најидеалније ствари у неговању којих лежи прави успех омладине. Они су једини оставили људе, који су их наставили у раду, и од свога рада као уложног капитала, земља данас донеста може с правом ка-

зати да извесне успехе види. Све је ово могло бити једино из разлога што су то људи били, који су се животом својим школи и науци посветили и сматрали за једину дужност да од ђака својих створе људе, који ће науку ње ради, без икаквих других разлога, обделавати.

Посао Даничића и Панчића био је лакши од Нешићева. Даничић је дошао после Вука и имао одомаћити код нас науку, која је у тесној вези са животом и језиком нашега народа, те је без по муке могао створити за њу заинтересованост. Панчић, који је творац науке о српској флори и фауни, први учитељ у нас, како се природа штудира, везивао је своју науку са домовином и то је услов лакши за стварање школе, те је поред тога што је то космополитска ствар, са успехом одгајио толико генерација, које су се одавале природним наукама, међу којима и данас од њихових ученика има знатних представника исте у нас. Све те погодбе нису биле за Нешића, али је он ипак успео да најапстрактнију науку, за коју је тешко наћи следбеника много и у великих народа, поред свих тешкоћа, што је у првим данима његова професоровања на В. Школи, било још мало услова за њено обделавање у средини ученичкој, који су ништавно знање из ње доносили из средњих школа — пресади у нас и он је створио поред прве две школе, трећу, за коју се с правом може тврдити да иза оних првих двеју не изостаје. Све је ово могао Нешић постићи личним својим особинама, које су се у овоме састојале: љубав према предмету, и начин, који је њему само својствен био, да науку експлицира својим слушаоцима. Он је задобијао ученике методом, којим се у математици служио, јасноћом излагања мисли и слушаоцима скренуо пажњу на један од предмета, у којему има много дражи, тек онда кад га прави математичар, као што је Нешић био, излаже, који зна за шта у њему треба везати пажњу ученикову и не побркати главно са споредним. Те особине Нешића као правог професора и човека, који се уживео са науком коју је предавао, кроз тако дуги низ година, толиким нашим генерацијама, учинио је да група данашњих наших математичара свој постанак мора везивати са појавом Нешићевом.

I

Димитрије Нешић родио се у Београду 8. октобра 1836. Основну школу, гимназију и две године лицеја свршио је у

Београду, одакле је 1855. као државни питомац отишао у Беч на политехнику. У Бечу је остао до 18. септембра 1858., а за тим прешао је на политехнику у Карлсруј и ту остао до 1862. године. По повратку у отаџбину, буде исте године (1862.) постављен за суплента у лицеју, а 26. септембра 1863. за редовног професора математике у ново-отвореној Великој Школи. На Великој Школи је остао све до 20. јануара 1894.

Све мене последњих тридесет година наша В. Школа, од лицеја до данашњег дана, пролазила је за време професоровања на њој Нешићева. На њено унапређивање један од најјачих радника био је Нешић. Био је ректор Велике Школе у више прилика: 1882., 83., 84. и 1893. и 94. год. Његова искрена природа, симпатична појава и искуство о школи, које је имао, као радник, који је свој живот провео у њој, не само да је био од утицаја на генерације нове, које је он стварао, већ и на колегијум, који су већином сачињавали негдашњи ученици његови. Њему се највише има уписати у заслугу, што је тим непрестаним преображавањем наша Велика Школа данас у могућности да постане универзитетом српским.

Променама политичким у нас и Нешићева снага не оста недирнута. Он је отишао са Велике Школе за министра просвете у кабинет Симићев и у тој дужности остао до 21. марта исте године. По паду кабинета био је на расположењу до 9. маја 1894. кад је постављен за државног саветника. Као државни саветник био је до 24. јануара 1900. године а за тим је стављен у пензију.

Нешић је имао огромна утицаја на развијање просвете у нас и ван своје катедре. Као председник Просветног Савета 1882., 83., 84., 85., 86. био је од непосредног уплива и утицања на унапређивање просвећивања у Србији, што се јасно види из плодног и обилатог рада на просвети из поменутих година.

Нешић је у данима кад се је у нас уводио нов систем мера имао једини готово заслуга за брзо и лако увођење поменутог система. Ради практичког начина да се поменуте мере уведу, буде послат 1872. у Белгију и по повратку изради закон о метарским мерама, који је као референат владин и у скупштини бранио. Ради популарисања истог система, написао је науку о метарским мерама.

Радовима на науци, штампаним у Гласнику Ученог Друштва, Гласу Академије и др. стекао је велико признање у Ср-

бији, који су иначе његов значајан реноме као професора В. Школе, још више увећали. Ти су му радови стекли признање и одликовање у земљи и ван ње. Он је био члан нашег Ученог Друштва (10. фебруара 1870.), Академије Наука (5. априла 1896.), Југословенске Академије (18. децембра 1890.) и др. 18. новембра 1892. године постављен је за председника наше Академије Наука и у томе звању остао три године.

Његови се радови по групама овако могу поделити:

а). Радови из школске књижевности:

1). Равна и сверна тригонометрија.

2). Алгебарска анализа, I и II део.

3). Наука о комбинацијама.

b). Из философије математике:

4). О важности математике (Беседа о Св. Сави 1882. год.).

5). Борба Њутна и Лајбница за приоритет инфинитезималног рачуна (Беседа о Св. Сави 1893. године).

6). Поглед на Лајбницову инфинитезималну методу (Глас Академије VI).

c). Из математичке анализе обичне и инфинитезималне.

7). Прилог теорији интеграљења помоћу бесконачних редова (Гл. Академије XXIII).

8). Доказ обрасца

$$\lim \left\{ \frac{1^m + 2^m + \cdots (n-1)^m}{n^{m+1}} \right\} = \frac{1}{m+1}$$

9). Примедбе о обрасцу.

$f(b) - f(a) = (b-a) f' [a + \theta (b-a)]$.

10). Услов да је $f(x)$ за $x = c$ непрекидна и ако је $f'(x) = \infty$.

11). О минималним и максималним дијаметрима (све у Гласу Акад. XXXIII).

12). Покушај квадратуре (Гласник Ученог Друштва 46. св.).

13). Неколико нових образаца интегралних (Гласник Ученог Друштва 51).

14). Неколико нових образаца за број комбинација са задатим збиром (Гл. Уч. Друштва 54).

15). Нови обрасци за број комбинација друге, треће и четврте класе при неограниченом и броју и понављању основака (Гл. Уч. Друштва 60).

II

Сав је рад ван школе Нешићев био посвећен опет своме предмету. Као члан Ученог Друштва а доцније Наше Академије написао је побројане расправе већином из чисте математике, из области оне, на којој се тако много радило у његово време у доба, кад се највише нових правaца јавило. Из тако опште науке, ипак је Нешић, као прави научар указао на многа питања, која обраду потребују а са успехом многа и решио.

Главно обележје свих његових радова је у главноме јасноћа излагања проблема, метод, којим је окарактерисан његов рад и као наставника. Питања су, којима се бавио или докази нови — елегантнији, за илустрацију каквих теорема или расветљавање тамних проблема у философији математике: као што је питање о суштини диференцијалног рачуна, које је повод толиким полемикама било. Питање о квадратури круга, старо као вечност, за математичаре нашега доба има вредност у тражењу доказа да је Лудолфов број доиста ирационалан, другим речима резултат је свих доказа негативан очекивању, да се може наћи начин за квадратуру. Вредност је овога питања у налажењу начина за ректификацију круга каквим новим методом, помоћу извесне простије криве, што је Нешић у својој расправи изнео. Док је први део, немогућност решења, односно доказ о ирационалности Лудолфова броја, доказано на стотину начина и тим скинут са дневнога реда, дотле је питање о ректификацији не само круга већ свих кривих слободно поље за примену инфенитициалног рачуна и даље остало отворено.

Радови су му поглавити из школске књижевности: *тригонометрија* и *алгебарска анализа*. Ово су помоћне књиге биле удешене за његове слушаоце. Ови радови носе обележје свих његових радова, одликују се јасноћом и елегантношћу употребљених метода.

Нешић је у нас радио на увођењу новог система мера (метарских) и о томе писао практички, што је у првим данима као помоћна књига једина била, за одомаћивање овог система.

Политика, која је највише сметала правилном развићу живота у многим видовима његовим у нас на науци се је највише светила. Она је са наше В. Школе непрестано одузимала снаге, које су биле у стању успешно на нашем највишем просветном заводу радити. Ти се људи или више никако нису ни враћали

или разочарани долазили на њу, главно је да су од политике негативни само резултати били по наставу највишу у нас. Политика није могла поштедити ни Нешића. У време једно од пертурбација политичких у нас узет је Нешић за министра просвете, али како је то племенита природа била, која није створена за онакву политику, каква се је у нас онда водила, брзо се склонио да начини места онима, који знају служити и другоме чему а не истини, а он то двоје није могао никако измирити.

После одласка са В. Школе био је неко време државни саветник. Последње дане провео је у миру, до последњег часа пратећи развитак науке и успешно радећи на њој.

О Нешићу као професору, научару и човеку могло би се много писати и писаће се. Он ће као човек и професор остати као најмилија успомена у кругу својих ђака и савременика. Нема ваљда ниједнога, који је најмање са њим био познат да његова чиста, отворена и искрена природа није најдубље импресије чинила, чинила утисак оних класичних примера, који су израз безграничне доброте и беспримерне несебичности, што је својствено тако великим душама, каква је његова била. Будућност, која ће далеко од свију нас изрицати суд о делима оваквих људи, какав је Нешић био, уврстиће га извесно међу најзаслужније синове народа из кога су поникли, у ред оних, који су се старали да животом и радом примером предходе поколењима.

К. Стојановић.

ХРОНИКА

ПЕДЕСЕТОГОДИШЊИЦА ЈОВАНА ДРАГАШЕВИЋА

Ове године имамо да забележимо редак догађај у животу једнога српскога књижевника, који је доживео да прослави свој књижевни рад. Јован Драгашевић, ђенерал у пенсији, прославио је 17. маја педесетогодишњицу свога плоднога и разноврснога рада.

Драгашевић долази у ред оних наших књижевника који су почели свој рад у другој половини прошлога века, а јављали су се у многим гранама књижевним. Кад год што су Милићевић, Шапчанин, Чеда Мијатовић, разноврсни писци, тако је и Драгашевић познат и као песник и приповедач, историк и географ, дипломат и војни писац. Према томе цео књижевни рад Драгашевићев може се поделити у три групе: песничка, историско-географска и војна.

Драгашевић се јавља најпре с песмом и то у времену кад је поезија одушевљавала сву омладину српску, кад су се јавили и Змај, Јакшић, Шапчанин, Kаћански, Kујунџић, Новаковић. Прву своју песму, *Молитву*, Драгашевић је написао 1854. године и од тога времена његов књижевни рад је пролазио кроз разне мене и облике. Најпре је издао две збирке *Песама* (први пут 1860. године а други пут 1869.), па је прешао на драму, *Хајдук-Вељко*, која се и данас очувала у репертоару многих српских позоришта, а Драгашевићева је идеја, по његову причању, у позоришној игри *Маркова Сабља*, коју је израдио пок. Јован Ђорђевић. У белетристичне радове долазе још: *Истинске приче* (аутобиографија I), *Аподикеис* (аутобиографија II), *Успомене на Берлински Конгрес* (аутобиографија III), *Царица Јелена* (недовршена).

Песме су Драгашевићеве већином патриотске, а има их и љубавних, дидактичних и других. У њима се огледа сам песник: пуне су жарког родољубља или су обавијене неком сетом и незадовољством. Стихови, истина, нису лаки као у Бранка, ни пријатни као у Змаја, ни бурни као у Јакшића, али су ипак звучни и могу се лако читати. На песмама Драгашевићевим види се и утицај старијих песника — доказ да је Драгашевић познавао добро сву тадашњу нашу књижевност. Угледање је најчешће на Мушицког (ода Вече), Његоша, Стерију, Бранка и Змаја (у начину певања и израза), а и многе речи, које су тада употребљаване у поезији, налазе се и у Драгашевића, као: нојца, љубне, сиђани ит.д. Од већих патриотских песама нарочито ваља поменути: Ајдук-Вељко, Јека од Гусала и Курсула, које су остале још и до данас омиљена лектира српске омладине, а неке од њих (Хајд' на ноге) певају се као композиције у свима крајевима српским.

У аутобиографијама Драгашевићевим опажа се нарочита црта: искреност и отвореност. Из његова се причања тек сада може видети у каквим смо приликама живели пре четрдесет и педесет година, и какви су били поједини наши државници и политичари. Ове ће успомене, без сумње, доста допринети познавању наше политичке и културне историје у другој половини деветнаестога века.

На пољу историском и географском Драгашевић је највише написао. Ту су радови: Млава и Пек (с картом), Хомоље (с картом), Археолошко-географска истраживања и Анерони — штампани у Гласнику Српског Ученог Друштва. Сви су ови радови, заједно с радовима Ј. Мишковића и А. Алексића, много допринели познавању појединих крајева наше Отаџбине.

Драгашевић је и први наш научни географ. Све до његова времена географија је сматрана као опис места, држава и народа, а он је унео и научни део: физичку и математичку географију. Међу те радове долазе: Приступно предавање из географије на Вел. Школи 1885. године, за тим Кронографија, Космометрија и Звездано небо (карта). Његов Земљопис Србије и Турске за основне школе и Општа Географија за средње школе, поред свих својих недостатака и тешкога стила, подмиривали су потребу уџбеника у школама све до појаве Карићева Земљописа. Зна-

чајно је да је Драгашевић први унео српске термине у географију, нарочиту физичку (као: висија, низија итд.).

У историским радовима Драгашевић је такође плодан и ако не са свим срећан. Као год П. Срећковић и Драгашевић је показао необичну вредноћу и неуморни рад у истраживању и проучавању појединих периода српске прошлости, али обојици недостаје критичка школа. Ево тих радова: Јерина Ђурђевица (у „Отаџбини“), Серески сабор 1391 године, Рат с Мађарима 1359 (у „Отаџбини“ под именом Трешњеви витези), О анжујском крину у српском грбу. Ту долазе и полемично-историски списи: Македонски Словени, као одговор на Комаровљеву карту 1890. године, О новом српском грбу, Пројекат за поделу Балканскога Полуострва, Етнографска карта Балканскога Полуострва (на француском језику).

Још су значајнији радови Драгашевићеви у дотле необрађеној војној литератури. Може се с правом рећи, да је он творац војне књижевности и терминологије. На првом је месту покретање листа „Војина“, који је уређивао седам година (од 1864.) и уређивање „Ратника“ девет година. У низу чланака, који су у „Војину“ излазили, значајне су Мисли о српској народној војсци, које су доцније нашле израза и у програму једне наше политичке странке. Том приликом, још 1866. године, истакао је Драгашевић мисао, да Србија треба да брани, у свом властитом интересу, „интегритет турске државине у Европи“ Други је не мање знатан чланак О путовима у Србији (1865. године). Од осталих радова помињемо: Начела војне географије, Војник на маршу и Опреза на маршу (преводи с немачког), Начела четовања, Војничка стилистика, Војничка речитост. Као војно-политичке студије истичу се: Војна географија Илирског Тропоља и Илирско Тропоље, најзнатнији рад Драгашевићев, пун лепих опажања за стратегиски значај извесних места на Балканском Полуострву.

Поред овога Драгашевић има и друге, више службене, радове: Пројекат за поделу пожаревачког округа, Насељавање Срба из Старе Србије и Босне, Деспотовачки срез, Заглавски срез, Ваљевски срез, Пројекат за поделу Србије на пет департмана, Мемоар Србије Берлинском Конгресу (с етнографским картама

Балк. Полуострва), Мемоар за поделу новодобивених крајева. У ове радове треба споменути и најновији рад Драгашевићев Успомене на Берлински Конгрес 1878., штампан у Ратнику (св. за мај 1904.). У овом раду Драгашевић је, под утицајем патриотскога бола, изнео неправду коју нам је Русија нанела у санстефанском и берлинском миру.

Сем овога Драгашевић је уређивао политичко-књижевни лист Дарданију, у којој има и лепих књижевних и научних прилога.

*

Јован Драгашевић је рођен у Пожаревцу 4. фебруара 1836. године. Свршивши Војну Академију постао је Драгашевић 1860. године потпоручник, а 19. декембра 1867. преведен је као капетан II класе у ђенералштаб. 27. априла 1888. стављен је у пенсију као пуковник, а 23. јула 1900. подарена му је титула почасног ђенерала с правом ношења униформе тога чина. Изгледа да у својој службеној каријери Драгашевић није имао довољно среће, или бар не онолико колико његови, мање подобни, другови. То се може објаснити нарочитом цртом у карактеру Драгашевићеву, као што се види из његових аутобиографија. Драгашевић је био увек отворен, а то није било по вољи многим људима на вишим положајима, који су мислили да све што раде добро раде и да се њихов рад не сме подврћи критици. Међу тим Драгашевић је износио многе мане и ружне појаве у ондашњем друштву. Тако је у једном чланку напао оне Србе, што својој деци дају туђа имена. Затим је први устао против употребе разних титула (као: „благородни"), у службеном говору, што је противно демократском духу нашега народа. Сем тога изнео је у једном предавању, да Срби треба да чувају народне обичаје и карактерне особине свога народа. Начин на који је Драгашевић све то и износио био је за оно време и сувише смео, а кад се зна да је он то говорио у униформи, може се разумети, што је он због тих својих мисли и гоњен па чак и хапшен. Али су многе његове мисли и предлози ипак остварени.

Јован Драгашевић је за све време свога службовања играо видну улогу у друштвеном и државном животу Србије, а имао је и јаког утицаја на млађе људе, нарочито у војсци. Још као потпоручник постављен је за професора Војне Академије

1861. год. и у њој предавао за 23 године наизменце: географију, статистику, историју општу, историју ратне вештине, стилистику и стратегију. Био је кнезу Милану наставник за географију и српски језик, организатор и командир „брдске легије“ (1867. године), начелник топографског и историског одељења главног ђенералштаба, начелник ађутантуре у врховној команди (за време ратова 1876-7. и 1885.), помоћник начелника главног ђенералштаба. Године 1878. био је придодат министру, Јовану Ристићу, нашем делегату на Берлинском Конгресу.

*

Драгашевић је још у пуном јеку свога књижевнога рада и уредништво „Дела“ жели му, да још дуго година ради и богати српску литературу.

Мил. А. К.

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЈА

R. Hoernes. **Das Erdbeben von Saloniki am 5. Juli 1902. und der Zusammenhang der Makedonischen Beben mit den tektonischen Vorgängen in der Rhodopemasse.** (Mit 1 Karte und 14 Textfiguren). Mittheilungen der Erdbeben-Commission der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien. Neue Folge. Wien, 1902.

На десетак дана после овога земљотреса, који се, по нашем календару, десио 22. јуна 1902. год., у Делу је изишао о њему извештај г. Петра Јанковића, тад. приправника српске гимназије у Солуну. Извештај је овај управо једна студија о томе трусу: у њему су изнета проматрања, која је чинио сам известилац и која су, нема сумње, боља од свих других проматрања (изнета су и нека проматрања, добивена од других лица), утврђен је на основу ових проматрања епицентар земљотреса и најпосле је објашњена тектонска природа његова (в. Дело за јули 1902. год.).

Када је доцније дошао у Солун, као изасланик бечке академије наука, г. Р. Хернес, професор геологије и палеонтологије на градачком универзитету и најбољи данашњи стручњак за земљотресе, он је овим извештајем г. Јанковића имао већ готово свршен посао. Ипак је г. Хернес путовао мало по околини Солуна, правио са̂м проматрања, уверио се у истинитост проматрања г. Јанковића и других лица, од којих је накнадно добио извештаје, и као резултат свега тога написао књигу, коју хоћемо да прикажемо. Књига ова није ништа друго до много опширнији и мало боље сређен извештај г. Јанковића: покрај проматрања г. Јанковића, г. Хернес је унео и нека своја проматрања, затим проматрања других лица од којих су нека штампана у N. F.

Presse, Polit. Korrespodenz и другим листовима, разрадио је осим тога мало више оне одељке, који се баве о тектонској природи самога потреса и вези његовој са процесима у родопској маси, даље је акцентирао све закључке г. Јанковића о епицентру, природи потреса, и тиме дошао до истих резултата до којих и г. Јанковић. У осталом ово наговештава и сам г. Хернес, јер готово нема стране у његовој књизи, у којој се не позива на проматрања г. Јанковића и њих не узима као изворе првога реда. Сем овога г. Хернесу (као и г. Јанковићу) је у многоме олакшан рад и због тога, што је област, у коме се десио земљотрес, потпуно тектонски испитана од г. Цвијића,[1] и проф. Хернес (као г. Јанковић) утврдио је да су пукотине, постале услед тектонских поремећаја, које је г. Цвијић констатовао пре земљотреса, сасвим тачно констатоване, и да се земљотрес простирао дуж неких од тих пукотина. Г. Хернес је изнео у својој књизи и Цвијићеву тектонску скицу околине Солунског Залива.

Цео је рад Хернесов подељен на седам делова: I. Прве вести о солунском земљотресу. II. Време потреса за Солун. Приближно означење времена за остала места. III. Опажања земљотреса од 22. јуна и последице његове у појединим местима Македоније. IV. Претходни и потоњи земљотреси. V. Тектонска природа потреса од 22. јуна 1902. г. VI. Ранији македонски потреси и вероватне нивоске промене око Солуна у току појединих деценија. VII. Веза између македонских земљотреса и тектонских процеса у родопској маси.

Прве вести о овом значајном земљотресу дао је проф. А. Белар, управник сеизмичке опсерваторије у Љубљани. Белару су земљотрес апарати регистровали 22. јуна у 3 h 57' по подне; сем овога показали су га и сеизмографи у Флоренцији и Риму. Судећи по правцу компоненте (СЗ—ЈИ) Белар је одредио одстојање епицентралне области од прилике на 1000 километара и мислио је да је она на обалама Грчке. После овога изишли су и телеграфски извештаји из Солуна у N. F. Presse, Polit. Korrespondenz и др. Претерани извештаји о последицама земљотреса учинили су, да се проф. Хернес реши, да, као изасланик бечке академије, на самом месту испита последице и увери се у истинитост тих извештаја.

[1] J. Cvijić. Die tektonischen Vorgänge in der Rhodopemasse. Sitzungsber. der kaiserl. Akad. der Wiss., Wien, CX, 1901.

Из временских података о самоме трусу, које је добио упоређењем разних извештаја, поглавито телеграфских, и који се само донекле слажу, због тешкоћа при проматрању, и приближно одређују време потреса, г. Хернес изводи ове закључке:

„1. Солунски земљотрес од 22. јуна 1902. год. десио се између 4 h 21' и 4 h 24' (локално време) по подне.

2. За епицентралну област нема временских података и услед тога се не може знати брзина преношења потреса, нити се може конструисати ходографска ку̑рва.“

Трећи део овога рада садржи проматрања и извештаје из оних места, где се трус јаче осетио и где је штету учинио. Врло је јако потресена лугадинска удолина, нарочито она места, која су на линији Ајвасил, Лангаза, Аракли, Ђувезна, Караџа-Ајдарли, Сариђол и Дојран, а најинтензивнији је потрес био у северо-источном крају котлине, од Ђувезне до чифлика Аракли.

Ајвасил, чифлик, на јужној обали Ајвасилског Језера, имао је слаб потрес: пукотине по зидовима и рушење димњака. По извештајима са Халкидика, проф. Хернес суди да се трус од Ајвасила пренео најпре правцем ЈЈИ, затим да је скренуо дуж једног раседа у области Маденохорији, преко Сопотника, Ларигове до Стратоники. Ова Stosslinie да̑ се са већом сигурношћу повући од Ђувезне на ССЗ до Дорјанског Језера.

Аракли, чифлик, у близини Лангазе, оштећен је после Ђувезне највише: 10 кућа је разорено, а остале оштећене, између којих је и црква. На цркви је ово карактеристично: северни зид са једним делом крова потпуно се срушио напоље. Земљиште је попрскало од потреса и издан је избила на површину.

У Ђувезни (Гроздову), пола хришћанском пола мухамеданском селу на СИ-ном ободу удолине и на путу Солун—Серез, трус се најјаче осетио. Ђувезна је највише страдала: она је готово до темеља разрушена, од 200 кућа остало је само 35; па и од ових 35 кућа што су остале ниједна није остала читава: или су им зидови опасно попрскали или се који од њих срушио унутра тако да ниједна није сигурна за становање. И ако је земљотрес овде био најинтензивнији, ипак је био и други узрок оволиком разрушавању, на име, куће у Ђувезни почивају на врло плитким темељима, зидови су им од непечене и тешке глине, а преко свега тога имају тешке кровове. Ипак су и тврђе озидане зграде, и ако мање, јако разрушене, нпр. џамија у турској махали, а поглавито црква изнад села. Звонара се на цркви порушила готово до темеља, а црквени зидови,

и ако су од камена и 1 м. дебели, особито западни и јужни, местимице су се обрушили и прснули у многе вертикалне пукотине. Врло је интересантна појава поред северног зида: он је у хоризонталном правцу најпре померен Ј-у за 5—15 см., па је онда утонуо у дубину око 20 см.

Земљотрес се осетио и произвео значајне поремећаје на изворима бање испод Лангазе. Кретање алувијалног трошног наноса учинило је да су се прошириле термалне пукотине, и дуж њих је вода почела избијати у толикој количини и тако снажно, да се по̄д у хамаму проломио на три места, басен прелио и вода се разливала око хамама. Температура се терме повисила за 1° С.

У Солуну је такође трус произвео много штете, трајао је 15 до 20", правца С-Ј или ССИ-ЈЈЗ. Највећу је штету причинио кућама поред морске обале (нарочито талијанској болници, која је од врло слабог материјала), чему је узрок њихова несолидна основа (плитки темељи), танки зидови и по неколико спратова.[1]

Значајни поремећаји на терми код Бањског под Беласицом у Струмичиној долини, за које је дознао проф. Хернес из једног до сад непотврђеног извештаја, наводе га на мисао да се Stosslinie даје продужити и од Дојрана до Бањског (преко Беласице).

Сем солунске околине, земљотрес је био јак и у долини Вардара, поглавито између Ђевђелије и струмичке станице, а изгледа да се овом приликом повећала температура нагоричке бање.

Слабијих потреса пре и после овога труса било је много: у Маденохорији у априлу су била два лакша потреса, после у Ђевђелији и Дојрану у мају, најпосле у Солуну и Ђувезни почетком јуна неколико једва приметних, а на сам дан главнога земљотреса била су претходно два лака: један врло слаб у 11 h 25' a. m., други мало јачи у 1 h 20' p. m., а после главнога труса за неколико дана они су врло често следовали, изгледало је да земљиште непрестано дрхти. Њихови су се одјеци, из почетка неколико пута дневно, после ређе и ређе, осећали чак и у зиму исте године.[2] Карактеристична је црта

[1] Види посматрања у Солуну у извештају г. Јанковића. — У опште при излагању садржине ове Хернесове књиге, ми смо износили само оно што је најглавније, а од детаља помињали смо већином само оно, што није изнето у извештају г. Јанковића. Зато обраћамо пажњу на тај извештај.

[2] О овим трусовима написао је г. В. Петковић извештај под насловом: О трусовима у Солуну од 15. септембра 1902. год. Овај извештај штампан је у Делу св. за јули прошле године.

свих јачих трусова да им је претходила потмула тутњава налик на јако удаљен топовски пуцањ.

Пети део Хернесова рада најзнатнији је. Он се бави тектонском природом овог труса. Кад се погледа на оштету, коју је трус учинио у многим местима, може се врло лепо видети да су та места на једној сасвим уској зони, управо на поменутој Stosslinie, која спаја Дојранско са Ајвасилским Језером. Села: Османли, Висока, Ајват, Лајна, Ајвасил итд., дакле, она што леже на странама лугадинске удолине много су мање оштећена, но места у равници: Аракли, Ђувезна и бања лангацка, а најмање су оштећена: Хортач, Givenречкеј и Хан у Дервену, што леже високо на странама. Јасно је из овога да је земљотрес везан управо за овај расед, који је још г. Цвијић констатовао[1] од Лангазе на ССЗ до Галика. Од Ђувезене се земљотрес пренео дуж другог раседа, који је такође констатовао[2] г. Цвијић, даље на ССЗ и С до Дојранског Језера. Због тога што су између ова два раседа места, која су највише оштећена после Аракли и Ђувезне, чифлици Саламанли и Карађа-Ајдарли, проф. Хернес мисли, с довољно разлога, да су ова два раседа у вези, и да је то управо једна дислокациона линија.

Земљотрес исте јачине пренео се од Ајвасила на линију, која прво иде ИЈИ, затим право на И у Маденохорију, а не, како би се могло очекивати, на расед правца И-З, покрај Бешичког Језера, нити ЈИ-ним касандријским раседом. Због овога, и због тога што су места у средини Халкидика (Полигирос) сасвим мало оштећена, а напротив у Сопотнику и Ларигову земљиште се распрскавало, избијали издански млазеви и земљотрес се врло добро осетио и у сасвим дубоким рударским галеријама, проф. Хернес продужава Stosslinie од Ајвасила ка Сопотнику и Ларигову. — Зато што је земљотрес јако примећен и у долини Вардара, особито од Циганске Клисуре до Мировца и струмичке железничке станице, проф. Хернес мисли да је и овај део долине управо један расед (који стоји у вези са нагоричком бањом), и ако није нацртан на тектонској скици г. Цвијића.

На основу свега до сад изложеног о тектонској природи труса, г. Хернес ово закључује:

„Земљотрес од 22. јуна 1902. г. има за основу расед, који се са великом поузданошћу може пратити од Ајвасила на јужној обали

[1] Види Tektonische Skizze von Macedonien u. Nachbargebieten von J. Cvijić уз Die tektonischen Vorgänge in der Rhodopemasse.

[2] Ibidem.

истоименог језера до Дојранског Језера. Тај се расед можда продужује ССЗ-у с оне стране Беласице, где се спаја са Естрајховом термалном линијом; на југу има праван ИЈИ и најпосле, савијајући на И продужује се у Маденохорију.

„Није поуздано да је истовремено 22. јуна или приближно истовремено са горњим раседом био активан и расед на Вардару између Циганске Клисуре и Мировца".

„Свакако је земљотрес од 22. јуна, као и претходни и доцнији трусови, у вези са тектонским процесима родопске масе, који још трају, са спуштањем и тоњењем кристаласте масе у дубину, са оним процесима, који су пресудни за данашњу пластику родопске масе и који, што управо показују ови земљотреси, и данас нису завршени".

После ових закључака, проф. Хернес нам у идућем делу износи, и ако је у томе оскудан са подацима, најважније земљотресе, који су се у току минулих година, па и векова, дешавали у Македонији, нарочито у Солуну. Ти су се земљотреси десили: 52. год. (хришћанске ере), 62., 667., 1430. (26. фебруара кад су Турци Солун заузели), 1829. (13. априла, 5. маја), 1853. (10. августа), 1858. (27. децембра), 1859. (5. марта), 1865. (27. маја), 1866. (6. децембра), 1867. (28., 29. и 30. марта), 1868. (19. октобра), 1869. (1. децембра), 1870. (15. априла), 1871. (4. априла, 16., 17., 29. и 30. новембра), 1873. (23. децембра), 1876. (12., 13. и 14. септембра), 1879. (11. јануара). Јасно је из напред наведеног, да је македонска област у сталном кретању, зато нам г. Хернес наводи и неке податке о вертикалном кретању морске обале, које је добио од стручњака у железничкој дирекцији у Солуну. Ово су ти подаци: 1886. године приликом контролног нивелмана видела се знатна разлика од + 40 см. над нултом тачком (средњи морски ниво је код Солуна), која је одређена још при грађењу пруге 1870. год.; 1900. год. при новом контролисању видела се разлика од — 20 см. од стања у 1886. год. По овоме, као да се морска обала од 1870.—1886. г. издигла за + 40 см., а после од 1886.—1900. г. спустила за 20 см. Ово је примећено поред железничке пруге од Солуна до струмичке станице. Ма да је ово могућно, г. Хернес ипак мисли да су инструменти погрешно функционисали.

Последњим делом својега рада проф. Хернес указује на ону интимну везу, која постоји између македонских потреса и тектонских процеса у родопској маси. Ову везу је још раније г. Цвијић увидео и констатовао, а овим потресом је само потврђен и сасвим доказан онај закључак г. Цвијића, да су радијални поремећаји све

јачи и јачи што се иде са С на Ј, а да су највећи у приморским македонским крајевима.[1] Данашња њихова активност види се мало више само на раседима, а врло добро се огледа у земљотресима и у многим термама. За терме г. Хернес помиње Dr. K. Естрајха, који мисли да је „дупла долина" (Doppelthal) Вардара постала услед раседа. По мишљењу Естрајхову садашња главна долина Вардара је велики салом, који на обема странама има трахита и андезита у великој мери. Споредна пак долина (Nebenthal), управо споредни расед, на левој страни Вардара, скоро је права линија, дуга 85 км., и она спаја терме код Катланова, Новог Села и Бањског у Струмици. Из овога Естрајх изводи с резервом хипотезу: да ове три терме леже на једном раседу, „термалној линији", која можда иде на ССЗ до Ибра и на ЈЈЗ до Лангазе.[2] За ову хипотезу Естрајхову проф. Хернес налази потврде у томе што је земљотрес од 22. јуна запажен интензивно у бањи код Бањског, и због тога, као што смо раније навели, наставља он своју Stosslinie од Дојрана преко Беласице и спаја је са Естрајховом „термалном линијом". Ну што Беласица на том месту није пробијена никаквим видљивим раседом, то ништа не буни г. Хернеса, јер он мисли да је расед подвучен дубоко испод гребена Беласице и да не стоји у вези са њеним орографским правцем.

У књизи има 11 лепих фотографских снимака и слика, које већином представљају зграде, оштећене услед земљотреса, а на крају књиге додата је једна карта, на којој су означене области, пострадале од труса, нарочито је означен епицентар, у коме су Ђувезна и Аракли.

Р. Д.

---

[1] Die tektonischen Vorgänge in der Rhodopemasse, стр. 18. и 19.

[2] Dr. K. Oestreich: Beiträge zur Geomorphologie von Makedonien Abh. der k. und. k. geographischen Gezellschaft in Wien. IV. Bd. 1902. № I., стр. 118—119.

БЕЛЕШКЕ[1]

КЊИЖЕВНОСТ

Географија Балканског Полуострва. — Ово дана изашла је књига под насловом: Општи део географије Балканског Полуострва. Књига I. Прикупио и средио Миливој J. Николајевић, ђенералштабни потпуковник у пензији, бив. проф. Војне Географије на Војној Академији. Београд. Штампарија Д. Димитријевића, Иван-Бегова ул. бр. 1. 1904. Цена 2·50 динара, (крупе). Књига је ова поглавито рађена по списима Д-р J. Цвијића, а подељена је на ових XIV одељења: О имену Балканскога Полуострва, о географском положају Балканскога Полуострва, о географском положају Балканског Полуострва према суседству, о спољнем изгледу Балканскога Полуострва и његовој разуђености, међе Балканског Полуострва и њихов створ, орографија, о равницама, хидрографија, о Језерима, о клими и производима, становништво Балканског Полуострва, занимање народа Балканског Полуострва, о комуникацијама Балканског Полуострва и политичка подела Балканског Полуострва. — И ако има доста погрешака, чак и неразумевања неких ствари, ипак је ова књига од вредности, те ћемо се о њој бавити мало опширније у једној од доцнијих свезака, а за сада је само препоручујемо нашим читаоцима.

Некаваљерске мисли. — Под овим натписом Вељко М. Милићевић написао је једну, не баш јаку и уметничку, очајно развучену сатиру о самообмањивању, које се дешава у разним извештаченим изразима „захвалности и пијетета" према појединим народним великанима. За вршење овакких „обреда" (и сличних патриотских парада) писац каже: „Ту се игра комедија међусобног варања, међусобног обмањивања, лажног истицања љубави према књижевности, комедија неосећаног поштовања према песнику, кога они или оне, можда, само по имену познају. Откривање споменика Војиславу Илићу (на овај начин) била је само једна недо-

[1] Ко од писаца или издавача жели да му се дело прикаже у овоме листу, међу белешкама или међу рефератима, нека изволи свој спис или своје издање послати уредништву овога листа.

стојна профанација не само њега већ и читаве српске књижевности“.

„Мала Библиотека“. — Добили смо 74., 75., 76. и 77. св. обе библиотеке за ову годину. У 74. св. оштампане су приче Марка Цара: С бојног и и љубавног поља; у 75. св. приповијетке Луке Грђића — Бјелокосића: Моје цртице; а у 76. и 77. св. скице из Анатомије од П. Е. Порицког: Наличје живота, које је с немачког превео Г. П. Ивезић. Уза сваку свеску „Мале Библиотеке“ изашла је и по једна свешчица мостарског „Прегјеглед“-а са разном литерарном садржином.

Рад о српском законодавству. — Под насловом: „Bericht über die Gesetzgebung Serbiens in den Jahren 1899., 1900. und 1901.“, одштампан је из VI и VII свеске годишњака Берлинског Друштва за Упоредно Законодавство (Jahrbuch der internationalen Vereinigung für vergleichende Rechtswissenschaft und Volkswirtschaftslehre“) рад члана тога друштва г. Жив. М. Перића, редовног професора В. Школе, о српском законодавству у поменутим годинама.

Из овога извештаја види се, да је у законодавној сесији за годину 1899. донесено тридесет и два, за г. 1900. тринаест, а за год. 1901. двадесет и осам разних закона, дакле свега за те три године седамдесет и три закона. Г. Перић се у својим објашњењима појединих закона задржао нарочито код закона из области судске надлежности (закона о грађан. суд. поступку, кривичног законика, закон о кривичном судском поступку и закон о штампи), а за тим код закона политичких и административних (закона о ванредном стању и преком суду од 28. јуна 1899. год.; зак. о судијама; зак. о изборима народ. представништва за скупштину и сенат: зак. о Државном Савету и његову устројству; закон о општинама итд.).

У почетку рада има један увод, у коме се објашњава разлика, која у погледу њихове слободоумности постоји између закона из сесије за годину 1899. (режим од 11. окт. 1897.) и овога из сесије за године 1900. и 1901. (режим споразума). Том приликом г. Перић се дотиче и политичких догађаја, који су следовали напуштању политичког споразума.

О религијама. — Из извештаја ужичке гимназије за 1903.—4. годину одштампао је засебно Радомир М. Илић свој скромни рад: „О религијама“. Све религије он је поделио у три религијска система. 1.) незнабожачке, 2.) индијске и источно-азијске религије и 3.) једнобожачке религије. О свима њима он говори врло мало, управо лексиконски, не упуштајући се у какву дубљу, научну анализу ових врло важних друштвених проблема.

У немачком преводу. — Лепа слика младога српског приповедача Петра Кочића, која је изашла у првој књизи његове збирке: „С планине и испод планине“ — „Гроб слатке душе“ преведена је на немачки и штампана у берлинском часопису Die Zukunft под насловом: „Das Grab der lieben Seele“. Преводилац је Roda Roda.

Вопросы нервно-психической медицины. — У Кијеву, под уредништвом универзитетског професора И. А. Сикорскаго, изашао је IX том више именованог часописа (за април, мај и јуни), који се бави питањима из области психиатрије, нервне патологије, физиолошке психологије, нервно-психолошке хигијене, науке о васпитању итд.

На првом је месту чланак од самога уредника (Сикорскаго): Карак-

теристика черной, желтой и белой рась вь связи сь вопросами Русско-Японской войны. После тога долази завршетак велике студије. Д-ра П. В. Петровскаго: Къ физіологіи щитовидной железы. На трећем је месту студија Д-ра мед. И. Н. Иванова: Къ симптоматологіи и патологической анатоміи аміотрофическаго боковаго склероза.

Сибирија — Америка будућности. — Од почекта руско-јапанског рата почеле су — готово као печурке — излазити на Западу најразличније (и по вредности и по садржини) књиге и брошуре, у којима се говори о руским покрајинама у Азији, Манџурији, Кореји, Јапану, Китају итд. Без сумње да се из тога великога броја тих и таквих књига може изабрати један мали део, који нечему, у истини, вреди. Према делу Енглеза John Foster Fraser-a: The keal Siberia израдио је Dr. A. Gleiner и штампао пре кратког времена у Штутгарту, књижицу знатније вредност: Sibirien — das Amerika der Zukunft у издању Robert-a Lutz-a). У овој се књижици говори: о сибирској железници, о народима у Сибирији, о сибирским насељима и привреди, индустрији, трговини и грађевинарству, о сибирским тамницама и градовима. За тим баца један кратак поглед на Манџурију и њен значај. На основу огромнога природног богаства овог читавог дела света, што се зове Сибирија, писац изводи да ће она (Сибирија) бити Америка будућности — кад се промени друштвено уређење у њој и у Русији.

Die Karsthydrographie. Studien aus Westbosnien von Dr. Alfred Grund. Leipzig 1093. — У „Geographische Abhandlungen“ D-ra Албрехта Пенка, професора на бечком универзитету штампана је горња расправа. Dr. Грунд је млад човек, нама је познат ради својих истраживања глацијалних трагова на неким херцеговачким и босанским планинама. Нарочито је познат ради своје хипотезе, по којој су босанско-херцеговачке планине analoго са Алпима имале четири глацијалне периоде. Та је хипотеза оборена радовима г. проф. Dr. Цвијића и г. Петра Јанковића. Ову расправу нисмо још целу прочитали, али изгледа да Грунд хоће да теорију о постанку карсних поља сведе на тектонске процесе. Гледаћемо да о овој расправи проговоримо опширније.

ЧИТУЉА

† **Сима Лукин Лазић.** — Овај месец као да нас је осудио. Изгубисмо Змаја, па за њим ето оде и Сима Лукин Лазић, човек за којим, као јавним радником, мора сваки Србин зажалити. Његов плодни рад истакао га је на врло видно место међу Србима у Војводини и они га нарочито оплакују. Његов је рад махом патриотске тенденције. Његова Кратка повесница Срба, Срби у давнини, Србин од Србина и збирка песама Дивљи човек књиге су које ће маса вазда радо читати и одлично разумети. Његов главни рад састојао се у уређивању сатиричких листова Бича и Врача погађача, у којима је својом оштром сатиром шибао све што је ружно, неприкладно и неваљало у Српству. Својим радом заслужио је признање сваког честитог човека, који воли свој народ а нарочито нас Срба, и ми му са дубоким уздахом довикујемо:

Бог да те прости!

Auguste Meulemans. — Прошле године преминуо је у Паризу Огист Мелманс, бивши генерални конзул и секретар легације, оснивалац и ди-

ректор листова Moniteur des Consulats и Revue diplomatique, од којих овај последњи и данас излази у Паризу под уредништвом покојниковог сина. По рођењу Белгијанац, после завршених студија прешао је у Француску (1870), где је отпочео своју каријеру у дипломатској струци. Пробавио је кратко време и на Цетињу, у својству генералнога конзула Француске, а био је у релацијама са дипломатама и виђеним особама из политичкога света у готово свима културним државама на земљи. У своме листу Revue diplomatique, он је многим државама и народима учинио лепих услуга, отварајући ступце свога врло распрострањеног листа многим виђенијим личностима и представницима тих народа, који су ту заступали и бранили интересе, мишљења и аспирације дотичних држава у разним приликама. У томе погледу и ми Срби не би се могли на њ потужити. У свакој свесци његова напред поменута листа, доносио је на уводноме месту портрет које истакнутије и актуалне светске личности са њеном биографијом. Доцније је све то покупио, средио и издао у нарочитом делу: Chefs d' Etats, Ministres et Diplomates (Paris, Dentu, 1889., 2 књ.), које чини један од најинтересантнијих биографских музеја. Био је члан многих научних друштава и Академија и учествовао је на многим међународним конгресима, а био је обасут декорацијама готово већине светских владалаца, међу којима се налазе и одликовања српских владалаца, краљевине Србије и кнежевине Црне Горе. О српскоме народу писао је у три маха: први пут у спису Etudes historiques et statistiques au point de vue du commerce et de l'industrie belge (Bruxelles, 1877), где у десет кратких али концизних одељака говори о политичкој историји Србије, о њеним државним установама, природноме богаству земље и разним народним особинама, о срп. нар. поезији, итд. Године 1897. штампао је у Паризу једну симпатичну књижицу с натписом: Le Monténégro, која је била врло лепо примљена на Цетињу, и у којој је донео, поред једне Сундечићеве песме у преводу своје супруге, и неколико наших народних песама. Године 1900. пустио је у свет последњу публикацију о српскоме народу, коју је морао потписати неки Калајев агент у Паризу, поводом последње светске изложбе. Натпис је књизи: A travers les Balkans: Bosnie—Herzégovine (на 8-ни, стр. 78), у којој је, у десетак одељака, изнео кратку историју ових српских покрајина од најстаријих времена до данас, данашњу управу аустријску у тим земљама и њену активност на подизању народнога благостања, економске и културне прилике народа, народне песме и легенде, итд. И писац, ма да је хтео показати да је пријатељ српскога народа, није могао сакрити да верује и у рекламе и празне хвале многобројних плаћених агената аустријске управе у овим двема окупираним српским покрајинама.

Бог да га прости и помилује!

Власник и уредник Др. Драгољуб М. Павловић
(Дубровачка ул. бр. 17.).

Доситије Обрадовић — Штампарија Аце М. Станојевића (Македонска улица бр. 40)